

**Өмнөговь болон Дорноговь аймгийн хот байгуулалт, хилийн ойролцоох
суурин газруудын хөгжлийн төсөл**

ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Захиалагч:

Монгол Улсын Засгийн газар

Зам тээвэр, Барилга, хот байгуулалтын яам

Гүйцэтгэгч:

“АЕСОМ”

Хот байгуулалт, зураг төслийн “Мон-Инжэкон” ХХК (MonEngCon)

“МонЭнержи Консалт” ХХК (MonEnergy Consult)

“ЭмСиДиЭс” ХХК (MCDS)

ГАРЧИГ

1. ХАНБОГД СУМЫН ҮҮСЭЛ ЗАМНАЛ, БАЙРШИЛ.....	3
2. БАЙГАЛЬ, УУР АМЬСГАЛЫН НӨХЦӨЛ.....	9
2.1 Газрын гадарга.....	9
2.2 Уур амьсгалын нөхцөл	10
3. ХҮН АМ, ХӨДӨЛМӨРИЙН НӨӨЦ	11
4. НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН БАЙДАЛ.....	15
5. НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН БҮСЧЛЭЛ.....	18
6. ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГАЗАР АШИГЛАЛТ	23
7. ЗАМ ТЭЭВРИЙН СҮЛЖЭЭНИЙ ОДООГИЙН БАЙДАЛ.....	28
8. ОРОН СУУЦНЫ ХАНГАМЖИЙН ОДООГИЙН БАЙДАЛ	30
9. СОЁЛ АХУЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ХАНГАМЖИЙН	31
ОДООГИЙН БАЙДАЛ	31
10. АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН САЛБАРЫН ОДООГИЙН БАЙДАЛ.....	41
11. ИНЖЕНЕРИЙН ХАНГАМЖИЙН ОДООГИЙН БАЙДАЛ.....	44
11.1 Усан хангамж, ариутгах татуурга.....	44
11.2 Цахилгаан хангамж.....	45
11.3 Дулаан хангамж	46
11.4 Холбоо мэдээлэл	49
11.5 Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ	51
12. УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН ОДООГИЙН БАЙДАЛ	52
13. АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН САЛБАРЫН ОДООГИЙН БАЙДАЛ	60
14. УСНЫ ЭХ ҮҮСВЭРИЙН СУДАЛГАА	66
15. ИНЖЕНЕР ГЕОЛОГИЙН СУДАЛГААНЫ ТОВЧ ДҮГНЭЛТ	68
16. SWOT ШИНЖИЛГЭЭ.....	70
17. 2008 ОНД БАТАЛСАН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖИЛТ	71
18. ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ ДАХИН БОЛОВСРУУЛАХ БОЛСОН	
ШААРДЛАГА, ТАВИГДАХ ЗОРИЛТУУД.....	72
19. ХОТ БАЙГУУЛАЛЫН ИЖ БҮРЭН ҮНЭЛГЭЭ	73
ХАВСРАЛТ.....	103
АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ.....	222

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1.	Багуудын сумын төвөөс алслагдах зай	6
Хүснэгт 2.	Агаарын температур	10
Хүснэгт 3.	Аймаг, сумын хүн амын тоо	11
Хүснэгт 4.	Сумын хүн ам, өрхийн тоо /сүүлийн 3 жилээр/	11
Хүснэгт 5.	Хүн амын ердийн ба механик өсөлт /хүн/	12
Хүснэгт 6.	Хүн амын насны ангилал, эзлэх хувь	13
Хүснэгт 7.	Хүн амын зарим үзүүлэлтүүдээс	14
Хүснэгт 8.	Хөдөлмөр эрхлэлт	14
Хүснэгт 9.	Өрхийн аж байдал	14
Хүснэгт 10.	Сумын нийгэм эдийн засгийн үзүүлэлтүүд	15
Хүснэгт 11.	Малын тоо	17
Хүснэгт 12.	Малын тоо төрөл тус бүрээр	17
Хүснэгт 13.	Тариалсан талбайн хэмжээ	18
Хүснэгт 14.	Хураасан ургацын тоо хэмжээ	18
Хүснэгт 15.	Ханбогд сумын газрын нэгдмэл сан	18
Хүснэгт 16.	Газар нутгийн талбайн хэмжээ	20
Хүснэгт 17.	Газар ашиглалтын одоогийн байдал	
Хүснэгт 18.	2008 онд сумын төвд аж ахуйн зориулалтаар олгосон газар	21
Хүснэгт 19.	Ханбогд сумын газар хуваарилалт	23
Хүснэгт 20.	Газар ашиглалтын одоогийн байдал	23
Хүснэгт 21.	Сумын төвийн орон сууцны хангамж	28
Хүснэгт 22.	Нийгэм, соёлын үйлчилгээний байгууллагууд	29
Хүснэгт 23.	Боловсролын байгууллагын барилгын одоогийн хүчин чадал	31
Хүснэгт 24.	Соёл ахуйн үйлчилгээний бусад объектууд	37
Хүснэгт 25.	Одоо байгаа үйлдвэрийн газруудын жагсаалт	41
Хүснэгт 26.	Сумын төвийн ус хэрэглэгчид	42
Хүснэгт 27.	Дэд бүтцийн хангамж	48
Хүснэгт 28.	Оюутолгойн түүхэн товчоон	54
Хүснэгт 29.	Гүний усны тодорхойлолт	64

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1.	Ханбогд сумын харагдах байдал	5
Зураг 2.	Гэр хорооллын харагдах байдал	30
Зураг 3.	Ерөнхий боловсролын сургууль	32
Зураг 4.	Хүүхдийн цэцэрлэг	33
Зураг 5.	Сумын эмнэлэг	34
Зураг 6.	ЗДТГ-ын байр	35
Зураг 7.	Клуб, музей	35
Зураг 8.	Ахмадын өргөө	36

Зураг 9. Цаг уурын станц	36
Зураг 10. Эрчим хүчний “Хан дизель”ОНӨУУ газар	37
Зураг 11. Соёл, олон нийтийн барилга байгууламжууд	38
Зураг 12. Радио станц	50
Зураг 13. АТС	50
Зураг 14. Оюутолгой уурхайн ерөнхий байдал	57
Зураг 15. Баяжуулах үйлдвэрийн цогцолбор	59
Зураг 16. Аялал жуулчлалын газрууд	63

СХЕМ ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Схем зураг 1. Ханбогд сумын байршлын схем	7
Схем зураг 2. Орчны тоймын одоогийн байдал	8
Схем зураг 3. Хүн ам, ерхийн тоо	12
Схем зураг 4. Хүн амын ердийн өсөлт	13
Схем зураг 5. Хүн амын механик өсөлт	13
Схем зураг 6. Газрын нэгдмэл сангийн ангилал	19
Схем зураг 7. Нутаг дэвсгэрийн бүсчлэлийн одоогийн байдал	20
Схем зураг 8. Сумын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байдал	27
Схем зураг 9. Гудамж замын сүлжээний одоогийн байдал	29
Схем зураг 10. Соёл ахуйн үйлчилгээний хүрээний одоогийн байдал	40
Схем зураг 11. Ханбогд сумын цахилгааны өдрийн хэрэгцээ	46
Схем зураг 12. Дулаан хангамжийн одоогийн байдал	47
Схем зураг 13. Дулаан хангамжийн одоогийн схем	48
Схем зураг 14. Оюутолгой ордын байршил	52
Схем зураг 15. Оюутолгой төслийн ашигт малтмалыын нөөцийн схем	54
Схем зураг 16. Оюутолгойн лицензийн талбай/ашигт малтмалын агууламж/56	
Схем зураг 17. Өрөмдлөг хийсэн цэгүүдийн байршил	58
Схем зураг 18. Гүний хоолойн газар доорх усны орд	59

ХАВСРАЛТ

1. Бодлого, төсөл, хөтөлбөрүүд	102
2. Зургийн даалгавар	119
3. Орон нутгийн удирдлагын санал, албан бичиг	124
4. Иргэдийн санал	137
5. Иргэдээс авсан судалгаа	141
6. Яам, тусгай газрын санал, албан бичиг	143
7. Одоо байгаа барилга байгууламжийн судалгаа	150
8. Үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжүүдийн судалгаа	160
9. Ханбогд сумын төвийн газар өмчлөлийн судалгаа	164
10. Гүний худгийн судалгаа	165
11. Хүрээлэн буй орчны үнэлгээ	166
12. Ашигласан материал	222

1. ХАНБОГД СУМЫН ҮҮСЭЛ ЗАМНАЛ, БАЙРШИЛ

Зураг 1. Ханбогд сумын харагдах байдал

Анх Ханбогд сум нь Халхын Түшээтхан аймгийн Говь мэргэн вангийн хошууны баруун Хондого сум гэгдэж байсан бөгөөд дарга нь Үржин занги, түүний гарын бичгийн түшмэл буюу цэргийн албыг удирдах хүн нь Содномпунцаг гэгч байсан байна. Үржин зангийн захиргаанд захирагдаж алба татвар төлөх, цэргийн алба хаах, өртөө улаа нэхэх ажлуудыг ардууд хийж байсны гадна тайж хамжлагатай язгууртан хүмүүс нь харц ардаас тусдаа “Хойд отог”, “Өмнөд отог” гэсэн хоёр отогт хуваан захирагдаж байсан.

1921 онд ардын хувьсгал ялж Баруун хондого сумын нэрийг өөрчлөн сумын даргаар нь “Үржин зангийн сум” гэж нэрлэн жил болоод 1924 онд орон даяар хамжлагат ёсыг бүрэн халж нутгийн захиргаануудыг шинэчлэн өөрчлөхөд малчин ардын саналаар Галба сум гэж нэрлэн өнөөгийн Номгон багийн нутаг Хадан хошуу гэдэг газар төвлөрч байжээ. Сумын захиргаа нь малчин ардаа болон сумын даргынхаа гэрийг дагаж нүүдлийн байдлаар Хаданхошуу, Үзүүр шанд, Хулгар, Дэн гэх мэт газруудаар нүүдэллэж байгаад Галба сум нь 1931 онд Дорноговь аймгийн захиргаанаас гарч Өмнөговь аймгийн харьяанд ирсэн бөгөөд 1931 оны 4-р сарын 07-нд сумын анхдугаар хурлыг татан буулгаж орон нутгийн нэр цуутай уул болох “Ханбогд”-оор сумаа нэрлэж өргөжсөн түүхтэй.

Ханбогд сум нь 1931 ондоо багтаж өнөөгийн Номгон багийн нутаг Дунд хүрээ гэдэг газар нүүн ирж 7 жил суурьшихдаа хүн эмнэлэг, мал эмнэлэг, худалдаа хоршоо үүсэн 420 өрх, 1577 хүн амтай болж төвлөрсөн боловч

Халх голын дайны үед сумын төв ил, энгэр газар байх нь тохиромжгүй гэсэн олны саналд тулгуурлан одоогийн Жавхлант багийн нутаг Цагаантолгойн хийд дээр нүүж очсон нь мөн л сум суурин өргөжин хөгжих боломжгүй гэж үзээд 1941 онд Их булаг гэдэг газар нүүж суурьшсан.

МАА-н 5 багтай болж өргөжин хөгжиж ирсэн бөгөөд одоогийн байдлаар ИТХ, ЗДТГ-ын байр, 830 гаруй сурагчтай 11 жилийн дунд сургууль, 180 хүүхэдтэй цэцэрлэг, 15 ортой эмнэлэг, 200 гаруй суудалтай соёлын төв, Дэгжих говь, Жавхлант зэрэг хувийн мал эмнэлгүүд, эрчим хүчний газар, УЦУСтанц, банкны тооцооны салбарууд, сансрын Висат системтэй цахилгаан АТС-тай холбооны салбар, олон тооны аж ахуйн нэгж болон хэдэн арван дэлгүүр, супермаркет, үйлчилгээний төв, авто засвар үйлчилгээ, үсчин, сауна, зочид буудалтай болоод байна. Анх байгуулагдсанаасаа хойш сумын төв 90 жилийн дотор байршлаа хэд хэдэн удаа сольсон нь сумын төвийн барилгажилт, тохижилтын ажил тодорхой хэмжээгээр хугацаа алдахад нөлөөлж, хөгжил дэвшилд нь саад болсон хэрэг байлаа.

Ханбогд сум нь 1515.2 га нутаг дэвсгэртэй, улсын нийслэл Улаанбаатар хотоос 600 км, аймгийн төв Даланзадгадаас 250 км зайтай байрладаг. Урд талаараа БНХАУ-тай 80 гаруй км газраар хиллэн оршдог бөгөөд тэнд хилийн цэргийн Гашуун сухайтын застав улсын хил хамгаалалтын үүргийг гүйцэтгэдэг. Энэ заставын орчим улсын хил худалдааны “Гашуун сухайт” боомт 1992 онд нээгдэж өнөөдрийг хүртэл хилийн худалдааны үйл ажиллагаа явагдаж байна. Зүүн талаараа Дорноговь аймгийн Хатанбулаг, Мандах сумд, хойд болон баруун талаараа өөрийн аймгийн Манлай, Цогтцэций, Баян-Овоо сумдтай тус тус хил залгаж оршино. Улсын хилээс 100 орчим км зайд байрладаг.

Хүснэгт 1. Багуудын сумын төвөөс алслагдах зай

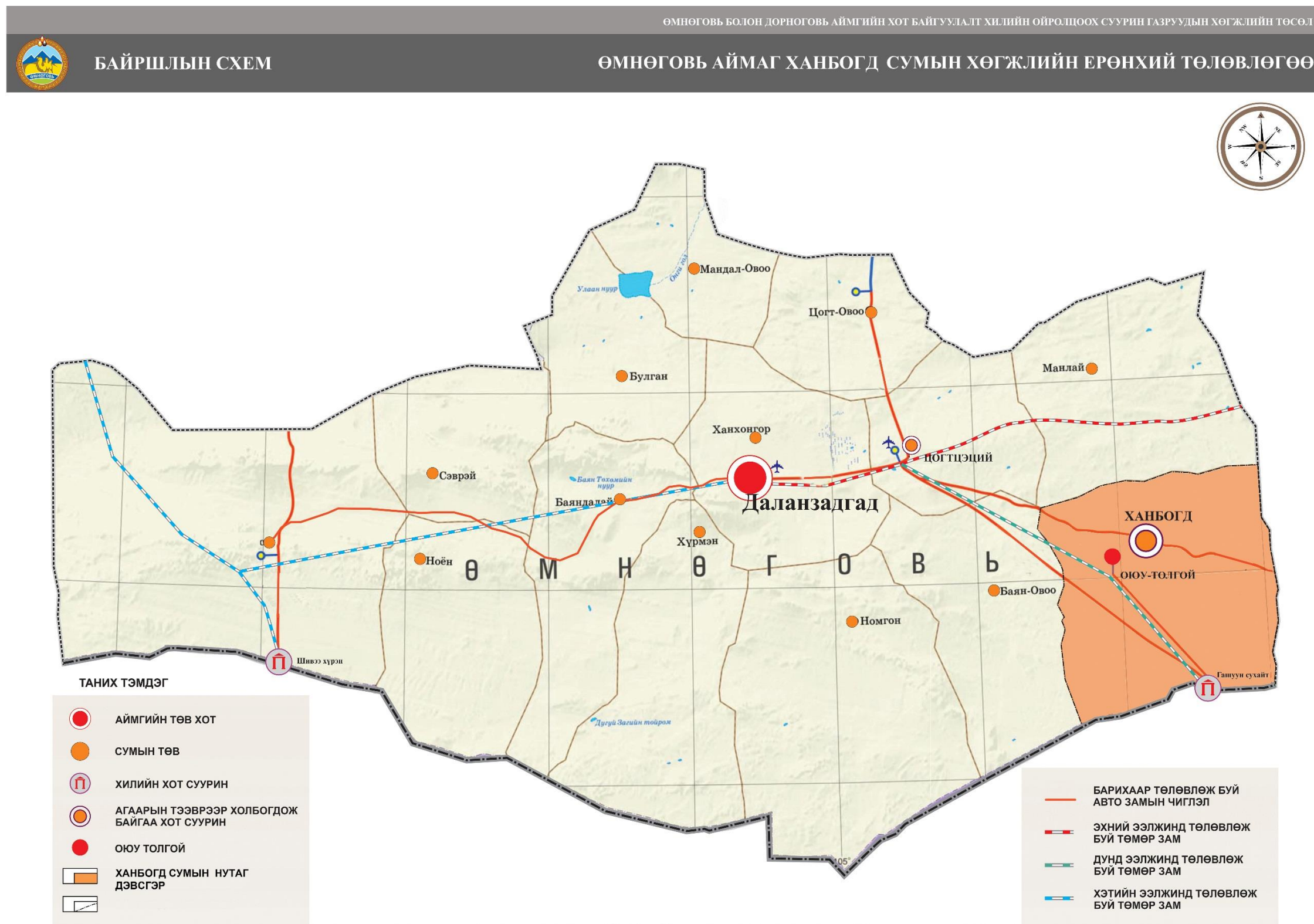
№	Багийн нэр	Сумын төвөөс алслагдсан байдал /км/
1	1-рбаг Номгон	65
2	2-рбаг Гавлуут	48
3	3-рбаг Жавхлант	75
4	4-рбаг Баян	50
5	5-р баг Хайрхан	

Оюу толгойн нөөцийг Монгог улсын Эрдэс баялагийн нөөцөөс 25,4 сая тонн зэс, 1028 тонн алт, 5144 тонн мөнгө, 81600 тонн молибден бүхий 2,7 тэрбум тонн хүдрийн нөөцтэй гэж бүртгэсэн.

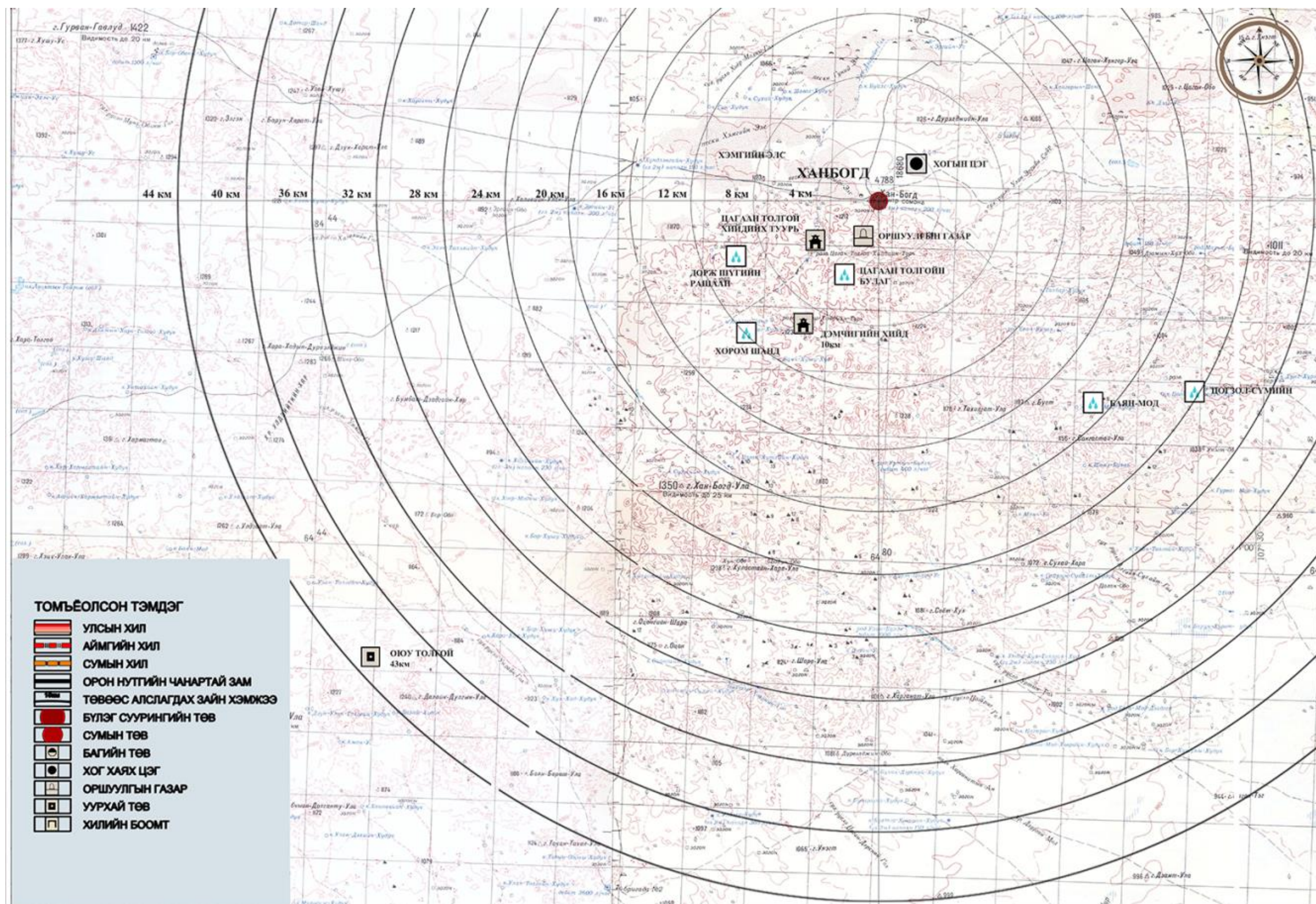
Үүнээс гадна нөөц нь батлагдаагүй боловч хайгуулын шатанд явж байгаа газрын тосны “Галбын 11”-р талбай нь нөөцөөрөө томоохонд тооцогддог.

Мөн армоостронг буюу монголит хэмээгдэх шүлтлэг боржингоос ялгарах маш үнэт баялаг, газрын ховор элемент, алт, хар тугалга, болор, нүүрс гээд олон төрлийн үнэт түүхий эдийн нөөцтэй.

Схем зураг 1. Ханбогд сумын байршлын схем

Схем зураг 2. Орчны тоймын одоогийн байдал

2. БАЙГАЛЬ, УУР АМЬСГАЛЫН НӨХЦӨЛ

2.1 Газрын гадарга

Ханбогд сумын нутаг физик газарзүйн мужлалаар говийн зүүн мужид хамрагдана. Сумын хамгийн өндөр уул нь далайн түвшнээс дээш 1422 метр өргөгдсөн Говь-Алтайн нурууны салбар уулс болох Гурван гавлууд уул, хамгийн нам дор цэг нь далайн түвшнээс дээш 877 метр өргөгдсөн Хар тээг толгой юм. Ханбогд уул 1350 м, Их хонгор уул 1388м, Элгэн уул 1321м, Шивээ уул 1362м, Ямаат уул 1307 м, Бүст уул 1197 м өргөгдсөн тогтоцтой.

Сумын нутаг дэвсгэр нь газрын гадаргын хувьд баруунаасаа зүүн тийшээ хэвгий бөгөөд цав толгод, жижиг шилүүд цөөнгүй. Шил толгод далайн түвшнээс дээш 1000 орчим метр өргөгдсөн. Нутгийн өмнөд хэсгээр далайн түвшнээс дээш 900-1000 метр орчим өргөгдсөн жижиг намхан уулс тармаг байдлаар оршдог.

Дов толгодын харьцах өндөр нь харьцангуй жигд, нутаг дэвсгэрийн зүүн өмнөд хэсэгт далайн түвшнээс дээш 800-1000 метр өргөгдсөн уудам хөндий, говирхог тал нутгуудтай. Ханбогд сум нь хээр, говь, цөл хосолсон байгалийн бүстэй, байгалийн мужлалын хувьд ихэнх хэсэг нь заримдаг цөлийн ангилалд багтдаг. Сумын нутаг дэвсгэрийн ихэнх хэсэгт цөлөрхөг хээрийн бор хөрс, заримдаг цөлийн цайвар хөрс, цөлийн бор саарал хөрс түгээмэл тархсан бөгөөд хонхор хотгор, хотос нам газраар хужир, мараа, шал тойром, хужир мараалаг бор хөрс элбэг. Уул толгодын энгэр хажуунууд нь сайр чулуурхаг бор, заримдаа цайвар хүрэн хөрстэй. Уулын хилийн дагуу цөлийн бор саарал, гөлтгөнөт бор саарал хөрс голлон тархаж үе үе тарамцаг тохиолдоно.

Заг, сухай, тоорой, жигд хайлаас зэрэг холимог ойтой. Сумын нутаг дэвсгэрт цөлөрхөг хээрийн ургамал, сөөгөнцөр-бор бударганат, сөөгөнцөр-баглуурт, сөөгөнцөр-таарт ургамал, тост, хотир зэрэг сөөгт ургамал, заг зэрэг ургамлын нөмрөг давамгайлна.

Газрын гадаргуугийн хотгор, гүдгэр нь зам тээврийн сүлжээ байгуулах, аж ахуйн үйл ажиллагаа явуулахад болон инженерийн бэлтгэл ажил хийхэд нэмэгдэл зардал ихээр шаардах магадлалтай.

Бэлчээрийг мал аж ахуйн зориулалтаар ашиглахдаа хязгаарлах нь зүйтэй. Нутгийн хойд хэсгээр тэмээ, хонь, ямаа, өмнө талаар дан тэмээний аж ахуйг эрхлэхэд тохиромжтой. Сумын хэмжээнд агротехникийн эрчимтэй арга хэмжээ авснаар бага хэмжээгээр газар тариаланг эрхлэх боломжтой.

Бэлчээрийн мал аж ахуйг хөгжүүлэхдээ бэлчээрийн даацыг харгалзан бэлчээр доройтохоос хамгаалах шаардлагатай.

2.2 Уур амьсгалын нөхцөл

Говийн тухай ойлголт нь Монгол орны түгээмэл шинжийг багтаасан нүүдлийн соёл иргэншлийн өвөрмөц түүхэн үйл явц бөгөөд Монголд анх ирж байгаа харийн зочид гийчид манай орныг гол төлөв говиор төсөөлдөг нь нэлээд нийтлэг хандлага юм. Аливаа хот суурины хөгжлийн хэтийн төлвийг тодорхойлоход тухайн нутаг дэвсгэрийн нөхцөл, нөөцийг судалж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдуулах нь чухал ач холбогдолтой.

Байгаль, цаг уурын хувьд Ханбогд сум нь Алтайн нурууны зүүн хэсэгт байдаг Шархад уулаас хойш далайн түвшнээс дээш 1300 м өндөрт байрладаг. Уулын цаг уур нөлөөлж, борооны ус, цас хайлж ус ширүүн урсдаг нь үерших магадлалыг нэмэгдүүлдэг.

Ханбогд сум нь уур амьсгалын мужлалын хувьд бүхэлдээ нэн хуурай, дулаан гэсэн мужуудад хамрагдана. Говь, цөлийн бүсэд оршдог, далай тэнгисээс 1200-1500 орчим км алслагдсан байдал нь эрс тэс эх газрын уур амьсгал бүрэлдэхэд голлон нөлөөлөх бөгөөд өвөлдөө хүйтэн, зундаа халуунбайдаг нь үүний илрэл юм. Хүйтний улирал 9 сараас 3 сарын турш үргэлжилнэ. Тус сумын агаарын температур жилд дунджаар 2.9°C-аас 3.1°C –ын хооронд хэлбэлздэг. Зундаа +40 хэм хүртэл халж өвөлдөө -15-25 хэм хүртэл хүйтэрдэг, Монгол орны хамгийн дулаан цэг.

Хүснэгт 2. Агаарын температур

№	Сумын нэр	Жилийн дундаж температур	Үнэмлэхүй		Галлагааны үргэлжлэх хугацаа
			Бага	Их	
4	Ханбогд	3.1	-34.1	35.6	X/11-IV/18

Хур тунадасны хувьд хойноосоо урагшаа багасдаг ба жилд дунджаар 94.4 мм хур тунадас унадаг. Цасан бүрхүүлийн зузаан нь дунджаар 3-11.2 см.Салхины хурд жилийн турш 2.1-4.8 м/с байдаг. Нар гийгүүлэх хугацаа жилд дунджаар 2561-3356 цагийн хооронд хэлбэлздэг. Үүнээс харахад нар, салхины эрчим хүчийг ашиглах боломжтой, хур тунадас бага унадагаас зарим жилд мал аж ахуй эрхлэхэд хязгаарлагдмал тохиромжтой.

Хөрсний төрөл, байрлалаас хамаарч 1,54–1,87 м-ийн гүнд хөлддөг. Цасны ачаалал хөндлөн байршилд 30 кг/м², салхины даралт 65кг/м², газар хөдлөлийн зэрэглэл 6 байна.Усны хайгуулаар 0.5-6.0 метрийн гүнд өрөмдлөг хийхэд ус гараагүй байна.

Эдгээр байгаль цаг уурын нөхцөл байдал нь (а) дулаан хангамжийн хэрэгцээг нэмэгдүүлэх, (б) газар доорх усны болон бохирын шугам сүлжээг байрлуулахад нөлөөлөх, (в) бохир усны биологийн цэвэрших процесс болон хотын хатуу хог хаягдлын ердийн аргаар задрах процессийг удаашруулдаг. Амьтны аймгийн төрөл зүйлээр нэлээд баялаг. Судлаачдын тогтоосноор Ханбогд суманд 42 зүйлийн хөхтөн, 13 зүйлийн туурайтан, 16 зүйлийн

араатан, 62 зүйлийн жигүүртэн шувуу, 35 орчим зүйлийн мэрэгч, 2 зүйлийн шавж идэштэн, 10 зүйлийн мөлхөгч, онц ховор 2 төрлийн могой, 183 зүйлийн шавж оршдог бөгөөд хар цохны гуравны нэг нь зөвхөн энд оршдог байна. Дэлхийд ховордсон хулан, хар сүүлт, аргаль, янгир болон улаан номонд орсон хулан, хавтгай зэрэг ан амьтад, чоно, үнэг, хярс, шилүүс, дорго, мануул, өмхий хүрэн зэрэг араатан, ногтруу, ятуу, бүргэд, тас, шонхор зэрэг жигүүртэн шувуудтай.

2000 оноос эхлэн ангийн отог ажиллуулж жилд орон нутгийн төсөвт 10 орчим сая төгрөгийн орлого оруулж ажиллаж байгаагаас гадна тэхийн эвэр нь “Говийн рекорд угалз” 55 инчтэй агнагдаж мөн Галбын уулнаас хамгийн том эвэртэй тэх ч агнагдсан байна.

Ургамлан нөмрөгийн хувьд 14 бүлгийн 33 зүйлийн ургамал ургадаг байна.

3. ХҮН АМ, ХӨДӨЛМӨРИЙН НӨӨЦ

Ханбогд сум нь 2012 оны байдлаар 4300 хүнтэй байгаа бөгөөд энэ нь аймгийн нийт хүн амын 7.6 хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 3. Аймаг, сумын хүн амын тоо

№	Үзүүлэлтүүд	2010	2011	2012
1	Аймгийн хүн ам	52,306	5,3891	56585
2	Ханбогд сумын хүн ам	3,522	3,948	4,300
3	Аймгийн хүн амд Ханбогд сумын хүн амын эзлэх хувь	6.7	7.3	7.6

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2010-2012

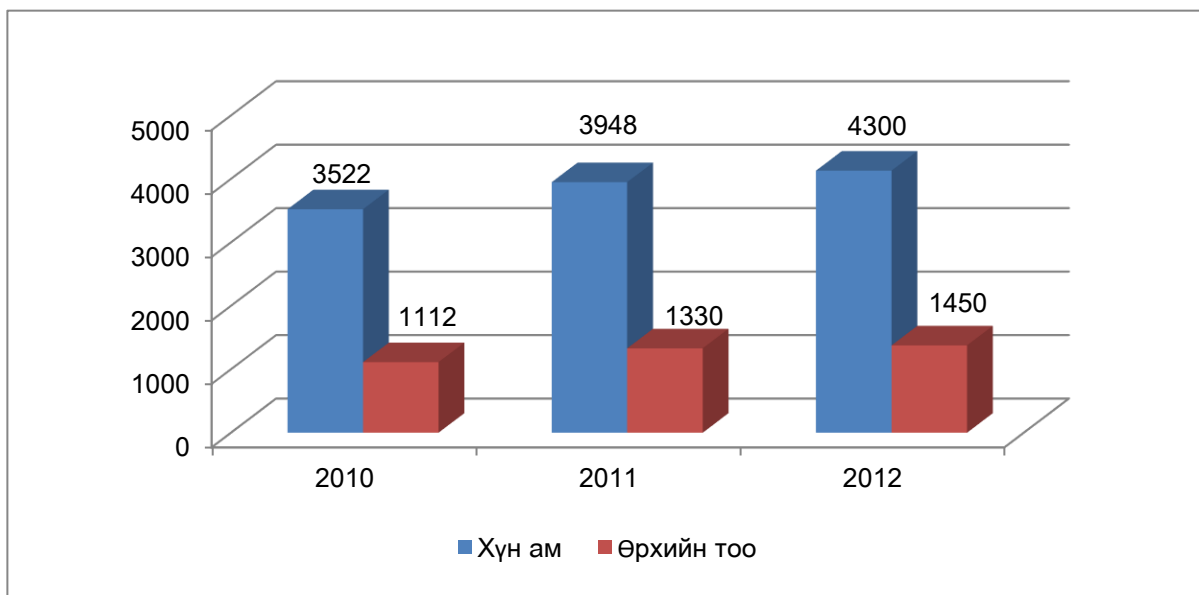
Тус сумын нутагт нийт 1450өрх амьдарч байгаа бөгөөд сүүлийн 3 жилийн дунджаар нэг өрхөд 3.1 хүн ноогдож байна.

Хүснэгт 4. Сумын хүн ам, өрхийн тоо /сүүлийн 3 жилээр/

№	Үзүүлэлтүүд	2010	2011	2012
1	Бүх хүн ам	3,522	3,948	4,300
2	Өрхийн тоо	1,112	1,330	1,450
3	1 өрхөд ногдох хүний тоо	3.2	3.0	3.0

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2010-2012

Схем зураг 3. Хүн ам, өрхийн тоо

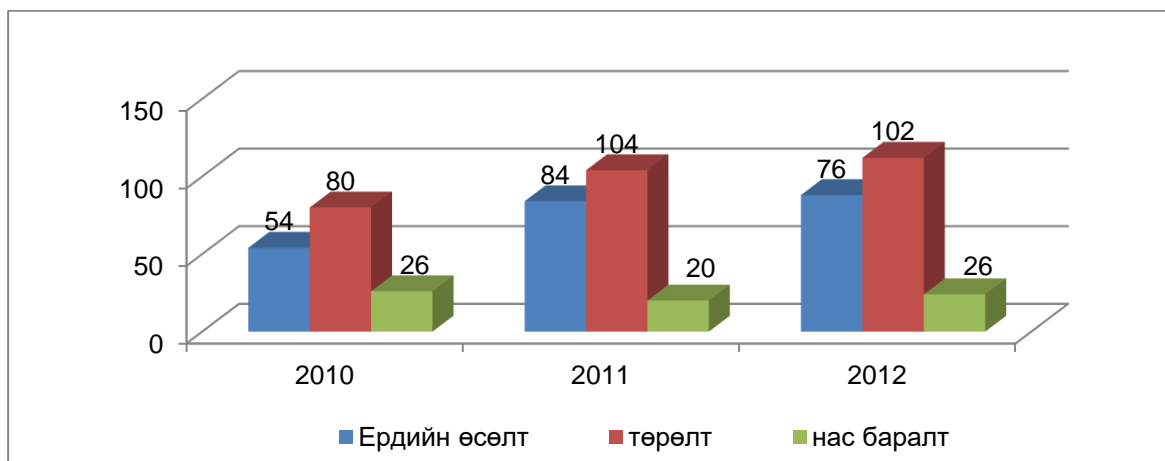

Хүснэгт 5. Хүн амын ердийн ба механик өсөлт /хүн/

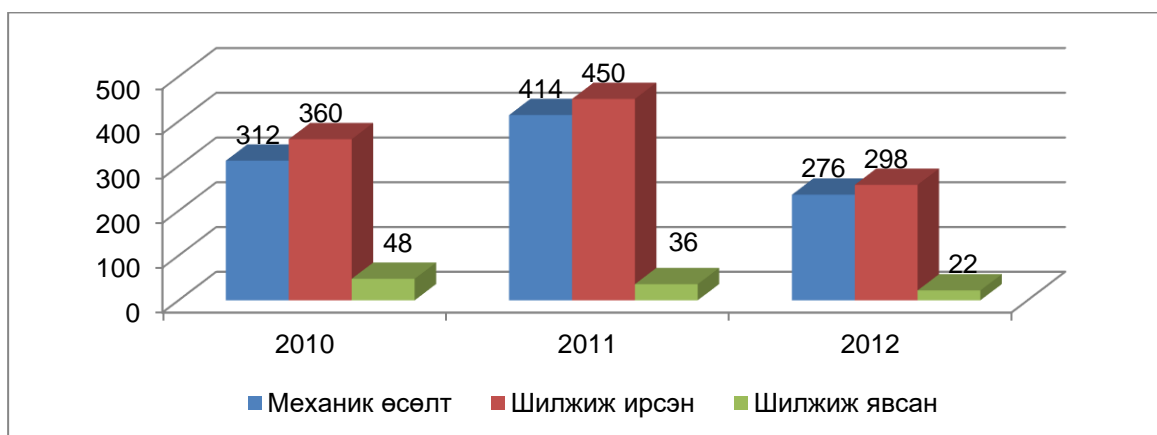
№	Үзүүлэлт	2010	2011	2012
1.	Ердийн өсөлт	54	83	76
	- Төрөлт	80	104	102
	- Нас баралт	26	21	26
2.	Механик өсөлт	312	414	276
	- Шилжин ирсэн	360	450	298
	- Шилжин явсан	48	36	22
3.	Хүн амын өсөлт	366	497	352

Хүн амын сүүлийн 3 жилийн төрөлт, нас баралтын тоог судалгаанаас харахад төрөлт өсөх хандлагатай болж жилд дунджаар 98 хүүхэд төрсөн ба жилд дунджаар 23 хүн нас барсан байна. Механик өсөлтийг авч үзэхэд шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдсэн ба сүүлийн 3 жилийн дунджаар 356 хүн шилжин ирж, 35 хүн шилжин явсан байна.

Схем зураг 4. Хүн амын ердийн өсөлт

Схем зураг 5. Хүн амын механик өсөлт

Хүснэгт 6. Хүн амын насны ангилал, эзлэх хувь

Насны ангилал	2011	Эзлэх хувь	2012	Эзлэх хувь
0-7 насны хүүхдийн тоо	624	15.8	797	18.5
8-15 насны хүүхдийн тоо	653	16.5	620	14.4
Хөдөлмөрийн насны хүн ам	2,517	63.7	2,725	63.4
Тэтгэврийн насны хүн ам	158	4.0	158	3.7
Дүн	3,952	100	4,300	100

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2011, 2012

Хүн амын 63.4 хувийг хөдөлмөрийн насны хүн ам, 32.9 хувийг 0-16 насны хүүхэд, үлдсэн 3.7 хувийг тэтгэврийн насны хүн ам эзэлж байна.

Хүснэгт 7. Хүн амын зарим үзүүлэлтүүдээс

д/д	Үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	Хугацаа			
			2009	2010	2011	2012
1	Сумын бүх өрх, үүнээс: - ядуу өрх	Тоо	967	1,112	1,330	1,450
		Тоо	121	97	72	70
2	16 хүртэлх насны 4-өөс дээш хүүхэдтэй өрх	Тоо	32	2	-	3
3	Эмэгтэй тэргүүлэгчтэй өрхийн тоо	Тоо	47	136	-	134
4	8-аас дээш ам бүлтэй өрх	Тоо	16	20	14	15
5	Ажилгүйчүүд	Тоо	157	94	35	24

Хүснэгт 8. Хөдөлмөр эрхлэлт

№	Эдийн засгийн салбарууд	2009	2010	2011	2012
1	МАА	918	883	880	861
2	Уул уурхай, барилга	356	756	953	1024
3	Бөөний ба жижиглэн худалдаа, дэлгүүр	37	31	32	71
4	Зочид буудал, зоогийн газар	5	8	9	34
5	Тээвэр, агуулах, холбоо	3	7	7	63
6	Санхүүгийн байгууллага	11	21	21	25
7	Төрийн захиргаа, батлан хамгаалах	25	32	32	33
8	Боловсрол	72	82	90	92
9	Эрүүл мэнд	25	26	27	27
10	Нийтийн аж ахуй, хүн амын үйлчилгээ	6	4	5	8
	Дүн	1,458	1,849	2,056	2,238

Хүснэгт 9. Өрхийн аж байдал

№	Үзүүлэлт	2007 он	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он
1	Нийт өрхийн тоо	839	918	967	1,112	1,330	1,450
2	Сумын төвийн өрх	353	422	473	473	818	1043
3	Хөдөөгийн өрх	486	496	494	580	512	403

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2009-2012

4. НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН БАЙДАЛ

Хүснэгт 10. Сумын нийгэм эдийн засгийн үзүүлэлтүүд

№	Үзүүлэлтүүд	Х.нэгж	2010 он	2011 он	2012он
1	Нутаг дэвсгэрийн хэмжээ	Мян.га	1515.2	1515.2	1515.2
2	Байнгын хүн ам, оны эцэст	Тоо	3522	3948	4300
3	Төрсөн хүүхэд	Тоо	80	104	102
4	Нас барсан хүн	Тоо	26	21	26
5	Өрхийн тоо	Тоо	1112	1330	1450
6	Малчин өрхийн тоо, Үүнээс :		480	478	385
	- Цахилгаан, гэрэлтэй		441	465	237
	- Телевизортой		419	363	240
	- Радио хүлээн авагчтай	Тоо	155	155	155
	- Автомашинтай		263	300	203
	- Мотоциклтой		376	378	196
	- Трактортой		2	1	0
7	Малчдын тоо	Тоо	882	875	701
8	Ядуу өрхийн тоо	Тоо	97	83	70
9	Ядуу хүн амын тоо	Тоо	225	204	187
10	Хөдөлмөрийн нөөц	Тоо	2235	2517	2725
11	Ажилчдын тоо	Тоо	1849	2056	2238
12	Ажилгүйчүүдийн тоо	Тоо	8	35	24
13	Эмнэлгийн ажиллагсдын тооҮүнээс:		23	25	27
	- Их эмчийн тоо	Тоо	4	4	5
	- Бага эмчийн тоо		7	6	5
	- Сувилагчийн тоо		4	3	5
14	Нялхсын эндэгдэл	Тоо	2	4	7
15	Халдварт өвчнөөр өвчлөгсөд:		3	61	78
	- Гепатит	Тоо	2	6	32
16	Сургуульд суралцагчид	Тоо	733	810	830
17	Сургуульд ажиллагсдын тоо	Тоо	52	58	62
18	Үүнээс: үндсэн багш	Тоо	31	38	46
19	Дотуур байрны сурагчдын тоо	Тоо	68	75	80
20	1-р ангид элсэгчдийн тоо	Тоо	75	94	99
21	5-р ангид элсэгчдийн тоо	Тоо	67	86	91

22	9-р ангид төгсөгчдийн тоо	Тоо	77	96	101
23	11-р ангид элсэгчдийн тоо	Тоо	32	52	57
24	Сургууль завсардсан хүүхэд	Тоо	21	19	15
25	Тариалсан талбай	Га	1.1	1,1	0.4
26	Төмс	Га	0.8	0,8	0.3
27	Хүнсний ногоо	Га	0.3	0,3	0.1
28	Хураан авсан ургац	тн	4.8	2.5	3.5
29	Төмс	тн	3.8	2.5	2.5
30	Хүнсний ногоо	тн	1.0	0	1.0
31	Бэлтгэсэн өвс хадлан	тн	66.4	4001.0	4028.1
32	Гар тэжээл	тн	0	439.9	762.7
33	Аж үйлдвэрийн НБ үйлдвэрлэлт	Сая.төг	207.9	417952.3	244291.9
34	Аж үйлдвэрийн НБ борлуулалт	Сая.төг	207.9	484236.6	290100.2
35	Авто тээврийн орлого	Сая.төг	0	41274.3	33596.8
36	Холбооны орлого	Сая.төг	0.9	158	216
37	Нийт хөрөнгө оруулалт үүнээс:	Сая.төг	-	4000	9600
38	- Улсын төсөв	Сая.төг	-	102	245
39	- Орон нутгийн төсвийн зарлага	Сая.төг	-	2136.5	5126.4
40	- Бусад зээл, тусламж	Сая.төг	-	38.2	92.2
41	- Хувийн хөрөнгө оруулалтаар	Сая.төг	-	1714.7	4108.8
42	Орон нутгийн төсвийн орлого	Сая.төг	1057.0	13267.4	31771.35
43	Орон нутгийн төсвийн зарлага	Сая.төг	159.8	1071.8	2540.7
44	Тэтгэвэр авагчид	тоо	262	158	158
45	Олгосон тэтгэвэр	Сая.төг	294.5	330	568

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2010-2012

Хөдөө аж ахуй

Мал аж ахуй: Тус сум нь 123,291/2012 оны эцэс/ толгой малтай бөгөөд энэ нь аймгийн нийт малын 8.7 хувийг эзэлдэг. 2012 онд малын тоо төрөл тус бүрээр өссөнөөс гадна тэмээн сүрэг сүүлийн жилүүдэд өсч 2003-2012 онуудад тэмээнийхээ тоо, чанараар (“Галбын улаан” шилмэл омгийн тэмээтэй) улсад, үхэр сүргийн тоогоор сүүлийн 3 жилд аймагтаатэргүүлж байна.

Хүснэгт 11. Малын тоо

№	Үзүүлэлтүүд	2008	2009	2010	2011	2012
1	Аймгийн нийт мал	1,684,939	1,755,215	1,010,327	1,223,459	1,419,253
2	Ханбогд сумын мал	102,456	116,283	96,084	112,143	123,291
3	Аймгийн нийт малд Ханбогд сумын малын эзлэх хувь	6.0	6.6	9.5	9.2	8.7

Хүснэгт 12. Малын тоо төрөл тус бүрээр

№	Малын төрөл	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он
1	Тэмээ	15,196	16,364	17,527	18,962	20,389
2	Адуу	4,151	4,581	4,475	5,172	5,878
3	Үхэр	1,924	2,281	2,250	2,666	2,982
4	Хонь	26,436	30,376	25,665	30,766	33615
5	Ямаа	54,749	62,671	46,167	54,577	60,427
6	Бүгд	102,456	116,283	96,084	112,143	123,291

Газар тариалан: Газар тариалангийн хувьд хур бороо бага орж жилийн дийлэнх улиралд гандуу байдгаас гадна тогтоол ус, нуур цөөрөм, булаг байдаггүйгээс ямарч тохиолдолд гүний ус ашиглаж төмс, хүнсний ногоо тариалдаг.

Сүүлийн жилүүдэд ногоо тариалах ажил хийгдэж байгаа боловч уснаас шалтгаалан өртөг нь өндөрсөж эдийн засгийн хувьд ашиг багатай, тодорхой амжилт гарахгүй байна.

Ханбогд сумын газар тариалангийн салбарт 2012 онд нийт 0.4 га талбайд тариалалт хийсний 0.3 га-д төмс, 0.1 га-д хүнсний ногоо тариалснаас 2.5 тн төмс, 1 тн хүнсний ногоохураан авчээ.

Хүснэгт 13. Тариалсан талбайн хэмжээ

№	Тариалсан бүтээгдэхүүний нэр	Хэмжих нэгж	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он
1	Тариалсан талбай	га	1.5	0.5	1.1	0.4
2	Төмс	га	0.1	0.2	0.8	0.3
3	Хүнсний ногоо	га	1.4	0.3	0.3	0.1

Хүснэгт 14. Хураасан ургацын хэмжээ

№	Хураасан бүтээгдэхүүний нэр	Хэмжих нэгж	2008 он	2009 он	2010 он	2011 он	2012 он
1	Төмс	тн	1.3	2.5	3.8	6.8	2.5
2	Хүнсний ногоо	тн	1.9	2.1	1.0	2,6	0.1
3	Байгалийн хадлан тэжээл	тн	369.5	41.0	66.4	67,0	2.8
4	Гар тэжээл	тн	40.0	14.0	0.0	19.0	0.4

Эх сурвалж: Статистикийн эмхэтгэл 2008-2012

5. НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН БҮСЧЛЭЛ

Сумын газар нутаг, газрын нэгдмэл сан

Ханбогд сумын газар нутгийн дэвсгэр зургийг “Чандмань Сүрвей” ХХК-д боловсруулж 2014 оны 6 сард батлуулсан бөгөөд одоогийн байдлын судалгаа болон төлөвлөлтийн хэсгийн график, схемүүдийг уг зургийг үндэслэн боловсруулсан болно.

Ханбогд сум нь нийт 1,515,156.0 га буюу аймгийн нутаг дэвсгэрийн 9.2%-тай тэнцэх нутаг дэвсгэртэй бөгөөд үүний 1,176,164.12 га нь хөдөө аж ахуйн газар, 2,886.98 га нь хот суурины газар, 727.6 га нь зам, шугам сүлжээний газар, 132,904.0 га нь ойн сан бүхий газар, 807.0 га нь усан сан бүхий газар, 201,666.3 га газар нь улсын тусгай хэрэгцээний газарт тус тус орж байна.

Хүснэгт 15. Ханбогд сумын газрын нэгдмэл сан

№	Газрын үндсэн ангиллаар	Газрын хэмжээ	
		Га	Хувь
1	ХАА-н газар	1,176,164.12	77.7
2	Хот тосгон бусад суурин газар	2,886.98	0.2
3	Зам шугам сүлжээний газар	727.6	0.04
4	Ойн сан бүхий газар	132,904.0	8.7
5	Усан сан бүхий газар	807.0	0.06
6	Улсын тусгай хэрэгцээний газар	201,666.3	13.3
Нийт газар		1,515,156.0	100

Эх сурвалж: Аймгийн газрын алба, Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Улсын тусгай хэрэгцээний газарт багтдаг Говийн их дархан цаазат газар нь нийт 142,662.0 га буюу тус сумын нийт газар нутгийн 9.2 %-ийг эзэлдэг. Мөн түүнчлэн хилийн зурвас газарт 59,000.0 га газар орж байна.

Схем зураг 6. Газрын нэгдмэл сангийн ангилал

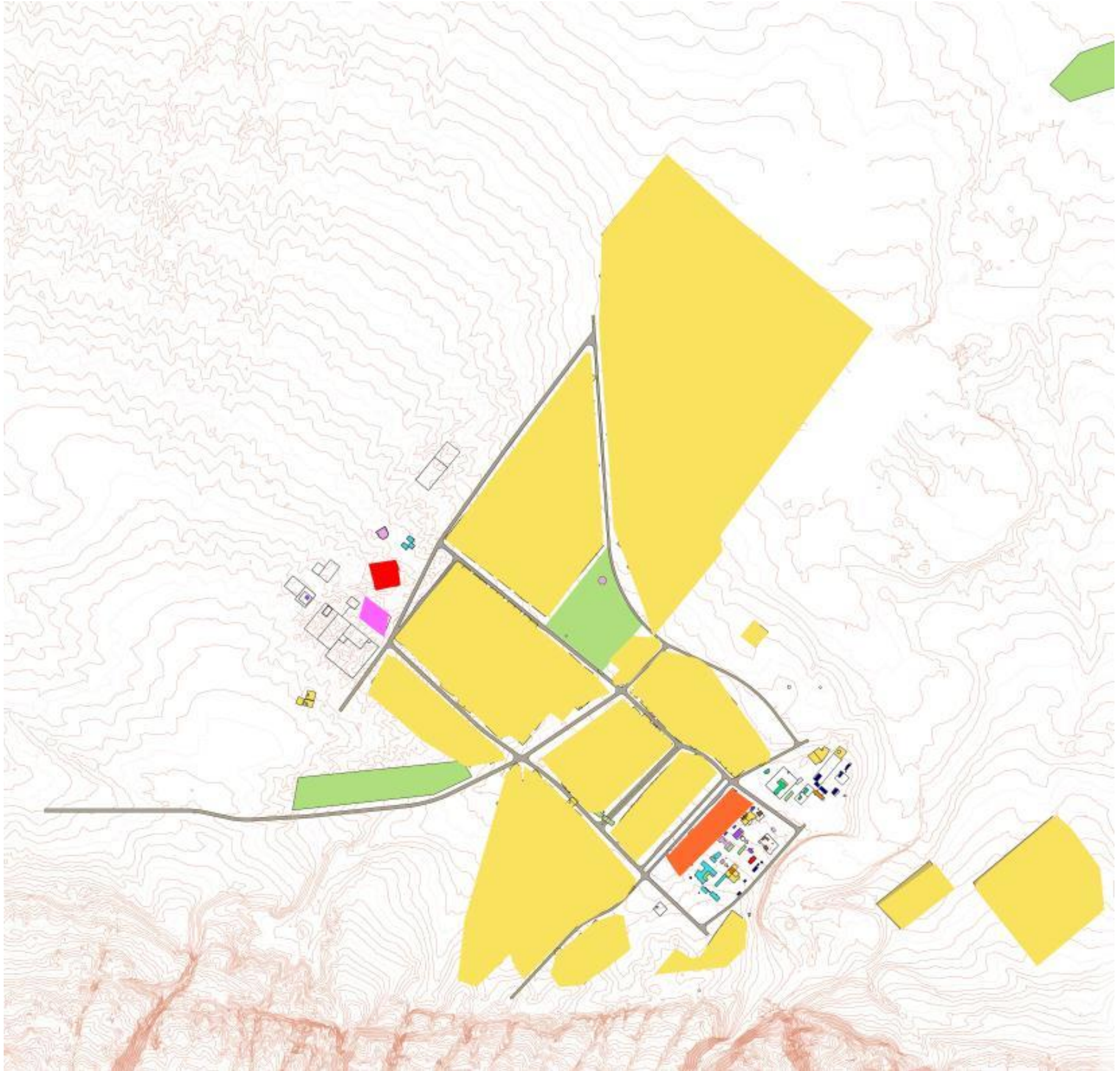
Бэлчээрийн газар 1,116,129.32 га бөгөөд үүнээс өвөл, хаврын бэлчээрийн газар 447,473.82 га, зун, намрынх 668,655.5 га байна. Хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газарт байх малын тоо жилд дунджаар 90.2 мянга буюу бэлчээр ашиглалт 90 хувьтай байна. Бэлчээрийн газрын төлөв байдлын хувьд сүүлийн жилүүдэд ихээхэн өөрчлөгдөж, гүн өрмийн худаг олноороо устсанаар бэлчээрийн усан хангамжийн хүрэлцээ багасаж нэг газрыг давтан ашиглах болсон, автозамын нөлөөтэйгээр хөрсийг ихээхэн эвдрэлд оруулсан зэрэг хүчин зүйлсээс шалтгаалан бэлчээрийн газрын чадавхи муудсан байна. Сумын хэмжээнд газрын хангамжийн хувьд 1 хүн амд ногдох газрын хэмжээ 352.4 га байгаа буюу хүн амын нягтрал маш сийрэг байна.

Ханбогд сумын төвийн нутаг дэвсгэрийн бүсчлэлийн одоогийн байдал болон газрын балансыг доорх зураг болон хүснэгтэд харуулав.

Эх сурвалж: Аймгийн газрын алба

:

Схем зураг 7. Нутаг дэвсгэрийн бүсчлэлийн одоогийн байдал

Хүснэгт 16. Талбайн баланс.

№	Бүсийн нэр	Талбайн хэмжээ /га/
1	ОРОН СУУЦ, ОЛОН НИЙТИЙН БҮС	155.6
	Захиргаа, үйлчилгээний холимог хэсэг	8.1
	Орон сууцны хэсэг	1.4
	Гэр хорооллын хэсэг	133
	Худалдаа үйлчилгээний холимог хэсэг	7.8
	Нийгмийн үйлчилгээний хэсэг 1 /Боловсрол/	3.5
	Нийгмийн үйлчилгээний хэсэг 1 /Эмнэлэг/	1.8
2	ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН БҮС	8.2
	Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн хэсэг	8.2
3	НОГООН БАЙГУУЛАМЖ БОЛОН АМРАЛТ ЗУГААЛГЫН БҮС	9.6
	Нийтийн хэрэгцээний ногоон байгууламж	9.6
	Хязгаарлагдмал зориулалттай ногоон байгууламж	-
	Тусгай зориулалттай цэцэрлэгжүүлэлт	-
4	ИНЖЕНЕРИЙН ШУГАМ СҮЛЖЭЭ БОЛОН ЗАМ ТЭЭВРИЙН БҮС	-
	Хамгаалалтын зурвас	-
	Зам талбай	-
5	БУСАД	91.2
	НИЙТ	264.6

Сумын хот төлөвлөлт, хөгжлийн асуудал эрхэлсэн хэлтэс болон газрын даамал нь Ханбогд сумын нутаг дэвсгэрийн бүсчлэлийн ерөнхий баримтлах бодлогыг орон нутгийн онцлог, нөхцөлд тохирсон байдлаар улам нарийвчлан тодорхойлох шаардлагатай байна.

Мөн уг бодлогоор улсын хөрөнгө оруулалтын төсөл болон хувь хүмүүс, хувийн хэвшлийн бүтээн байгуулагчдын барилга барих, газар олгох саналыг судлан ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу бүсчлэлийн талаархи хуульд заагдсан шаардлагыг¹ хангаж байгаа эсэхэд хяналт тавьж, газар ашиглалтыг илүү оновчтой зохион байгуулах нөхцөлийг бүрдүүлж ажиллах нь зүйтэй.

Түүнчлэн газар зүйн мэдээллийн систем (GIS)-ийг ашиглан газар ашиглалтын мэдээллийн санг хөтлөн явуулах шаардлагатай.

¹ “БҮСЧЛЭЛ” гэдэг нь МУ-ын “Хот байгуулалтын тухай” хуулийн 3.1.5-д зааснаар хот, тосгоныг хөгжүүлэх төлөвлөлтийн үе шатанд нутаг дэвсгэрийг ашиглалтын үүрэг, зориулалтаар бүсчлэн хувааж, ашиглалтын төрлийн хязгаарлалт тогтоохыг хэлнэ.

Уг хуулийн 13.1-р зүйлд хот, тосгоны нутаг дэвсгэрт дараахь бүсчлэлийг хот байгуулалтын норм ба дүрэм, журмын дагуу төлөвлөж тогтооно гэж заасан байдаг. Үүнд:

- 13.1.1.орон сууц, олон нийтийн бүс;
- 13.1.2.үйлдвэрлэлийн бүс;
- 13.1.3.инженерийн шугам сүлжээ болон зам тээврийн бүс;
- 13.1.4.ногоон байгууламж, амралт, аялал жуулчлалын бүс;
- 13.1.5.хөдөө аж ахуйн бүс;

13.1.6. зуслангийн бүс;

13.1.7. тусгай зориулалтын бүс.

Мөн дээрх бүсүүдэд дараах шаардлагууд тавигддаг. Эдгээр нь, /14-р зүйл/.

14.1. Орон сууц, олон нийтийн бүсэд эрүүл, аюулгүй амьдрах орчныг бүрдүүлэх үндсэн шаардлагыг хангаж, байгалийн гэрэлтүүлгийн холбогдох норм ба дүрэм, журамд заасны дагуу төлөвлөгдсөн орон сууц, сургалт, соёл, үзвэр, шинжлэх ухаан, эмнэлэг, амралт, сувилал, спорт, худалдаа, нийтийн хоол, ахуйн үйлчилгээ, тээвэр, холбооны чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах зориулалттай барилга байгууламж төлөвлөх бөгөөд амьдрах, аюулгүй байдлыг хангахад сөрөг нөлөө үзүүлж болохуйц бусад барилга байгууламж төлөвлөхийг хориглоно.

14.2. Үйлдвэрлэлийн бүсэд үйлдвэр, нийтийн аж ахуй, агуулахын зориулалттай барилга байгууламж, тэдгээрийн үйл ажиллагааг хангах инженерийн болон зам тээврийн дэд бүтцийн барилга байгууламжийг төлөвлөнө.

14.3. Инженерийн шугам сүлжээний болон зам тээврийн бүсэд төмөр зам, усан болон авто тээвэр, агаарын тээвэр, инженерийн /цэвэр, бохир усны, дулаан, холбоо, цахилгааны гэх мэт/ шугам сүлжээний барилга байгууламжийг төлөвлөнө.

14.4. Ногоон байгууламж, амралт, аялал жуулчлалын бүсэд хот орчмын ой, ойн хамгаалах зурвас, амралт, сувилал, усан сан, цэцэрлэгт хүрээлэн, спортын цогцолбор, наран шарлагын газар зэрэг олон нийтийг хамрах амралт зугаалгын үйл ажиллагааг зохион байгуулахад зориулагдсан орон зайн задгай орчин, түүнчлэн байгалийн дархан цаазат болон онцгой хамгаалалттай газар нутгийг төлөвлөнө.

14.5. Хөдөө аж ахуйн бүсэд газар тариалан, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх газар, хөдөө аж ахуйн чиглэлийн барилга байгууламж байрлах, хадлангийн зориулалтаар ашиглах нутаг дэвсгэрийг төлөвлөнө.

14.6. Зуслангийн бүсэд иргэд зуны улиралд түр хугацаагаар суурин амьдарч болох хотын төвөөс зайдуу орших төвлөрсөн дэд бүтэцгүй суурьшлын газар нутгийг төлөвлөнө.

14.7. Тусгай зориулалтын бүсэд улсын нөөц газраас гадна иргэний хамгаалалт, батлан хамгаалахын зориулалттай, түүнчлэн хатуу хог хаягдлын цэг, шарилын газар, цогцос чандарлах үйл ажиллагаа явуулах барилга байгууламжийг төлөвлөнө.

6. ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГАЗАР АШИГЛАЛТ

Газар зохион байгуулалт нь газрын тухай хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх, газрын кадастр эрхлэх, газрыг үр ашигтай, зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, газрын эдийн засгийн чадавхи, нөөцийг нэмэгдүүлэх, газар зүйн болон газрын харилцааны таатай орчин бүрдүүлэх зорилго бүхий цогцолбор арга хэмжээ мөн.

Нийслэл, **сум**, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө нь иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад газрыг эзэмшүүлэх, ашиглуулах, хамгаалах, нөхөн сэргээх, байршлыг тодорхойлсон жилдээ хэрэгжүүлэх зураг төслийн баримт бичиг байна.

Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөгөөр тухайн бүсэд байх газар ашиглалтын зориулалт, хязгаарлах, хориглох нөхцлүүд, барилгын өндөр, зориулалт зэргийг тусгадаг ба энэхүү баримтлах бодлогуудыг үйл ажиллагаандаа тусгах нь газрыг зүй зохистой ашиглах, газрын маргааныг таслан зогсоох, төсөл хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, хөрөнгө оруулалтыг зөв зохистой хуваарилах боломжийг олгож, нийт нутаг дэвсгэрт газар олгох, барилгажуулах үйл ажиллагааг энгийн байдлаар зохицуулж, ирээдүйн хотжилтын сөрөг үр дагаварыг багасгах нөхцлийг бүрдүүлэх чухал ач холбогдолтой тогтвортой хөгжлийн нэгэн түлхүүр юм.

Сумын газар өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтын байдал

Газар олголт хотын ирээдүйг тодорхойлж байна. Засгийн газраас баримталж буй газар ашиглалтын бодлогын хүрээнд олон иргэд газар эзэмшсээр байна. 2004-2008 оын хугацаанд 726 иргэн газраа өмчилж байсан бол 2009-2012 оны хооронд нийт 2570 иргэн 192.7 га газрыг өмчилж аваад байгаа нь газар олголт эрчимтэй явагдаж байгааг харуулж байна.

2009 онд 111 иргэн, 2012 онд 833 иргэн, 2011 онд 207 иргэн, 2012 онд 1419 иргэн тус тус өмчлөлийн газраа аваад байна.

2009 онд 21 иргэн, ААН, байгууллагад 22,1 га, 2011 онд 11 ААН, байгууллагад нийт 63.5 га, 2012 онд 25 ААН, байгууллагад нийт 69.7 га газрыг тус тус эзэмшүүлсэн байна. 2009-2012 онд 96 иргэнд 15.3 га газрыг өвөлжөө хаваржааны зориулалтаар эзэмшүүлжээ. Мөн 2009-2012 оны хооронд “Оюутолгой” ХХК-д 10672 га газрыг ашиглалтанд өгсөн бол бусад ашиглалтын газар 20 га байна. 2012 онд нийт 450 газар олгогджээ.

Газар эзэмшигч, ашиглагч иргэн, ААН, байгууллагад газрын төлбөр ногдуулан хураан барагдуулж 4 жилийн хугацаанд аймгийн төсөвт 370.2 сая төгрөг төвлөрүүлжээ.

Хүснэгт 17. Ханбогд сумын газар хуваарилалт

Газар хуваарилалт	2009	2010	2011	2012	Төрөл
Хүсэлт гаргасан хүний тоо	111	833	207	1419	Өмчлөл
	21	0	11	25	Эзэмшил
Хуваарилсан газрын тоо	111	833	207	1419	Өмчлөл
	21	0	11	25	Эзэмшил
Хуваарилсан газрын дундаж хэмжээ /га/	0.07	0.07	0.07	0.07	Өмчлөл
	1.05	0	5.77	2.79	Эзэмшил
Хуваарилсан газрын нийт хэмжээ / га/	7.77	58.31	14.49	99.33	Өмчлөл
	22.1	0	63.5	69.7	Эзэмшил
Дуудлага худалдаа хийсэн газрын тоо	0	0	0	0	Өмчлөл
	0	1	1	0	Эзэмшил

Хүснэгт 18. Газар өмчлөл, эзэмшлийн байдал/2012/

№	Үзүүлэлт	Иргэдийн тоо
1	Газар өмчилж авах тухай өргөдөл гаргасан иргэдийн тоо	3483
	Үүнээс Одоо эзэмшиж ашиглаж байгаа хашааныхаа газрыг өмчлөхийг хүссэн өргөдөл	95
	Шинээр газар өмчилж авахыг хүссэн иргэдийн тоо	3388
2	Засаг даргын захирамжаар газар өмчлүүлэхээр шийдвэрлэсэн иргэдийн тоо	3483
	Үүнээс Одоо эзэмшиж байгаа газраа өмчилсөн иргэдийн тоо	95
	Шинээр газар өмчилж авсан иргэдийн тоо	3388
3	Өмчлүүлсэн газрын нийт хэмжээ /га-аар/	262.98
	Үүнээс Одоо эзэмшиж ашиглаж байгаа газраа өмчилсөн газрын хэмжээ /га-аар/	10.6
	Шинээр өмчлүүлсэн газрын хэмжээ /га-аар/	252.38

ЗД-ын санаачлагаар 2011 оны жилийн эцсийн мал тооллоготой уялдуулан сумын газар аваагүй нийт иргэдийг бүртгэж, 2012 оны 9 сард 1000 гаруй иргэний нэрс бүхий ЗД-ын захирамж гарган газар олголтын ажлыг эхлүүлжээ.

Одоо хөгжиж буй газраас зүүн хойд зүгт газар олгохдоо тодорхой хэсэгчилсэн загварын дагуу хуваарилна. Эдгээр эдлэн газрууд дээр барилга барих, инженерийн дэд бүтцээр хангах үйл ажиллагааг эхлүүлээгүй байгаа хэдий ч байршил нь сумын цаашдын хөгжил, төлөвлөлтөд нөлөөлөх гол хүчин зүйл болох юм.

Газар ашиглалтын судалгааг явуулахад ихэнх иргэн, ААНБ газрыг зохих зөвшөөрөлтэй ашиглаж байна. Мөн үүнээс гадна сумын ЗД-ын захирамжтай олон нийтийн дуудлага худалдаагаар авсан дараах ААНБ-ууд байна. Зам шугам сүлжээний газар болох авто замын газар нь нийт 6.0 га талбайг эзэлж байна. Эзэмшил ашиглалтгүй байгаа сул чөлөөтэй 880 га талбайд шинээр төлөвлөлт хийх боломжтой.

Сумын төвийн газар ашиглалтын байдал

Ханбогд сум дараах дөрвөн хэсгээс бүрдэнэ. Үүнд: Барилга, гэр хосолсон одоо байгаа сумын төвийн өмнөд хэсэг, баруун хойд хэсэгт хөгжиж буй засаг захиргаа, үйлчилгээний хэсэг, сумын төвөөс хойд зүгт тодорхой төлөвлөлтгүйгээр хөгжиж буй том хэмжээний газар бүхий хэсэг, уул уурхайн үндсэн болон туслах үйлдвэрлэлийн ажилтнуудын түр байр болох гэр хороолол байна.

Ханбогд сумын төвийг газар ашиглалтын хувьд авч үзвэл соёл ахуйн зориулалт бүхий газар 20 орчим хувийг эзэлдэг ба нутгийн удирдлагын ордон, ерөнхий боловсролын 11 жилийн сургууль, эрүүл мэндийн төв, соёлын төв, холбооны газар, шуудангийн салбар, хүүхдийн цэцэрлэг, цаг уурын станц, ХААН банк, Хадгаламж банк, Голомт банк, Хас банк, эрчим хүчний “Хандизель” ОНӨҮГ, үүрэн телефоны “Мобиком”, “Юнител”, “Жи-мобайл”, “Скайтел” зэрэг албан байгууллага, “Оюутолгой”-н оффис, “СИ-АЙ-ЭС”-ийн оффис, Говийн бага дархан цаазат газрын хамгаалалтын захиргаа, хувийн хэвшлийн дэлгүүр, үйлчилгээний төвүүд зэрэг нийт 178.64 га газрыг олон нийтийн болон худалдаа үйлчилгээний зориулалтаар ашиглан эзэмшиж байна.

2007 онд дуудлага худалдаагаар олгосон боловч газрын байршил тогтоогоогүй “Локал ложистик” ХХК /зочид буудал 1 га/, “Ти Би” ХХК /зочид буудал 4 га/, “Зетта Өргөө” ХХК /орон сууц 4 га/ тус тус байна.

Сумын төвд ихэвчлэн орон сууц барьж газрыг ашигласан байна. Орон сууцнуудын дийлэнх нь хашаа бүхий жижиг барилга ба уламжлалт сууц-гэр байна. Амины орон сууцнууд нь хотын төв хэсэгт баригдсан байдаг бол гэрүүд сумын төвөөр тархсан байдалтай байна. Төв орчмын хэсэгт олон айл өрх байрлах хэд хэдэн орон сууцнууд бий. Мөн засаг захиргааны конторын барилга, нийгмийн дэд бүтэц, дэлгүүр, зоогийн газар, зочид буудлын барилга барьж газрыг ашигласан бөгөөд эдгээр нь одоо байгаа сумын төв хэсэг, мөн замын ойролцоох албан газрууд байрлах шинээр хөгжиж буй төв хэсэг орчимд төвлөрчээ. Схем зураг8-аас үзнэ үү.

Хүснэгт 19. 2008 онд сумын төвд аж ахуйн зориулалтаар олгосон газар

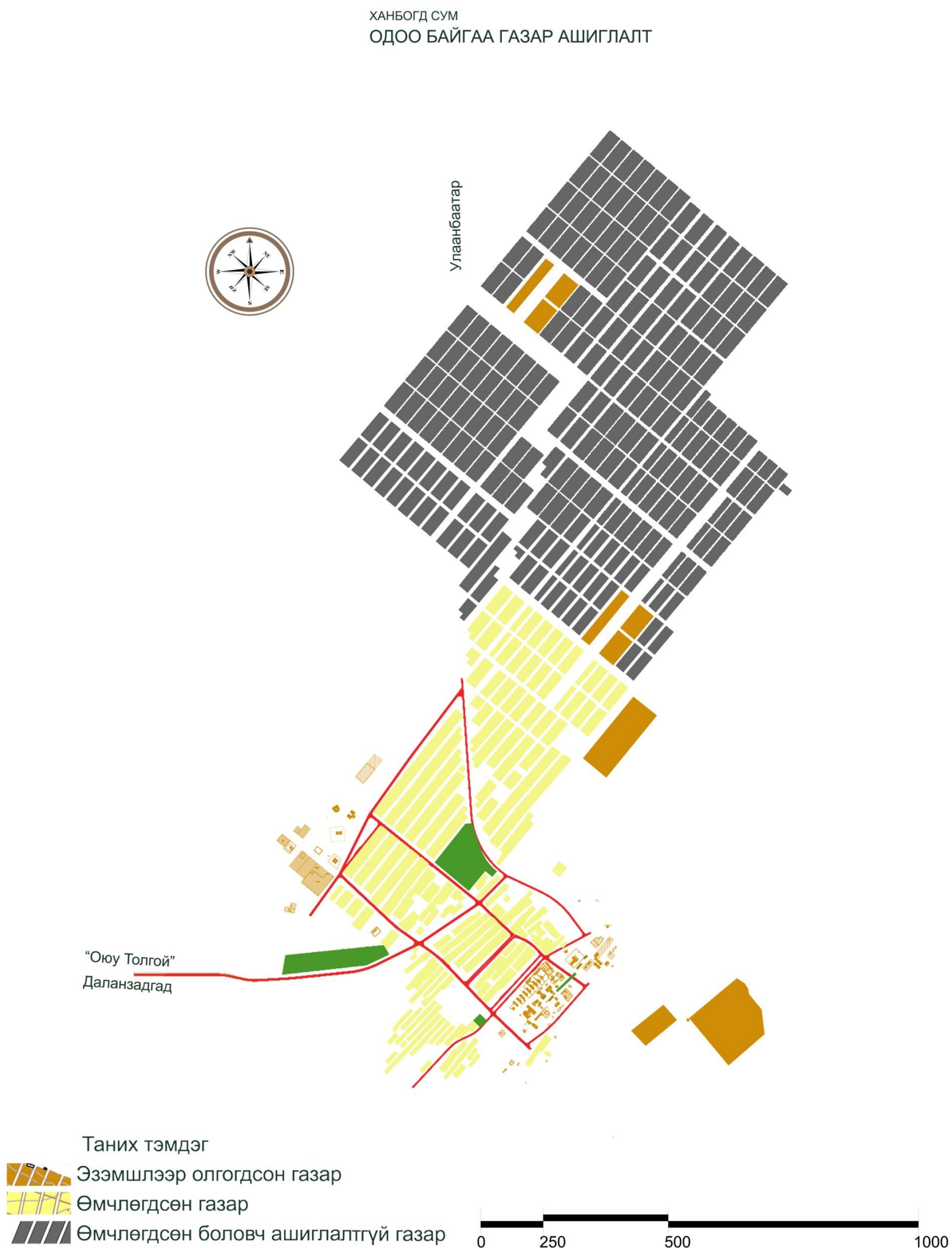
№	ААН, байгууллагын нэр	Газрын хэмжээ м ²	Байршил
1	ХААН банк	200	Тодорхойгүй
2	Хас банк	1200	Цэвэр усны үйлдвэрийн зүүн талд
3	Шуудан холбооны банк	100	Тодорхойгүй
4	Хүүхдийн цэцэрлэг	1600	Цаг уурын урд, ногоон талбайн зүүн урд
5	“Ойн төгөл”	30000	Чулуун хашаа
6	Жи-мобайл	100	Холбооны хойд талд
7	Монгол даатгал	2500	Тодорхойгүй
8	Ардчилсан намын байр	240	Тодорхойгүй

9	Шингэн түлшний үйлдвэр	1200	Эмийн сангаас урагш голын хөвөөнд
10	“Бармон” ХХК /Зочид буудал, үйлчилгээ/	30000	Тодорхойгүй
11	Шунхлай групп	2500	Зүүн хойд ШТС хойд талд
	Нийт	69640	

Сумын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байдлаас дүн шинжилгээ хийж дараах дүгнэлт, саналуудыг гаргаж байна. Үүнд:

- Газрыг бүрэн дүүрэн, зөв зохистой ашиглах, газар ашиглалтын зориулалт замбараагүй зэрэг зарим дутагдалтай тал ажиглагдаж байна.
- Хүн амын ая тухтай амьдрах нөхцлийг хангахуйц амрах талбай болон нийтийн эзэмшлийн талбайг төлөвлөлтөнд түлхүү тусгах шаардлагатай.
- Төлөвлөлтгүй болон зөвшөөрөлгүй гэр хороолол шинээр үүсгэх, барилга барих зэрэг үйл ажиллагааг хөгжлийн ерөнхий төлөвлөлт батлагдан мөрдөж эхэлтэл явуулахгүй байх.

Схем зураг 8. Сумын төвийн газар ашиглалтын одоогийн байдал

7. ЗАМ ТЭЭВРИЙН СҮЛЖЭЭНИЙ ОДООГИЙН БАЙДАЛ

Гадна замын сүлжээ

Ханбогд сум нь улсын нийслэл Улаанбаатар хотоос 600 км, аймгийн төв Даланзадгадаас 250 км зайтай байрладаг. Урд талаараа БНХАУ-тай 80 гаруй км газраар хил залгаа оршдог. Ханбогд сумруу явахад Улаанбаатараас Чойр хүртэл 223 км хатуу хучилттай зам болон төмөр замтай, Чойроос урагшаа Дундговь аймгийн Өндөршил сум хүртэл 135 км ердийн хөрсөн замтай, Өндөршилөөс Өмнөговь аймгийн Мандах сум хүртэл 96 км ердийн хөрсөн замтай, Мандах сумаас Манлай сум хүртэл мөн л 122 км ердийн хөрсөн замтай, Манлай сумаас Ханбогд сум хүртэл 115 км сайжруулсан шороон замаар явж хүрнэ.

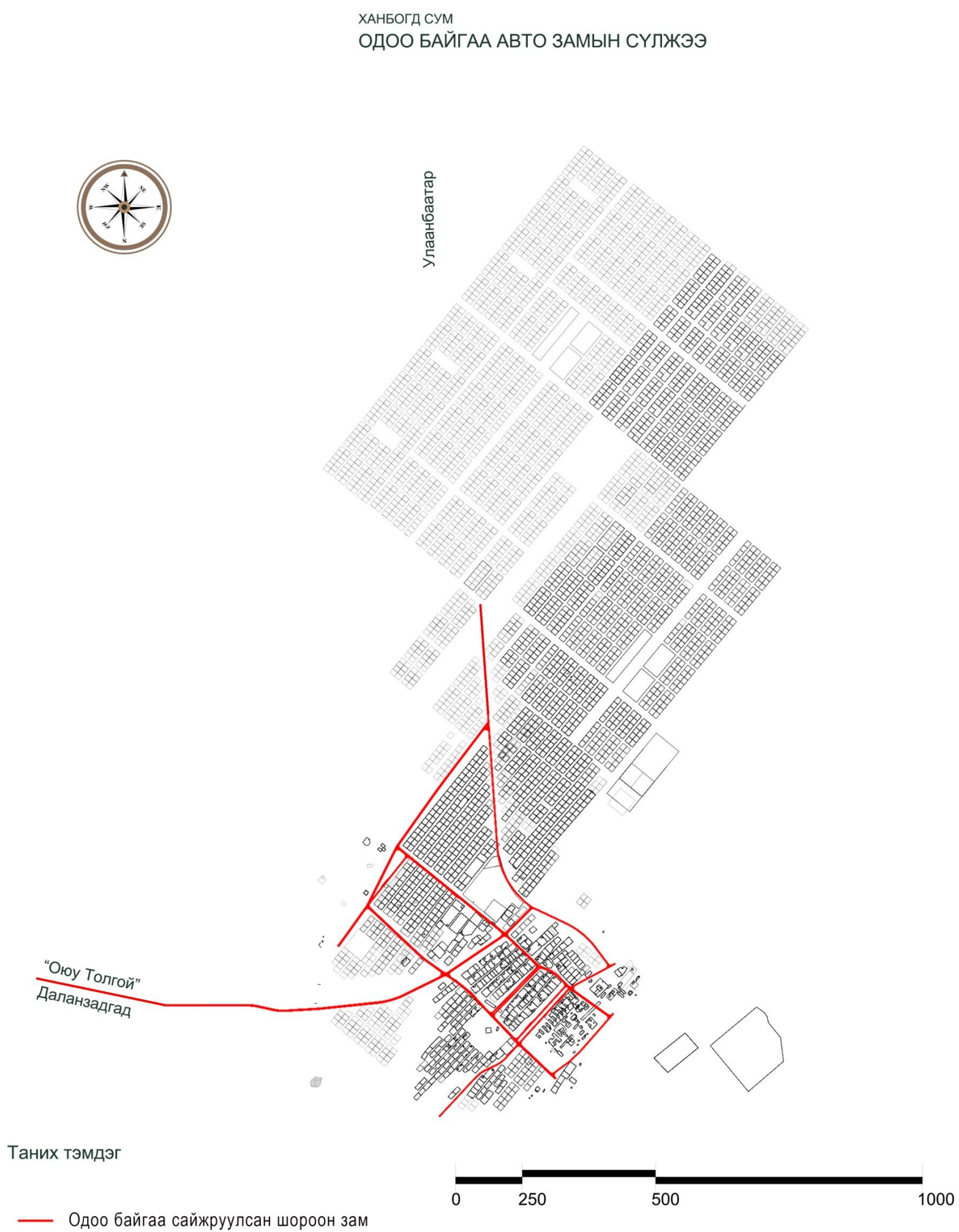
Гудамж замын сүлжээ

Суманд хатуу хучилттай зам байхгүй. Ханбогд сумын төв одоогийн байдлаар төвийн хэсгээрээ 10.5 км урттай, хайрган хучилттай сайжруулсан шороон замтай бөгөөд энэхүү зам нь хотоос баруун тийш орон нутгийн замтай холбогддог. Уг замын ажлыг “Авто замын тоног төхөөрөмжийн түрээс” ТӨХК болон “Алтайн зам” ХХК-ууд хийж гүйцэтгэжээ.

Шороон замнаас үүссэн тоосжилт их байдгаас үзэгдэх орчин их хязгаарлагдмал байдаг. Төв замын хажуугаар дунд хэмжээний явган хүний зам барих хангалттай зайтай. Хүрч очиход том саад бэрхшээл байхгүй. Замын сүлжээ сумын төвийн хэрэгцээг боломжийн хангаж байгаа ч сумын төвийг цаашид өргөжүүлэх бүтэц байхгүй байна.

- Хөрсөн зам – 40 км
- Замын нягтрал – 0,01 км/га
- Замын алслалт – 1 км

Схем зураг 9. Гудамж замын сүлжээний одоогийн байдал

8. ОРОН СУУЦНЫ ХАНГАМЖИЙН ОДООГИЙН БАЙДАЛ

Монголын өнөөгийн хот суурин хөгжсөн газруудад ихэвчлэн хоёр төрлийн орон сууц барьж байна. Эдгээр нь нийтийн орон сууц ба хашаатай томоохон эдэлбэр газарт барьсан гэр, пин эсвэл жижиг амины орон сууц (дийлэнх хувь) юм. Ханбогд суманд орон сууцны 2 дахь төрөл давамгайлж байна. Амины орон сууцуудын ихэнх нь сумын төв хэсэгт байдаг бол гэрийг хотын аль ч хэсэгт барьсан байдаг.

Одоогийн байдлаар сумын төвийн хүн амын 2,9хувь нь амины орон сууцанд, үлдсэн 97.1 хувь нь гэр болон дан амины сууцанд амьдарч байна.

Хүснэгт 20. Сумын төвийн орон сууцны хангамж

№	Үзүүлэлт	Бүгд	
		Орон сууцанд	Гэр, амины сууцанд
Сумын төвийн хүн ам 3130 Үүнээс:			
1	Оршин суугчид	91	3039
2	Өрхийн тоо	338	1013
3	Хүн амд эзлэх хувь	2.9%	97.1%

Хүн амын орон сууцны хангамжийг сууцны төрлөөр авч үзвэл:

- Орон сууц- 1 давхар /2-4 айлын сууц /
- Гэр болон хувиараа барьсан данамины сууц гэсэн үндсэн 2 төрөл байна.

Гэр хороололд байгаа дан сууцнууд нь хүмүүс өөрсдийн эдийн засгийн боломждоо тулгуурлан барьсан амины сууц юм.

Зураг 2. Гэр хорооллын харагдах байдал

9. СОЁЛ АХУЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ХАНГАМЖИЙН ОДООГИЙН БАЙДАЛ

Энэ хэсэгт сургууль, эрүүл мэндийн байгууллага, нийтийн үйлчилгээний төв зэрэг нийгмийн дэд бүтцийн одоогийн байгаа нөхцөл байдал, тулгарч буй бэрхшээлд судалгаа, дүгнэлт хийснээ тусгасан.

Ханбогд сумын төвийн нутаг дэвсгэрийн 15 орчим хувийг соёл ахуйн үйлчилгээний зориулалт бүхий газар эзэлдэг ба нутгийн удирдлагын ордон, ерөнхий боловсролын 11 жилийн сургууль, эрүүл мэндийн төв, соёлын төв, холбооны газар, шуудангийн салбар, хүүхдийн цэцэрлэг, цаг уурын станц, Хаан, Хадгаламж, Голомт, Хас банкууд, эрчим хүчний “Хандизель” ОНӨҮГ, үүрэн телефоны “Мобиком”, “Юнител”, “Жи-мобайл”, “Скайтел” зэрэг албан байгууллага, Оюутолгойн оффис, Говийн бага дархан цаазат газрын хамгаалалтын захиргаа, хувийн хэвшлийн дэлгүүр, үйлчилгээний төвүүд зэрэг газрууд үйл ажиллагаа явуулж байна.

Хүснэгт 21. Нийгэм, соёлын үйлчилгээний байгууллагууд

Д/д	Барилга байгууламжийн нэр	Хэмжих нэгж	Хүчин чадал	Тоо ширхэг	Өргөтгөл засвар хийсэн эсэх
1	Сургууль	Сурагч	320	4 блок	Засвар хийсэн. Бага сургуулийн өргөтгөлийн барилга баригдсан.
2	Дотуур байр	ор	80	1	Засвар хийгдсэн
3	Эмнэлэг	ор	15	1	2 эмчийн орон сууц барьсан
4	Цэцэрлэг	Хүүхэд	125	1	175 хүүхдийн шинэ цэцэрлэг барьж байгаа
5	Соёл ахуйн үйлчилгээ			2	Клуб, музей

Боловсролын салбар

Ерөнхий боловсролын сургууль: 1940 оны 08 дугаар сарын 25-нд сум Цагаан толгойн хийдийн туурь дээр байрлаж байхдаа анхны бага сургуулийг улсын төсвийн 10000 төгрөгийн хөрөнгө болон иргэдийн нийлүүлсэн хөрөнгөөр 47 сурагч, 2 багш, 1 тогооч, 3 гэртэйгээр байгуулагдан ажиллаж эхэлсэн түүхтэй. 1971 онд сургуулийн шинэ барилга ашиглалтанд орж, тус сум анхны 8 жилийн сургуулиа байгуулсан бөгөөд сургуулийн энэ барилгыг сумын иргэд өөрсдийн хүч хөрөнгөөр барьж байгуулсан ба 10 багш 8 бүлэгтэй, 325 сурагчтай хичээллэж эхэлсэн байна. Мөн 1989 онд 80 хүүхдийн дотуур байр, 1990 онд 320 хүүхдийн хичээлийн байр зэрэг 3 сая төгрөгний барилга байгууламжууд ашиглалтанд орсон байна. 1990 онд сургуулийнхаа хагас зуун 100 ойг тэмдэглэсэн бөгөөд тус сургуулийг 1262 сурагч төгсөн гарсанаас 603 нь бага, 659 нь бүрэн бус дунд боловсрол эзэмшин гарчээ. 2003 оны 09

сарын 13-ны өдөр тус сумын сургууль өргөжин 11 жилийн сургуулийн статустайгаар үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Одоогоор хослуулсан нэг бага, нэг дунд сургуульд 830 гаруй суралцагчидтай, 46 багш, 16 ажилтан, 10950 м² талбай бүхий барилга байгууламжтай, 20 анги бүлэг, хичээлийн 14 танхимтайгаар сургалт хүмүүжлийн үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Нэг ангийн дүүргэлт дунджаар 40 хүүхэд байна.

Дунд сургуулийн барилга 320 сурагчиний хүчин чадалтай бөгөөд 2012 онд шинээр 360 хүүхдийн хүчин чадалтай бага сургуулийн барилга ашиглалтанд орсон байна. Уг бага сургуулийн барилгыг 2 давхар байхаар төлөвлөж байсан боловч подвальный өргөтгөлийг нэмж оруулсан. Энэ подвальд нийтийн чийрэгжүүлэлтийн танхим шинээр нээгдэх юм байна.

2012 онд Ханбогд сумын ЕБС-ийн хамт олон сургууль завсардасан, сургуульд хамрагдаагүй хүмүүст зориулан хамтын 3 сая төгрөгийн хөрөнгөөр “Гэгээрэл” хөгжлийн төвийг байгуулжээ.

Ханбогд сумын одоогийн хүн амын байдалтай холбож үзвэл төвийн ерөнхий боловсролын дунд сургуулийн хангамж хүрэлцээгүй, сурагчдын тоо хүчин чадлаас хэтэрсэн. Хөдөөгийн хүүхэд сурахад дотуур байр хүрэлцээгүй. Одоогоор 50 хүүхэд бүхий нэг Техник мэргэжлийн сургуультай.

Зураг 3. Ерөнхий боловсролын сургууль

Хүүхдийн цэцэрлэг: Сумын цэцэрлэг нь 1961 онд анх гэр цэцэрлэг хэлбэрээр үүсч 1966 онд цэцэрлэгийн барилга ашиглалтанд орсноор 50 хүүхэд, 2 багш, 7 ажилтантайгаар үйл ажиллагаагаа явуулж байгаад 2001 оноос өөрсдийн хүч хөрөнгөөр цэцэрлэгээ өргөтгөн 65 хүүхдийн орон тоотой болгож, 2004 онд “Айвенхоу Майнз Монголиа Инк” ХХК сумын 80 жилийн ойд зориулан 50 хүүхдийн цэцэрлэгийн барилгыг шинээр барьж байгуулснаар 125 хүүхдийн багтаамжтай цэцэрлэг болгож өргөтгөжээ. 2011 онд тус цэцэрлэг, өргөтгөл хоёрыг холбосон хонгилыг өргөтгөж багш нарын өрөө, хувцасны болон хүлээн авалтын өрөө болгон засч тохижуулжээ.

Одоогийн байдлаар 4 бүлэгт 130 орчим хүүхдийг 15 багш, 8 ажилтантайгаар сургуулийн өмнөх сургалтын үйл ажиллагаанд хамруулан сургаж байна. Сургуулийн өмнөх насны 400 орчим хүүхдээс танхимийн сургалтанд 130, хөдөөгийн сургалтанд иж бүрэн 2 гэр цэцэрлэгт 50 хүүхдийг хамруулан сургаж цаана нь 220 хүүхэд энэ сургалтанд хамрагдаж чадахгүй байгаа юм. Иймд шинээр 175 хүүхдийн цэцэрлэгийн барилга барьж ашиглалтанд өгөхөд бэлэн болоод байна. Уг шинэ цэцэрлэг ашиглалтанд орсноор сумын хэмжээнд цэцэрлэгийн хүчин чадал 2-2.5 дахин нэмэгдэж буй хэдий ч хангамж дутагдалтай хэвээр байна.

Зураг 4. Хүүхдийн цэцэрлэг

Хүснэгт 22. Боловсролын байгууллагын барилгын одоогийн хүчин чадал

№	Объектын нэр	Хүчин чадал /хүүхдийн тоо/		Давхрын тоо	Ашиглалтанд орсон он	Барилгын үзүүлэлт		Тайлбар
		Төслийн	Бодит			Материал	Чанар	
1	ЕБС /4 блоктой/	320	830	2	1990	Тоосго	Дунд	Чанар муутай баригдсан
2	Дотуур байр	80	68	2	1989	Блок	Дунд	2008 онд их засварт орсон
3	Цэцэрлэг	125	420	1	1966/2004 онд өргөтгөл хийсэн. Ашиглалтанд орох	Тоосго	Дунд	Их засвар хийх шаардлагатай
		175						

Эрүүл мэндийн салбар

Сумын эрүүл мэндийн салбарыг 1939 онд анх үндэслэн байгуулж 1953 онд сумын эмнэлэг, эмийн сангийн барилгууд баригдаж улмаар 1958 оноос их эмчийн салбартай болсон. 1978 оны 11 сарын 11-нд эмнэлэгийн шинэ барилгыг ашиглалтанд оруулсан, 2005 онд 15 ортой 2 давхар шинэ барилга ашиглалтанд оржээ.

2001 оноос “Айвенхоу Майнз” компанийн “Оюу толгой” төсөл техник хэрэгслээр хангах, барилгын их засвар, эмч ажилчдыг тэтгэлэгт хөтөлбөрт хамруулах, орон сууц нийгмийн асуудлыг шийдэх зэрэг олон арга хэмжээг ивээн тэтгэсэн ба 2009 онд 68.8 сая төгрөгийн үнэтэй шүдний кабинет байгуулсан байна. 2012 оны 1 сарын 1-нээс Эрүүл мэндийн сайдын шийдвэрээр сум дундын эмнэлэг болон өргөжсөн байна.

Өнөөдрийн байдлаар 5 их эмч, 4 багийн бага эмч, 1 эх баригч бага эмч, 5 сувилагч, 1 м зүйч, 1 лаборант, 2 асрагч, 1 вакцинатор, 7 бусад ажилтантайгаар үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

2010 онд 2 эмчийг орон сууцаар ханган МАА-н 4 багийг тус бүр бага эмч, сувилагчтай болгосон байна. Мөн Жавхлант багийн эмчийг орон сууц болон үзлэгийн өрөөтэй болгож засаж тохижуулсан байна. Мөн 2009 онд тус эмнэлэг “Оюутолгой”ХХК-ийн хөрөнгө оруулалтаар иж бүрэн шүдний кабинеттай болж тус кабинетаар сумын 5 иргэн тус бүрийн 4 нь үйлчлүүлдэг гэсэн судалгаа гарсан байна.

Тус эмнэлгээр 2009 онд 263, 2010 онд 200, 2011 онд 221, 2012 онд 151 өвчтөн хэвтэж эмчлүүлсэн бол амбулаториор 2009 онд 15691, 2010 онд 9549, 2011 онд 11605, 2012 онд 9346 хүн үйлчлүүлсэн байна. Хувийн эмнэлэг байхгүй. 2010 оноос улс болон орн нутгийн төсөл хөтөлбөрүүдийн хүрээнд засвар тохижилт, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэлийг удаа дараа хийсэн боловч эрүүл мэндийн байгууллагын үйлчилгээ нь сайн хөгжөөгүй, хүртээмж хангалтгүй байна.

Зураг 5. Сумын эмнэлэг

Засаг заргын тамгын газрын байр

Зураг 6. ЗДТГ-ын байр
ЗДТГ нь 1924 онд анх байгуулагдсан. 2011 онд шинээр баригдсан бөгөөд 2 давхар, 620 м² талбайтай, заал, контор нийлсэн 18 өрөөтэй юм байна. Уг барилга нь иж бүрэн тохижилттой, утасгүй интернетийн сүлжээнд холбогдсон бөгөөд 40 ажилтантай юм байна.

Соёлын ахуйн үйлчилгээний барилга байгууламжууд

Ханбогд сумын соёлын төв нь 1932 онд байгуулагдсан бөгөөд 6 ажилтантай. 1969 онд 200 хүний суудалтай соёлын төвийн барилга баригджээ. 2011-2012 оны хооронд тус соёлын төвийн дээвэр болон үзэгчдийн суудлыг 100% шинэчилж, эргэдэг гэрэл, пульт тоглуулагч суурилуулсан байна. Соёлын төвийн дэргэд номын сан 1963 оноос эхлэн үйл ажиллагаа явуулж одоо 1500 гаруй номын фондтойгоор тогтмол үйл ажиллагаа явуулж байна.

Сумын “Галба” музей нь 1974 онд баригдаж 425 үзмэртэй ажлаа эхэлж байсан бол одоо 800 орчим үзмэртэй юм байна. Мөн 200 өндөр настанд зориулсан 12 метрийн голчтой, 6 м өндөр ахмадын өргөөг барьж 2012 оын 9 сард ашиглалтад оруулсан байна. Кино театр, театр байхгүй, 660м² талбай бүхий нэг спортын заалтай. Соёл олон нийтийн ажлыг сургуулийн спорт заалыг ашиглан зохиодог ба шинээр спорт заал барих шаардлагатай. Мөн 2012 онд сагс, гар бөмбөгийн бүрэн хашаажуулсан 2 шинэ талбайг ашиглалтанд оруулснаар 3 спортын талбайтай болжээ.

Зураг 7. Клуб, музей

Зураг 8. Ахмадын өргөө

Цаг уурын станц

1975 онд цаг уурын албаны удирдах газрын шийдвэрээр анх байгуулагдаж анхны даргаар Б.Нацагдорж ажиллаж байсан. Байгуулагдсан цагаасаа хойш өнөөдрийг хүртэл шинжлэх ухааны үйл ажиллагаа явуулж цаг уурын төрөл бүрийн шинжилгээ судалгааны ажлыг хийн орон нутгийг цаг агаарын мэдээллээр ханган ажиллаж байна.

Зураг 9. Цаг уурын станц

Шуудан үйлчилгээний салбар

1998 онд анх байгуулагдсан. Орон нутагт хэвлэл захиалуулах, хүргэх, авах, бүх байгууллага, хүмүүсийн албан бичгийн солилцоо хийж дамжуулах, илгээмж боодол авч дамжуулах зэрэг үүргүүдийг гүйцэтгэдэг. Төсвийн болон аж ахуйн 18 байгууллага, 80 орчим захиалагч, бусад үйлчлүүлэгчийн хүрээнд үйл ажиллагаа явуулдаг.

Эрчим хүчний “Хан дизель”ОНӨУУ газар

Зураг 10. Эрчим хүчний “Хан дизель”ОНӨУУ газар

1961 оны 11 сард 15 квт ын ПС-15 цахилгаан үүсгүүртэйгээр анх байгуулагдаж сумын төвийг цахилгаанаар хангаж эхэлжээ.

1970 онд эрчим хүчний салбар болон өргөжиж сум уурын зуухны нэгдсэн халаалтыг буй болгон ДСМ 60 цахилгаан станц байрлуулан, 1980 онд ДСМ 100 станц, 2001 онд Япон улсын ЖАЙКА төслөөр Камацу үйлдвэрийн W-60 станц 2 ыг суурилуулан хүн амын өсөлт, байгууллагуудын өргөжсөнтэй холбоотойгоор техникийн шинэчлэл явуулж ажиллаж иржээ.

1998 оноос “Хандизель” улсын үйлдвэрийн газар болон өргөжиж 16703 метр куб талбайд халуун дулаан хангаж 300 гаруй айл өрх, 20 орчим албан байгууллага, аж ахуйн нэгжийг цахилгаанаар хангаж өнөөдрийн байдлаар 13 ажилчинтай үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Шатахуун түгээх станц

Аймгийн НИК-ийн салбар болон хувийн ШТС ажилладаг. 125 тн-ийн багтаамжтай ёмкосттой. 24 цагаар ард иргэдэд үйлчилдэг.

Банкны тооцооны төв

1965 онд анх эх суурь нь тавигдсан. 1991 оноос ХААН банкны салбар болж ажилласан. Мөн Хадгаламж болон Хас, Голомт банкны салбарууд үйл ажиллагаагаа явуулж байна. Тооцооны төвүүд нь албан байгууллага болон

хувь хүмүүсийн дансаар бэлэн болон бэлэн бус гүйлгээ хийж, жижиг бизнесийн, малчны, цалингийн , тээврийн ,барьцаалсан зээл зэрэг зээлийн бүтээгдэхүүнүүд , шуурхай шилжүүлгийн үйлчилгээ, хугацаатай ба хугацаагүй хадгаламж, бүх төрлийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн үйлчилгээ явуулж байна.

Зураг 11. Соёл, олон нийтийн барилга байгууламжууд

Зочид буудал

Голомт банк

Цагдаагийн хэсэг

Хас банк

Шуудангийн салбар

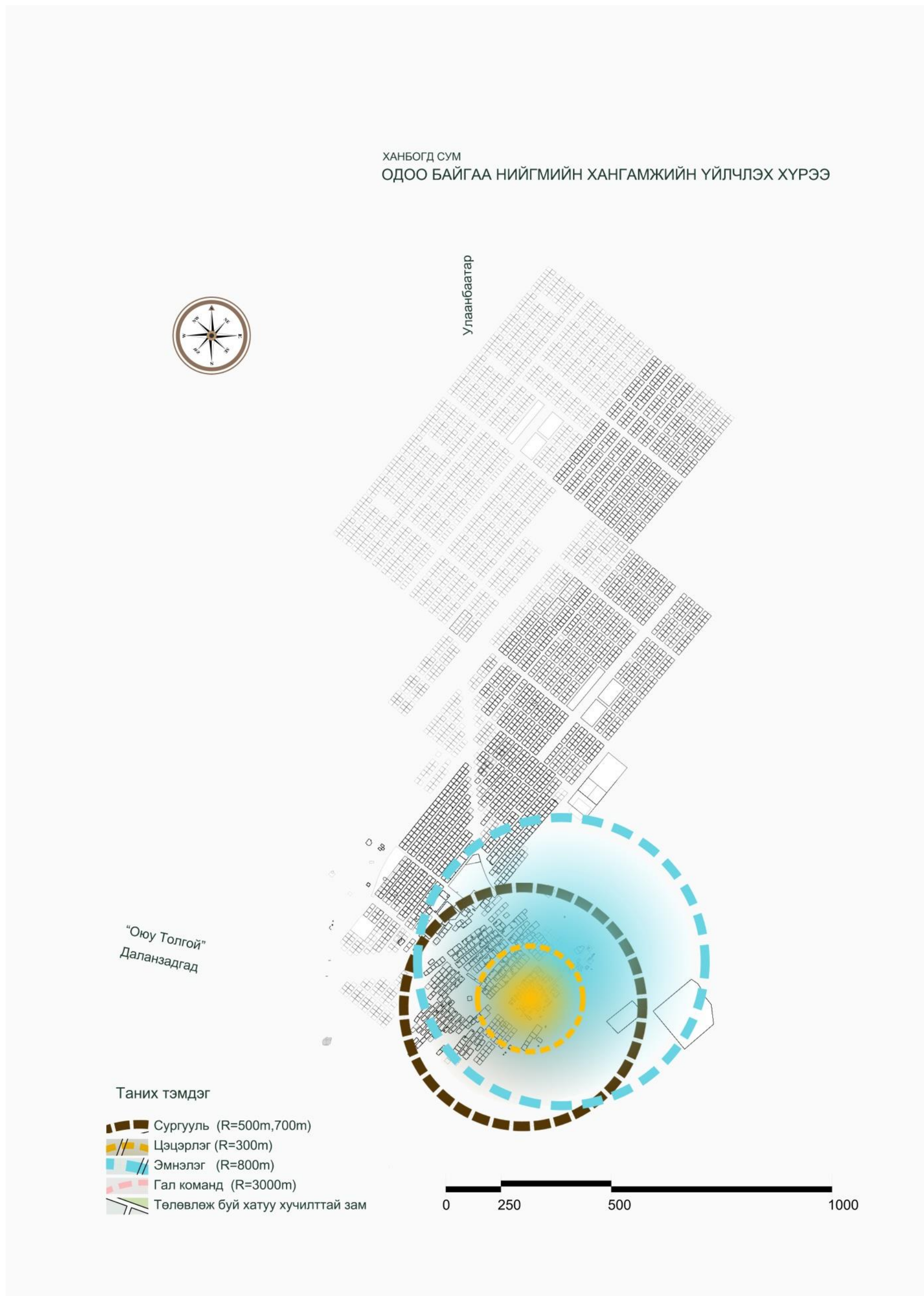

“Галба” музей

Хүснэгт 23. Соёл ахуйн үйлчилгээний бусад объектууд

№	Объектын нэр	Хэмжих нэгж	Хүчин чадал	
			Төслийн	Бодит
1. Соёл урлаг, спортын байгууллага				
1	Музей	Объект	1	1
2	Соёлын төв	Суудал	200хүн	200хүн
3	Спорт заал	Объект	Сургуулийн спорт заал	
2. Нийтийн ахуйн үйлчилгээ				
1	Сургуулийн халуун ус	Шүр.тоо	8	8
2	Хувийн халуун ус		Шүршүүр 6	Шүршүүр 6
3	Үсчин	Ажиллагсад	1	1
4	Гутал засварын цэг	Ажиллагсад	1	1
5	Зурагчин	Ажиллагсад	1	1
6	Цаг засварчин	Ажиллагсад	1	1
3. Зочид буудал				
1	Захиргааны буудал	Ор	20	20
2	Гэр буудал	Ор	5	5
3	“Баян-Эрдэнэ” буудал	Ор	18	18
4	“Оюут” буудал	Ор	5	5
5	Есөн эрдэнэ	Ор	18	18
6	Ханбогд	Ор	18	18
7	Өгөөмөр	Ор	18	18
8	Эрхэс	Ор	12	12
4. Нийтийн хоолны газрууд				
1	ЗДТГ-ын цайны газар	Суудал	40	40
2	Говийн ундраа	Суудал	25	25
3	“Өсөх” цайны газар	Суудал	28	28
4	Есөн эрдэнэ	Суудал	28	28
5	Өндөр дэл	Суудал	20	20
6	Сургууль	Суудал	80	80
7	Цэцэрлэг	Суудал	24	24
8	Хүн эмнэлэг	Суудал	15	15

Схем зураг 10. Соёл ахуйн үйлчилгээний хүрээний одоогийн байдал

10. АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН САЛБАРЫН ОДООГИЙН БАЙДАЛ

Ханбогд сум нь Монголын Говийн бүсийн хөгжлийн бүс нутаг төдийгүй уул уурхайн хөгжлийн томоохон төв болон хөгжиж буй бөгөөд үүнийг дагаад уурхайтай холбоотой бусад үйлдвэрлэл, зам тээврийн салбар хөгжих боломж бүрдэж байна.

Мөн хөрөнгө оруулалтыг дэмжин, үр ашигтай зарцуулснаар хөнгөн хүнс болон хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлүүдийг эрчимжүүлэн аж үйлдвэрлэлийн бүс бий болгох боломж бүрдэнэ гэж үзэж байна.

Зах зээлийн эдийн засагт шилжихээс өмнө буюу төвлөрсөн төлөвлөгөөтэй эдийн засгийн үед төрийн ба хоршооллын өмчийн том аж ахуйнууд үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд давамгайлж байсан бол эдүгээ хувийн өмчид суурилсан жижиг дунд үйлдвэрлэл энэхүү байр суурийг эзэлсэн явдал эдийн засаг, бизнесийн хөгжлийн асуудлыг шинэлэг арга барилаар авч үзэх бодит шаардлагыг бий болгож байгаа юм.

Ханбогд сумын аж үйлдвэрийн хөгжилд тулгамдаж буй асуудлууд:

1. Усан хангамж муу учир газар тариалан эрхлэх боломж муу
2. Мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрчимжээгүй
3. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн шинжлэх лаборатори байхгүй
4. Дэд бүтэц муу хөгжсөн, эрчим хүчнээс хараат
5. Үйлдвэрийн бүсийн төлөвлөлт байхгүй, агуулах, зоорь дутмаг
6. Төр, бизнесийн салбарын хамтын ажиллагаа хангалтгүй
7. Уул уурхайн мэргэжлийн боловсон хүчин хомсдолтой
8. Улаанбаатар, Даланзадгад зэрэг төв суурин газраас алслагдмаг байршилтай
9. Зээлийн бодлого боловсронгуй бус, зээлийн нөхцөл хүнд
10. Уул уурхайн сөрөг нөлөөлөл ихсэж байгаа /тоос, бэлчээр/

Эдгээр тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэж, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэхийн тулд дараах зорилтуудыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

1. Мал аж ахуйн таваарлаг чанар, малын үүлдэр угсааг сайжруулах (Ямааг ноолуурын чиглэлээр, хонийг Үзэмчин, Гавилуудын илүү нугламт, үхрийг махны чиглэлээр, тэмээг Галбын Говийн Улаан ноос, сүүний чиглэлээр, адууг хурдны чиглэлээр)
2. МАА, газар тариаланг эрчимжүүлэх
3. Малчдын өргөтгөсөн бүлэг, хоршоог дэмжих
4. Малыг гаралтай түүхий эд боловсруулах жижиг дунд үйлдвэр байгуулах
5. Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулан нийт бэлчээрийн 90% хүргэх
6. Малыг эрүүл мэндийг хамгаалж мал аж ахуйн тогтвортой өсөлтийг хангах
7. Газар тариаланг төсөл хөтөлбөрт хамруулан техник хэрэгсэлээр хангах

8. Газар тариаланг өргөжүүлж, Цэвэр сортын үрээр хангаж нэгжээс авах ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх Улсын төсөв иргэдийн оролцоотойгоор газар тариалан эрхлэхэд зориулан гүн өрмийн худаг, шинээр гаргах булаг, шанд услалтын системийг ашиглах
9. Дэд бүтэц, уул уурхайн салбарыг дагаж орон нутагт ЖДҮ-ийг өргөжүүлэх
10. Аялал жуулчлал, уул уурхайн салбарыг хөгжүүлэн иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх
11. Уламжлалт болон эрчимжсэн мал аж ахуйн үйлдвэрлэл, уул уурхай, аялал жуулчлалыг зохистой хослуулан хөгжүүлэхийг сумын хөгжлийн тэргүүлэх чиглэл болгох
12. Орон нутгийн нөөцөд тулгуурласан жижиг дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлж, гадаад дотоодод Ханбогдын БРЕНД бүтээгдэхүүн нийлүүлэх
13. Эрчим хүчний хэмнэлттэй, “ногоон” технологийг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх

Ханбогд суманд үйлдвэрлэл хөгжих боломж, давуу талууд:

1. Хөдөөгийн иргэд нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэх уламжлалт дадлага туршлагатай
2. Үхэр сүргийн тоогоор сүүлийн 3 жилд аймагтаа, тэмээн сүргийн тоогоор улсад тэргүүлдэг. Тэмээний дийлэнх хувийг шилмэл омгийн “Галбын Говийн Улаан” тэмээ эзэлдэг. Арьс шир, ноос ноолуурын үйлдвэрлэл хөгжүүлэх боломжтой.
3. Мал аж ахуй, түүний дотор тэмээнд тохиромжтой бэлчээр нутаг сайтай
4. Байгалийн баялаг арвин учир уул уурхай хөгжиж байгаа
5. Аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжтой үзэсгэлэнт газруудтай
6. Хүн амын тоо өсч байгаа учир худалдаа үйлчилгээний боломж багтаамж сайтай
7. Хилийн боомттой учир гадаад худалдаа хийх өргөн боломжтой
8. Уул уурхайг түшиглэн ажилгүйдлийг арилгах боломжтой
9. Уул уурхайг дагаад дэд бүтэц хөгжих боломжтой
10. Эдийн засгийн чадавхи сайн
11. Ханбогд суманд одоогийн байдлаар дараах жижиг хөнгөн, хүнсний үйлдвэрүүд үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Хүснэгт 24. Одоо байгаа үйлдвэрийн газруудын жагсаалт

№	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	ААН, үйлдвэрийн нэр	Байгуулагдсан огноо	Ажиллагсдын тоо	Бүтээгдэхүүний нэр төрөл
1	Талх нарийн боов	ОД	2011	2	
		Баянцэнгүүн	2006	2	Талх, бялуу, боорцог
		Говь нутгийн хишиг	2010	2	Талх, боорцог
			2011	1	
2	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	Далайн фермер	2009	4	Тараг, сүү цагаан идээ
3	Барилгын материал		2011	3	Блок
		Хангай базар	2010	8	Блок
			2011	2	Блок
4	Модон эдлэл	Дэмчог ур хийц	2011	4	Гэр ахуйн тавилга
			2002	2	Гэр ахуйн тавилга
5	Оёдол	Өлзийт мөнх овоо	2010	12	Оюутолгойн хувцас
			2011	3	Захиалгаар
			2012	2	Захиалгаар
6	Гар урлал		2009	2	Зээгт наамал
			2008	2	Шүр сувд
7	Эсгий, ноосон эдлэл	Ханбаясгалант	2011	3	Тэмээний ноосон оймс
		Гурван тотго	2007	2	Гэрийн эсгий
8	Гурил, гурилан бүтээгдэхүүн	Оргил	2012	1	Хэрчсэн гурил
			2012	1	Хэрчсэн гурил
9	Тахианы аж ахуй		2011	2	Өндөг
10	Гахайн аж ахуй	Жороо булаг	2012	2	Гахайн мах

11. ИНЖЕНЕРИЙН ХАНГАМЖИЙН ОДООГИЙН БАЙДАЛ

11.1 Усан хангамж, ариутгах татуурга

Ханбогд сумын төвд 1970-1990-ээд онуудад гаргасан 0.8-1.2 л/сек ундаргатай 3 гүний худгийн усны түвшин доошилж 2 нь ашиглагдахгүй одоогоор 1 нь ажиллаж байна. 1998 онд улсын төсвийн хөрөнгөөр Төв аймгийн “Говь-Ус” ХХК Ханбогд сумын төвд газрын доорх усны эрэл хайгуул хийхэдхайгуулын цооногийн ундарга 2.14 л/сек байсан байна. Гэвч энэ судалгааны үр дүнг хэрэгжүүлэх ажил хийгдээгүй байна.

Ханбогд сумын төвд одоохондоо усан хангамжийн нэгдсэн систем байхгүй. Харин хувийн эзэмшлийн 24 худагтай бөгөөд сумын төвийн уурын зуух өөрийн эзэмшлийн 1 худагтай. Эдгээр худгууд дунджаар 3-5 л/с ундаргатай. Гүн нь харилцан адилгүй, дунджаар 40-95 м байна. Эдгээр худагт ямар нэгэн нэгдсэн бүртгэл байхгүй, эзэмшигчид нь худаг ашиглалтын бүртгэл болон паспортгүй тул усны нөөцийн тооцоонд ашиглах бололцоогүй байна. Эдгээрээс гүехэн худгууд нь хөрсний усыг бохирдуулах эрсдэлтэй ба олон худаг нөлөөллийн зай дотроо байрласан учир тус нутгийн хөрсний усны түвшинг бууруулах сөрөг нөлөөтэй байна. Олон айл өрх хувийн эзэмшлийн худгуудаас усан хангамжаа шийдэж байна. Худгуудын ундаргаас өөр ямар нэгэн гидрогеологийн (солибцол, түвшний доошлолт, тогтсон ба хөдөлгөөнт түвшин, түвшний сэргэлт, гм.)үзүүлэлт байхгүй байна. Харин уурын зуухны эзэмшлийн худгийг тогтмол ашигладаг. Худгийн гүн 55 м, ундарга нь 3.8-4.0 л/с, сумын төвийн иргэд, албан газруудыг энэ худгаас усаар хангадаг. Зарим хувийн худаг эзэмшигчид усаа иргэдэд борлуулж байна.

Хүснэгт 25. Сумын төвийн ус хэрэглэгчид

№	Байгууллага	Усны хэрэглээ (л/хон)	Усны хэрэглээ (м ³ /хон)
1.	Эмнэлэг	40	0.04
2.	ЗДТГ	50	0.05
3.	Цэцэрлэг	430	0.43
4.	Сургууль	500	0.50
5.	Зочид буудал	300	0.30
6.	Хоолны газар	100	0.10
7.	Талхны газар	100	0.10
8.	Эрчим хүчний худаг	1500	1.50
9.	Цагаан худаг	1000	1.00
	Дүн	4020	4.02

Эх сурвалж: ЗБ-ийн төслийн талбарт хийсэн урьдчилсан судалгаа

“Мон-Хайдро” компанийн хийсэн судалгаанаас үзэхэд Ханбогд сумын төвд өдөрт 30 м³ ус хэрэглэдэг гэж гарсан байна.

Одоогийн усан хангамж тогтвортой бус, нэмэлт усны эх үүсвэр олох шаардлагатай байгаа. Оюутолгой уул уурхайн компани чанар муу боловч 3 газар, газар доорх нөөц олсон, гэхдээ сайн чанартай усны нөөц олох ажиллагаа явагдаж байна. Усны шинэчилсэн хуулийн дагуу Унд ахуйн хэрэгцээний усны нөөцөөс техникийн зориулалтаар ашиглахгүй байх талаар заасан байдаг. Үүнийг цаашдаа анхаарах шаардлагатай. Ханбогд сумын төвийн хэтийн хөгжил усан хангамжийн эх үүсвэрээс шууд хамаарна.

Ханбогд сумын төвд одоогийн байдлаар бохирын нэгдсэн систем байхгүй. Сумын төвийн албан газрууд, орон сууц, эмнэлэг, сургууль болон айлууд хашаандаа ердийн аргаар стандартын бус жорлон болон муу усны цооног гаргаж бохироо зайлуулдаг. Эрүүл ахуйн шаардлага хангахгүй нүхэн бие засах газартай.

Сумын төв дэх дээрх цооногуудад хөрсний ус 6 м-ийн дотор илрээгүй байна. Гэр хорооллын ердийн жорлон, муу усны нүхбуюу бохирын цэг, цооногийг эрүүл ахуйн шаардлагын дагуу битүүмжлэхгүй байгаагаас газар доорх усыг бохирдуулах өндөр эрсдэлтэй байна.

11.2 Цахилгаан хангамж

1961 оны 11 дүгээр сард ПС-15 цахилгаан үүсгүүр анх байгуулагдсан бөгөөд 1970 онд эрчим хүчний салбар болон өргөжиж уурын зуухны нэгдсэн халаалттай болгон ДСМ-60 цахилгаан станц байрлуулж, 1980 онд ДСМ-100 станц, 2001 онд Япон улсын JICA төслөөр Камацу үйлдвэрийн W-60 станц 2-ыг суурилуулан хүн амын өсөлт, аж ахуй нэгж, байгууллагууд өргөжсөнтэй холбогдуулан техникийн шинэчлэлт хийсээр иржээ. 1998 оноос “Хан дизель” компани Ханбогд суманд цахилгаан, дулаан нийлүүлэх эрх бүхий зөвшөөрөл авсан. “ХАН ДИЗЕЛЬ” улсын үйдвэрийн газар болж 16,703 м² талбайд 300 гаруй айл өрх, 20 орчим албан байгууллага аж ахуй нэгжийг цахилгаан дулаанаар ханган ажиллаж байна. Цахилгаан эрчим хүчийг 1900 кВт хүчин чадал бүхий дизель хөдөлгүүрүүдээр хангадаг. Мөн 2002 онд 590 м урт ган шугамтай 2 зуух суурилуулсан. Тус байгууллага нь 13 ажилтантай.

Ханбогд сумын цахилгааны хэрэгцээг 2012 оныг дуустал дизель станцаас хангадаг байсан бөгөөд тэдгээрийн хүчин чадал нь 500 кВт, 550 кВт, гурав дахь нь 85кВт хүчин чадалтай байв. Тухайн үед цахилгаан шугам сүлжээ нь өсгөх нэг дэд станц, бууруулах 3 дэд станцтай байсан. Оройн их ачааллын үед дизель станцын чадал хүрэлцдэггүй учраас ачааллын хязгаарлалт хийдэг байсан. Сумын ЦЭХ-ний гол хэрэглэгчид нь 885 айл өрх, сумын захиргаа, 830 хүүхэд бүхий нэг сургууль, 130 хүүхэд бүхий цэцэрлэг, эмнэлэг, соёлын төв, 2 мал эмнэлэг, 3 банкны салбар, музей, зочид буудал, 20 арилжааны байгууллага, 30 дэлгүүр, 2 супермаркет зэрэг төсвийн болон арилжааны байгууллагууд цахилгаан хэрэглэж байна. Түүнчлэн 6 мужааны

цех, 2 чихэр боовны цех зэрэг үйлдвэрлэл эрхэлж буй газрууд байна. Айл өрхийн сарын цахилгааны хэрэглээ дунджаар 79 кВтц орчим байна. 2013 оны эхээр уул уурхайн “Оюутолгой” ХХК нь БНХАУ-ын эрчим хүчний системээс импортоор авсан ЦЭХ-ээр сумын төвийг хангах зорилгоор 45км урт 35кВ-ын ЦДАШ татаж 35/10 кВ-ын 2.5МВт-ын чадалтай трансформатор бүхий дэд станц сумын төвийн баруун хойно барьж сумын төвийг байнгын ЦЭХ-тэй болгосон.

Схем зураг 11. Ханбогд сумын цахилгааны өдрийн хэрэгцээ

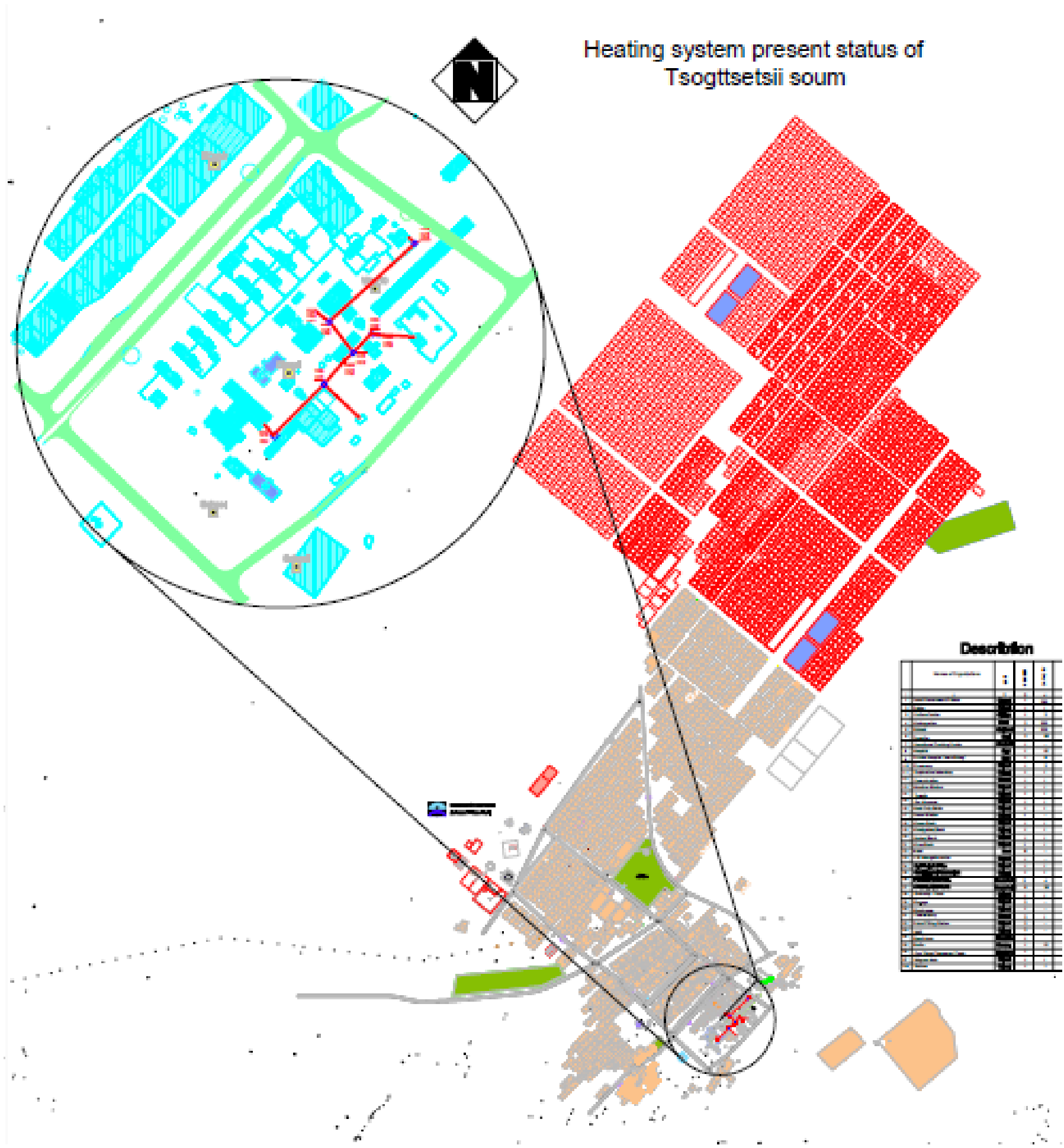

Эх сурвалж: “Мон-Энержи” ХХК-ийн тэмдэглэл

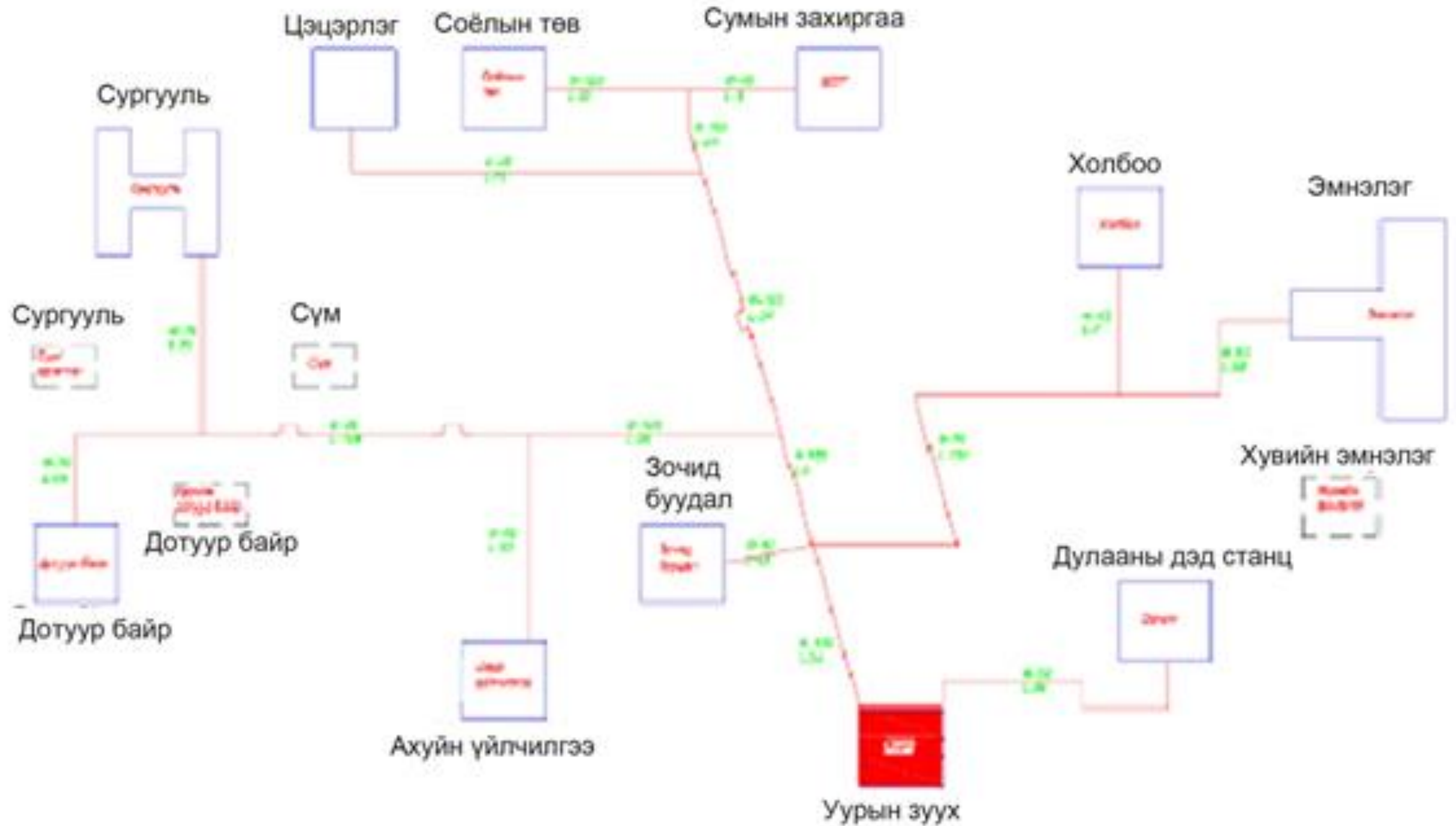
11.3 Дулаан хангамж

Монгол улсын барилга байгууламжийн зураг төслийн БНБД 23-01-09 норм дүрмийн дагуу Ханбогд сум цаг уурын III бүсэд ордог. Дулаанаар хангах улирал 180 өдөр үргэлжилдэг. 2002 онд баригдсан 0в7 Гкал/цаг (гигакалори/цаг, Гкал=10⁹ калори) хүчин чадал бүхий 2 уурын зуухтай. 2006 онд баригдсан 590м урттай дамжуулах ган хоолойтой. Сумын төвөөс 165 км-т байрладаг Таван Толгойн нүүрсний уурхайгаас 480 тонн нүүрсийг уурын зуухны улирлын хэрэгцээнд татан авч байна. Нийтдээ 14 хэрэглэгчийн (10 төсвийн, 4 арилжааны) дулааны хэрэгцээ 0.46 Гкал (0,53МВт) байна.

Схем зураг 12. Дулаан хангамжийн одоогийн байдал

Схем зураг 13. Дулаан хангамжийн одоогийн схем

Орон нутаг ОТ уурхайтай хамтран ажиллаж хоёр хэсэг хэрэглэгчдийг дэд бүтцийн үйлчилгээгээр хангах боломжийг судалж байна. ОТ уурхайн үйл ажиллагааны хэрэгцээнд усны болон эрчим хүчний эх үүсвэрийг барих төлөвлөгөөтэй. Эдгээр эх үүсвэрээс сумын төвийн хүн амын хэрэгцээг хангаж болох юм.

– *Цахилгаан* – ОТ саяхан БНХАУ-тай гэрээ байгуулж 220кВ шугамаар дамжуулан эрчим хүч импортлох болсон. ОТ тодорхой хэсгийг сумын ойрын хугацааны хэрэгцээг хангах зорилгоор дамжуулж өгнө. ОТ цаашид 450 МВатт хүчин чадал бүхий цахилгаан станц барих бөгөөд сумын хэрэгцээг мөн хангана

– *Усан хангамж* – 1980 оноос хойш гүний усны хайгуулын ажил нэлээд хийгдсэн бөгөөд орон нутгийн усны эх үүсвэр болох талаасаа үр дүн нь нааштай гараагүй байна. Танан импексийн 2010 онд хийсэн тооцоогоор гүний усны нөөцийн хэмжээ Ханбогд усны сав газарт 0,71 л/с гарсан нь сумын хүн амын цаашид өсөх хандлагыг бодолцвол сумын усны хэрэгцээг хангахад хүрэлцэхгүй юм. ОТ уурхайгаас 100 км-ийн тойрогт гидро-геологийн судалгаа хийж гүний усны 3 эх үүсвэрийг олсон бөгөөд усны чанар ундны усны шаардлагыг хангахгүй гэж тогтоогдсон байна. ОТ эхний 25-30 жилд Гүний Хоолой усны сав газраас усаа авах юм байна.

Саяхан байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яамны дэргэдэх усны газар “Танан импекс” ХХК-аар 3 сая ам. долларын өртөг бүхий судалгааны ажил хийлгэх шийдвэрийг баталсан бөгөөд 9 сарын хугацаанд гүйцэтгэнэ.

11.4 Холбоо мэдээлэл

Сумын байрлаж буй газарт одоогийн хэрэглэгчдийг аймгийн төв холбооноос шилэн кабелиар холбодог.

Электрон Автомат Телефон Станцаас одоо байгаа гэр хорооллын хэсгүүд рүү телефоны кабель шугам нь сувагчлалаар тавигдаж, цааш хэрэглэгчийн шугам нь агаарын шугамаар тардаг. АТС нь 1961 онд анх байгуулагдаж, РС-25 радио станц, ТУ-100 үзель хүлээн авагч, УД-2 мотор зэрэг техник хэрэгсэлтэй ажиллаж эхэлжээ. Холбооны салбар нь аймгийн төв болон сумдтай хүмүүсийг утсаар яриулах, сум багийн шуудан харилцааг дамжуулах, хэвлэл захиалуулан хувиарлаж тараах, шугамын радиогоор сумыг хангах зэрэг олон чухал үүргүүдийг гүйцэтгэж байсан байна.

1974 онд сумын албан байгууллагуудын хооронд утсаар ярьдаг анхны АТС тавигдаж 1980 оноос боронзон шугам тавьж аймгийн төвтэйгээ утсан харилцаатай болж, 2000 онд АТС-ын шугам тавьж тоон системд шилжсэн, 2001 онд 12 ш нарны толь байрлуулан Панасоник гэдэг 32 айлын багтаамжтай АТС тавиулж анхны айл өрх, албан байгууллагууд хоорондоо харилцах дотуур холбоо буй болж байсан, 2004 онд сансрын висат холбоо, 2005 онд 195 айлын багтаамжтай дотуур холбоо, хот хооронд, улс хооронд ярих цахилгаан АТС байгуулж 2006 онд ажлаараа улсад тэргүүлсэн холбооны салбар юм. Холбооны салбарын барилгатай.

Зураг 12. Радио станц

Зураг 13. АТС

Сумын төв дээр үүрэн телефоны мобиком, юнител, скайтел, жи-мобайл оператор компаниуд ажилладаг.

Хүснэгт 26. Дэд бүтцийн хангамж

№	Дэд бүтцийн төрөл	Эх үүсвэрийн нэр	Тоо ширхэг	Хүчин чадал	Тайлбар
1	Цахилгаан хангамж	Дизель станц	2	60кВт	Хүчин чадал хүрэлцдэггүй
2	Дулаан хангамж	Уурын зуух	2	54 маркийн тогоо	Барилгын материал мод
3	Усныэх үүсвэр	Гүний худаг	4	Эрчмийн худаг ундарга – 0.8 л/сек, Чулуун хашааны худаг ундарга- 1.0 л/сек	Худгийн паспорт байхгүй, худгийн хамгаалалтын бүс тодорхойгүй
4	Холбоо мэдээлэл	АТС, Хөдөлгөөнт холбоо	1	195 айлын дотуур холбоотой	Холбооны салбарын барилгатай. Мобиком, Скайтел, Жи-Мобайлын салбартай

11.5 Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ

Ханбогд сум нь газар зүйн байрлалын хувьд Говийн их мужид хамаарагдах ба бэсрэг өндөртэй жижиг гүвээ толгодоор хүрээлэгдэнэ

Нийт сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ургамлын бүрхэвч сийрэг, сумын төвийн хэмжээнд болон хүн малын хөлөөр газар талхлагдаж салхи хур тунадасны үйлчлэлийн нөлөөгөөр газрын хөрс талхлагдан эвдэрч элсжиж байна. Ялангуяа Оюутолгой, Тавантолгойн орд газруудыг олборлож эхлэснээс хойш нүүрс зөөдөг хүнд даацын том машинуудаар олон салаа зам гарган эмзэг хөрсийг эвдэж байгалийн тэнцвэрт нөхцлийг нь алдагдуулан цөлжих процессыг эрчимжүүлж байна.

Ус зүйн хувьд Төв Азийн гадагш урсгалгүй голуудын ай савд багтах талбайд орших бөгөөд нийт нутагт гадаргын ус ховортой тогтмол урсацтай гол горхи байхгүй зөвхөн хаврын шар усны болон зуны хур борооны үеэр урсацтай болдог хуурай сайр жалга нилээд байдаг. Тухайн сав газар нь Монгол орны уруйн үер дунд зэрэг болж өнгөрдөг мужид хамаарах бөгөөд богино хугацаанд эрчимтэй орох борооны улмаас жилд 4-6 удаа их хүчтэй үер болдог байна. Говь газар хур тунадас бага унах учир хөрсний ус шингээх чадвар муудаж бороотой үед хоромхон хугацаанд гадаргын урсац үүссэнээс үер болдог. Сүүлийн жилүүдийн уур амьсгалын дулаарлын нөлөөгөөр түр хугацаанд хүчтэй орох аадрын тоо давтамж олширч учруулах хохирол нь нэмэгдэж байгаагаас гадна ган гачигтай үед үүлэнд нөлөөлж бороо оруулах болсон нь үерийн болзошгүй аюулыг үүсгэх тохиолдол ч болж байна. Сумын төвийн дэвсгэр нутгийн талбай нь зүүн урд тал руу бага зэрэг хэвгий учир өндөрлөг газраас буух үерийн усанд автагдах нөхцөлтэй.

12. УУЛ УУРХАЙН САЛБАРЫН ОДООГИЙН БАЙДАЛ

Оюутолгойн орд газар

Манай улсад 36 орд газар нүүрс олборлох үйл ажиллагаа явуулж байгаагаас төрийн өмч давамгайлсан 2, орон нутгийн өмч давамгайлсан 3 хувьцаат компани байна. Бусад нь хувийн болон гадаадын хөрөнгө оруулалтад тулгуурлан ажиллаж байна.

Нүүрсний салбарт сүүлийн жилүүдэд хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт нэмэгдсэн нь нүүрс олборлолтын хэмжээ огцом өсч, улс орны эрчим хүчний дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангаад зогсохгүй 2003 оноос БНХАУ-д нийлүүлж, улсын эдийн засгийн хөгжилд бодитой дэмжлэг үзүүлж эхэлсэн. Өмнөговь аймгийн хувьд стратегийн ач холбогдолтой томоохон орд газар нэлээдгүй байгаа бөгөөд уул уурхайн хайгуулын болоод тусгай зөвшөөрөлтэйгээр олон байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байна.

Зөвхөн Ханбогд сумын нутаг дэвсгэрт гэхэд ашигт малтмалын газраас ирүүлсэн 2011 оны мэдээгээр ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөлтэй 40 компани байгаа бөгөөд талбайн хэмжээ нь сумын нутаг дэвсгэрийн 30 хувийг эзэлж байна.

Ханбогд сумын нутагт байрлах Оюутолгойнзэс, алтны орд нь Өмнөговь аймгийн төв Даланзадгад хотоос 240 км-т Ханбогд сумын төвөөс баруун урагш 45 км, Улаанбаатараас 600 км,Хятад-Монголын хилээс хойш 80 км-ийнзайд оршдог. Автомашинаар Улаанбаатараас 12 цаг яваад Оюутолгойн орд газарт хврч болно.

Схем зураг 14. Оюутолгой ордын байршил

Уг ордын ойролцоо бага оврын онгоц хөөрөх, буух боломжтой зурвас бий. Монголын хойд хилээс урд хил хвртэл үргэлжилж Монголыг ОХУ болон Хятадтай холбодог төмөр зам ордоос зvvн тийш 360 км-т оршдог. Шар

Мөрнийг хөвөөлсөн Транс-Хятадын төмөр зам улсын хилээс өмнө звгт ойролцоогоор 160 км-ийн зайд байдаг.

Оюутолгойн орд далайн төвшнөөс дээш 1140-1215 метрийн өндөрт орших ба хотгор гүдгэрийн хэлбэлзэл 50 метрээс ихгвй тул харьцангуй тэгш гадаргуутай. Уг орд нь цөлийн ургамал давамгайлсан говь-хээрийн бvсэд байрлах бөгөөд гадарга нь хайрга чулуугаар бvрхэгдсэн тэгш талаас бvрддэг. Хойд болон зvн талаараа намхан толгодтой. Ордын талбай дундуур зөвхөн зуны улиралд богино хугацааны турш урсдаг хэд хэдэн жижиг горхи бий. Оюу Толгойд агаарын температур $\sim +36^{\circ}\text{C}$ –аас $\sim -25^{\circ}\text{C}$ –ын хооронд хэлбэлздэг. Жилийн дундаж хур тунадас ~ 100 мм байдгийн ихэнхийг хаврын сvл болон зуны улиралд ордог бороо эзэлнэ.

“Оюутолгой”-н зэс алтны орд нь илрээд байгаа нөөцөөрөө дэлхийд 2-р байранд ордог. Энэ ордыг V-VI зууны үед гоёл, зэс хийхээр Хүннү нар ашиглаж байсан ба 1800-1900 онд Манжийн хааны үед Хятад олборлож байсан бол бөгөөд энэ уурхай нь 800 тонн алт, 26 сая тонн зэсийн нөөцтэй, Галбын 11-р талбай хэмээгддэг нефть илэрч болзошгүй гэж тооцогддог томоохон талбай Галбын говьд байгаагаас гадна армоостронг буюу Монголит хэмээгдэх шүлтлэг боржингоос ялгарах маш үнэт баялаг, газрын ховор элемент, алт, хар тугалга, болор, нүүрс гээд олон төрлийн үнэт түүхий эдийн нөөцтэй нутаг.

1980-аад онд Оюутолгой орчмын талбайд Монгол Оросын хамтарсан региональ геохимийн хамтарсан судалгааны баг судалгаа хийж молибдений гажил илрүүлснээр тус ордыг нээсэн гэж үздэг байна. Улмаар геологич Д.Гарамжав 1983 онд Оюутолгойд очиж зэсийн эрдэсжилт, хувиралтай байх баталгааг тэмдэглэж байжээ. Тэрээр одоо "Айвенхоу Майнз"-ын ахлах геологичоор ажиллаж байна. Геологич Д.Гарамжав Оюутолгойн нөөцийг баримтаар баталгаажуулсаныхаа дараа буюу 1996 онд АНУ-ын "Magma Copper" компанийнхныг Оюутолгойд дагуулан очжээ. Үүний дараа тус компани Оюутолгойн ордод хайгуул хийх эрх авсан байна. Харин 1997 онд BHP Billiton" компани "Magma Copper" компанийг худалдан авснаар Оюутолгойд хайгуул хийх эрх уг компанид шилжжээ. "BHP Billiton" компани геологийн зураглал, хөрсний дээжлэлт, сорснэон болон албадмал туйлширлын судалгаа хийсний дараа буюу 1997 оны ес, аравдугаар сард нийт 1100 тууш метр зургаан цооног өрөмджээ. Эдгээр ажлуудын ур дүнд үндэслэн хоёр дахь шатны өрөмдлөгөө эхлүүлсэн байна.

Хоёр дахь шатны өрөмдлөг 1998 оны дөрөвдүгээр сараас эхлэн нийт 2000 тууш метр нэмэлт 13 цооног өрөмдсөний дөрвөөс нь нааштай үр дүн гарчээ. Харин гурав дахь шатны өрөмдлөгийг 1998 оны найм, есдүгээр сард хийж 800 тууш метр дөрвөн цооног өрөмджээ. Гэвч эдгээр цооногоос хангалттай хэмжээний эрдэсжилт илрээгүй тул "BHP Billiton" компани төслийг хянаж үзэхээр үйл ажиллагаагаа түр зогсоосон байна. Төслийг хянаж үзэн 1999 онд нэмэлт өрөмдлөг, хайгуулын ажил хийхээр тогтсон байсан боловч хайгуулын төсөв багассаны улмаас "BHP Billiton" компани Оюутолгой дахь хайгуулын ажлаа зогсоожээ. Энэ үед "Айвенхоу Майнз", "BHP Billiton"

компани хайгуулын талбайг хамтран эзэмших санал тавьж улмаар 2000 оны тавдугаар сард Оюутолгойн хайгуулын лицензтэй талбайг 100 хувь эзэмших гэрээг үзэглэсэн байна. Ингээд "Айвенхоу Майнз"-ын 2000 оны зургадугаар сард эхэлүүлсэн 109 цооногийн өрөмдлөг есдүгээр сар гэхэд 8,828 тууш метрт хүрсэн байлаа. Уг өрөмдлөгийн ажлаар "BHP Billiton" компани өрөмдсөн цооногоос илэрсэн баяжмалын цар хэмэжээг тогтоох зорилготой байжээ. Өрөмдлөгийн үр дүн тун нааштай гарсан ба өндөр агуулга бүхий зэсийн хүдэржилтийг нэмж илрүүлжээ. 2001 онд "Айвенхоу Майнз" исэлдсэн хүдрийн нөөцийг тогтоох зорилгоор гурван хэсэгт баганат өрөмдлөг хийжээ. Эдгээр өрөмдлөгийн үр дүн хангалттай сайн байсан нь "Айвенхоу" Майнз"-ын өнөөг хүртэл үргэлжилж буй томоохон өрөмдлөгийн үндэс суурь болж "Айвенхоу Майнз" компани нь 3 дахь олборлогч хайгуулч гэж үздэг юм байна.

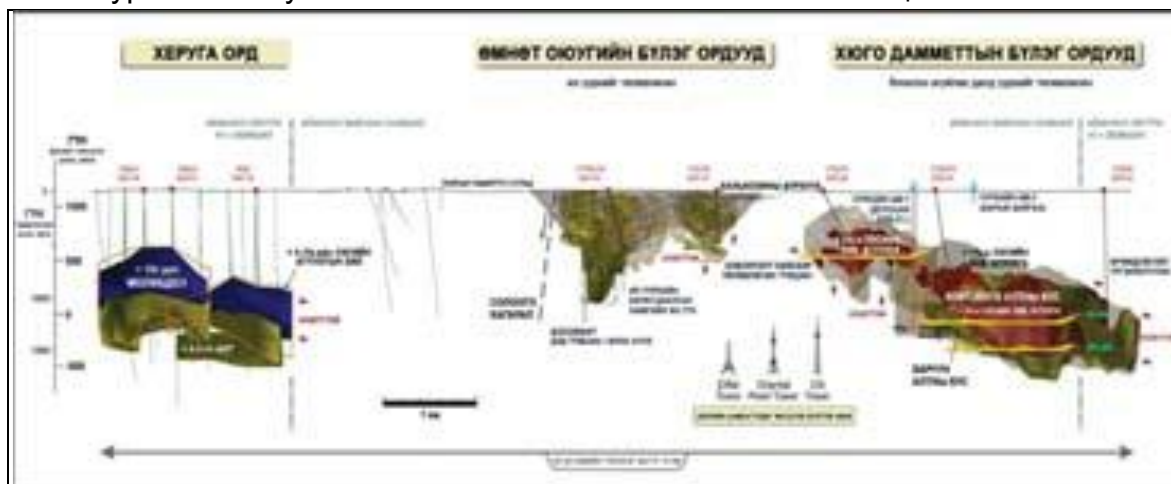
Нээлт 1: Өмнөд Оюугийн орд

Гүний эрдэсжилтийг шалгах зорилгоор 2001 онд гурван удаагийн өрөмдлөг хийснээр 508 метрийн гүнд дунджаар тонн тутамд 0.81 хувь зэс, 1.17 грамм алт агуулсан баялаг сульфидийн эрдэсжилтийг илрүүлсэн байна. 2002 онд дахин өрөмдлөг хийснээр энэхүү шинэ бүсийн эрдэсжилтийн цар хүрээг шалган баталгаажуулж, нийтдээ хүдрийн дөрвөн биетээс тогтсон бүлэг орд болохыг тогтоожээ.

Нээлт 2: “Хьюго Дамметын орд”

2002 оны сүүлээр хийсэн хяналтын өрөмдлөгөөр “Түркоиз Хилл Ресурс” (хуучнаар Айвенхоу Майнз) компанийн Оюу толгойн лицензийн талбайн хамгийн хойд хэсэгт сульфидийн илрэл олджээ. Энэхүү нээсэн цооногоор нийт 638 метрийн зузаан хэмжээтэй зэс-алтны эрдэсжилтийн давхаргад хүрсэн юм. Цааш үргэлжлүүлэн өрөмдлөгийн ажлыг хийснээр тухайн эрдэсжилт нь сунаж тогтсон, зэсийн өндөр агууламж бүхий хүдрийн биет болохыг тогтоожээ. Энэ хүдрийн биет нь “Түркоиз Хилл Ресурс” (хуучнаар Айвенхоу Майнз) компанийн лицензийн талбайн хойд хил хүртэл бараг гурван км үргэлжилсэн байна.

Схем зураг 15. Оюутолгой төслийн ашигт малтмалын нөөцийн схем

Нээлт 3: “Херуга орд”

Дээд хэсэгтээ молибдений баялаг бүрхэвчтэй, доод хэсэгтээ зэс-алтны цөм бүхий хүдрийг 2007 оны өрөмдлөгөөр илрүүлжээ. Тус цооног нь өмнө илрүүлсэн ордын адил хойд чиглэлд сунаж тогтсон, сульфидээр баялаг материал агуулсан томоохон орд байж болох геофизикийн үзүүлэлтүүдтэй байв.

Нээлт 4: Шинэ орд

2008 онд өндөр агууламж бүхий зэс-алтны эрдэсжилттэй шинэ гүний бүсийг Херуга болон Өмнөд Оюугийн ордууд дунд илрүүлжээ.

Оюу толгойн орд газрын геологийн бүтэц

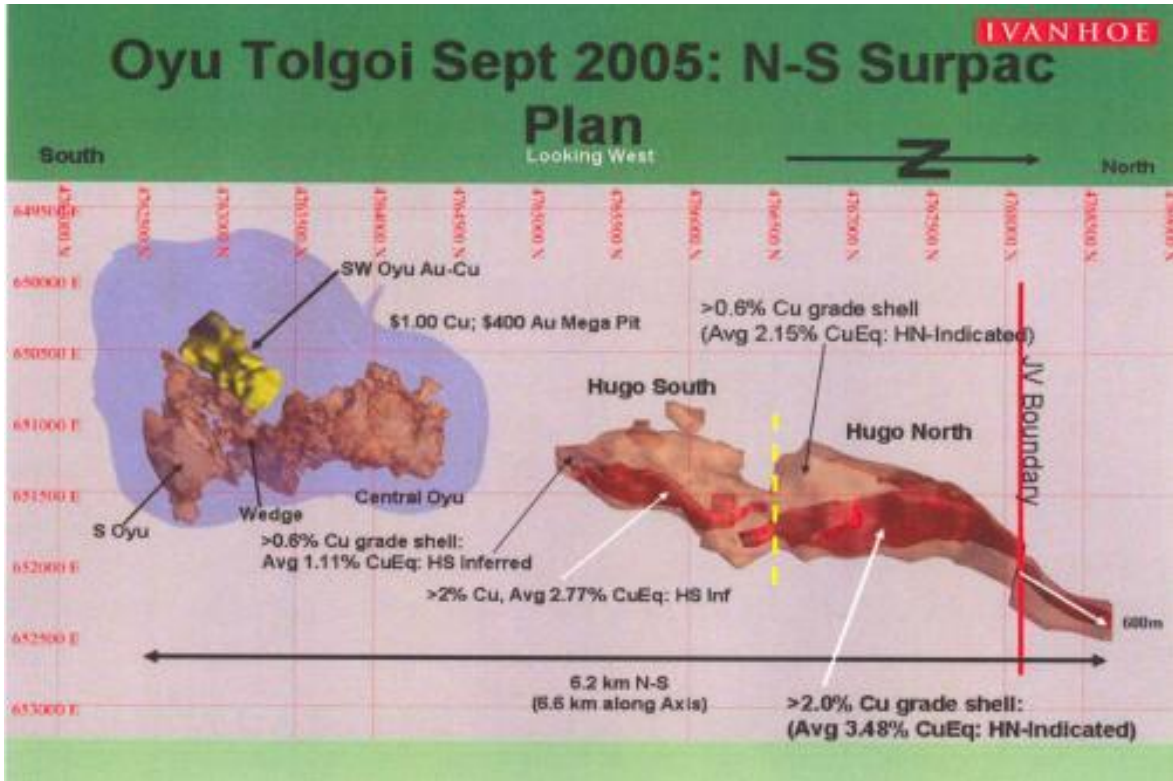
Оюу толгой орд газар нь 10 х 9 км-ийн талбайтай тэгш өнцөгтэй блок бөгөөд хайгуулын талбайнуудыг газарзүйн байрлалаар нь нэрлэдэг ба эдгээр нь Өмнөд Оюу, Баруун өмнөд Оюу, Төв Оюу, Хюго Дамметийн Оюу (хойд ба өмнөд) юм. Үндсэн чулуулгын гаршнуудын хэмжээ их биш буюу талбайн 20%-с ихгүй хувийг эзэлдэг. Неогений товгор хэсгийн хурдас нь угаагдаж өмнөд зүгт аажим налуутайхавтгай дэнжийн хэлбэр үүсгэж хайгуулын талбайн төв хэсэгт баруун хойд чигт сунасан байна. Тус хурдас нь улаан шавар ба хайрга зонхилсон 40 м хүртэлх зузаантай. Тус дэнж нь зүүн өмнө зүгт чиглэсэн усны хагалбар үүсгэж, дөрөвдөгч үеийн элс хайргаар дүүрсэн байдаг.

Үндсэн чулуулгийн стратиграфийг өрөмдлөгийн мэдээнд үндэслэж тогтоосон бөгөөд хамгийн орчин үеийнхээс хамгийн эртний хурдас хүртэл дор үзүүлэв.

1. Дацитын урсал давхарга
2. Базальтын туф ба урсал давхарга
3. Дээд тунамлын давхарга
4. Доод тунамлын давхарга
5. Дацит-пирокластик давхарга
6. Авгит Базальтын урсал ба түүнтэй холбоотой брекчи
7. Андезит вулканоген кластик давхарга

Хайгуулын талбайд болон өрөмдлөгийн цооногуудад янз бүрийн хүчиллэг ба суурилаг найрлагатай дэл судлууд илэрдэг. Эрдэсжилтийн дараах дэл судлууд базальт, риолит, эвэр хуурмаг-биотит андецит, биотит гранодиорит интрузив хэсгүүд агуулж байсан. Мөн талбайд хувирч эрдэсжсэн порфирын кварц монцодиоритын дэл судлууд олдсон нь алт-зэсийн порфирын системтэй гарал үүслийн холбоотой байж болзошгүй юм. Геофизикийн интерпретаци болон сансрын зургийн тайллаас үзэхэд үндсэн структурууд ЗХ35 ба ЗХ70 чиглэлтэй байрлаж байна. Талбайн тунамал хурдастай хойд хэсэг буюу Хюго Дамметын бүс орчимд явуулсан нэмэгдэл ажлуудаар уг бүс нь давхацсан стратиграфтай нь тогтоогдов. Цаашдын судалгаагаар тус бүсийн хандлага, цар хүрээг тогтоохоор төлөвлөөд байна.

Схем зураг 16. Оюутолгойн лицензийн талбай /ашигт малтмалын агууламж/

УИХ-аас уг ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ордоор тогтоосон. Тус ордод 1997 оноос хайгуулын ажил эхэлж, 2009 оны 10 дугаар сард Монгол улсын засгийн газар, “Айвенхоу Майнз” түүний стратегийн түнш болох “Рио Тинто” компанийн хооронд байгуулагдсан хөрөнгө оруулалтын гэрээний дагуу үйлдвэрлэлийг 2013 оноос эхлүүлэхээр ажиллаж байна. “Оюу Толгой” ХХК-ийн 66%-ийг “Айвенхоу Майнз”, 34%-ийг Монгол улсын засгийн газар тус тус эзэмших эрхтэй ч УИХ-ын 57 дугаар тогтоолд зааснаар Засгийн газар нь хэтдээ 50 хувийг эзэмших эрхтэй байхаар хөрөнгө оруулалтын гэрээнд тусгагдсан болно.

Хүснэгт 27. Оюутолгойн түүхэн товчоон

1987-1989	Анхны геологийн зураглалын судалгаа хийгдсэн.
1990	Ардчилсан тогтолцоонд шилжсэнтэй холбоотойгоор Монгол улсын геологийн мэдээлэл олон нийтэд нээлттэй боллоо. Барууны компаниуд Монгол орны уул уурхайн салбарыг сонирхож буйгаа илэрхийлж эхлэв.
1995	Монгол улсын төрийн өмчит Эрдэнэт үйлдвэр АНУ-ын Магма Коппер компанитай Монгол улсад эдийн засгийн үр ашигтай зэсийн ордын хайгуул үйл ажиллагааг эрхлэх хамтарсан компанийг байгуулах гэрээнд гарын үсэг зурлаа.
1996	Австралийн уул уурхайн томоохон компани болох Би-Эйч-Пи (BHP) Магма компанийг худалдан авав.
1997	Хайгуулын анхны тусгай зөвшөөрлийг Би-Эйч-Пи Минералс компанид олгожээ.
1999	Би-Эйч-Пи нь Оюу Толгойг хамарсан Монгол улс дахь өөрийн хайгуулын талбайг бусад компаниудтай хамтран ашиглахаар санал болголоо.

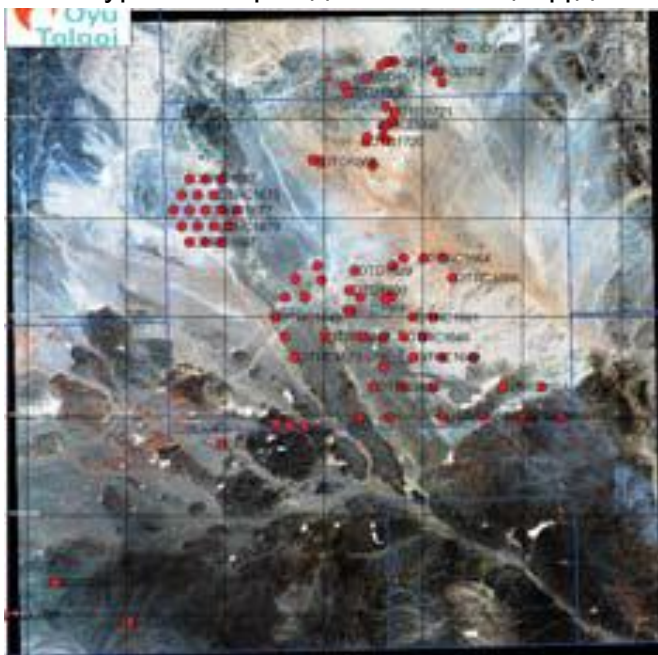
2000	Айвенхоу Майнз нь Би-Эйч-Пи компанитай гэрээ байгуулан Оюу Толгойг 100 хувь эзэмших эрхийг авлаа.
2001	Айвенхоу Майнз дэлхийд томд тооцогдох зэс алтны ордыг нээсэн.
2002-2003	Оюу Толгой дээр байгаль орчны судалгаа хийгдэж эхэлсэн.
2006	Айвенхоу Майнз болон Рио Тинто плс компаниуд Оюу Толгойн бүтээн байгуулалт, олборлолтод стратегийн болон техникийн түншлэл байгуулсанаа зарласан.
2009	Монгол улсын Засгийн газар, Айвенхоу Майнз, Оюу Толгой ХХК болон Рио Тинто компанийн хооронд Хөрөнгө оруулалтын гэрээ-г үзэглэж хүчин төгөлдөр болж Монгол улсын Засгийн газар Оюу Толгой төслийн 34 хувийг эзэмших болсон.
2010	Оюу Толгойн Хөрөнгө оруулалтын гэрээ-ний дагуу Монгол улсын Засгийн газар албан ёсоор Оюу Толгой төслийн 34 хувийн хувьцаа эзэмшигч болсон.
2010	Рио Тинто Оюу Толгой төслийг удирдахаар боллоо.
2012	12 дугаар сарын 27-нд Монголын хамгийн том, хамгийн дэвшилтэт технологи бүхий Баяжуулах үйлдвэрээ асаав.
2013	Анхны зэсийн баяжмалаа 1 дүгээр сард үйлдвэрлэж, 7 дугаар сарын 9-нд экспортод гаргалаа.

Зураг 14. Оюутолгой уурхайн ерөнхий байдал

“Оюутолгой төсөл”:Төслийн талбайд ил болон далд уурхайнууд байгуулагдах бөгөөд жилд дунджаар 37,8 сая тоон хүдэр олборлоно. Хүдэр олборлолтын хэмжээ хамгийн ихдээ 56 сая тн/жил, багадаа 26 мая тн/жил байна. Үйлдвэрлэл явагдах 79 жилийн хугацаанд ил болон далд уурхайгаас 2985 сая тонн хүдэр олборлож, ил уурхайд 2184 сая тонн хөрс хуулалтын ажил хийх бөгөөд уурхайн үйл ажиллагаанд өртөх нийт уулын цул 5169 сая тонн хэмжээнд хүрнэ. Ил уурхайн олборлолтыг уламжлалт автомашин-экскаваторын хослолоор буюу 220 тоннын даацтай өөрөө буулгагч ачааны автомашин, 42 куб метрийн шанагатай цахилгаан экскаватор ашиглан гүйцэтгэнэ. Үйлдвэрлэл эхлэхээс өмнө 43 сая тонн хөрс хуулалтын ажлыг 12 сарын турш гүйцэтгэнэ. Ил уурхайн гүн 735 м хүрэх ба хэмжээ нь 2974м х 2213м байна.

Схем зураг 17. Өрөмдлөг хийсэн цэгүүдийн байршил

“Оюутолгой” ХХК нь уурхайн барилга, дэд бүтцийг барьж байгуулах бүтээн байгуулалтын ажлуудыг өрнүүлсэн. Үүнд: Алт-зэсийн баяжуулах үйлдвэр, ил болон далд уурхай, Гашуун Сухайтын чиглэлийн хатуу хучилттай зам, гүний хоолойгоос газрын доорх ус татах шугам хоолой, нисэх онгоцны буудал барих гэх мэт томоохон бүтээн байгуулалтын төслүүд хамаарна.

Төслийн хүрээнд 2011 онд доор дурдсан барилгын ажлыг гүйцэтгэн ашиглалтанд өгсөн байна. Үүнд:

- Уурхайн ашиглалтын үеийн ажилчдад зориулсан суурин: Туслах ажилчдын 784 ор бүхий 2 давхар барилга 7 ширхэг, ахлах ажилчдын 392 ор бүхий 1 давхар барилга 7 ширхэг
- Газрын тосны бүтээгдэхүүний агуулахын барилга
- Барилгын материалын агуулах, түүний туслах байгууламжууд: Нийт 4500 м²
- Холбооны шугам сүлжээний төмөр цамхагууд(65м, 45м, 65 м)
- Ус эвэршүүлэх, савлах үйлдвэрийн барилга: 36x40 м барилга, 400м³ багтаамжтай 4 ширхэг усан сан
- Геологийн сорьцын дээж хадгалах байгууламж: 720м²
- Оффисын барилга: Барилгын талбайн оффис №2, ил уурхайн талбайн оффис, сургалтын төв, баяжуулах үйлдвэрийн барилгын талбайн оффис, баяжуулах үйлдвэрийн ашиглалтын талбайн оффис
- Бетон зуурмагийн үйлдвэр: Хүчин чадал-240 м³/цаг

Түүнчлэн дараах барилга байгууламжийн барилга угсралтын ажил үргэлжлэн явагдаж байна. Үүнд:

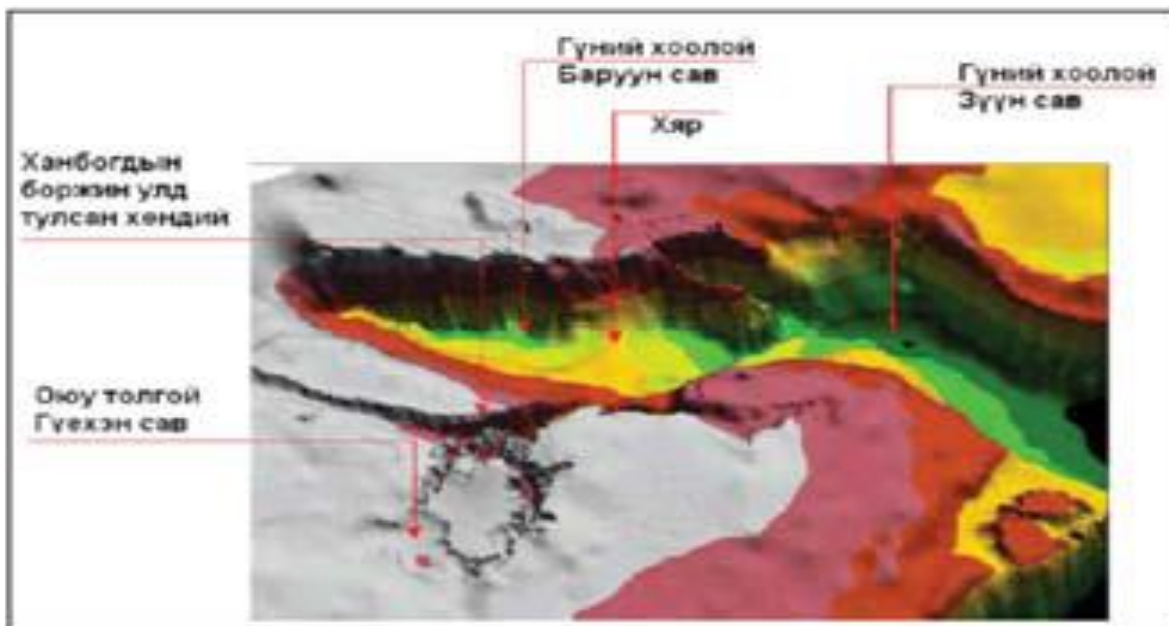
- Дулааны төв станц, түүний дамжуулах байгууламж, шугам хоолой
- Том оврын авто машины засварын төв
- Дизель цахилгаан станц №1,2

- Спорт цогцолбор
- Ашиглалтын үеийн агуулах
- Баяжуулах үйлдвэрийн цогцолбор: Жилд 35 сая тонн (100 000 тонн/хоног) хүдэр боловсруулах хүчин чадалтай

Усны нөөц

Зэсийн баяжуулах үйлдвэрт шаардагдах усны нөөцийн хайгуул судалгааны ажлыг 2004-2007 оны хооронд Галбын говь, Гүний хоолойн хотгорт (депресст) хийсэн бөгөөд 2011 онд хээрийн хайгуул судалгааны ажил нэмж хийгдээгүй юм байна. 870 л/сек буюу 75168 м³/хоног ашиглалтын нөөцийг БОАЖЯ-ны сайдын 2009 оны 01 сарын 27-ны өдрийн 22 тоот тогтоолоор баталгаажуулж “Монгол улсын усны мэдээллийн сан”-д бүртгүүлсэн байна.

Схем зураг 18. Гүний хоолойн газар доорх усны орд

Зураг 15. Баяжуулах үйлдвэрийн цогцолбор: 1-Хүдрийн агуулах, 2-Хоёрдогч бутлуур, 3-Хүдэр дамжуулагч, 4-Баяжуулах үйлдвэр, 5-Баяжмалын агуулах

13. АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН САЛБАРЫН ОДООГИЙН БАЙДАЛ

Орчин үеийн аль ч оронд байгалийн үл сэргээгдэх нөөцийг хямгатай, үр ашигтай зарцуулах, түүнчлэн сэргээгдэх болон ашиглагдаагүй бусад нөөцийг илрүүлэн ашиглах хандлага давамгайлах болсон бөгөөд манай орон, түүний дотор говийн бүсийн тухайд энэ нь аялал жуулчлал юм.

Говийн байгаль газарзүйн өвөрмөц сонин тогтоц, түүний онгон төрх байдал, зэрэглээ зэрэг элдэв сонин үзэгдлүүд, дэлхийд ховордсон ан амьтад, ард олны уламжлалт нүүдлийн соёл иргэншил зэрэг нь гадаадын зочид гийчид, тойрон аялагчдын анхаарлыг зүй ёсоор татсаар байна. 1921 оны ардын хувьсгалаас хойш Монгол орны гадаад харилцаа улам өргөжин хөгжихийн зэрэгцээ Монгол орныг тэр дундаа говь нутгийг сонирхон үзэх хүсэлтэй гадаад орны төлөөлөгчид, амрагчид, анчид, жуулчдын тоо эрс нэмэгдсэн байна.

Ийм үед тэдгээрийг хүлээн авч үйлчлэх зориулалттай жуулчдын гэр баазыг 1963 онд тус аймгийн Ханхонгор сумын нутагт анх байгуулсан түүхтэй.

Энэхүү жуулчдын бааз нь байгуулагдахдаа 12 гэртэйгээр үйл ажиллагаагаа эхэлж материаллаг хангамж, ажиллах хүчний хэрэгцээгээ Улаанбаатараас авч үйлчилгээгээ явуулдаг байв. Энд үйлчлүүлэхээр ирсэн жуулчид нь Ёлын ам, Молцог элс, Баян заг, Тэмээчин айл гэсэн уламжлалт маршрутаар үйлчлүүлдэг байжээ. Тус бааз нь өргөжин хөгжиж 1990 он гэхэд ээлжиндээ 200 жуулчин хүлээн авах 50 гэр бүхий зочид буудал, тохилог зоогийн газар, бусад үйлчилгээ үзүүлдэг гадаадынхны хүсэл тэмүүллийг татсан тохилог орчин болж чадсан байна.

Аялал жуулчлалын салбарт хөрөнгө оруулагчдийн тоо сүүлийн 10 орчим жилд эрс өсч, 2007 оны байдлаар 1200 жуулчныг нэгэн зэрэг хүлээн авах хүчин чадалтай 20 жуулчны бааз үйл ажиллагаа явуулж, эдгээрт 260 орчим хүн ажиллаж байна.

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд жилдээ 10000-15000 орчим жуулчин ирдэг гэсэн тоо байгаа боловч нь энэ нь зөвхөн төвлөрсөн жуулчдын баазуудаар дамжин үйлчлүүлсэн жуулчдын тоо юм. Үүнээс гадна хувиараа явж байгаа, зэрлэг гэгдэх жуулчдын тоог нэмбэл энэ тоо ихээхэн өсөх нь ойлгомжтой.

Өмнөговь аймагт одоогоор голдуу дор дурьсан төрөл, чиглэлээр гадаад дотоодын жуулчдад үйлчилж байна. Үүнд:

- **Уламжлалт аялал** (Ёлын ам-Молцог элс-Баянзаг-Тэмээчин айл)
- **Динозовар тоур** (Баянзаг-Төгрөгийн ширээ-Хонгорын гол-Боодог-Улаан хонгил-Наран даац-Зулганай-Хэрмэн цав-Шаригийн ганга-Бүгийн цав-Баянхонгорын Шаргалжуут)
- **Фото сафари тоур** (Ёлын ам-Дүнгэнээ-Аргалантын өвөр-Ямаатын рашаан-Гэгээтийн хөндий-Хонгорын гол-Чоно шургуул-Адаг гашуун)
- **Тэмээн аялал** (Сэврэйн Хоолт-Гялаан-Уужим-Хонгорын гол-Чоно шургуул)

- **Хатан Сэврэй тоур** (Гэгээтийн хөндий-Хонгорын гол-Чоно шургуул-Адаг гашуун) гэсэн үндсэн программуудаар голчлон жуулчдад үйлчилж байна.

Эдгээрээс гадна 2006 оноос эхлэн Ханбогд сумын Дэмчигийн хийд, Баяжихын агуй зэрэг түүх соёлын дурсгалт газруудаар, мөн Номгон сумын Сангийн далай хийд, Уртын амралт, Борзонгийн говиор аялалын шинэ маршрут нээгдээд байна. Гашуун сухайтын хилийн боомтоор БНХАУ-аас жуулчин оруулах эхний алхам хийгдээд байгаа бөгөөд цаашид Гурвантэс сумын Шивээ хүрэнгийн боомтоор ӨМӨЗО-ны Альшаа аймагтай жуулчин солилцох ажлыг эхлүүлээд байна.

2002 оноос эхлэн жил бүрийн хаврын тэргүүн сарын шинийн 8-нд Тэмээний баярыг зохион байгуулдаг уламжлал тогтоод байгаа бөгөөд энэ баярт оролцох гадаадын жуулчдын тоо жилээс жилд нэмэгдэж байна. Мөн үүнээс гадна Ингэний айрагний баяр, Тэмээн поло тэмцээн зэрэг арга хэмжээг тогтмол зохион байгуулдаг болсон нь гадаад дотоодын жуулчдыг татах нэг чухал бүтээгдхүүн болоод байна.

Өмнөговь аймаг нь аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх нөхцөл боломжуудын хувьд бусад аймгуудаас харьцангуй давуу талуудтай. Үүнд: Харьцангуй унаган байгальтай, өвөрмөц тогтоц бүхий байгалийн үзэсгэлэнт газар элбэгтэй бөгөөд тэдгээр нь улсын болон орон нутгийн тусгай хамгаалалтай газарт хамрагдсан. Говийн өвөрмөц байгальд зохицон амьдарч байгаа нэн ховор, ховор ан амьтан, шувууд, ургамлын төрөл зүйл элбэгтэй Олон улсын хүрээнд сурталчлагдан танил болсон (Ёлын ам, Баян заг, Хонгорын гол, Нэмэгт, Хэрмэн цав зэрэг) байгалийн үзэсгэлэнт болон эртний үлэг гүрвэлийн олдвор бүхий нөөц газрууд харьцангуй олон, Ханбогд сумын Дэмчигийн хийд, Номгон сумын Сангийн далай хийд, Батмөнх даян хааны төрсөн нутаг, Тогоон төмөр хааны амьдарч байсан газар зэрэг нүүдэлчин Монголчуудын түүх соёлын дурсгалт газрууд байдаг. Тус аймагт 1963 оноос аялал жуулчлалын анхны бааз байгуулагдан үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа баялаг туршлагатай. 1998 оноос Японы Жайка (JICA), Европын холбооны ТАСИС хөтөлбөрийн хүрээнд нарийн судлагдан Монголд аялал жуулчлал хөгжүүлэх Мастер төлөвлөгөөнд гол түшиц газрын нэг болон тусгагдсан. Говийн бүс нь дулааны улирал харьцангуй урт тул аялалын хугацааг уртасган өвлийн улиралд жуулчин авах боломжтой.

Ханбогд сумын өргөн уудам нутаг байгалийн үзэсгэлэнт болон түүхийн дурсгалт газрууд нь нутгийнханы чухал бахархал төдийгүй энэ нутагт байгаа ашигт малтмал, эрдэс түүхий эдийн нөөцийг тооцвол ирээдүйн хөгжлийн чиг хандлага гэрэл гэгээтэй байгааг харуулж байна.

Орчин үед аль ч оронд байгалийн үл сэргээгдэх нөөцийг хямгадаж сэргээгдэх болон ашиглагдаагүй бусад нөөцийг илрүүлж ашиглах хандлага давамгайлах боллоо. Манай орны тухайд ийм нөөц нь аялал жуулчлал юм.

Энэ бүгдээс дүгнэлт хийхэд Ханбогд сумын нутаг дэвсгэрийн аялал жуулчлалын нөхцөл нөөцийг ашиглах, бүс нутгийн аялал жуулчлалын хөгжлийн чиг хандлагатай уялдуулан авч үзэх нь хэтийн хөгжлийн төлөвт нөлөө үзүүлэх нь дамжиггүй.

Одоогийн байдлаар Ханбогд сум нь Цагаантолгойн хийдийн туурийн ойролцоо жуулчны баазтай, сумын төвд 700 гаруй үзмэртэй “Галба” музейтэй. Уг сум нь Даланзадгад хоттой авто замаар, мөн Чойр – Манлайн, Оюутолгойн чиглэлд авто замаар холбогддог бөгөөд Оюутолгой Улаанбаатар хоттой агаараар холбогддог юм. Түүхэн дурсгалт газрууд болох Цагаантолгойн хийд, Улаансахиусын хийд, Дэмчигийн хийдүүд нь сумын төвөөс баруун урагш 5 км, 8 км, 13 км-т байрладаг учир аялал зохион байгуулахад тохиромжтой, аяллын зам богино учир жуулчдын тохь тухыг хангах нөхцөл бүрдсэн.

Ханбогд сумын онцлог давуу тал нь Гашуун сухайтын боомтоор өмнөд хөрштэй холбогддог.

Байгалийн үзэсгэлэнт газар

Байгалын үзэсгэлэнт болон түүхийн дурсгалт газрууд, үүнтэй холбоотой аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжоороо аймагтаа 2-3 р байранд ордог, дэлхийн аялал жуулчлалын сүлжээнд 2000 онд анхаарал татаж орсон. Үүнд: Дуу, түүхэнд мөнхөрсөн алдарт 33 говийн нэг Галбын говь, Галбын цэнхэр уулс, Төлгийн цэнхэр тал, үзэсгэлэнт Ловончомбо, аймшигт Гурван зээрд, Баяжихын агуйнууд, Хөдөлдөг цохио, Мэлхий цохио, Ханбогдуулын Зуун модны ам, Чингисийн уурганы нүх, Мангасын хүрээ, Алтангэрэлийн дугуй, 110 км үргэлжилсэн 3000 гаруй хайлаастай Ундайн гол, Шунхатын цав, Сэнжит цохио, Хэмгий, Сэвхүүл, Хар загийн элсэн далангууд, Байшин цав, Шар цав хэмээх эртний үлэг гүрвэлийн яс болон гишгэсэн мөрийг хадгалж үлдсэн далайн ёроол газар, Оцон мааньтын Хүннүгийн ул мөр, Галбын уул, Шийрийн уул болон Жавхлант хайрханы хадан цохионууд дээр байдаг эртний сүг зурагнууд, Түрэгийн үеийн хүн чулууны олдвор, өвөг дээдсийн булш, бунхан, чулуун жимс, Догшин ноён хутагт, Их соён гэгээрүүлэгч 5-р Данзанравжаагийн бүтээн байгуулсан Галбын гурван хийдийн туурь, дэлхийн энергийн төв цэг гэгддэг Дэмчогийн хийд зэрэгтүүх соёлын дурсгалт газруудтай. Аялал жуулчлалын хөгжлийн шинэ үе хүлээсэн гайхамшигт нутаг юм. Археологи, палеонтологийн нэн ховор олдвор, нэн ховор, ховор ургамал, ан амьтан, араатан жигүүртэн, хэвлээр явагчид, эмийн ургамал, эрдэс чулуулгийн төрөл зүйлээр баялаг сайхан нутаг билээ

Зураг 16. Аялал жуулчлалын газрууд

Амралт рашаан сувилал

Ханбогд сумын хэмжээнд Оюутолгойн ажилчдын амралтаас өөр амралтын газар байхгүй бөгөөд Доржшүгийн рашаан, Нүдний рашаан, Ходоодны чулуу, Морьтын хужир, Гиваантай чулуу зэрэг байгалийн баялаг байдаг бөгөөд эдгээрийг нутгийн ард олон ууж хэрэглэдэг.

Эцэст нь дүгнэн хэлэхэд Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын хувьд аялал жуулчлал нь хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийн нэг болох бүрэн боломжтой.

Түүх соёлын дурсгалт зүйлс

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутаг дэвсгэрт эртний хот суурины туурь уран барилгын дурсгалууд элбэг тохиолдоно.

Монгол улсын Засгийн газрын 1994 оны 233 тоот тогтоолоор, баталсан журмын дагуу аймгийн хамгаалалтанд байгаа түүх соёлын дурсгалд :

- Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт орших Галбын гурван хийд
- Ханбогд сумын Ханбогд уулын зүүн үзүүрт байрлах Цогзолын хийдийн туурь
- Ханбогд сумын Дэмчигийн хийдийн чулуун гахай, мэлхий зэрэг түүх соёлын дурсгалууд байдаг.
- Ханбогд сумын ИТХТ-ийн тогтоолоор баталсан тусгай хамгаалалттай газарт :
 - Алаг баянгийн хийдийн туурь 2005 он
 - Баг модны хийдийн туурь 2005 он
 - Жавхлант хайрханы сүг зураг 2005 он
 - Цагаан толгойн сүг зураг 2005 он зэрэг түүхэн дурсгалууд ордог.
- Д.Майдарын 1970 оны “Монголын хот тосгоны гурван зураг” номонд тэмдэглэсэнээр Ханбогд сумын нутаг дахь архитектурын томоохон дурсгалд :
 - 1700 оны үеэр байгуулагдсан Цогзолын хийд
 - 1800 оны үед байгуулсан Дэмчигийн хийд

- 1900 онд байгуулсан Улаан сахиусын хийд
- 1800 онд байгуулагдсан 95 ламтай байсан Цагаан толгойн хийд зэргийг тэмдэглэн үлдээсэн байдаг.

Түүхэн үйл явдал өрнөж байсан газрууд

-Галбын гурван хийдийн нэг Дэмчогийн хийд нь дэлхийн энергийн төв цэг гэж үздэг учраас сүүлийн үед гадна дотнын маш олон хүн энд ирж үзэх, шүтэж бишрэхтэй холбоотойгоор хөл хөдөлгөөн эрс ихэссэн газар.

-Цагаан толгойн хийд дээр нь алдарт Саран хөхөө намтраа тавдугаар ноён хутагт Данзанравжаа найруулан тоглуулж байсан тэг гортиг нь байдаг бөгөөд 1920 оны мичин жил 7-р ноён хутагт энэ намтрыг хоёр дахь удаагаа 16 хоног тоглуулж байсан, сумын сургууль анх энэ дээр байгуулагдсан түүхтэй.

-Гавилууд багийн нутагт Мөнх-Овоо гэдэг газар Мөнх-Овоо сум гэж дээр үед байсаныг 1932 онд Дэлэгсамбын дээрэмчид сумыг нь шатааж дарга Дугарынх нь амийг хороосон түүх байдаг.

-Номгон багийн нутаг Даравгай гэдэг газар Даравгайн усны зүүн талын хайлаасан дээр Дэлэгсамба сууж уул заставынханыг гаргалгүй буудан саатуулж агтыг нь булааж туулгасан гэдэг яриа байдаг.

-Баян багийн нутаг Байшин цав гэдэг газар үлэг гүрвэлийн олдвор их хэмжээгээр илэрдэг учраас гадныхан үүнд нилээд сонирхож байгаа.

Мөн эдгээр түүх, соёлын дурсгалын тухай 1999 онд хэвлэгдсэн “Монгол нутаг дахь түүх соёлын дурсгал” сэдэвчилсэн лавлах дээр нилээд дэлгэрэнгүй өгүүлсэн байдаг. Эдгээрээс дурьдвал :

Улаан сахиусынхийдийн туурь: Ноён хутагт Д.Данзанравжаа одоогийн Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутаг Галбын ууланд байгуулсан гурван хийдийн нэг энэ хийдийг Рийтэд ч гэж нэрлэдэг. Эл хийдийг байгуулсан

тухайгаа ноён хутагт Д.Данзанравжаа өөрийн товч намтартаа “...Туулай жил Галбын хийдүүдийг бариулж дуусган Чойлонгийн хийдээс их улаан сахиусыг залвай” гэсэн байдаг. Улаан сахиус гэдэг нь Жамсран бурхан юм.

Дэмчигийн хийдийн туурь:

Ноён хутагт Д.Данзанравжаагийн говь нутагт байгуулсан олон хүрээ хийдийн нэг болох Дэмчигийн хийдийн туйр Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутаг дахь Галбын уулын байц хадан дунд бий. Энэ хийдийг ноён хутагт

Данзанравжаа ирээдүй цагийг билэгдэн байгуулсан гэдэг бөгөөд Цогцалын хийд ч гэж нэрлэгдэг. Дэмчигийн хийд бол давхар хэрмэн хашаан дотор есөн жангийн жантан бүхий төвд маягийн хоёр давхар сүмтэй, хойд хэсэгт нь хоёр гэр, эргэн тойрон жижиг дөрвийн зэрэг байшинг өмнө хойно нь барьсан, хэрэм нь том дааман хаалгатай байжээ. Мөн түүний дээд хэсэгт хоёр цонх бүхий гүндэ /сэхээвч/ байшинтай хоёр талд нь суваргатай жижиг хэрэмтэй байжээ. Сүмийн хойд хэсэгт голдоо давхарлиг бүхий их суваргыг тойруулан найман суварга босгож цэцгийн дэлбээ хэлбэртэй хэрмэн ханаар хүрээлжээ. Эдгээрийн үлдэгдэл одоо бий.

Цагаан толгойн хийдийн туурь:

Ноён хутагт Д.Данзанравжаа одоогийн Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт Галбын ууланд байгуулсан гурван хийдийн нэг бөгөөд Өвөрмонголоос мод авчруулан хятад урчуудаар бариулсан байжээ. Ийм учраас сүм дуганууд нь хятад маягийн хэлбэртэй байв.

Энэ хийдэд 1920 оны үед Данзанравжаагийн зохиосон “Саран хөхөө” жүжгийг сүүлчийн удаа тоглуулсан байна. Цаашид түүх соёлын дурсгалт зүйлсийг бүртгэх, хадгалж хамгаалах, шинжлэн судалж зэрэглэл тогтоох, сэргээн засварлах, эзэмших ашиглахтай холбоотой тооцоо, судалгааг хууль эрх зүйн дагуу нарийн явуулж тодотгосон төсөл төлөвлөгөө боловсруулж хэрэгжүүлэх шаардлагатайгаас гадна хамгаалалтын бүсийг тогтоох нь эн тэргүүний чухал ач холбогдолтой ажил болж байна.

14. УСНЫ ЭХ ҮҮСВЭРИЙН СУДАЛГАА

Монгол орны хур тунадас хойноосоо ургашаа багасдаг зүй тогтлоос хамаарч гадаргын усны мужлалын хувьд төв азийн гадагш урсгалгүй хур борооны түр урсгал бүхий гол горхитой мужид хамрагдана. Байгалийн бүс бүслүүрийн цөл, хагас цөлийн энэ бүс нутагт усны хэрэгцээг ерөмдмөл худаг, гар худгуудаар хангадаг. Гүний усны нөөц бүхий газрын эргэн тойронд голын гольдролын ойролцоо болон хадны ан цавнаас эх аван урсдаг булгууд нь хур борооны дараах урсгалаар сэлбэгдэж байдаг ба гүний уст давхаргын зах орчмоор тааралддаг. Ханбогд уулын хойд хэсэг болон Алаг баян ууланд тааралдах чулуулгийн ан цавын ус нь улирлын байдлаар түр урсдаг.

Галбын говийн баруун өмнө болон зүүн хойд хэсэг, Гүний хоолойн зүүн хойд хэсэгт тойром, түр зуурын ус хуримтлуудаг газрууд нь улирлын горимтой хур тунадасны хэмжээ, ууршилт, нэвчилт зэргээс хамааран зохицуулагдаж байдаг.

Хүснэгт 28. Гүний усны тодорхойлолт

Сумын нэр	Ус цуглуулах талбай км ²	Модуль л/сек км ²	Потенциал нөөц км ³ /жил	Ашиглаж болох нөөц км ³ /жил
Ханбогд	151.5	0.010	0.11	0.04

Газрын гүний усны нөөцийг урьдчилан тооцоолж байгаагаар Галбын говь, гүний хоолой дахь уст давхаргуудыг цаашид ашиглах боломжтой гэж тогтоогоод байна. Галбын говийн газрын доорх усны нөөц ерөнхийдөө түр урсацын гольдрол, нуур, тойрмын ай савын улирлын урсацаар тэжээгддэг. Шахагдсан доод уст давхаргаас дээд хэсэгрүү чиглэсэн даралтын улмаас газрын гадаргын давхаргууд ус, чийгтэй байдаг. Уул уурхайн үйлдвэрүүдийн ашиглалттай холбоотойгоор газрын гүний усны судалгаа нилээд хийгдсэн ба Ханбогд сумын нутаг дахь гүний усны орд газрууд нь уулс хоорондын ордын төрөлд хамаарах гарал үүслийн энэхүү онцлогоос шалтгаалж ус агуулагч давхаргуудын зузаан нь харьцангуй их талбайн хэмжээнд жигд тархалттай байна. Гадаргуугийн урсацгүй, хур тунадас харьцангуй бага унадаг. Говийн бүс нутгийн усан хангамж тэр дундаа шинээр төлөвлөж байгаа уул уурхайн томоохон үйлдвэрүүдийн усны хэрэгцээг хангах асуудал нэлээд хүндрэлтэй байна. Энэ бүс нутгийн усан хангамжийн ганц эх үүсвэр нь одоогийн байдлаар мөн төлөвлөлтийн эхний ээлжинд дан ганц газрын доорх гүний ус юм. Газрын доорх гүний усны нөөц, тэжээлийн горим, ашиглах зохистой хэмжээ зэргийг нарийвчлан судлахгүйгээр шинээр үүсэх хот суурин, уул

уурхайн томоохон үйлдвэрүүдийн ус хангамжийн асуудлыг шийдвэрлэх боломжгүй.

1980-аад оноос хойш Ханбогдын сав газарт газар доорх усны нөөцийн хэд хэдэн хайгуул судалгаа явуулсан боловч үр дүн сайнгүй гарсан. Танан импекс 2010 онд Ханбогдын сав газарт тус сумын төвийн ойролцоо газар буюу сумын төвийн хойд талд газар доорх усны хайгуул хийж 10 цооног өрөмдөж нөөцийн тооцоо хийсэн боловч нийт нөөц нь 0.71 л/с гарсан ба энэ нь тус сумын төвийн усны эрэлт хэрэгцээг хангахааргүй байна. 2013 онд Танан импекс газар доорх усны нөөцийн хайгуул дахин Гүний хоолой ба сумын төвийн хоорондох газарт хийж нилээд гайгүй ундаргатай цэг олсон. Гэхдээ нөөцийн тооцоо одоо хийгдэж байгаа ба ирэх оны эхээр тайлангаа БОНХЯ-аар хянуулж, Улсын ашигт малтмалын нөөцийн комиссоор газар доорх усны нөөцөө батлуулна.

Ханбогд сумын төвийн хэтийн хөгжил усан хангамжийн эх үүсвэрээс шууд хамаарна.

15. ИНЖЕНЕР ГЕОЛОГИЙН СУДАЛГААНЫ ТОВЧ ДҮГНЭЛТ

Ханбогд сумын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан барилгажих талбайн инженер-геологийн судалгааны дүгнэлтийг Барилгын инженер-хайгуцлын “Энх-Өрнөлт” ХХК-д 2014 онд боловсруулсан. Шифр ЗТII – 120/13. УГ дүгнэлт нь нийт 1 боть, 24 хуудаснаас бүрдэх бөгөөд уг судалгааны товч дүгнэлтийг доор хавсаргав.

IV. Товч дүгнэлт

1. Ханбогд сумын төв нь инженер-геологийн энгийн нөхцөлтэй.
2. Судалгааны талбай нь Монгол орны бусад нутаг дэвсгэрийн нэгэн адил эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай. Цаг уурын үзүүлэлтийг Ханбогд станцын олон жилийн ажиглалтын материалд тулгуурлан тогтоолоо. /2/
 - Жилийн дундаж 7,3⁰C
 - Үнэмлэхүй хамгийн их 43,0⁰C
 - VII-сарын үнэмлэхүй ихийн дундаж 36,5⁰C
 - Үнэмлэхүй хамгийн бага -31,1⁰C
 - I-сарын үнэмлэхүй бага -25,4⁰C
 - Агаарын температурын хоногийн
 - дундаж агууриг 9,6⁰C
 - үнэмлэхүй их агууриг 28,8⁰C
 - Гадна агаарын тооцооны температур
 - Хамгийн хүйтэн үеийн 1 хоногийн -24,2⁰C
 - 3 хоногийн -22,6⁰C
 - 5 хоногийн -20,9⁰C
 - Агаар сэлгэлтийн -17,3⁰C
 - Хамгийн халуун үеийн 30,8⁰C
3. Өрөмдлөгийн явцад хөрсний ус 4,0-6,5 м хүртлэх гүнд илрээгүй. /2014-7-р сарын байдлаар/
4. Судалгааны талбайд тархсан буурь хөрсний механик шинж чанарын норматив тооцооны үзүүлэлтүүдийг хүснэгтэнд нэгтгэн үзүүлэв /4/

Д /д	Механик үзүүлэлтүүд	ИГЭ-1 Хайрга агуулсан элсэн хөрс	ИГЭ-2 Хайргархаг шавранцар хөрс
1	Зууралдлын хүч. кПа/кг.х/см ²	Cn=CII	3/0,03
		CI	0,02/0,002
2	Дотоод үрэлтийн өнцөг. Град.	φн=φII	38
		φI	34
3	Хэв гажилтын модуль. E МПа/кг.х/см ²	45/450	33/330
4	Барагцаалсан тооцооны эсэргүүцэл. Ro кПа/кг.х/см ²	500/5,0	300/3,0

5. Судалгааны талбайд улирлын хөлдөлтийн бүсэд тархсан буурь хөрсний улирлын хөлдөлтийн гүн, газар шорооны ажлын зэрэг, хөрсний овойлтын нормын дагуу тооцож өгвөл: /2, 6, 4, 7/

ИГЭ-ийн Дугаар	Хөрсний нэр төрөл	Улирлын хөлдөлтийн норматив гүн. м	Газар шорооны ажлын зэрэг	Хөрсний овойлт	Хөрсний хувийн цахилгаан эсэргүүцэл /ом/м/
ИГЭ-1	Хайрга агуулсан элсэн хөрс	1,87	I	Овойлтгүй	600-10000
ИГЭ-2	Хайргархаг шавранцар	1,54	II	Rf=0,52 Дунд	20-40

- Газар хөдлөлийн 5 баллын бүсэд оршино. (БНБД-22-01-01*/2006 нормын хүснэгт -1-р хавсралтаар)
- Өмнөх судалгааны материалаас харахад хөрсний усанд уусах бодисыг тодорхойлоход хуурай үедээ 3,41%, давсжилтгүй, SiO₂-73.61%, Al₂O₃-13.36%, Fe₂O₃-3.60%, CaO-1.36%, MgO-0.61%, SO₃-үгүй, MnO-үгүй, R₂O-3,36% байсан байна.
- Уг тайланд өмнөх судалгааг тодотгох зорилгоор 4-6,5 метрийн гүнтэй цооног өрөмдсөн бөгөөд цаашид ажлын зургийн явцад инженер геологийн нарийвчилсан судалгааг хийлгэх нь зүйтэй.
- Салхины зөөгдлийн улмаас барилга байгууламжийн суурийн нүх элсээр булагдах, суурийн нүх нурах зэргийг анхаарах. Барилга байгууламжийг хөдөлгөөнт элснээс хамгаалах хамгаалалтыг ажлын зурагт төлөвлөх нь зүйтэй.

Дүгнэлт бичсэн: Инженер-геологич: *Э.А.А.* **Ё.Ариунаа**

16. SWOT ШИНЖИЛГЭЭ

<p>Давуу тал /S/</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Бүс нутгийн байгалийн баялаг уул уурхайг түшиглэн хөгжих боломж, нөөцтэй - Хүн амын амьжиргааны түвшин харьцангуй сайн - Ажилгүйдлийн түвшин бага - Хүн амын тоо нэмэгдэж байгаа учир худалдаа үйлчилгээний боломж, багтаамж сайтай - Хилийн боомттой учир гадаад худалдаа хийх өргөн боломжтой
<p>Сул тал /W/</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Улаанбаатар, Даланзадгад зэрэг төв суурин газраас алслагдмал - Зам харилцаа муу хөгжсөн - Инженерийн сүлжээ хангамж муу - Цахилгаан дулааны эх үүсвэр муу - Эрчим хүчнээс шалтгаалан жижиг дунд үйлдвэрлэл хөгжүүлэх боломж хомс - Хот төлөвлөлт дутагдалтай - Тоосжилттой
<p>Боломж /O/</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Оюутолгой ордыг түшиглэн хөгжүүлэх боломжтой - Байгалийн үзэсгэлэнт газруудыг түшиглэн аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжтой - Уул уурхайн болон аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх эрх зүйн нөхцөл бүрдсэн - Аж үйлдвэрлэл хөгжүүлснээр ажлын байр нэмэгдэх - Уул уурхайг дагаад дэд бүтэц хөгжих боломжтой
<p>Эрсдэл /T/</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Уул уурхайн салбарын эрчимтэй хөгжил нь байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй - Гадаргын усны нөөц багасч, цөлжилт идэвхтэй явагдаж байгаа - Бэлчээрийн талхлагдал үүсч, даац хомсдож, байгалийн тэнцвэрт байдал алдагдах

17. 2008 ОНД БАТАЛСАН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖИЛТ

Сумын төвийн ерөнхий төлөвлөгөөг анх 1971 онд улсын барилгын зургийн төв институтэд /хуучин нэрээр/, 2008 онд хот байгуулалт, зураг төслийн "Шинэ хотжилт" ХХК-д боловсруулжээ.

2008 онд "Шинэ хотжилт" ХХК сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө (2007-2021 он хүртлэх)–г боловсруулж батлуулсан. Төлөвлөлтийг 450 га талбайг хамруулан хийсэн бөгөөд сумын төвийн баруун хойд хэсэгт шинэ төвийг байгуулахаар тооцож тусгасан. Түүнчлэн "МХБХ" ХХК-нд газар ашиглалтын тодотгол боловсруулагдаж, 2010 онд батлагдсан.

Одоогийн байдлаар уг талбайд сумын төвийн соёлын өргөө, ХААН банкны салбар, Ханбогд сумын засаг даргын тамгын газар баригдаж, зарим хэсэгт нь 2008-2010 онд газар олголт хийгдсэн.

2008 оноос хойш 2 төлөвлөлтийн хугацаанд буюу 4 жилийн хооронд барихаар төлөвлөсөн 100 нэр төрлийн барилга байгууламжаас 32 нь буюу ойролцоогоор 30 хувь нь баригдсан боловч бусад томоохон үйлчилгээний барилга, оффис, орон сууцны зориулалттай барилгууд нь биеллээ олоогүй л байгаа юм. Мөн баригдсан сургууль, цэцэрлэгийн барилга байгууламжууд нь ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу баригдаагүй, барилга нь зориулалтын дагуу ашиглагдахгүй байгаа зэрэг зөрчлүүд байна.

Одоо нийгмийн үйлчилгээ үзүүлж байгаа барилга байгууламжууд нь тоосго, блокоор баригдсан 2 айлын орон сууцны барилгууд нь мод, тоосгон материалтай.

Сүүлийн жилүүдэд төвийн хэсэгтээ буддын сүм, музей, хөшөө хүндэтгэлийн өргөө зэрэг барилга байгууламж, жижиг тохижилт, ногоон байгууламж хийж байна. Мөн 5 га газарт мод үржүүлгийн талбай байгуулж, 5 газарт нийтийн ногоон байгууламж барихаар газраа хуваарилсан байна.

Гэвч сумын төвийн барилгажилтын одоогийн байдал нь анхнаасаа ерөнхий төлөвлөгөө баримтлаагүй үүрэг зориулалтын хувьд харилцан уялдаагүй баригдсанаас архитектур орон зайн зохих түвшний дүр төрх буй болж чадаагүй байна.

Доорх хүснэгтээс харахад барилгажилт, газар ашиглалтын энэ замбараагүй байдлаас үүдэн зам тээврийн сүлжээ, бүсчлэлийн төлөвлөлтийн хэрэгжилт хангалтгүй байна.

Сумын төвийн барилгажилт, газар олголтын замбараагүй байдал нь хэтийн хөгжлийн төлвийг оновчтой төлөвлөхөд ихээхэн хүндрэл учруулж болзошгүйг анхаарах нь зүйтэй.

Мөн Ханбогд дээр Оюу толгойн захиалгаар хийгдсэн 2 төслийн зураглал хуучин ерөнхий төлөвлөгөөний зураглалтай тохирохгүй байгаа юм. Ерөнхий төлөвлөгөөний зургийг одоогийн байдлаар зөвхөн газар олголтын бүсчлэлд ашиглаж байна.

18. ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ ДАХИН БОЛОВСРУУЛАХ БОЛСОН ШААРДЛАГА, ТАВИГДАХ ЗОРИЛТУУД

Сумын төвийн одоогийн суурьшсан талбай нь “Их булаг” нэртэй дэнж дээр байрладаг ирээдүйн сумын төв байгуулж болох газарт иргэдэд газар олгосон зэргээс шалтгаалан хязгаарлагдмал талбайтай учраас төлөвлөлт хийх талбайг хойш, зүүн хойш хөгжихөөр тооцож дэвсгэр зургийн хил хязгаарыг тогтоож төлөвлөлтийг боловсруулах нь зөв гэж үзлээ.

Ханбогд сум нь одоогийн байдлаар Оюутолгой орд газрын ойролцоо байрладаг ч гэсэн хот төлөвлөлт, эдийн засгийн хувьд тийм ч сайн хөгжиж чадахгүй байгаа нь олон улсын болон Монгол улсын ард иргэдийн санааг маш их зовоож байгаа юм. Говийн сумдуудыг уул уурхайг түшиглэн хөгжүүлэх зорилтын дагуу Оюутолгой, Тавантолгой, Ухаа худаг, Сайншандын үйлдвэр технологийн паркийг түшиглэн сумдыг хөгжүүлэх төлөвлөгөө хийхээр болсон билээ. Ханбогд сум нь одоогийн байдлаар Цогтцэций сумаас хөгжил муутай, орон сууц, засмал зам гээд маш олон зүйлээр дутагдалтай байгаа нь Оюутолгой төслөөс суманд үр өгөөжтэй зүйл бараг байхгүй байгааг харуулж байна. Ханбогд сумын цаашдын зорилт бол Оюутолгой төслөөс сум сууриндаа хэрэгтэй томоохон бүтээн байгуулалт хүсч байгаа бөгөөд түүнд тохирсон хот төлөвлөлтийг хүсч байгаа хэрэг юм.

Нүүрсний уурхайн үйл ажиллагаа явагдаж байгаатай холбоотойгоор уул уурхайг дагасан шилжих хөдөлгөөн ихэссэн байна. Энэ нь хэт бөөгнөрөл төвлөрлийг үүсгээд байгаа бөгөөд хуучин ерөнхий төлөвлөгөө нь уг нөхцөл байдалд тохирохгүй тул хэрэгжээгүйн нэг шалтгаан болсон бөгөөд үүн дээр газар ашиглалт нь замбараагүй зохион байгуулалтгүй үр ашиг муутай болоход нөлөөлж байна. Мөн уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөнөөс шалтгаалан байгаль орчны хувьд сөрөг өөрчлөлтүүд гарч иргэдийн амьдрах нөхцлийг хүндрүүлж байна. Иймээс сумын төвийн ерөнхий төлөвлөгөөг дахин боловсруулж өнөөгийн энэ нөхцөл байдлаас ирээдүйд хэрхэн хөгжих чиг хандлагыг тодорхойлох нэн шаардлагатай юм. Ингэхдээ ард иргэдийн амьдралын нөхцлийг сайжруулж, яваандаа уул уурхайн үйл ажиллагаанаас хараат бусаар бие даан хөгжих боломжийг тодорхойлох, байгаль орчиндоо хор хөнөөлгүй эрчим хүчний зөв эх үүсвэрийг олж хүмүүсийн амьдралд нэвтрүүлэхийг зорих хэрэгтэй.

Мөн өмнөх ерөнхий төлөвлөгөө болон Оюутолгойн захиалгаар хийгдсэн хөндлөнгийн дүгнэлтэд тусгагдсан Ханбогд сумын түүхийн өвүүд болон, одоо байгаа барилга байгууламжуудыг хэвээр үлдээн байгалийн үзэсгэлэн, түүх дурсгалын үнэт зүйлсд тулгуурлан аялал жуулчлалыг хөгжүүлнэ гэсэн санааг уламжлан өөрсдийн хийж буй шинэ төлөвлөлтөнд тусгах нь зүйтэй гэж үзлээ.

Мөн дээрх дүгнэлтэд тусгагдсан газар зохион байгуулалтын бүсчлэлийг нарийн, тодорхой болгох, нутаг дэвсгэрийн хилийг нарийвчлан тогтоох, сэргээгдэх урчим хүч ашиглах зэргийг тусгах нь зүйтэй.

19. ХОТ БАЙГУУЛАЛЫН ИЖ БҮРЭН ҮНЭЛГЭЭ

Ханбогд сумын хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ

Аливаа нутаг дэвсгэрийн хот байгуулалтын үнэлгээний гол зорилго нь байгалийн болон хүний үйл ажиллагаанаас үзүүлэх хот байгуулалтын үйл ажиллагааны нөлөөлөл, хүчин зүйлсийг нарийвчлан тогтоосны үндсэн дээр одоо буй хот, сууринг эрчимтэй хөгжүүлэх төдийгүй, цаашид шинээр үүсэж хөгжих хот, төв, сууринг байгуулах газар нутгийг хэрхэн сонгох, барилга байгууламж, инженерийн дэд бүтэц шугам сүлжээг байгуулах, иж бүрэн тохижуулж цэцэрлэгжүүлэх гэх мэт хүн ам ая тухтай амьдарч, хөдөлмөрлөх бүхий л нөхцөл бололцоог бүрдүүлэхэд хөрөнгө зардлыг хамгийн оновчтой, үр ашигтай зарцуулах үндэслэлийг гаргахад оршдог.

Ханбогд сумын хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээг одоогийн бодит байдлын судалгаан дээр үндэслэн Хот суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар /УББ 30-201-03 / -н дагуу боловсруулан үнэлэлт дүгнэлт хийлээ.

Барилгажих газрын хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ

Байгаль экологийн иж бүрэн үнэлгээг тухайн сумын байгаль экологийн нөхцөл байдалд хийсэн нарийвчилсан судалгаануудыг үндэслэж үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдтэй харьцуулан зургаан үндсэн арван зургаан дэд хүчин зүйл тус бүрээр үнэлгээг хийсэн болно.

18.1 Байгаль орчны үнэлгээ

Хүснэгт 1. Байгалийн нөхцөл, нөөцийн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Газрын гадарга	Уур амьсгал	Хөрс, ургамал	Сэргээгдэх эрчим хүч	Ашигт малтмал, эрдэс, түүхий эд	Нэгдсэн үнэлгээ
Ханбогд сум	1113	4	4	2	3		3,25

Хүснэгт 2. Газрын гадаргын үнэлгээ

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Гадаргуугын налуугийн ангилал (зохицох баллаар)					Өндөржилтийн ангилал (зохицох баллаар)					Ерөнхий дундаж балл												
		Зохицох дундаж балл	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	Зохицох дундаж балл	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй										
															0-1	1-4	4-10	11-19	19<	<500 м	2000	2000 м	2500	2500 м<
															Үнэлгээ ()					Үнэлгээ (5 баллаар)				
5	4	3	2	1	5	4	3	2	1															
Ханбогд сум				3			5						4											

Хүснэгт 3. Газрын гадаргын налуу

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Газрын гадаргуугын налууугийн ангилал эзлэх хувь						Газрын гадаргыг налууугийн ангилал (зохицох баллаар)				
	Нийт талбай (га)						Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
	0.0-10.0 хувь		10.0-20.0 хувь		20.0 хувь <						
	Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл 8	Га/хувь	Зохицох балл 19	Зохицох дундаж балл				
Ханбогд сум							0-1	1-4	4-10	11-19	19<
							Үнэлгээ (5 баллаар)				
						5балл	4балл	3балл	2балл	1балл	
						0		3			

Хүснэгт 4. Өндөржилт

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Өндөржилтийн эзлэх хувь						Өндөржилтийн ангилал (зохицох баллаар)				
	Нийт талбай (га)						Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
	<1500 м		1500-2500 м		2500 м <						
	Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл 8	Га/Хувь	Зохицох балл 19	Зохицох дундаж балл				
Ханбогд сум							0-1	1-4	4-10	11-19	19<
							Үнэлгээ (5 баллаар)				
						5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	
						5					

Хүснэгт 5. Уур амьсгалын үнэлгээ

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Барилгын уур амьсгалын ангилал (зохицох баллаар)					Эрүүл ахуйн уур амьсгалын ангилал (зохицох баллаар)					Ерөнхий дундаж балл
		Зохицох дундаж балл					Зохицох дундаж балл					
		Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	
		0	1-2	2-3	3-4	4<	1-3	3-9	9-15	15-25	25<	
Үнэлгээ (5 баллаар)												
5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл			
Ханбогд сум		5						3				

Хүснэгт 6. Барилгын уур амьсгал

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Барилгын уур амьсгалын үзүүлэлт					Барилгын уур амьсгалын ангилал (зохицох баллаар)						
		Нэн Тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй	Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		IV-III бүс		II бүс		I бүс	Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл 1	Га/Хувь	Зохицох балл 4	0-1	1-4	4-10	11-19	19<	
Үнэлгээ (5 баллаар)													
5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл									
Ханбогд сум		1133100	0				0	5					

Хүснэгт 7. Эрүүл ахуйн уур амьсгал

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)						Эрүүл ахуйн уур амьсгалын үзүүлэлт (хувиар)						
							Өөрчлөлтийн индекс <35		Өөрчлөлтийн индекс 35-60		Өөрчлөлтийн индекс 50<		Нэн тохиромжтой
	Га/хувь	Зохицох балл 1	Га/хувь	Зохицох балл 9	Га/хувь	Зохицох балл 25	0-1	1-4	4-10	11-19	19<	Эрүүл ахуйн уур амьсгалын ангилал (зохицох баллаар)	
							Зохицох дундаж балл						
							Үнэлгээ (5 баллаар)						
							5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл		
Ханбогд сум			1133	100	9				3				

Хүснэгт 8. Хөрс, ургамлын үнэлгээ

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)						Хөрсний цэцэрлэгжилтэд тохирох талбайн эзлэх хувь (зохицох баллаар)								
							Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй		Нэн тохиромжгүй
	0	1-5	6	6-15	15<	Зохицох дундаж балл	1-3	2-3	3-8	9	9<	Ойн модоор хучигдсан талбайн ангилал (зохицох баллаар)			
							Зохицох дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл			
							Үнэлгээ (5 баллаар)								
							5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл
Ханбогд сум					2					2					2

Хүснэгт 11.Ойн сан

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)						Ойн модоор хучигдсан талбайн эзлэх хувь					Зохицох дундаж балл	Ойн сангийн ангилал (зохицох баллаар)				
							Нэн тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй		1	2-3	3-8	9	9+
	30.0-80.0 % ойн модоор хучигдсан		10.0-30.0 % ойн модоор хучигдсан		<10.0% ойн модоор хучигдсан												
	Га/ хувь	Зохицох балл 1	Га/ хувь	Зохицох балл3	Га/Хувь	Зохицох балл9	Үнэлгээ (5 баллаар)										
Ханбогд сум					1133	10						5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	2

Хүснэгт 12.Сэргээгдэх эрчим хүчний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)						Нарны эрчим хүчний нөөц					Салхины эрчим хүчний нөөц					Усны эрчим хүчний нөөц					Ерөнхий дундаж балл			
							Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой		Хязгаарлагдтал тохиромжтой	Тохиромжгүй		Нэн тохиромжгүй	0	1-2	3-4	5-8	9+	0	1-2		3-4	5-8	9+
	0		1-2		3-4	5-8		9+	Үнэлгээ(5 баллаар)					Үнэлгээ(5 баллаар)											
	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл		4 балл	3 балл	2 балл
Ханбогд сум		4									4												2		3

Хүснэгт 13.Ашигт малтмалын үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Ашигт малтмалын нөөц				Зохицох дундаж балл	Ашигт малтмалын ангилал (зохицох баллаар)						
		Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой			Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		Олон бүрдэлтэй	Цөөн бүрдэлтэй	Барилгын материалын нөөц бүхий									
		Га/хувь	Зохицох балл 9	Га/хувь	Зохицох балл 6		Га/хувь	Зохицох балл 3	Га/хувь	Зохицох балл 1	Үнэлгээ(5 баллаар)		
Ханбогд сум	1113,5	9							5	4	3	2	1

Хүснэгт 14.Байгаль экологийн хүчин зүйлсийн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Байгаль орчны бохирдол	Байгалийн эрсдэл, эмзэг байдал	Нэгдсэн үнэлгээ
Ханбогд сум	1113,5			3.6

Хүснэгт 15.Байгаль экологийн нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Тоосны бохирдлын ангилал (зохицох баллаар)					Дуу шуугианыбохирдлын ангилал (зохицох баллаар)					Шингэн түлшний бохирдлын ангилал (зохицох баллаар)					Хатуу түлшний бохирдлын ангилал (зохицох баллаар)				
		Зохицох дундаж балл					Зохицох дундаж балл					Зохицох дундаж балл					Зохицох дундаж балл				
		5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0
		Үнэлгээ (5баллаар)					Үнэлгээ (5баллаар)					Үнэлгээ (5баллаар)					Үнэлгээ (5баллаар)				
Ханбогд сум	1113,5	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1

Хүснэгт 22. Гуу жалга, гулсалт эвдрэл

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Гуу жалга, гулсалт, эвдрэлийн хүчин зүйлээр						Гуу жалга, гулсалт, эвдрэлийн эзлэх ангилал (зохицох баллаар)						
		Нэн тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохи-ромжтой		Тохиромжгүй		Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй		
		<20.0 %	20-50%	50%<	0-1	1-7	7						7-19	>19
		Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл 7	Га/хувь	Зохицох балл 19	Үнэлгээ (баллаар)						
						5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл				
Ханбогд сум	1133	1133	30					5						

Хүснэгт 23. Инженер-экологийн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Инженер-геологи	Гидрогеологи	Нэгдсэн үнэлгээ
Ханбогд сум	1133	3.5	2	2.75

Хүснэгт 24. Инженер-геологийн нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбайн (га)	Ул хөрсний даац (зохицох баллаар)					Олон жилийн цэвдэг хөрс (зохицох баллаар)					Ул хөрсний овойлт (зохицох баллаар)					Ул хөрсний суулт (зохицох баллаар)				
		Ерөнхий дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл				
		Зохицох дундаж балл	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Зохицох дундаж балл	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Зохицох дундаж балл	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Зохицох дундаж балл	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй
		Үнэлгээ (5 баллаар)	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5	1.5-0	5-4	4-3.5	3.5-2.5	2.5-1.5
		Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)				

		Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл10	Га/хувь	Зохицох балл 20	Үнэлгээ (баллаар)					
								5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	
Ханбогд сум	1133				10				3				

Хүснэгт 28.Ул хөрсний овойлт

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Ул хөрсний овойлтын үзүүлэлт						Зохицох дундаж балл	Ул хөрсний овойлтын ангилал (зохицох баллаар)				
		Нэн тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй			Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		Овойлт, суултгүй		Сул овойлттой		Хүчтэй овойлттой							
		Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл10	Га/хувь	Зохицох балл 20		0-1	1-5	5-10	10-20	>20
Ханбогд сум	1133				10					3			

Хүснэгт 29.Газар чичирхийлэл

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Газар хөдлөлтийн хүчин зүйлээр						Зохицох дундаж балл	Газар хөдлөлтийн ангилал(зохицох баллаар)				
		Нэн тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй			Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		0-6 балл		7-8 балл		9 баллаас дээш							
		Га/хувь	Зохицох балл 0	Га/хувь	Зохицох балл 9	Га/хувь	Зохицох балл 16		0-6	7-8	8-9	9-16	>16

Ханбогд сум	1133		0					5			
-------------	------	--	---	--	--	--	--	---	--	--	--

Хүснэгт 30. Гидрогеологийн үнэлгээ

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Гадаргын ус (зохицох баллаар)					Усны илрэх гүн (зохицох баллаар)					Ерөнхий дундаж балл
		Зохицох дундаж балл					Зохицох дундаж балл					
		Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	
		5-7	8-12	13-17	17-22	22<	0	1-3	3-7	7-20	20<	
Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)							
5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл	5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл			
Ханбогд сум	1133				2				2			2

Хүснэгт 31. Гадаргын ус

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Хоногт цуглах усны хэмжээ (м ³ /хоног)			Зохицох дундаж балл	Гадаргын усны ангилал (зохицох баллаар)						
		Нэн тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй		Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй		
											<900	150-900
		г	х	р		х	г	х	р	х	г	х
Үнэлгээ (баллаар)												

									5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл
Ханбогд сум	1133						23					2	

Хүснэгт 32. Гадаргын усны чанар

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Гадаргын усны агууламжийн үзүүлэлт						Зохицох дундаж балл	Гадаргын усны ангилал (зохицох баллаар)				
		Нэн тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромж-той		Тохиромжгүй			Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		Цэвэр		Бохирдол бага		Бохирдсон			5-7	8-12	13-17	17-22	22<
		Га/хувь	Зохицох балл 5	Га/хувь	Зохицох балл 15	Га/хувь	Зохицох балл 20		Үнэлгээ (баллаар)				
Ханбогд сум	1133							4					

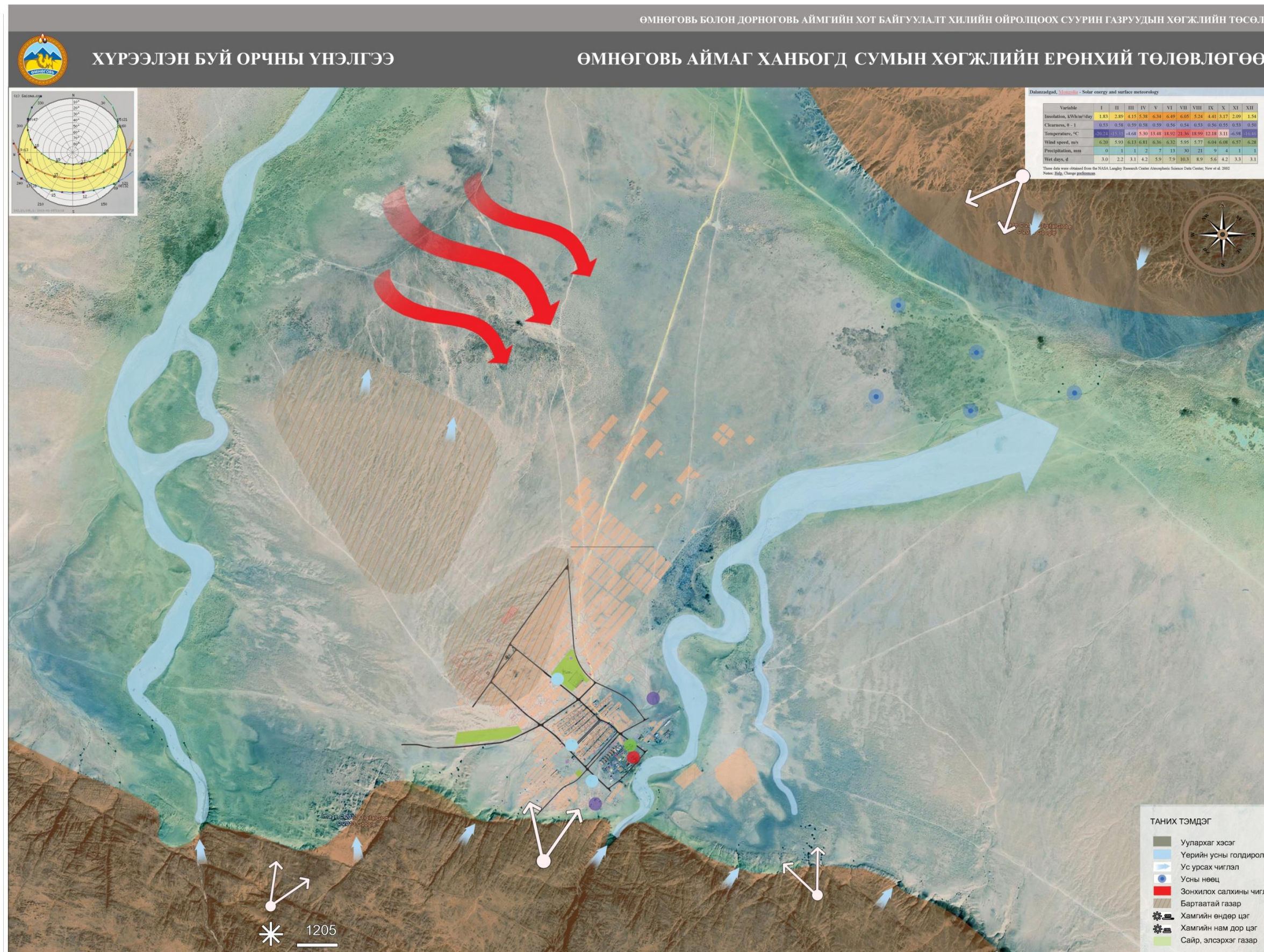
Хүснэгт 33. Газар доорхи ус

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	1 км-т байгаа усны нөөц (л/сек)						Зохицох дундаж балл	Усны ангилал (зохицох баллаар)				
		Нэн тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй			Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй
		0.3-аас их		0.1-0.3		0.1-ээс бага			1	1-3	3-7	7-20	20<
		га/ху	цох	га/ху	цох	га/ху	цох		Үнэлгээ (баллаар)				

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

									5 балл	4 балл	3 балл	2 балл	1 балл
Ханбогд сум	1133						20					2	

Хүрээлэн буй орчны үнэлгээ

19.5 Нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлсийн үнэлгээ

Хүснэгт 34. Нийгэм-эдийн засгийн нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Дэд хүчин зүйлсийн үнэлгээ					Нэгдсэн үнэлгээ
		Соёл олон нийт, аж ахуйн үйлчилгээний хангамжийн түвшин	Орон сууцны хангамжийн түвшин	Суурьшлын бүсийн нягтралын түвшин	Улс, бүс нутаг, орон нутгийн түвшинд хот, суурины гүйцэтгэх үүрэг	Хот, суурины нийгэм-эдийн засгийн үндсэн үзүүлэлт	
Ханбогд сум	4130	2,8					

Хүснэгт 35. Соёл, ахуйн үйлчилгээний байгууллагын нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Дэд хүчин зүйлсийн үнэлгээ		Ерөнхий дундаж балл
		Өдөр тутмын зориулалттай үйлчилгээний байгууллагуудын үнэлгээ	Тусгай зориулалттай үйлчилгээний байгууллагуудын үнэлгээ	
Ханбогд сум	4130	2,6	2,8	2,7

Хүснэгт 36. Өдөр тутмын зориулалттай үйлчилгээний байгууллагуудын нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Дэд хүчин зүйлсийн үнэлгээ					Ерөнхий дундаж балл
		Сургууль	Цэцэрлэг	Сумын эмнэлэг	Нийтийн хоол	Ахуйн үйлчилгээ	
Ханбогд сум	4130	2	3	3	4	2	2,8

Хүснэгт 37. Сургуулиудын хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо, хүн	Нормоор шаардагдах хүчин чадал (сурагч)	Одоо байгаа сургуулиудын төслийн хүчин чадал	Одоо байгаа сургуулиудын бодит хүчин чадал	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
						Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
						100% Дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% Доош
						Үнэлгээ 5 баллаар				
Ханбогд сум	4130	280	320	830	38,6	5	4	3	2	1
Үнэлгээний ангилал						Тохиромжгүй				

Хүснэгт 38. Цэцэрлэгүүдийн хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо, хүн	Нормоор шаардагдах хүчин чадал (хүүхэд)	Одоо байгаа цэцэрлэгүүдийн төслийн хүчин чадал	Одоо байгаа цэцэрлэгүүдийн бодит хүчин чадал	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
						Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
						100%-с дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
						Үнэлгээ 5 баллаар				
						5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130	70	120	180	66			3		
Үнэлгээний ангилал						Хязгаарлагдмал тохиромжтой				

Хүснэгт 39. Сумын эмнэлгийн хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Нормоор шаардагдах хүчин чадал (ор)	Бодит хүчин чадал	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130	9	15	55,5			3		
Үнэлгээний ангилал					Хязгаарлагдмал тохиромжтой				

Хүснэгт 40. Нийтийн хоолны газруудын хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Нормоор шаардагдах хүчин чадал (суудал)	Бодит хүчин чадал	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130	40	100	40		4			
Үнэлгээний ангилал					Тохиромжгүй				

Хүснэгт 41. Ахуйн үйлчилгээний газруудын хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Нормоор шаардагдах хүчин чадал (ажлын байр)	Бодит хүчин чадал	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130							2	
Үнэлгээний ангилал					Тохиромжгүй				

Хүснэгт 42. Тусгай зориулалттай үйлчилгээний байгууллагуудын нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлт					Ерөнхий дундаж балл
	Эмнэлэг	Спортын барилга	Соёлын ордон	Зочид буудал	Музей	
Ханбогд сум	4	1	3	3	4	3

Хүснэгт 43. Тусгай зориулалттай үйлчилгээний байгууллагуудын хангамжийн түвшний үнэлгээ

№	Үйлчилгээний байгууллагуудын нэр	Нийт хүн амын тоо	Нормоор шаардагдах хүчин	Одоо байгаа хүчин чадал	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
						Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
						100% <	75-100%	50-75%	25-50%	<25%
						Үнэлгээ 5 баллаар				
						5	4	3	2	1
1	Музей (үзмэрийн өрөөний талбай)	4130					4			
2	Соёлын ордон (суудал)	4130					4			
3	Спортын цогцолбор (шалны талбай м ²)	4130								1
4	Зочид буудал(ор)	4130							2	
5	Эмнэлэг(ор)	4130						3		
Бүгд						2,8				
Үнэлгээний ангилал						Хязгаарлагдмал тохиромжтой				

Хүснэгт 44. Хүн амын орон сууцны хангамжийн түвшний нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Хүн амын тоо	Сууцны төрлөөр	1 хүнд ногдох сууцны талбайн хангамжаар	Ерөнхий дундаж балл
Ханбогд сум	4130			2
Үнэлгээний ангилал				

Хүснэгт 45. Хүн амын орон сууцны хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	ҮЗҮҮЛЭЛТ														
	Нийтийнсууц		Амины сууц		Гэрхороолол		Нийт сууцны		Нормоор нэг хүнд шаардагдах сүмшны талбай	Одоо нэг хүнд ногдож буй сууцны талбай	Хангамжийн хувийн ангилал				
	Сууцны талбай, мян.м ²	Хүн ам	Сууцны албай, мян.м ²	Хүн ам	Сууцны талбай, мян.м ²	Хүн ам	Нэг хүнд ногдож буй сүмшны талбай	Сууцны талбай, мян.м ²			Хүн ам	Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур
											үнэлгээ(5баллаар)				
											100% <	75-100%	50-75%	25-50%	< 25%
											5	4	3	2	1
Үнэлгээний ангилал										Тохиромжгүй					

Хүснэгт 46. Хүн амын орон сууцны хангамжийн түвшний үнэлгээ(нийтийн сууц)

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Давхар сууцанд амьдардаг хүн амын тоо	Нийт хүн амд эзлэх хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
				Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
				100% <	75-100%	50-75%	25-50%	< 25%
				Үнэлгээ 5 баллаар				
				5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130							1
Үнэлгээний ангилал				Тохиромжгүй				

Хүснэгт 47. Хүн амын орон сууцны хангамжийн түвшний үнэлгээ (амины сууц)

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Амины (жижиг) сууцанд амьдардаг хүн амын тоо	Нийт хүн амд эзлэх хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
				Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
				100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
				Үнэлгээ 5 баллаар				
				5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130						2	
Үнэлгээний ангилал				Тохиромжгүй				

Хүснэгт 48. Хүн амын орон сууцны хангамжийн түвшний үнэлгээ (гэр хороолол)

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Гэр хороололд амьдардаг хүн амын тоо	Нийт хүн амд эзлэх хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
				Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
				100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
				Үнэлгээ 5 баллаар				
				5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130	3150	90		4			
Үнэлгээний ангилал				Тохиромжтой				

Хүснэгт 49. Суурьшлын бүсийн нягтралын үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн амын тоо	Нормоор 1 га-д ногдох хүн амын тоо	1 га-д ногдох хүн амын бодит тоо	Хангамжийн хувийн ангилал				
				Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
				100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
				Үнэлгээ 5 баллаар				
				5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130	210	4	5				
Үнэлгээний ангилал				Тохиромжтой				

19.6 Дэд бүтцийн үнэлгээ

Хүснэгт 50. Инженерийн дэд бүтцийн нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлт		Ерөнхий дундаж балл
	Зам тээвэр	Инженерийн хангамж	
Ханбогд сум	4,5	2	3,25

Хүснэгт 51. Зам, тээврийн үнэлгээ

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Зам тээврийн ангилал (зохицох баллаар)					Хот, суурины төвөөс тээврээр хүрэх боломж (зохицох баллаар)					Ерөнхий дундаж балл
		Зохицох дундаж балл					Зохицох дундаж балл					
		Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	
		5	4	3	2	1	<15'	15' - 30'	30' - 45'	45' - 60'	< 60'	
		Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)					
Ханбогд сум	1133		4									4,5

Хүснэгт 52. Хот, суурины төвөөс тээврээр хүрэх боломж

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Хот, суурины төвөөс тээврээр хүрэх боломж (зохицох баллаар)							Тээврээр хүрэх боломжийн ангилал (зохицох баллаар)					Ерөнхий дундаж балл			
		Зохицох дундаж балл							Зохицох дундаж балл								
		Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй	Нэн тохиромжтой	Тохиромжтой	Хязгаарлагдмал тохиромжтой	Тохиромжгүй	Нэн тохиромжгүй						
		Га/хувь	Зохицох балл 5	Га/хувь	Зохицох балл 4	Га/хувь	Зохицох балл 3	Га/хувь	Зохицох балл 2	Га/хувь	Зохицох балл 1	<15'	15' - 30'		30' - 45'	45' -60'	< 60'
		Үнэлгээ (5 баллаар)							Үнэлгээ (5 баллаар)								
Ханбогд сум	1133										5						

Хүснэгт 53. Хорооллын доторхи зам, талбайн үнэлгээ

Хот суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Хот, суурины төвөөс тээврээр хүрэх боломж (зохицох баллаар)						Тээврээр хүрэх боломжийн ангилал (зохицох баллаар)					Ерөнхий дундаж балл		
		Зохицох дундаж балл		Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй		Нэн тохиромжгүй		Үнэлгээ (5 баллаар)	
		Га/хувь	Зохицох балл 5	Га/хувь	Зохицох балл 4	Га/хувь	Зохицох балл 3	Га/хувь	Зохицох балл 2	Га/хувь	Зохицох балл 1				
		Зохицох дундаж балл		Нэн тохиромжтой		Тохиромжтой		Хязгаарлагдмал тохиромжтой		Тохиромжгүй		Нэн тохиромжгүй			
Ханбогд сум	1133											4			

Хүснэгт 54. Инженерийн хангамжийн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Дэд хүчин зүйлсийн үнэлгээ						Ерөнхий дундаж балл
	Дулаан хангамж	Ус хангамж	Ариутгах татуурга	Цахилгаан хангамж	Холбоо-жуулалт	Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ	
Ханбогд сум	1	2	1	3	4	1,5	2,08

Хүснэгт 55. Дулаан хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай, га	Нормоор шаардагдах дулааны хэмжээ (Гкал/цаг)	Одоо зарцуулж буй дулаан	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	1133								1
Үнэлгээний ангилал					Нэн тохиромжгүй				

Хүснэгт 56. Ус хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн ам	Нормоор шаардагдах усны хэрэглээ (м³/хоног)	Одоо зарцуулж буй усны хэрэглээ	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130							2	
Үнэлгээний ангилал					Тохиромжгүй				

Хүснэгт 57. Ариутгах татуургын сүлжээний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн ам	Хоногт зайлуулах бохирусны хэмжээ, нормоор (м³/хоног)	Одоо зайлуулж буй бохир усны хэмжээ	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130								1
Үнэлгээний ангилал					Хязгаарлагдмал тохиромжтой				

Хүснэгт 58. Цахилгаан хангамжийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн ам	Жилд нэг хүнд шаардагдах энергийн хэмжээ, нормоор (кВт/цаг)	Одоо жилд нэг хүнд шаардагдаж буй энергийн хэмжээ (кВт/цаг)	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130						3		
Үнэлгээний ангилал					Хязгаарлагдмал тохиромжтой				

Хүснэгт 59. Холбоожуулалтын түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт хүн ам	100 хүнд ногдохтелефон цэгийн тоо, нормоор	Одоо жилд одоо 100 хүнд ногдож буйтелефон цэгийн тоо	Хангамжийн хувь	Хангамжийн хувийн ангилал				
					Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Доогуур	Нэн доогуур
					100% дээш	75-100%	50-75%	25-50%	25% доош
					Үнэлгээ 5 баллаар				
					5	4	3	2	1
Ханбогд сум	4130					4			1
Үнэлгээний ангилал					Тохиромжтой				

Хүснэгт60. Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Үерийн хамгаалалтын суваг					Үерийн хамгаалалтын далан					Зам талбайн ус зайлуулах сүлжээ					Хөрсний ус зайлуулах дренаж				
		Ерөнхий дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл					Ерөнхий дундаж балл				
		100.0 %	75-100%	50-75%	25-50%	25% хүртэл	100.0 %	75-100%	50-75%	25-50%	25% хүртэл	100.0 %	75-100%	50-75%	25-50%	25% хүртэл	100.0 %	75-100%	50-75%	25-50%	25% хүртэл
		Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)				
		5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Ханбогдсум	133				2					2					1						1
																					1,5

19.7 Архитектур – орон зайн төлөвлөлт, ландшафтынүнэлгээ

Тус сумын архитектур орон зайн төлөвлөлт-ландшафтын хүчин зүйлсийн үнэлгээг тооцож гаргахдаа одоогийн бодит байдлын судалгаанд үндэслэж хот төлөвлөлтийн норм стандарттай харьцуулан гурван дэд хүчин зүйлс болон зургаан тухайлсан хүчин зүйлс тус бүрээр үнэлсэн.

Хүснэгт 61. Газар нутгийн архитектур-орон зайн төлөвлөлт ландшафтын нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд			Нэгдсэн үнэлгээ
	Ландшафтын шинж байдлын үнэлгээ	Газар нутгийн зохион байгуулалтын үнэлгээ	Архитектур-орон зайн төлөвлөлтийн байдлын үнэлгээ	
Ханбогдсум	2,6	3	2	2,5
Үнэлгээний ангилал				

Хүснэгт 62.Ландшафтын шинж байдалд өгөх үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд										
	Дэд хүчин зүйлсийн үнэлгээ						Дэд хүчин зүйлсийн үнэлгээ				
	Нийт талбай	Ил задгай усан толь	Парк, ойн пейзаж	Үзэсгэлэнт рельеф	Өндөрлөг цэг	Хөрсний эвдрэл, гуу жалга зонхилсон	Нэн өндөр	Өндөр	Дунд	Хангалтгүй	Нэн хангалтгүй
							Үнэлгээ (5 баллаар)				
						5	4	3	2	1	
Ханбогдсум	140	-	+2	+4	+4	-2			3		
Үнэлгээний ангилал		1	2	4	4	2	2,6				

Хүснэгт 63. Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүсчлэлийн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	ҮЗҮҮЛЭЛТ													
	Суурьшлын бүс													
	Нийтталбай, га	Нийтхүн ам, тоо	Оронсууцныдундаждавхар	Нормоорнэгхүндногдохсууцн ыталбай, м ²	Хүн амынсуурьшлыннягтрал, нормоор	Хүн амынсуурьшлыннягтрал, одообайгаа	Хүн амынсуурьшлыннягтралын түвшин, хувиар	Хангамжийн хувийн ангилал						
								100% < нэн өндөр	75-100% өндөр	50-75% Дунд	25-50% Доогуур	нэн доогуур		
	Үнэлгээ (5 баллаар)							5	4	3	2	1		
Ханбогд сум	140	3500	5		350									
Үнэлгээний ангилал														
Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үйлдвэр, ажахуйнбүс													
	Үйлдвэр, ажахуйнбүсийнталбай, га	Нийтталбайдээлэхувь	Нормооргазарашиглалтынко эффициент, К'	Нормооргазарашиглалтынко эффициент, К''	ОдообайгааК'	ОдообайгааК''	ХангамжийнхувьК'	ХангамжийнхувьК''	Хангамжийн хувийн ангилал					
									100% < нэн өндөр	75-100% өндөр	50-75% Дунд	25-50% Доогуур	нэн доогуур	
	Үнэлгээ (5 баллаар)							5	4	3	2	1		
	Ханбогд сум	140												
Үнэлгээний ангилал														
Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Рекреацийнбүс													
	Рекреацийн бүсийн талбай, га	Нийт талбайд эзлэхувь	Нормоор нэг хүнд шаардлагатай талбай, м ² /хүн	Одоо нэг хүнд шаардлагатай талбай, м ² /хүн	Хүн амын рекреацийн бүсийн хангамжийн түвшин, хувиар	Хангамжийн хувийн ангилал								
						100% < нэн өндөр	75-100% өндөр	50-75% Дунд	25-50% Доогуур	нэн доогуур				
	Үнэлгээ (5 баллаар)							5	4	3	2	1		
	Ханбогд сум													
Үнэлгээний ангилал														
Нэгдсэнүнэлгээ														

Хүснэгт 64. Архитектур-орон зайн төлөвлөлтийн нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд					Нэгдсэн үнэлгээ
	Нийт талбай (га)	Архитектур орон зайн чанарт өгөх үнэлгээ	Цэцэрлэг-жүүлэлтийн түвшингээр өгөх үнэлгээ	Зам талбайн тохижилтод өгөх үнэлгээ	Архитектур, түүх соёлын дурсгалт зүйлд өгөх үнэлгээ	
Ханбогдсум	140	2	1	1	4	2
Үнэлгээний ангилал						

Хүснэгт 65. Орчны архитектур-орон зайн зохиомжийн чанар

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд									
	Үнэлэх үзүүлэлтийн төрөл (шинжчанаараар)					Архитектур-орон зайн зохиомжийн чанарын ангилал				
	Барилгажилтын төлөвлөлтийн чанар	Барилгын архитектурын чанар	Зам талбайн тохижилтын чанар	Цэцэрлэгжилтийн чанар	Орон зайн зохиомжийн чанар	нэн өндөр	өндөр	Дунд	Доогуур	нэн доогуур
						Үнэлгээ (5 баллаар)				
					5	4	3	2	1	
Ханбогдсум	1	1	1	1	4				2	
Үнэлгээний ангилал										

Хүснэгт 66. Цэцэрлэгжүүлэлтийн түвшний үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд																				
	Нутаг дэвсгэрийн хэмжээ (га)	Орон сууцны дундаж давхар	Нийт хүн амын тоо	Нийтийн хэрэгцээний ногоон суулгамал					Тусгайзориулалттайногоон суулгамал												
				Нормоор шаардагдах ногоон суулгамал (м ² /хүн)	Одоо байгаа ногоон суулгамал(м ² /хүн)	Хангамжийн хувь					Нормоор шаардагдах ногоон суулгамал (м ² /хүн)	Одоо байгаа ногоон суулгамал(м ² /хүн)	Хангамжийн хувь								
	100% дээш	75-100%	50-75%			25-50%	25% доош	100% дээш	75-100%	50-75%			25-50%	25% доош							
	Үнэлгээ (5 баллаар)					Үнэлгээ (5 баллаар)															
5	4	3	2	1	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1							
Ханбогдсум	140	1	3900	8	-	-				1	9-19										
Үнэлгээний ангилал											1					1					1

Хүснэгт 67. Зам талбайн хангамжийн нэгдсэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үнэлгээ (5 баллаар)		
	Хорооллын доторхи зам талбайн үнэлгээ	Хотын чанартай зам талбайн үнэлгээ	Ерөнхий дундаж балл
Ханбогдсум	1	1	1
Үнэлгээний ангилал			

Хүснэгт 68. Хотын чанартай зам талбайн тохижилт

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд																			
	Нийт талбай, га	Зам талбайн нягтрал, нормоор	Одообайгаа зам		Зам талбайн хангамжийн түвшин, хувиар	Зам талбайн тохижилтын ангилал														
			м	м/км ²		нэн өндөр	өндөр	Дунд	Доогуур	нэн доогуур										
	100% <	75-100%	50-75%	25-50%	< 25%															
	Үнэлгээ (5 баллаар)																			
5	4	3	2	1																
Ханбогдсум	140																			
Үнэлгээний ангилал											1									

Хүснэгт 69. Хорооллын чанартай зам талбайн тохижилт

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд									
	Нийт талбай, га	Орон сууцны дундаж давхар	Орон сууцны дундаж давхарт харьцуулсан нутаг дэвсгэрт зам талбайн эзлэх хувь, нормоор	Одоогий тнутаг дэвсгэрт зам талбайн эзлэх хувь	Зам талбайн хангамжийн түвшин, хувиар	Замталбайн тохижилтын ангилал				
						нэн өндөр	өндөр	Дунд	Доогуур	нэн доогуур
						100% <	75-100%	50-75%	25-50%	< 25%
						5	4	3	2	1
Ханбогд сум	140								1	
Үнэлгээний ангилал										

Хүснэгт 70. Орчны архитектур, түүх, соёлын дурсгалт зүйлсийн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Үзүүлэлтүүд										
	Үнэлэх үзүүлэлтийн төрөл (шинж чанараар)						Архитектур-орон зайн зохиомжийн чанарын ангилал				
	Цогцолбор газарта йсэх	I зэрэглэлийн дурсгалт цогцолбортой эсэх	II зэрэглэлийн дурсгалт цогцолбортой эсэх	III зэрэглэлийн дурсгалт цогцолбортой эсэх	Хөшөө дурсгалтай эсэх		нэн өндөр	өндөр	Дунд	Доогуур	нэн доогуур
							Үнэлгээ (5 баллаар)				
							5	4	3	2	1
5							4	3	2	1	
Ханбогд сум	+	+	+	+	+		4				
Үнэлгээний ангилал											

ДҮГНЭЛТ

Хүснэгт 71. Хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ

Хот, суурины нутаг дэвсгэрийн бүс	Нийт талбай (га)	Нийт хүний тоо		Үнэлгээний үзүүлэлтүүд				Нэгдсэн үнэлгээ
		Сумын	Сумын төвийн	Байгаль орчны	Нийгэм эдийн засгийн	Дэд бүтцийн	Архитектур-орон зайн төлөвлөлт, ландшафтын	
Ханбогд сум	1133	4130	2124	3,0	2,8	3,25	2,5	2,8
Хот байгуулалтын үнэлгээний ангилал								

ХАВСРАЛТ

1. ХАНБОГД СУМЫН ХӨГЖЛИЙН ТАЛААРХ БОДЛОГО, ТӨСӨЛ, ХӨТӨЛБӨРҮҮД

ЧИГЛЭЛ	МУ-ЫН МЯНГАНЫ ХӨГЖЛИЙН ЗОРИЛТОД СУУРИЛСАН ҮНДЭСНИЙ ХӨГЖЛИЙН ЦОГЦ БОДЛОГО
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">5.2.1-Аж Үйлдвэрийн хөгжлийн бодлого</p>	<p>Нэгдүгээр үе шат (2007-2015 он):</p> <p><u>Стратегийн зорилт 1.</u> Стратегийн орд газруудыг ашиглана. Улсын зардлаар геологийн хайгуул хийж, нөөцийг нь тогтоосон стратегийн орд газруудад төрийн мэдлийн хувийг 51-ээс дээш байлгах бодлогыг баримтална:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Оюутолгойн зэс-алтны, Цагаан суваргын зэсийн, Таван Толгойн нүүрсний, Асгатын мөнгөний, Цавын полиметаллын, Төмөртэйн төмрийн хүдрийн, Чойр-Нялгын нүүрс, битумын, Цайдамын хүрэн нүүрсний, Мардай, Гурванбулагийн ураны болон бусад томоохон стратегийн орд газруудыг ашиглаж эхлэх; – эдийн засгийн хувьд үр ашиг багатай ашигт малтмалын ордуудыг эдийн засгийн эргэлтэнд оруулахгүй байх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх; – геологийн судалгаа, эрдэс баялгийн эрэл хайгуулын ажлыг өргөтгөх; – катодын зэс, гангийн үйлдвэрлэлийг эрс өсгөх; – коксжих нүүрсийг боловсруулж эхлэх; – нүүрснээс түлш, шатахуун гаргах технологийг эзэмших; – газрын тос олборлох хэмжээг нэмэгдүүлэх; – эрдсийн түүхий эдийн боловсруулалтын түвшинг дээшлүүлж, эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх; <p><u>Стратегийн зорилт 2.</u> Уул уурхайн салбарт байгаль орчныг хамгаалж, экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгална:</p> <ul style="list-style-type: none"> – уул, уурхайн ашиглалтанд өртсөн талбайн нөхөн сэргээлтийг сайжруулах; – уурхайн олборлолтын технологт нэгдсэн стандарт мөрдүүлэх; – эдэлбэр газрын экологи, эдийн засгийн үнэлгээ хийж, экологийн хохирлын болон нөхөн төлбөр, хураамжийг тооцох, хариуцуулах, төлүүлэх механизмыг боловсронгуй болгох; – уурхайн хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн нөхцөлийг сайжруулах, ашигт малтмалыг далд аргаар олборлох, газрын гүнд боловсруулалт хийхийг дэмжин өргөжүүлэх; – хаягдал багатай, дэвшилтэт техник, технологи нэвтрүүлж байгаа уурхайг урамшуулах хөшүүргийг бий болгон мөрдөх; – уур амьсгалын өөрчлөлт, уул уурхайн үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанаас шалтгаалан гадаргын болон газрын доорхи усны экосистем доройтох, бэлчээр хомсдох зэрэг сөрөг нөлөөллийг багасгахад анхаарч экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах зорилгоор гол мөрний эх, ай сав, ойн бүс, говийн баян бүрд, нуур цөөрөм, түүхийн дурсгалт газарт ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгохгүй байх, цаашид хэсэгчлэн хязгаарлах зорилгоор үе шаттай арга хэмжээ авч, хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох.

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">5.2.1.Аж үйлдвэрийн хөгжлийн бодлого</p>		<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2016-2021 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 1.</u> Стратегийн орд газруудыг ашиглах ажлыг эрчимжүүлнэ. Уул уурхай, ашигт малтмалын салбарт тэргүүний техник, технологийг эрчимтэй нэвтрүүлж, эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, борлуулалтыг нэмэгдүүлнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – эрдэс, түүхий эдийн нөөцийг иж бүрэн ашиглах, хаягдалгүй, байгаль орчинд халгүй, өндөртехнологийг нэвтрүүлэх; – эрдэс түүхий эдийн олборлолтын хэмжээг зохистой түвшинд байлгаж, боловсруулалтын түвшинг ахиулж, эцсийн бүтээгдэхүүний гаргалтыг нэмэгдүүлэх; – газрын тосны олборлолт, боловсруулалтын томоохон үйлдвэрийг байгуулж, дотоодын хэрэгцээг бүрэн хангаж, нефтийн бүтээгдэхүүнийг гадаад зах зээлд нийлүүлэх; – уул уурхай, хүнд үйлдвэрлэлийн цогцолборыг дагасан жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээг хөгжүүлэх; – олборлох салбарын зэрэгцээ уул уурхайн бүтээгдэхүүн, ялангуяа өнгөт металл, газрын ховор элементийн ордыг түшиглүүлэн өндөр технологт суурилсан, нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ҮТП хөгжих нөхцлийг бүрдүүлэх.
	<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">5.2.1.2. Боловсруулах аж үйлдвэрийн хөгжлийн бодлого</p>	<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007-2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 1.</u> Гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадвартай эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – экспортын баримжаатай, оюуны шингэц бүхий өрсөлдөх чадвартай, бага оврын бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх; – экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн дэлхийн зах зээлд өрсөлдөх; – оёмол, нэхмэл, сүлжмэл бүтээгдэхүүн, ноос, ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэх; – өндөр технологи нутагшуулах төвүүдийг байгуулан ажиллуулах; – өөрийн оронд үйлдвэрлэх боломжтой хүнсний болон өргөн хэрэглээний барааны үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, импортоос хэт хараат байдлыг багасгах; – өндөр технологи хэрэглэн өөрийн оронд түгээмэл тархсан барилгын материалын түүхий эдийг боловсруулж, хавтгай шил, эрдэс будаг зэрэг бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэх; – шатдаг занар, нүүрснээс нефть бүтээгдэхүүн гаргаж авах; – газрын тосны олборлолт, боловсруулалтыг нэмэгдүүлэх; – хар төмөрлөгийн үйлдвэрт цувимал боловсруулж, түгээмэл зориулалттай хийц хэсэг, мал аж ахуй, газар тариалан, барилга, хөнгөн үйлдвэр, хүнс, эрчим хүчний салбарт өргөн хэрэглэдэг бага оврын машин, тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгсэл, тэдгээрийн хийц хэсгийн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх; – зэс хайлуулж, холбооны кабель утас, ороомог, машин, тоног төхөөрөмжийн эд анги, хийц үйлдвэрлэж экспортод гаргах.
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">5.2.1.Аж үйлдвэрийн хөгжлийн бодлого</p>	<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">5.2.1.3. Жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хөгжлийн бодлого:</p>	<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007-2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 2.</u> Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд үзүүлдэг төрийн үйлчилгээг чирэгдэлгүй, түргэн шуурхай болгоно:</p> <ul style="list-style-type: none"> – жижиг, дунд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэх хүсэлтэй иргэдийг шаардлагатай мэдээ, мэдээллээр хангах, тэдэнд техник, технологийн сонголт хийхэд нь туслах, төсөл боловсруулах, шалгаруулах явцад нь зөвлөгөө өгөх, үйлчилгээ үзүүлэх үүрэг бүхий төвүүдийг аймаг, нийслэл, сум, дүүргүүдэд зохион байгуулж ажиллуулах <p><u>Хоёрдугаар үе шат (2016-2021 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 1.</u> Үйлчилгээний зарим үйлдвэрлэлийг түлхүү хөгжүүлж, эдийн засагт эзлэх хувь хэмжээг нэмэгдүүлнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – дэлхий нийтийн томоохон үйлдвэрлэгчдийн зарим бүтээгдэхүүнийг дагнан үйлдвэрлэх; – транзит тээвэр, санхүүгийн зуучлалын гэх мэт салбар дундын үйлчилгээг хөгжүүлэх.

<p>5.2.1.4. Хөдөө аж ахуй, хүнсний үйлдвэрлэлийн хөгжлийн бодлого</p>	<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007 – 2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 1.</u> Бүс нутгийн онцлогыг харгалзан бэлчээрийн болон эрчимжсэн мал аж ахуйг хослуулан хөгжүүлж, халдварт өвчний гаралт, тархалтыг эрс бууруулан малыг эрүүлжүүлж, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, боловсруулалт, экспортыг нэмэгдүүлнэ: – бэлчээрийг зохистой ашиглах, эзэмшүүлэх, сайжруулах, хамгаалах, талхлагдсан бэлчээрийг нөхөн сэргээх замаар багтаамж, даацыг нэмэгдүүлэн мал аж ахуйн эрсдэлийг бууруулах; – бэлчээрийн газрыг ашиглах, эзэмших харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг төгөлдөржүүлж, уламжлалт аргад тулгуурласан бэлчээрийн менежментийг боловсронгуй болгож, бэлчээрийн даацад зэрлэг амьтны бэлчээр, тэжээлийн хэрэгцээг оруулан тооцох зарчмыг баримтлах</p>
	<p><u>Стратегийн зорилт 2.</u> Газар ашиглалтыг сайжруулж, усалгаатай тариаланг хөгжүүлэн, биотехнологи нэвтрүүлэн газар тариалангийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлнэ: – газар тариалангийн болон эрчимжсэн фермерийн аж ахуйн зориулалтаар ашиглаж байгаа газрыг өмчлүүлэх эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох; – өрхийн аж ахуйн үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх орчин үеийн бага оврын техник, тоног төхөөрөмж, багаж хэрэгслийг импортлодог болон дотооддоо үйлдвэрлэж байгаа аж ахуйн нэгжийг дэмжих;</p>
	<p><u>Стратегийн зорилт 3.</u> Хүнсний үйлдвэрлэлд орчин үеийн дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадварыг сайжруулна: – экологийн цэвэр хүнсний бүтээгдэхүүний болон импортыг орлох хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх; – орчин үеийн техник, технологтой хүнсний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэн хүн амыг тэжээллэг, чанартай, аюулгүй хүнсээр жигд, хүртээмжтэй хангаж, гадаад зах зээлд нийлүүлж эхлэх; – тохиромжтой бүс нутгуудад бөөний худалдааны төв, бирж байгуулж, хүнсний бүтээгдэхүүний борлуулалтын оновчтой сүлжээг бий болгох.</p>
	<p><u>Стратегийн зорилт 4.</u> Газар тариалангийн болон бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулж, хөдөөгийн хүн амын ундны усны хэрэгцээ, шаардлагад тохирсон усны нөөцийг нэмэгдүүлнэ: – ашиглагдахгүй байгаа бэлчээрийг худаг гаргаж, хурын ус хуримтлуулж, булаг шандны усыг нэмэгдүүлж, усжуулах; – малчдын ундны усны хүрэлцээг нэмэгдүүлж, чанарыг сайжруулах; – зарим голын усны урсацын тохируулга хийж бороо, цасны усыг хуримтлуулан гантай, хуурай үед ус хэрэглэх зориулалттай гидротехникийн байгууламжуудыг бий болгох.</p>
	<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2016-2021 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 2.</u> Хүнсний үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, хэрэглээний бүх хүрээнд эрүүл ахуй, ариун цэврийн зохистой орчин бүрдүүлж, хүн амыг аюулгүй, хүрэлцээтэй хүнс тэжээлээр хангана: – хүн амын эрэлт хэрэгцээнд тулгуурлан өндөр технологи бүхий хүнсний жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг эрчимтэй хөгжүүлэн, экологийн цэвэр хүнсний бүтээгдэхүүнээр дотоодын хэрэгцээг хангаж, экспортыг нэмэгдүүлэх; – хүнсний бүтээгдэхүүний чанар, эрүүл ахуйн аюулгүй байдалд тавих хяналтын тогтолцоог боловсронгуй болгож, лабораторийн шинжилгээг хөгжсөн орнуудын жишигт хүргэх.</p>

	5.2.1.5. Аялал жуулчлалын хөгжлийн бодлого	<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007 – 2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 1.</u> Жуулчин тээвэрлэх болон жуулчин хүлээн авах хүчин чадлыг нэмэгдүүлж, аялал жуулчлалын гол бүс нутгийн зам харилцаа, холбоо, эрчим хүчний хангамжийг сайжруулна:</p> <ul style="list-style-type: none"> – аялал жуулчлалын гол бүс нутгуудын зам, харилцаа холбоо, эрчим хүчний хангамжийг сайжруулах ажлыг бусад салбарын хөгжлийн бодлого, төлөвлөгөөтэй уялдуулан хэрэгжүүлэх.
	5.3.1. Зам, тээврийн хөгжлийн бодлого	<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007 – 2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 4.</u> Төмөр замын өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж, хөдөлгөөний аюулгүй байдлыг сайжруулна:</p> <ul style="list-style-type: none"> – хөрш орнуудыг холбосон хоёр дахь төмөр замыг барих; – говийн болон зүүн бүсэд төмөр замын сүлжээг өргөтгөх; – төмөр замын дотоодын нэгдсэн сүлжээ байгуулах асуудлыг ашигт малтмалын орд газруудыг ашиглалтанд оруулахтай холбон оновчтой төлөвлөж, хэрэгжүүлж эхлэх.
5.3. Дэд бүтцийн хөгжлийн бодлого	5.3.2. Эрчим хүчний салбарын хөгжлийн бодлого	<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007 – 2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 1.</u> МУ-ын “Эрчим хүчний нэгдсэн систем”-ийг байгуулж, эрчим хүчний салбарын ашигт ажиллагааны түвшинг дээшлүүлэн, хөгжлийн нэн таатай орчинг бий болгоно. ЭХ-ний салбарыг ЭХ экспортолдог чадамжтай болгоно:</p> <ul style="list-style-type: none"> – говийн бүсийн цахилгаан хангамжийн бодлогыг тодорхойлж, ойрын жилүүдэд баригдах Оюутолгой, Тавантолгой, Цагаансуварга болон бусад уул уурхайн үйлдвэрүүдийн ЭХ-ний хангамжийн эх үүсвэрийг бий болгох; – эрчим хүчний аюулгүй байдлыг сайжруулж, 2 хөрш оронтой эрчим хүчний дэд бүтцээр холбогдон, хэрэглээний онцлогтой уялдуулан экспорт, импортын асуудлыг оновчтой шийдвэрлэх;
	5.3.2. Сум, суурин газрын болон малчдын цахилгаан эрчим хүчний хангамжийг сайжруулна:	<ul style="list-style-type: none"> – нүүрсний ордуудад ойрхон байрлалтай сум, суурин газарт нүүрсний хийн түлшээр ажилладаг бага оврын ЦС барьж ажиллуулах.
	5.3.5. Хот байгуулалт, барилгын хөгжлийн бодлого	<p><u>Бүх үе шат (2007-2021 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 4.</u> Хот суурингийн газар ашиглалтыг сайжруулж, эд хөрөнгийн бүртгэлийн тогтолцоо, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгоно:</p> <ul style="list-style-type: none"> – газрын шинэтгэлийг эрчимжүүлэх, газрыг иргэн бүрт үнэгүй өмчлүүлж, эдийн засгийн эргэлтэнд оруулах эрх зүйн орчинг боловсронгуй болгох; – газрын мониторингийн сүлжээ бий болгож, доройтолд орж эвдэрч талхлагдсан газрыг нөхөн сэргээж сайжруулах хөтөлбөр, төслүүдийг боловсруулан хэрэгжүүлэх;
5.4. Бүс нутаг, хөдөөгийн хөгжлийн бодлого		<p><u>Нэгдүгээр үе шат (2007-2015 он):</u> <u>Стратегийн зорилт 2.</u> Баруун, Хангайн, Төвийн, Зүүн, Улаанбаатарын бүсийн эдийн засгийн өсөлтийг хөгжлийн хүчин зүйл болгож, Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг хэрэгжүүлнэ. “Хөдөөгийн хөгжил” үндэсний хөтөлбөрийг боловсруулж, хэрэгжүүлнэ:</p> <ul style="list-style-type: none"> – улс орны болон бүсийн хөгжлийг хурдасгах “зүтгүүр” болох үндэсний болон бүс нутгийн хэмжээний томоохон төслүүдийг оновчтой тогтоон хооронд нь уялдаатай хэрэгжүүлж, ажлын байрыг олноор бий болгож, ажилгүйдэл, ядуурлыг эрс бууруулах; <p>бүсийн тулгуур төв, аймгийн төвүүд, томоохон уул уурхайн үйлдвэрүүдийг түшиглэн эрчимжсэн МАА, усалгаатай газар тариаланд суурилсан фермерийн аж ахуйн оновчтой сүлжээг хөгжүүлэх;</p>

ЧИГЛЭЛ	ТӨВИЙН БҮСИЙН ХӨГЖЛИЙН ХӨТӨЛБӨР
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">Нэг. Эдийн засгийн хөгжил</p>	<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 2.</u> Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд аж үйлдвэр, үйлчилгээний салбарын эзлэх хувийн жинг өсгөж, эдийн засгийн салбарын бүтцийг улам боловсронгуй болгоно.</p> <ul style="list-style-type: none"> - эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлтийг гүнзгийрүүлэн боловсруулах, олборлох үйлдвэрлэл, аялал жуулчлалын салбарыг дэмжиж аймгууд санхүүгийн хувьд бие даан хөгжих нөхцөлийг бүрдүүлэх; - зэс, нүүрс, хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүний экспортыг өсгөх; - хүн амын хүнс, өргөн хэрэглээний барааны үйлдвэрлэл, бөөний худалдааны сүлжээг өргөтгөн хөгжүүлэх; - барилгын материалын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх. <p><u>Гарах үр дүн:</u> Бүсийн эдийн засгийн бүтэц сайжирч, аж үйлдвэр-үйлчилгээ-хөдөө аж ахуй гэсэн загварт бүрэн шилжсэн байна.</p>
	<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 2.</u> Бүсийн ДНБ-д уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жинг оновчтой түвшинд хүргэнэ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - ОТ-н зэс, алт, мөнгөний, Тавантолгойн коксжих нүүрсний, Цагаансуваргын зэс, молибдений орд газруудыг түшиглэн байгуулсан уул уурхайн үйлдвэрүүдийн олборлолт, боловсруулалтын түвшинг дээшлүүлэх; - нүүрсний уурхайнуудын техник, технологийн түвшин, бүтээмжийг дээшлүүлж, нүүрсний экспортыг нэмэгдүүлэх; - төмрийн хүдрийн олборлолт, боловсруулалтыг нэмэгдүүлэх; - алт олборлолтыг нэмэгдүүлэх; <p><u>Гарах үр дүн:</u> Бүсийн эдийн засагт уул уурхайн салбарын эзлэх хувийн жин оновчтой түвшинд хүрсэн байна.</p>
	<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 1.</u> Бүсийн хөдөө аж ахуйн салбарын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний жилийн дундаж өсөлтийг 7-гоос доошгүй хувьд хүргэж, тэжээлийн хангамжийг сайжруулан, ган, зудаас хамгаалах оновчтой тогтолцоо бий болгож, улмаар өвс, тэжээл экспортлох нөхцөлийг бүрдүүлнэ.</p> <ul style="list-style-type: none"> - усалгаатай газар тариаланг эрчимтэй хөгжүүлэхэд онцгой анхаарах; - малчдын үйлдвэрлэл, борлуулалт, фермерийн үйл ажиллагааг дэмжин хөгжүүлэх; - төв, суурин газрын дэргэд тухайн төв, суурингийн мал аж ахуйн болон газар тариалангийн гаралтай хүнсний бүтээгдэхүүний хэрэгцээг хангах эрчимжсэн фермерийн болон хагас суурин аж ахуйг олноор байгуулж ажиллуулах; <p><u>Гарах үр дүн:</u> Малчдын 20-иос доошгүй хувь нь хагас суурин, суурин амьдралын хэв шинжид шилжиж, хот, суурин газрын орчим эрчимжсэн мал аж ахуйн тогтолцоо бий болж, малын тэжээлийн хангамж эрс сайжирч, өвс тэжээл экспортолж эхэлнэ.</p>

	<p>1.4. Дэд бүтцийн хөгжил</p>	<p style="text-align: center;"><u>1.4.1. Зам тээврийн салбарын хөгжил</u></p> <p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 1.</u>Мянганы замаас салаалсан чиглэлүүдийн авто замын зарим хэсгийг барьж ашиглалтад оруулна. Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны чиглэл: – Мянганы замаас салбарласан зарим чиглэлийн авто замыг хатуу хучилттай болгох; <u>Гарах үр дүн:</u>Бүсийн авто замын орчин үеийн нэгдсэн сүлжээ бий болсон байна.</p> <p style="text-align: center;"><u>1.4.2. Эрчим хүчний салбарын хөгжил</u></p> <p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 1.</u> Эрчим хүчний салбарын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний жилийн дундаж өсөлтийг 10-аас доошгүй хувьд хүргэж, менежментийг боловсронгуй болгон, тэргүүний техник, технологи нэвтрүүлж, үйлдвэрлэл, хэрэглээний үр ашгийг дээшлүүлнэ. – хот, суурин газруудад нар, салхи, устөрөгч, газрын гүний дулааныг ашиглах бага, дунд чадлын сэргээгдэх эрчим хүчний цогцолборуудыг барьж байгуулах; – ашиглах нөөц нь тогтоогдсон газруудад дунд чадлын (30-50мВт) салхин паркууд байгуулан, эрчим хүчний төвлөрсөн системд холбон үр ашигтай ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлэх; – говийн аймгуудад өндөр хүчин чадалтай нарны цахилгаан станц байгуулах, олон улсын хамтарсан судалгааны хүрээнд туршилтын нарны цахилгаан станц байгуулах төслийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх; – сум, багийн төвүүдийн эрчим хүчний хангамжийг сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрээр сайжруулах; – сумдын төвийн эрчим хүчний хангамжийн асуудлыг цахилгаан дамжуулах агаарын шугамаар холбох, сэргээгдэх эрчим хүч болон бусад эх үүсвэр ашиглан хангах ажлыг өргөтгөх; – аймаг, сум, суурин газруудын нэвтрүүлэх чадвар нь хүрэлцэхгүй байгаа дулааны болон цэвэр усны хуучирсан шугам сүлжээг өргөтгөх, шинэчлэх; <u>Гарах үр дүн:</u>Эрчим хүчний салбарын менежмент боловсронгуй болж, дэвшилтэт техник, технологи нэвтэрч, хүртээмж, ашигт ажиллагааны түвшин дээшилсэн байна.</p> <p style="text-align: center;"><u>1.4.3. Мэдээлэл, харилцаа, холбооны хөгжил</u></p> <p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 1.</u>Хиймэл дагуулын болон бага багтаамжийн радио релейний шугам, хөдөлгөөнт холбоог ашиглан хот айл, малчдыг бүрэн холбоожуулна. – интернетийн сүлжээг сумын түвшинд өргөтгөж, компьютер, интернет хэрэглэгчдийн хэрэгцээг бүрэн хангах. <u>Гарах үр дүн:</u> Мэдээлэл, харилцаа холбооны орчин үеийн оновчтой сүлжээ бий болсон байна.</p>
<p>Хоёр. Нийгмийн хөгжил</p>	<p>2.6. Хүн амын нутагшилт, хот байгуулалтын талаар</p>	<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 1.</u> Тулгуур төвүүдийн хөгжлийг түргэсгэж, аймаг, сумдын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг эрчимтэй хэрэгжүүлнэ. – аймаг, бичил бүс, сумын төвийн үйлдвэрлэл, хэрэглээ, хүн амын өсөлттэй уялдуулан цахилгаан, дулаан, цэвэр, бохир ус, холбоо, зам, тээвэр зэрэг инженерийн дэд бүтцийн шугам сүлжээг өргөтгөн хөгжүүлэх зорилгоор тодорхой төслүүдийг хэрэгжүүлэх; <u>Гарах үр дүн:</u> Аймаг, сумдын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө эрчимтэй хэрэгжиж, хүн ам тухайн нутагтаа тогтвор суурьшилтай амьдрах нөхцөл бүрдэнэ. <u>Тэргүүлэх зорилт 2.</u> Хүн амын орон сууцны хангамжийн түвшинг дээшлүүлнэ. – хөдөөгийн хүн амыг тохилог орон сууцтай болгох замаар сум, суурин газраас аймгийн төв рүү чиглэсэн шилжих хөдөлгөөнийг багасгах; – гэрийн модны үйлдвэрүүдийг бичил бүсийн төвүүдэд хөгжүүлж гэрийн мод, модон эдлэлийн хэрэгцээг бүрэн хангах. <u>Гарах үр дүн:</u>Бүсийн хүн амын орон сууцны хангамжсайжирна.</p>

<p>Гурав. Байгалийн нөөцийн ашиглалт, байгаль орчны хамгаалалт</p> <p>3.2. Газрын нөөцийн ашиглалт, хамгаалал</p>	<p><u>Хоёрдугаар үе шат (2011-2015 он):</u> <u>Тэргүүлэх зорилт 1.</u> Бэлчээрийн талхагдал, хөрсний эвдрэлийг зогсооно.</p> <ul style="list-style-type: none"> - худаг ус гаргах ажлыг сайжруулах замаар бэлчээрийг усжуулж, бэлчээр ашиглалтад эдийн засгийн оновчтой хөшүүргүүдийг хэрэглэх; - тариалангийн талбайг хамгаалах ойн зурвас байгуулах, атаржуулсан талбайг сэргээн ашиглах агротехникийн горимыг мөрдөж, техник, технологийг шинэчлэх, эрдэс болон шим бордоогоор бордож, хөрсний үржил шимийг сайжруулан га-гаас авах ургацыг нэмэгдүүлэх; - ашигт малтмал олборлолттой холбоотой хөрсний эвдрэлийг арилгах; <p><u>Гарах үр дүн:</u> Бэлчээрийн даац хэтрэлт, тариалангийн хөрсний эвдрэл зогсоно.</p>
<p>ЧИГЛЭЛ</p>	<p>ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХӨГЖЛИЙН ХӨТӨЛБӨР 2010-2020 ОН</p>
<p>БҮЛЭГ I. ХӨТӨЛБӨРИЙН КОНЦЕПЦ</p>	
<p>Өмнөговь аймаг нь Монголын Говийн бүсийн төв болон хөгжих ирээдүйтэй. Иймд аймгийн хөгжлийн хөтөлбөрийг цаг хугацааны хувьд гурван түвшинд төлөвлөсөн.</p>	<p><u>Нэг.</u> 2010- 2015 онд уул уурхайн орд газруудыг ашиглах төслүүдийн бүтээн байгуулалт, суурь дэд бүтцийг байгуулах ажлыг хот байгуулалтын оновчтой бодлоготой уялдуулан хийж, хүн амын эрчимтэй төвлөрөл бүхий сууринд нийгмийн суурь үйлчилгээг хүргэх, орон нутгийн боломжит бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлээр хэрэглээг хангахад чиглэгдсэн бэлтгэл ажлууд голлон хийгдэнэ.</p> <p><u>Хоёр.</u> 2015-2020 онд уул уурхайн боловсруулах аж үйлдвэрлэл явагдахын хажуугаар бусад салбарт боломжит бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, эдийн засгийн үр ашгийг нэмэгдүүлэх замаар биеэ дааж, нийгмийн үйлчилгээний чадавхи сайжран, байгаль орчныг нөхөн сэргээх, хамгаалах ажлууд хийгдэнэ.</p> <p><u>Гурав.</u> 2020 оноос хойш уул уурхайгаас бусад байгаль орчинд ээлтэй салбаруудын нэмүү өртөг бүхий бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл эдийн засгийн бүтцэд голлох байрыг эзэлж, бие даан баялагийг бий болгож, хүний хөгжлийг хангахад чиглэгдсэн ажлууд хийгдэнэ.</p> <p><u>Өмнөговь аймгийн Зүүн бүс:</u> Зүүн бүс нь уул уурхайн томоохон бүсчлэл болон хөгжинө. Бүлэг суурингийн таталцлын үүднээс авч үзвэл Өмнөговь аймгаас гадна Дорноговь аймагтай таталцалд орно. Зүүн бүс нь Цогтэцийн, Ханбогд гэсэн хоёр тулгуур төвтэй байхаар төлөвлөсөн. Тус бүсийн эдийн засгийн бүтэц нь уул уурхай, түүнд түшиглэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрлэл зонхилон хөгжинө.</p>
<p>1.2. Эдийн засгийн хөгжлийн үзэл баримтлал</p>	<ul style="list-style-type: none"> - <u>Хувийн хэвшлийг дэмжих зарчим:</u> Үйлдвэрлэлийн салбар дахь хувийн хэвшлийн оролцоог эрчимтэй нэмэгдүүлэх, тэдгээрийн үйл ажиллагааг бүх талаар дэмжиж, эдийн засгийн чөлөөт өрсөлдөөний ижил нөхцөлийг бий болгох. - <u>Чөлөөт зах зээлийн механизм бүрдүүлэх зарчим:</u> Аливаа үйлдвэрлэл худалдааны чиглэлд монополь байдал мөн хэрэглэгчээс хараат байдлыг үл тэвчих, үйлдвэрлэлийн өртөгт тулгуурласан худалааг бус индексжүүлсэн үнийн бодлогыг баримтлах. - <u>Хүний нөөц бүрдүүлэх зарчим:</u> Хөтөлбөрийн зорилт, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай хүний нөөц бүрдүүлэх, одоо байгаа судалгааны лабораторийн чадавхийг урьдчилан бий болгох. - <u>Бодлогын уялдааг хангах зарчим:</u> Уул уурхайд түшгэлсэн үйлдвэрлэл, уул уурхайгаас хараат бус үйлдвэрлэл, гадаад худалдааны чиглэлүүдийг үечлэлтэйгээр улс орны эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн чиг хандалага, бүсчилсэн болон орон нутгийн хөгжлийн онцлог болгон бусад хөтөлбөрүүдийн зорилтуудтай уялдуулах. - <u>Хамтын ажиллагааны зарчим:</u> Олборлох, боловсруулах, худалдах үе шатууд дахь үйлдвэр байгуулах, шинэ технологи нэвтрүүлэх аливаа төслийг хэрэгжүүлэхдээ олон улсын байгууллага, гадаад дотоодын хөрөнгө оруулагчид, дэмжигч, сонирхогч талуудын хамтын ажиллагаа, харилцан ашигтай түншлэлд тулгуурлах.

<p>1.3.Байгаль орчны тогтвортой байдлын үзэл баримтлал</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Говийн бүс, Өмнөговь аймгийн нутаг дэвсгэрт ойрын ирээдүйд том ба дунд хэмжээний 10 уул уурхайн төсөл хэрэгжинэ. Энэ нь уул уурхайн олборлолт, үйлдвэрлэлээс байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл өндөр болно. Тухайлбал цөлжилт, тоосжилт, шар шороон шуурга, ургамалын нөмрөгийн хомсдол үүсэх, зэрлэг ан амьтадын бэлчээр нутаг хомсдох, хөрсний бохирдол, усны хомсдол үүсэх зэрэг болно. Ийм онцгой нөхцөл байдал байгаль орчны хамгаалалт, говь цөлийн бүсийн экосистемийн тэнцвэрийг хангахад илүү нарийвчилсан бодлого, төлөвлөлт, удирдлага зохион байгуулалт, хяналт мониторингийн механизмыг шаардаж байна. – Баруун бүсэд аялал жуулчлал, уул уурхайн салбарыг түлхүү хөгжүүлэх бол зүүн бүсэд уул уурхайн, түүнд тулгууралсан салбарыг тэргүүлэх ач холбогдолтойгоор хөгжүүлэхээр Өмнөговь аймгийн бүсчилсэн хөгжлийн хөтөлбөрт тусгасан.
<p>1.4.Хотын хөгжлийн үзэл баримтлал</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Бүс дэх суурин газруудын хөгжлийн бичил бүсийн тулгуур төвүүд, түүний дагуул суурин гэсэн 2 үндсэн бүлэгт авч үзлээ. Бүсийн тулгуур төвүүд нь эдийн засгийн хөгжлийг дагалдан бий болох томоохон суурин газрууд бөгөөд шилжин ирэгсэд хамгийн өндөр байх юм. – Хотын хөгжлийг хүний тав тухтай орчиныг бүрдүүлэх, хүрээлэн буй орчны сөрөг нөлөөг хамгийн бага байх, эрчимтэй хотжилт гэсэн хурдацтай өөрчлөлтийн үзэл баримтлалд тулгуурласан болно.
<p>БҮЛЭГ II. ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХӨГЖЛИЙН ХӨТӨЛБӨРИЙН ҮНДЭСЛЭЛ</p>	
<p>1.1. Хүн ам зүй, нийгмийн хөгжлийн бодлогын үндэслэл</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Баруун бүсийн тулгуур төв нь Гурвантэс бөгөөд бүлэг суурин нь Ноён, Сэврэй юм. – Төвийн бүсийн тулгуур төв нь Даланзадгад бөгөөд бүлэг суурин нь Номгон, Хүрмэн, Баяндалай, Ханхонгор, Булган, Мандал-Овоо, Цогт-Овоо юм. – Зүүн бүсийн тулгуур төв нь Ханбогд, Цогтцэций бөгөөд бүлэг суурин нь Манлай, Баян-Овоо юм. <p>Хот суурин газрын энэхүү өөрчлөлт нь хүн ам зүй, нийгмийн хөгжлийн бодлогыг болоявсруулахад нэг чухал үндэслэл болсон. Бүлэг суурингийн тогтолцооны өөрчлөлт нийгмийн суурь үйлчилгээг жигд хүртээх бодлогыг Өмнөговь аймгийн түвшинд томъёолоход онцгой нөлөө үзүүлж байна.</p>
<p>1.2. Байгаль орчны тогтвортой байдлын бодлогын үндэслэл</p>	<p><u>2.2.4.Ногоон байгууламжийн хүрээ, хил хязгаарыг нэмэгдүүлэх</u> Уур амьсгалын өөрчлөлт, хүний зохисгүй үйл ажиллагаанаас шалтгаалж тоорой, хайлаасны төгөл, заган ой хомсдох, цөлжилт, элсний нүүлт, шар шороон шуурга улам эрчимжиж байгаа өнөөгийн экологийн сөрөг нөлөөллийг багасгаж, цөлжилт, элсний нүүлтийг сааруулах ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх.</p> <p><u>2.2.5.Усан хангамжийн эх үүсвэрийн нөөц, түүний ашиглалт, хомсдол</u> Гадаргуугийн урсацгүй, агаарын хур тундас маш бага унадаг энэ бүс нутгийн ус хангамжийн ганц эх үүсвэр нь газар доорх ус. Монголын говийн бүсийн газар доорх усны нөөцийг бүрэн судлаагүй байна. Газар доорх усны нөөц, тэжээлийн горим, авч ашиглах зохистой хэмжээ зэргийг нарийвчилсан хайгуул судалгааны ажил хийх. 2008 оны байдлаар Баян-Овоо, Ханбогд, Манлай,Цогтцэций, Цогт-Овоо, Мандал-Овоо, Булган, Хүрмэн зэрэг сумдад усны эрдэсжилтийн үзүүлэлтэд зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс 10мг/л-ээс 380мг/л хүртэл хэмжээгээр илүү байна.</p> <p><u>2.2.6.Хөрсний бохирдол, эвдрэл, тоосжилт</u> Өмнөговь аймгийн Ханбогд, Гурвантэс, Цогтцэций, Баян-Овоо, Цогт-Овоо, Манлай зэрэг сумын нутагт мөнгөн ус болон мышьякийн бохирдол зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс өндөр байна. Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас шалтгаалан Цогтцэций, Гурвантэс, Ханбогд, Манлай зэрэг сумын нутагт тоосжилт өндөр, газрын эвдрэл их болсон.</p>

<p>1.3. Хот байгуулалтын бодлогын үндэслэл</p>	<p>Ханбогд сумыг 2015 онд 18000 хүн амтай байхаар тооцоолж байгаа бөгөөд 2020 он гэхэд 25000 хүн амтай байна гэж тооцоолжээ.</p> <p><u>2.3.1. Хот байгуулалтын тулгамдсан асуудлууд болон ирээдүйд үүсч болох хүндрэлүүд / 2015 он /</u> <u>Сумын хүн амын өсөлтийн хүчин зүйлсүүд тодорхойгүй</u> - Хотын хүн амын өсөлтөд нөлөөлөх гол хүчин зүйл нь томоохон уул уурхайн компаниудын хүний нөөцийн болон худалдан авах ажиллагааны бодлого, төлөвлөлт <u>Хөдөөгийн 12 сумдад дунд болон урт хугацаад баримтлах хөгжлийн хөтөлбөр боловсруулагдаагүй</u> - Сумын хөгжилд шууд нөлөөлөх эдийн засгийн бүтэцтодорхойгүй <u>Одоогийн хийгдсэн ерөнхий төлөвлөгөө болон хот байгуулалтын баримт бичгүүд хүн амын өсөлттэй уялдаагүй</u> - Хот төлөвлөлтийн бичиг баримтууд нь хүн амын нягтаршлыг зөв тооцоогүй, зарим сумдын хувьд ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу газар олголт хийгдээгүй <u>Даланзадгадаас бусад суурин газарт инженерийн шугам сүлжээ байхгүй</u> - Одоогийн хүн ам нь дэд бүтэц байгуулах хэмжээнд хүрээгүй, мөн орон нутгийн зүгээс инженерийн дэд бүтэц хийх бололцоо байхгүй <u>Орон нутагт хот байгуулалтын институт байхгүй</u> - Нийтийн аж ахуйн газар, хог хаягдлын менежмент зэргийг хариуцсан газар байхгүй <u>Сумдад хот байгуулалтын асуудлыг мэргэжлийн бус хүн хариуцаж ажиллаж байна.</u> - Орон нутагт хот байгуулалтын боловсон хүчний нөөц дутагдалтай <u>Хот байгуулалтын хүрээнд инженерийн шугам сүлжээг барьж байгуулах санхүүгийн эх үүсвэр тодорхойгүй</u> - Улсын болон орон нутгийн төсөв, хувшийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтын талаар тодорхой шийдэл гаргаагүй <u>Хот байгуулалтын салбарт төр хувийн хэвшлийн түншлэл хөгжөөгүй</u> - Хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг дэмжих, эдийнзасгийн үр ашигтай байх орчин бүрдээгүй <u>Ус, дулаан, цахилгааны зэрэг хэрэглээний үнэ нь зах зээлийн механизмаар шийдэгддэггүй</u> - Ус, дулааныг нийлүүлэх, хог хаягдлыг боловсруулах зардалтай тэдгээрийн үнэ нь уялдаагүй</p> <p><u>2.3.2. Хот байгуулалтын тулгамдсан асуудлууд болон ирээдүйд үүсч болох хүндрэлүүд /2015-2020 он хүртэл/</u> <u>Хот орчмын хүрээлэн буй орчны бохирдол ихсэх</u> - Хотын ахуйн болон үйлдвэрлэлийн хаягдлын хэмжээнэмэгдэх <u>Хот орчмын газар зохион байгуулалтын асуудлууд хүндрэх</u> - Бэлчээр, хот байгуулалтын зориулалттай газар нутгийг зааглах боломж <u>Хотын дэд бүтцийн урсгал засвар хийх шаардлага урган гарах</u> - Нийтийн аж ахуйн газарын санхүүгийн чадамж, эдийн засгийн үр ашигтай үйл ажиллагаа <u>Хотын дулааны болон усны хэрэглээ нэмэгдэх</u>- Хүн амын өсөлт, орон сууцжих явц <u>Газрын хомсдол үүсэх</u> - Хот байгуулалтын нөөц газруудын хүрэлцээ <u>Хотын үүгүүл суурьшмал амьдралтай ирээдийн өрхийн орлого буурах</u> - Уугуул оршин суугчдын орлогын эх үүсвэр нэмэгдэхгүй байх</p>
--	--

2.3.3. Хот байгуулалтын тулгамдсан асуудлууд болон ирээдүйд гарч болох хүндрэлүүдийг шийдвэрлэх арга зам

- Хүн ам, суурьшилтын тогтвортой байдлыг хамгаалахад томоохон уул уурхайн компаниудын хүний нөөцийн болон худалдан авах ажиллагааны бодлогод нөлөөлөл үзүүлэх, уул уурхайн бус хүрээний үйлдвэрлэл, үйлчилгээний салбарыг хөгжүүлэх шаардлагатай.
- Өмнөговь аймгийн бичил бүсийн төвүүдэд хөгжлийн бие даасан төлөвлөгөө боловсруулах шаардлагатай. Хотын хөгжлийн төлөвлөгөө нь хотын эдийн засгийн бүтцийг сайжруулах, нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, хот төлөвлөлтийн асуудал зэрэг олон талыг хамарсан цогц төлөвлөгөө байна.
- Хот төлөвлөлтийг сайруулахын тулд хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй, газар зохион байгуулалтыг ерөнхий төлөвлөгөөг уялдуулан үзэж, хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу хотын дэд бүтцийг байгуулахад хувийн хэвшлүүдээс хөрөнгө оруулалтыг хийх боломжийг бүрдүүлэх, түүнийг дэмжиж ажиллах нь чухал юм.
- Хотын хүн амын хэрэглээний ундны болон ахуйн цэвэр, бохир ус, дулаан, хог хаягдлын төлбөр нь тэдгээрийг, түгээх, боловсруулахад гарах зардлыг санхүүжүүлэх боломжтой бүхий зах зээлийн эдийн засгийн механизмд зохицуулагддаг шаардлагатай. Энэ нь хотын нийтийн аж ахуйг бие даан хөгжих бололцоог олгож, хот байгуулалтын суурь шугам сүлжээний ашиглалт, хамгаалалт сайжрах нөхцөл бүрдэнэ.
- Хот орчмын хүрээлэн буй орчны доройтлыг нөхөн сэргээхэд зардал өндөр байдаг тул хог хаягдлын менежментийг боловсронгуй болгож, хогийг дахин боловсруулах, устгах нэгдсэн тогтолцоо бий болгох нь чухал юм.
- Хот орчмын малтай айлууд, хот тойрсон фермерүүд нь хот байгуулалтын зориулалтаар төлөвлөгдсөн газарт ойртох, маргаан үүсэх явдал нэмэгдэх магадлалтай тул хот орчмын хамгаалалтын бүсийг тогтоох, малын бэлчээрийг зааглах хэрэгтэй.
- Хотын дэд бүтэц, инженерийн байгууламжууд өргөжихийн хэрээр засвар шинэчлэлт, өргөтгөлийн ажил нэмэгдэх учир нийтийн аж ахуйн газрыг эдийн засгийн үр ашигтай ажиллуулах, цаашид бие даан үйл ажиллагааг нь тогтмол явуулах нөхцлийг бүрдүүлэх нь зүйтэй.
- Орон сууц баригдах, барилгажих үйл явц нь дулааны болон ахуйн хэрэглээний усны хэрэглээг нэмэгдүүлнэ. Түүнийг хангах бололцоог бүрдүүлэхийн тулд ус үнийг чөлөөлөх хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалтыг татах нөхцлийг бий болгох.
- Монгол Улсын хуулийн дагуу иргэн бүрт газар өмчүүлэхэд тулгуур хотуудад инженерийн байгууламжтай газрын хүрэлцээгүй байдал үүсч болох тул газар зохион байгуулалтын болон ерөнхий төлөвлөгөөг мөрдөж, газрыг дуудлага худалдаанд оруулах, газар доорхи инженерийн байгууламжийг байгуулах, газрын үнэлгээ хийлгэх зэргээр газар ашиглалтыг сайжруулах нь хомсдолоос гарах арга зам болно.

БҮЛЭГ III.ХҮН АМ ЗҮЙ, НИЙГМИЙН САЛБАРЫН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО	
3.1.Хүн амын өсөлтийг түргэтгэх, хүний хөгжлийг хангахад чиглэсэн стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-3.1.1:Аймгийн хэмжээнд хүн амын хүйсийн харьцааг тэнцвэржүүлэх</u> 3.1.1.3.Уул уурхайн салбарт ажиллахаар шилжин ирэгсэдийг гэр бүлээрээ ажиллаж амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ; 3.1.1.4.Бүсийн хэмжээнд ажиллаж буй компаниудтай хамтран ажиллаж, иргэдийг ажилд авахдаа хүйсийн хувьд ялгавралахгүй байх бодлогыг хэрэгжүүлэх;</p> <p><u>Зорилт-3.1.2:Хүнийг бүх талаар хөгжүүлэхэд чиглэсэн орчинг бүрдүүлж, ахуйн таатай нөхцлийг ханган, Өмнөговь аймгийн хүний хөгжлийн түвшинг тууштай нэмэгдүүлэх</u> 3.1.2.1.Нийгэмд амьдрах таатай орчин бүрдүүлэх замаар аймгийн хүн амын дундаж наслалтыг улсын дундажаас нэмэгдүүлнэ; 3.1.2.2.Соёл боловсролын үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлж, бүсийн тулгуур төвүүдэд мэдээллийн төв, номын сан, музейн үйл ажиллагааг тогтворжуулна; 3.1.2.3.Мэдээллийг хурдан шуурхай авах олон арга замуудыг нэвтрүүлж, иргэдийг цаг үетэйгээ зэрэгцэн амьдрахад дэмжлэг үзүүлнэ; 3.1.2.4.Ханбогд суманд хувийн хөрөнгө оруулалтаар орон нутгийн телевиз байгуулна; 3.1.2.6.Гэр бүл болон иргэд хамтран нийгэмд хорших маягаар хөдөлмөрлөх, өөрийгөө хөгжүүлэх санал санаачлагыг дэмжинэ; 3.1.2.7. Гурвантэс, Цогтцэций, Ханбогд сумдад спорт заал байгуулна; 3.1.2.8. Ханбогд, Гурвантэс, Цогтцэций сумдад тус бүр 320 хүнээс дээш суудалтай урлаг соёлын төв байгуулна; 3.1.2.11.Спортын нэгдсэн арга хэмжээг өргөн хүрээнд явуулж, бүх нийтийн биеийн тамирыг хөгжүүлэх бодлого баримтална; 3.1.2.12.Даланзадгад, Цогтцэций, Ханбогд болон Гурвантэс сумдад ахуйн үйчилгээний төв барьж байгуулна.</p>
3.2.Хэрэглээний бүтцийг сайжруулах стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-3.2.1:Аймгийн хэмжээнд хүн амын хүнсний хангамжийг сайжруулж, хүнснийхэрэглээний төрөл зүйлийг олшруулна</u> 3.2.1.1.Хүн амын төмс, хүнсний ногооны хангамжийг 2008 оны түвшингээс 30 хувь, сүү сүүн бүтээгдэхүүний хангамжийг 20 хувиар өсгөнө; 3.2.1.2.Хүнсний бүтээгдэхүүний зохистой хэрэглээг бий болгоход хувийн хэвшлийн оролцоог дэмжсэн эдийн засгийн хөшүүргийг боловсруулж хэрэгжүүлнэ; 3.2.1.4.Хүнсний ногоо болон бусад хэрэглээний бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхэд чиглэсэнэрчимжсэн аж ахуйг бодлогоор дэмжинэ.</p> <p><u>Зорилт-3.2.2:Хүнсний бүтээгдэхүүний чанарыг сайжруулж, эрүүл ахуй, ариун цэврийн хяналтыг боловсронгуй болгох</u> 3.2.2.1.Бичил бүсүүдийн тулгуур төвүүдийг төвийн эрчим хүчинд холбох ажлын хэрэгжилтийг эрчимжүүлж, тулгуур төвүүдийг 24 цагийн туршид цахилгаанаар хангаснаар хүнсний бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл, хадгалалтын чанарыг сайжруулна;</p> <p><u>Зорилт-3.2.3:Аймгийн хүнсний хангамжийг экологийн цэвэр бүтээгдэхүүнээр хангаж, хэрэглээний зохистой бүтцийг бий болгох</u> 3.2.3.1.Байгаль орчинд халгүй технологи нэвтрүүлэхэд хувийн хэвшилд дэмжлэг үзүүлнэ; 3.2.3.2.Үйлдвэрлэлийн болон хэрэглээний явцад гарах хог хаягдлыг төрөлжүүлэн ангилж, дахин ашиглах менежментийг нэвтрүүлнэ.</p> <p><u>Зорилт-3.2.4:Ундны усны чанарыг сайжруулах</u> 3.2.4.1.Усыг зохистой ашиглах, бохир ус цэвэрлэгээний түвшинг сайжруулахад чиглэсэн эдийн засаг, эрх зүйн орчинг бүрдүүлж хэрэгжилтийг хангах ажлыг зохион байгуулна; 3.2.4.3.Сумын төвүүд болон бичил бүсийн төвүүдийн ундны усны чанарыг шинжилж, Өмнөговь аймгийн усны нэгдсэн мэдээллийн сан байгуулна; 3.2.4.6.Уул уурхайн бүстэй ойр газруудад усны шинжилгээг 2 жил тутамд явуулж, ундны усны чанарт өөрчлөлт орж байгаа эсэхийг шинжилнэ;</p>

<p>3.3.Ажилгүйдэл болон ядуурлыг бууруулах стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-3.3.1:Хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх замаар ажилгүйдэл ядуурлыг бууруулж, нийгмийн хамгааллыг сайжруулах</u> 3.3.1.1.Бүсийн хөгжлийн давуу тал нөөц боломжийг бүрэн ашиглаж, жижиг дунд үйлдвэрлэл,үйлчилгээг бүх талаар дэмжин ажлыг байрыг бий болгоно; 3.3.1.3.Уул уурхай дагасан бизнесийг орон нутагт хөгжүүлэхэд хувийн хэвшлийг зохистойбодлогоор дэмжинэ;</p>
<p>3.4.Хүн амын боловсрол, соёлын түвшинг дээшлүүлэх стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-3.4.1:Цэцэрлэг болон ерөнхий боловсролын байгууллагын орчинг сайжруулж,сургалтын чанарыг нэмэгдүүлэх</u> 3.4.1.2. Ханбогд суманд тус бүр нь 150 хүүхдийн ортой хоёр цэцэрлэг, тус бүр нь 640 хүүхдийн суудалтай хоёр бүрэн дунд сургуультай хамт барьж, цэцэрлэг-сургууль цогцолбор байгуулна; 3.4.1.14.Сургуулийн байгууламжийн гаднах орчинг сурагчдад байгаль экологийн боловсрол болон бүтээлч сэтгэлгээ, хайрлан хамгаалах үзэл санааг төрүүлэх чиглэлээр тохижуулна; 3.4.1.18.Даланзадгад, Ханбогд, Гурвантэс, Цогтцэций сумдад “Хүүхдийн ордон” барьж сурагчдийн хичээлээс гадуурхи дугуйлан секцид хамрагдах, чөлөөт цагийг зөв боловсон өнгөрүүлэх, өөрийгөө хөгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ; 3.4.1.19.Бичил бүсийн тулгуур сумдаас бусад сумдад хүүхэд хөгжлийн төвийг ерөнхийболовсролын сургуулийг түшиглэн байгуулж, үйл ажиллагааг тогтмолжуулна;</p>
<p>3.5.Хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалахад чиглэсэн стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-3.5.1:Өмнөговь аймгийн эрүүл мэндийн байгууллагын үйлчилгээг түргэн шуурхай найдвартай болгож, үйлчлүүлэгчдэд хүртээмжтэй, эрүүл мэндийг дэмжсэн орчинг бий болгох ажлыг эрчимжүүлэх</u> 3.5.1.5. Гурвантэс, Цогтцэций, Ханбогд сумдын эмнэлэгийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэн, бичил бүсийн нэгдсэн эмнэлэг болгоход шаардлагатай барилга орон сууцыг барина; 3.5.1.7. Гурвантэс, Цогтцэций, Ханбогд сумдад орших эмнэлэгийн шинжилгээний лабораторийг шаардлагатай тоног төхөөрөмжөөр хангана; 3.5.1.8.Аймаг болон сумдын эмнэлэгүүдийн цахилгаан, дулаан, усан хангамжийг сайжруулж, засварыг чанарын өндөр түвшинд үе шаттайгаар гүйцэтгэх ажлыг эрчимжүүлж, түргэн тусламжийн автомашины эдэлгээнд судалгаа хийн парк шинэчлэлийг үе шаттайгаар шийдвэрлэнэ; 3.5.1.12. Гурвантэс, Даланзадгад ба Ханбогд сумдад ахмадын амралт сувилалын газрыг байгуулна;</p>
<p>3.6.Хүн амын нутагшилт, соёлын өв хадгалахад чиглэсэн стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-3.6.1:Өмнөговь аймгийн хэмжээнд соёлын өв уламжлалыг хадгалж хамгаалах, судлаж сурталчилах, өвлүүлэн уламжлуулах говийн экосистем, уламжлал зан заншлийг хойч үед таниулахад чиглэгдсэн үйл ажиллагааг явуулах</u> 3.6.1.2.Оюу Толгойн орд газрын олдворууд, чулуун олдворуудад тулгуурлаж Ханбогд суманд уул уурхайн музей байгуулна;</p>
<p>3.7.Нийгмийн дэг журмыг хангахад чиглэсэн стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-3.7.2:Гамшигийн менежментийг боловсронгуй болгон, онцгой байдлын үед авах арга хэмжээг сайжруулж, аюулаас урьдчилан сэргийлэх тогтолцоог бэхжүүлэх</u> 3.7.2.3.Цогтцэций болон Ханбогд суманд хоёрдугаар зэрэглэлийн аврах гал унтраах анги байгуулж, зохих техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, зэвсэглэмжийг бүрдүүлнэ;</p>

БҮЛЭГ IV. ЭДИЙН ЗАСГИЙН САЛБАРЫН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО	
4.1. Макро эдийн засгийн стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-4.1.1:Өмнөговь аймгийн зүгээс нэгдсэн байдлаар худалдаа хийх систем бүрдүүлэх, жижиглэн үйлдвэрлэгчдийг биржийн тогтолцоонд холбож өгөх, тус биржийг аймгийн оролцоотой орон нутгийн компани хэлбэрээр зохион байгуулах үйл ажиллагааг эхлүүлэх.</u></p> <p>4.1.1.1.МАЗ-н түүхий эд, газар тариалангийн бүтээгдэхүүнийг бүрэн боловсруулах зориулалт бүхий үйлдвэрлэлүүдийг байгуулан, уул уурхайд түшиглэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн үндэс суурийг тавих;</p>
4.2.Эдийн засгийн бодит салбаруудын хөгжлийн бодлого	<p><u>Зорилт-4.2.1:Боловсруулах аж үйлдвэрийн салбарыг жилд дунджаар 40 хувиар өсгөх</u></p> <p>4.2.1.2.Боловсруулах үйлдвэр байгуулах газруудыг тодорхой болгон сумдын ерөнхий төлөвлөгөөнд суулгаж өгөх;</p> <p>4.2.1.3.Цахилгаан эрчим хүч, усны хангамж зэрэг дэд бүтцийг бий болгох;</p> <p>4.2.1.6. Бүсүүдэд болон сумдад нөөц боломж, хэрэгцээнд тулгуурлан талх нарийн боов, гутал,эсгий, махан бүрээгдэхүүн, сүү цагаан идээний болон төрөл бүрийн оёдлын үйлдвэрлэл бий болгох;</p> <p>4.2.1.8.Сумдад худалдаа, үйлчилгээний бөөний сүлжээний цэг салбарыг нээж ажиллуулах, биржийн бараа таталын тогтолцоог бий болгох.</p>
4.3.Уул уурхай, хүнд аж үйлдвэрийн хөгжлийн стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-4.3.1:Өмнөговь аймагт уул уурхай, хүнд аж үйлдвэрийг хөгжүүлэх бодлогоболовсруулах, хэрэгжүүлэхэд хөрөнгө оруулагчид, компани аж ахуйн нэгжийн оролцоог хангах, мэдээллийн хүртээмжийг нэмэгдүүлэх</u></p> <p>4.3.1.3.Уул уурхайн компаниудын хайгуул буюу олборлолтын үйл ажиллагааны явцад эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээж, орон нутгийг удирдлагад нь хүлээлгэн өгсөн байдалд тавих хяналтыг сайжруулж, байгаль орчны нөлөөлөх байдлын үнэлгээний хэрэгжилтэнд жил бүр үнэлэлт дүгнэлт өгч ажиллах;</p>
4.6.Зам, тээврийн хөгжлийн стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-4.6.1:Аймгийн тээврийн үйлчилгээг өргөтгөн, авто замын сүлжээг сайжруулж гол чиглэлийн замыг хатуу хучилттай болгох</u></p> <p>4.6.1.4.Таван толгой-Оюу толгой- Гашуун сухайт, УБ-Мандалговь-Даланзадгад, Шивээ хүрэн-Гурвантэс чиглэлүүдийн авто замыг хатуу хучилттай болгох;</p> <p>4.6.1.5.Тавантолгой-Оюутолгой-Гашуун сухайт чиглэлийн төмөр замыг байгуулах;</p> <p><u>Зорилт-4.6.2:Авто болон төмөр замын сүлжээг өргөтгөн, агаарын тээврийг эрчимтэй хөгжүүлэх</u></p> <p>4.6.2.2.Бусад аймгийн төвүүд болон хилийн боомт, уул уурхайн томоохон ордуудыг даган бий болох сууршлын төвүүдтэй холбосон хатуу хучилттай зам тавих;</p>
4.7.Эрчим хүчний салбарын хөгжлийн бодлого	<p><u>Зорилт-4.7.1:Эрчим хүчний салбарын үйлдвэрлэлийг жилд дунджаар 30 хувиар өсгөнө.</u></p> <p>4.7.1.6:УБ-Мандалговь - Оюутолгой-Тавантолгой чиглэлийн 220 В-ын өндөр хүчдэлийн шугамыг барьж байгуулах;</p> <p><u>Зорилт-4.7.2:Эрчим хүчний менежментийг боловсронгуй болгож, байгаль орчинд халгүй тэргүүний техник технологи нэвтрүүлэхийг бодлогоор дэмжих, үйлдвэрлэл, хэрэглээний үр ашгийг сайжруулах</u></p> <p>4.7.2.1.Сумдын түвшинд бага оврын халаалтын зуухтай хэрэглэгчдийг дулаан хангамжийн төвлөрсөн системд холбож, хэрэглээг нэмэгдүүлэх;</p> <p>4.7.2.1.Хөдөөгийн малчин айл өрхийг сэргээгдэх эрчим хүчний эх үүсвэрээр бүрэн хангах;</p> <p>4.7.2.1.Нүүрснээс утаагүй түлш үйлдвэрлэх бага оврын үйлдвэрүүд байгуулж ажиллуулах;</p>

БҮЛЭГ V. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ТОГТВОРТОЙ БАЙДЛЫН БОДЛОГО	
5.1.Байгаль орчныг хамгаалах бүтэц/Институтчлалын стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-5.1.2:Экологийн цэвэр бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх, байгаль орчинд ээлтэй технологийг нутагшуулах</u></p> <p>5.1.2.1. Байгальд ээлтэй технологийг хөгжүүлэх дэд хөтөлбөр боловсруулах; 5.1.2.4.Экологийн цэвэр бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд хөрөнгө оруулах таатай орчинг орон нутгийн түвшинд бүрдүүлэх.</p>
5.2.Агаарын бохирдлыг бууруулах стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-5.2.1:Бүсийн тулгуур төв хотуудад агаарын чанарыг зөвшөөрөгдөх хэмжээнд байлгах</u></p> <p>5.2.1.1.Даланзадгад, Гурвантэс, Цогтцэций, Ханбогд зэрэг сумдын төвд агаарын чанарын хяналтын харуул байгуулах; 5.2.1.4.Хотуудын ирээдүйн агаарын бохирдлын талаар таамаглалыг оновчтой дэвшүүлж, тулгарч болох эрсдэлүүдийг даван туулахад шаардлагатай арга хэмжээг урьдчилан авах; <u>Зорилт-5.2.2:Томоохон суурин газрууд, Бичил бүсийн тулгуур төвүүдийн тоосжилтын түвшинг бууруулалахад чиглэсэн бодлого хэрэгжүүлэх</u></p> <p>5.2.2.2. Хот, суурин газрын хэтийн төлөвлөлтөнд тоосжилтыг бууруулах арга хэмжээг заавал тусгасан байх шаардлагыг тавьж ажиллах;</p>
5.3.Усны нөөцийг зохистой ашиглах стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-5.3.1:Усны асуудал эрхлэсэн нэгжээр дамжуулан гадрагын болон гүний усны нөөц, ашиглалт, бохирдолтонд хяналт, мониторинг хийх</u></p> <p>5.3.1.3.Төвийн бүсийн тулгуур төв хотод усны чанарын хяналтын лабораторийг Усны нэгжийн харъяанд байгуулах; <u>Зорилт-5.3.3:Иргэд, оршин суугчдын үндны усны чанарыг сайжруулах, бэлчээрийн усан хангамжийг нэмэгдүүлэх</u></p> <p>5.3.3.2.Бичил бүсийн тулгуур төв хот, томоохон суурин газруудад ус цэвэршүүлэх тоног төхөөрөмж суурилуулах; 5.3.3.3.Бэлчээрийн усан хангамжийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн шинээр худаг гаргах, хуучин худгуудыг сэргээн засварлах, хиймэл далан, хөвөө барих ажлуудыг жил бүрээр төлөвлөн хэрэгжүүлэх.</p>
5.5.Хог хаягдал оновчтой удирдлага бий болгох стратегийн зорилтууд	<p><u>Зорилт-5.5.1:Өмнөговь аймгийн хэмжээнд хог хаягдлын нэгдмэл удирдлагын механизм бий болгож, байгаль орчны бохирдол, хүрээлэн буй орчны доройтлыг арилгах</u></p> <p>5.5.1.1. Аймгийн ба сумын төвүүдийн хогийн цэгийг тэмдэгжүүлэх, хязгаарлалтын гортиг, хогийг ангилан ялгах механизм бий болгох, хогийн хуучин цэгүүдийг хөрсөөр хучих; 5.5.1.4.Бүсийн тулгуур төвүүдэд байгальд удаан задардаг, хатуу хог хаягдлыг дахин боловсруулах цехүүдийг байгуулах.</p>

<p>5.6.Ойжуулах хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-5.6.1:Өмнөговь аймгийн гурван бүсийн хэмжээнд ногоон хэрэм дэд хөтөлбөрийг боловсруулан хэрэгжүүлэх</u> 5.6.1.2.Ногоон хэрмийг задгай булаг шанд, баян бүрд, горхи, гадаргад ойрхон уст цэгүүдийг дайруулан байгуулах; <u>Зорилт-5.6.3:Бүсийн тулгуур төв болон сумдын төвүүдийг ойн зурвастай болгох, иргэд, ТББ, хоршоодын мод тарих үйл ажиллагааг бодлогоор дэмжих</u> 5.6.3.1.Одоогийн мөрдөгдөж буй журмыг илүү боловсронгуй болгон дунд хугацаанд мөрдөж, урамшуулалын хэмжээг үе шаттайгаар нэмэгдүүлж, мод тарьсан иргэдэд олгох; 5.6.3.2.Мод тарих иргэдийн мэдлэг, чадварыг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн дадлагажих сургалтуудыг тогтмол зохион байгуулах.</p>
<p>5.10.Цөлжилттэй тэмцэх стратегийн зорилтууд</p>	<p>5.10.3.Цөлжсөн газарт нутгийн унаган мод, сөөгний сэргэн ургалтыг тэтгэх, шинээр мод, бут тарина; 5.10.4.Усны менежментийн боловсронгуй болгож цас, борооны усыг тогтоох барилга байгууламж барьж, зарим газар усжуулах системийг ашиглана; 5.10.5.Авто замыг журамлаж хөрсний эвдрэлээс хамгаалах, орон нутгийн замуудыг тэмдэгжүүлэх, чиглэл тус бүр заагдсан замаар зорьчдог болгох;</p>
<p>БҮЛЭГ VI. ХОТЫН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО</p>	
<p>6.1.Хот төлөвлөлт, бүтээн байгуулалтын стратегийн зорилтууд</p>	<p><u>Зорилт-6.1.1:Газар ашиглалтыг сайжруулан, хот төлөвлөлтийн оновчтой бодлогыг хэрэгжүүлэх</u> 6.1.1.3.Бүсийн сумдын ерөнхий төлөвлөгөөг шинэчлэн боловсруулж, бүсийн тулгуур хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх явцдаа тодотголыг оновчтой хийж, хэрэгжилтийг зохион байгуулах; 6.1.1.5. Хотын оршин суугчдыг үерийн усны аюулаас хамгаалах зорилгоор үерийн даланг барьж байгуулах; 6.1.1.6.Үерийн далан байгуулж, Инженерийн бэлтгэл ажлыг хийх. Үүнд газрын гадаргууд тэгшилгээ хийх, үер, хөрсний хуралт, элсний нүүлт, цасны хунгарлалтаас хамгаалах бэхэлгээ хийх, далан суваг, гүүр, гарц, зам талбай барьж байгуулах урьдчилсэн арга хэмжээ авах ажлыг хамруулна. 2012-2013; 6.1.1.7.Хот орчмын түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын нөөцийг тогтоох, түүнийг ашиглах техник эдийн засгийн үндэслэлийг боловсруулахад хувийн хэвшлийн оролцоог чиглүүлэх; 6.1.1.8.Хот орчмын газар нутагт бэлчээрийн болон оршуулгын тусгай хэрэгцээний газрын хуваарилалт хэтийн бодлоготой уялдуулан хийх; 6.1.1.9.Бүсийн тулгуур төв болон сумдад үндэсний зан заншил, соёлыг хүндэтгэн санал асуулгын үндсэн дээр тодорхой газар заан чимээгүй хот байгуулах;</p> <p><u>Зорилт-6.1.2:Хотын байгуулалтын төлөвлөгөөний дагуу газар доорхи инженерийн байгууламж, автозамыг барих ажлыг эхний ээлжинд хэрэгжүүлэх</u> 6.1.2.1.Тулгуур төвүүдэд газар доорхи инженерийн байгууламжийг иж бүрнээр барьж байгуулах; 6.1.2.2.Хот төлөвлөлтийн төлөвлөгөөний дагуу газар доорхи инженерийн байгууламжийг барьж байгуулах чиглэлээр төсөл хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, хувийн хэвшлийн оролцоог нэмэгдүүлэх; 6.1.2.3.Хотын оршин суугчдын ахуйн болон ундны усны эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх, цэвэрлэх байгууламжийг шинэ технологийг нэвтрүүлж, барьж байгуулах; 6.1.2.4.Хотын төв доторхи автозамыг шинээр барих болон засвар шинэчлэлтийг хийж, хотын төв доторхи тоосжилтыг багасгах.</p>

<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">6.2. Амьдрах орчныг сайжруулах стратеги</p>	<p><u>Зорилт-6.2.1: Хотыг орон сууцжуулах замаар хүн амын орон сууцны нөхцөлийг сайжруулж, хангамжийг нэмэгдүүлэх</u> 6.2.1.2. Орон нутагт барилгын материалын үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, барилгын ханын материалын үйлдвэрлэлийг түлхүү дэмжих; 6.2.1.3. 2015 онд аймгийн хэмжээнд хүн амын 30%-ийг орон сууцаар хангана. 2021 онд Аймгийн хэмжээнд хүн амын 60%-ийг орон сууцаар хангана; 6.2.1.4. Инженерийн шугам сүлжээнд холбогдоогүй орон сууцыг шугам сүлжээнд холбож, нөхцлийг сайжруулах; 6.2.1.5. Хот төлөвлөлтөд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан дэд бүтцийг хот төлөвлөлтөд тусгах;</p> <p><u>Зорилт-6.2.2: Гэр хорооллыг хөгжүүлэх</u> 6.2.2.1. Гэр хорооллын байнгын суурьших хэсгээс түр суурьшлыг ялгаж, барилгажих цаг хугацааг оновтой төлөвлөн, барилгажилтын бүсэд шилжүүлэх ажлыг ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу зохион байгуулах /Тулгуур хотын гэр хорооллыг түр суурьшилтын бүс буюу барилгажих талбай, урт хугацааны суурьшилтын гэсэн хоёр дэд хэсэгт авч үзнэ. Түр суурьшилтын бүсэд үндсэн хийц нь капиталын барилга бариулахгүй бөгөөд нэгдсэн хашаатай байна. Энэ нь бүтээн байгуулалтын ажил өрнөх хугацаанд түр суурьших, эхний ээлжинд орон сууцанд байх айлуудад зориулагдана; 6.2.2.2. Гэр хорооллын төлөвлөлтийг иргэдийн оролцоо, санаачлагын дагуу боловсрогуй болгох ажлыг зохион байуулах; 6.2.2.3. Гэр хорооллыг цэвэр бохир усны шугам сүлжээнд холбож, амины оронсууцуудын нөхцлийг сайжруулах; 6.2.2.4. Гэр хороололд агаар ус хөрсийг бага бохирдуулах халаалтын зуухыг бүрэн нэвтрүүлэх; 6.2.2.5. Ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу зураг төслөөр баригдсан орон сууцны хороолол болон урьдчилан төлөвлөлтгүйгээр баригдсан гэр хорооллын хоорондын ялгааг багасгаж, орчин үеийн амины орон сууцны хотхон болгож хөгжүүлэх бодлого баримтлах; 6.2.2.6. Урт хугацаанд гэр хороололыг сайжруулах чиглэлээр төсөл хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, олон нийтийн оролцоог нэмэгдүүлэх.</p>
<p style="writing-mode: vertical-rl; transform: rotate(180deg);">6.3. Тогтвортой хөгжлийн стратеги</p>	<p><u>Зорилт-6.3.2: Хотын ногоон байгууламжийг бий болгож, хот орчмын эко системийг хамгаалах</u> 6.3.2.1. Хотын ногоон байгууламжийг өргөтгөж, ойн зурвасуудыг байгуулах; 6.3.2.4. Хотын ногоон байгууламж, цэцэрлэгжүүлэлтийн услалтын системийг шинэчлэн засварлаж, өргөтгөн ашиглалт хамгаалалтыг сайжруулах.</p> <p><u>Зорилт-6.3.3: Хотын хог хаягдлын менежментийг боловсронгуй болгох</u> 6.3.3.1. Бүсийн сумдад хог хаягдлыг боловсруулах, устгах үйл ажиллагааг явуулах аж ахуй нэгжийг бодлогоор дэмжих;</p>

Судалгааны дүгнэлт

Улсын, бүсийн, аймгийн хэмжээнд тухайн Ханбогд сумын ирээдүйн хөгжил нь уул уурхайн томоохон орд болох Оюу-Толгой ордтой нягт холбоотой байна гэж үзжээ. Оюу толгой орд нь өндөр агуулгатай зэс-алтны дэлхийн хэмжээний томоохон орд бөгөөд уул уурхайн аж үйлдвэрийн цогцолбор байгууламж, Ханбогд суманд шинэ хот тосгон байгуулах замаар ажиллах хүчин нийгмийн асуудлыг шийдэхээр төлөвлөсөн.

- Улсын хэмжээнд Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан үндэсний хөгжлийн цогц бодлогод уул уурхайн орд газруудыг ашиглаж эхлэн,

түүнийг түшиглэсэн суурин газруудад жижиг дунд үйлдвэрлэл хөгжүүлж тухайн орд газрын хүнс болон бусад хэрэглээг хангах хэмжээний хүчин чадалтай төлөвлөх, уул уурхайн орд газар хүртэл улсын чанартай зам, цахилгааний шугамуудийг татаж, эдийн засаг, худалдааны чөлөөт бүсүүд, томоохон орд газрыг түшиглэн дэлхийн жишигт нийцсэн орчин үеийн хот, тосгодыг бий болгох зорилт тавигджээ. Үүнээс үзвэл ойролцоо байршилтай сум суурин газарт өндөр хөгжил ирэх бүрэн боломжтой гэдэг нь харагдаж байна. Тухайн сумын хөгжил дэвшлийг дагаад: - Байгаль орчины асуудлууд, Нийгэм эдийн засгийн асуудлууд, Эрүүл мэндийн асуудал гээд л маш олон асуудал бэрхшээл тулгарах бөгөөд тэр бүгдийг зорилтод хөтөлбөрийн хүрээнд нарийн тусгасан байна.

- Бүсийн хэмжээнд Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөрт уул уурхайн томоохон орд газруудыг түшиглэн эрчимжсэн мал аж ахуй болох фермерийн аж ахуйг барих, сэргээгдэх эрчим хүчний хэрэглээ, үйлдвэрлэлийг бүх түвшинд нэмэгдүүлэх, байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хадгалан газрыг нөхөн сэргээх болон ойн хэмжээг нэмэгдүүлэх, барилгын материалын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, сум суурин газруудыг дэд бүтцэд бүрэн холбох зэрэг бодлого, зорилтууд тусгагджээ. Үүнээс үзвэл Ханбогд суманд фермерийн аж ахуйг байгуулан Оюу толгой ордын сүү цагаан идээ, махны хэрэглээг хангах боломжтой болох юм.
- Аймгийн хэмжээнд Өмнөговь аймгийн хөгжлийн хөтөлбөрт Ханбогд сум нь Өмнөговь аймгийн зүүн бүсийн тулгуур төвийн нэг бөгөөд тулгуур төвийг дэд бүтцээр бүрэн хангаж, зүүн бүсийн хэрэглээнд тулгуурлан үйлчилгээний байгууллагыг өргөтгөн шинэчлэх, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэн бүсийн хэрэглээг хангах, байгальд ээлтэйгээр хот сууриныг төлөвлөх зэрэг олон зорилтууд тавигдсан бөгөөд үүнээс үзвэл Ханбогд сум нь 2020 он гэхэд бүрэн хөгжиж чадсан байх юм.

Сумын хэтийн хөгжлийн хувьд хүн амын шилжих хөдөлгөөн нэмэгдэн, тэр хэрээр ажлын байрны эрэлт өсөх бөгөөд фермерийн аж ахуй, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэн, газар тариалан эрхэлж, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлсэнээр хүн амыг ажлын байраар бүрэн хангах бололцоо үүсэх юм. Хүн амын өсөлтийг дагаад соёл ахуйн үйлчилгээний хэрэгцээ шаардлага ихсэх бөгөөд эрүүл мэнд, боловсролын байгууллагуудын хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх шаардлагатай тулгарна. Оюу толгой ордын ойролцоо байрлах учир эдийн засгийн хувьд аюулгүй байдалд орж байгаа давуу талтай юм. Сумын төвийн хөгжил эрчимжиж эхлэхээс өмнө байгаль орчины асуудлыг бүрэн шийдэх хэрэгтэй.

2. ЗУРГИЙН ДААЛГАВАР

БАТЛАВ.

ЗАМ ТЭЭВЭР, БАРИЛГА, ХОТ
БАЙГУУЛАЛТЫН САЙД
Х.БАТТУЛГА

ЗӨВШӨӨРӨВ.

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ЗАСАГ
ДАРГА
Б.БАДРАА
ХАНБОГД СУМЫН ЗАСАГ ДАРГА
Д.ДЭНДЭВСАМБА

ӨМНӨГӨВЬ АЙМГИЙН ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНД ТОДОТГОЛ ХИЙХ ЗУРГИЙН ДААЛГАВАР

2011 оны ... дугаар сарын ... өдөр

Дугаар ...

Улаанбаатар хот

1	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндэслэл	“Хот байгуулалтын тухай” хуулийн 6.1.4, 7.1.1, 8.1.1, 9.1.4 дахь заалтууд;
2	Ерөнхий төлөвлөгөөний үе шат, төлөвлөлтийн хугацаа	Төлөвлөлтийн хугацаа 2011-2025 он. Үүнээс: – Эхний ээлж 2011-2016 он – Хэтийн төлөв 2016-2025 он
3	Байршил, нийгэм эдийн засаг, хөгжлийн байдал	Өмнөговь аймгийн Ханбогд сум нь 1515,2 км ² нутаг дэвсгэртэй, Улаанбаатар хотоос 600 км, аймгийн төв Даланзадгадаас 250 км зайтай, улсын өмнөд хилээс 100 орчим км зайд оршдог. 630 гаруй хүүхэдтэй 11 жилийн дунд сургууль, 160 хүүхэдтэй цэцэрлэг, 15 ортой хүний их эмчийн салбар, 200 гаруй хүний суудалтай соёлын төв, Дэгжих говь, Жавхлант зэрэг хувийн мал эмнэлэгүүд, Эрчим хүчний газар, банкны тооцооны салбарууд, Сансрын Висат систем бүхий цахилгаан АТС хобооны салбар, олон тооны аж ахуйн нэгж, хэдэн арван дэлгүүр, супермаркет үйлчилгээний төв, авто засвар, үсчин, саун, зочид буудал зэрэг үйлчилгээний салбарууд үйл ажиллагаа явуулж байна. Сүүлийн жилүүдэд Оюу толгойн ордын ашиглалттай холбогдон хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж, сумын хүн ам нилээд өссөн. Сумын хүн амын 45 орчим хувь нь сумын төвд амьдардаг. Тус сумын нутагт орших Оюутолгой орд нь 800 тонн алт, 26 сая тонн зэсийн нөөцтэй гэж тогтоогдсон.

<p>4</p>	<p>Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад ашиглах үндсэн материал</p>	<p><u>Монгол Улсын хуулиуд:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль; - Хот байгуулалтын тухай хууль; - Барилгын тухай хууль; - Газрын тухай; - Усны тухай хууль; - Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль; - Бусад хуулиуд. <p><u>Төсөл, хөтөлбөрүүд:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Монгол Улсын XXI зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр - Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого; - Монгол Улсын Засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр; - Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал; - Монгол Улсын бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратеги - Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр; - “Байгалийн баялаг-сайн засаглал хөгжсөн Өмнөговь аймаг” аймгийн хөгжлийн хөтөлбөр (2010-2020 он); - Өмнөговь аймгийн Засаг даргын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр; - Аймгийн эдийн засаг, нийгмийг 2011 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл; - Өмнөговь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө; - Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө; - Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө (2008 он) - Тухайн бүс нутаг болон аймагт хэрэгжиж буй бусад төсөл, хөтөлбөрүүд; - Салбаруудын хэмжээнд хэрэгжиж буй бусад төсөл, хөтөлбөрүүд; <p><u>Норм, нормативууд:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилт (БНБД 30-01-04); - Хот, суурины хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах аргачилсан заавар (УББ 11-202-00); - Хот, суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар (УББ 30-201-09); - Барилга байгууламжийн зураг төсөл боловсруулах, зөвшилцөх, магадлал хийх дүрэм; - Бусад холбогдох норм, дүрэм, заавар
<p>5</p>	<p>Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдах ажлын бүрэлдэхүүн</p>	<p>1. Хот төлөвлөлтийн суурь судалгаа (Газар нутаг, хүн ам, эдийн засаг, нийгэм, соёл, нийгмийн болон инженерийн дэд бүтцийн хангамж, байгаль орчин, газар ашиглалтын судалгаа болон бусад судалгаа)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Газрын зураг М1:2000 - Инженер-геологийн судалгаа - Хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ - Инженерийн шугам сүлжээ, хангамжийн эх үүсвэрийн судалгаа - Нийгэм-эдийн засгийн судалгаа

		<p>- Өмнөх ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд үнэлэлт, дүгнэлт өгөх;</p> <p>2.Сумын хөгжлийн хэтийн чиглэл Сумын хөгжлийн хэтийн чиглэлийг монгол улсын нийгэм,эдийн засаг, бүс нутаг, уул уурхайн хөгжлийн чиг хандлага, хот байгуулалтын бодлоготой уялдуулан тодорхойлж, түүнд тулгуурлан ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах</p> <p>3. Ерөнхий төлөвлөгөөний зураг</p> <ul style="list-style-type: none"> - Байршлын схем М1:5000 - Одоогийн байдал М1:2000 - Хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ М1:2000 - Бүсчлэл М1:2000 - Зам тээврийн сүлжээ М1:2000 - Төвийн хэсгийн хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө М1:1000 - Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ,өндөржилт,улаан шугам М1:2000 - Дулаан хангамж М1:2000 - Усан хангамж, ариутгах татуурга М1:2000 - Цахилгаан хангамж М1:2000 - Холбоожуулалт М1:2000 - Ногоон байгууламж, цэцэрлэгжүүлэлт М1:2000 - Төвийн хэсгийн панорам М1:2000 - Макет М1:2000 <p>4.Тайлбар бичиг Тайлбар бичиг, холбогдох зургийг хэвлэмэл байдлаар 4 хувь болон CD-нд 4 хувь бичиж, нэг хувийг ГХБГЗЗГ-ын архивт хүлээлгэж өгөх</p>
6	Инженерийн байгууламж (эх үүсвэр, шугам сүлжээ)	<ul style="list-style-type: none"> - Дулаан хангамж, усан хангамж, ариутгах татуурга, цахилгаан, холбооны эх үүсвэр, инженерийнхангамжийн одоогийн байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгч цаашдын хөгжлийн төлөв, хэрэгцээтэй уялдуулан тооцож үндсэн шийдлийг тодорхойлох, хэрэгжүүлэх ээлж дарааллыг тогтоох; - Одоогийн инженерийн шугам сүлжээний алдагдлыг багасгахаар төлөвлөлтөнд тусгах; - Инженерийн хангамжийг техникийн оновчтой шийдлийн дагуу эдийн засгийн хувьд үр ашигтай, орчин үеийн дэвшилтэт, байгаль орчинд ээлтэй технологитой байхаар төлөвлөх;
7	Орон сууцны фондын бүтэц	<ul style="list-style-type: none"> - Инженерийн хангамжтай нийтийн орон сууц, үйлчилгээний цогцолбор бүхий шинэ хороолол төлөвлөх; - Гэр хорооллын байршил, газар зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох, гэр хороололд бүх төрлийн үйлчилгээг ойртуулах, ариун цэвэр, эрүүл ахуйн нөхцлийг сайжруулах асуудлын талаар санал боловсруулж, төлөвлөлтөнд тусгах;
8	Төлөвлөлт хийх газрын хэмжээ	Төлөвлөлт хийх газрын нийт хэмжээ 1133.5 га.
9	Төлөвлөлтөөр шийдвэрлэх үндсэн асуудал	- Экологи - хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгсний үндсэн дээр хүн амын нийгмийн эрэлт хэрэгцээнд нийцсэн архитектур, барилгажилт, тохижилт бүхий орон

		<p>зайн зохистой бүтэц, эрүүл, аюулгүй орчныг бүрдүүлэх;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Сумын төвийн нутаг дэвсгэрийн газар ашиглалт, зориулалтыг тогтоож, Хот байгуулалтын тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд заасан бүсчлэлийг хот байгуулалтын норм ба дүрэм, журмын дагуу төлөвлөх; - Газрын гадарга, инженер-геологийн нөхцлөөс хамааруулан инженерийн бэлтгэл арга хэмжээг иж бүрнээр төлөвлөх; - Зам, тээврийн сүлжээг бусад хот, сум, суурин газруудтай холбогдох зам, тээврийн сүлжээтэй уялдуулан төлөвлөх; - Гэр хорооллын өмчлөгдсөн газрыг эдийн засгийн эргэлтэнд оруулах, барилгажуулах арга замыг тодорхойлох; - Ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг боловсруулах; - Борооны ус, саарал усыг дахин ашиглах шинэ техник, технологийг төлөвлөлтөнд тусгах; - Сумын төвийн нутаг дэвсгэрийн бүсчлэлийг газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөтэй уялдуулан нарийвчлан тогтоох; - Ногоон байгууламж, амралт зугаалга, нөөц талбайг норм, дүрмийн дагуу төлөвлөх; - Нийгмийн дэд бүтцийг хүн амын өсөлттэй уялдуулан төлөвлөх; - Байгаль-экологийн асуудлууд болох агаар, ус, хөрсний бохирдлыг бууруулах, ойжуулалт, цэцэрлэгжүүлэлтийн асуудлыг цогцоор шийдэх; - Төлөвлөлтийн шийдлийг үе шатаар хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тодорхойлон, хөрөнгө оруулалтын тооцоог гаргаж, хөрөнгийн эх үүсвэрийг шийдвэрлэх талаар санал боловсруулах;
10	Боловсруулах байгууллага	Хот байгуулалтын баримт бичиг боловсруулах тусгай зөвшөөрөлтэй аж ахуйн нэгж байгууллагыг тендер зарлан шалгаруулах замаар сонгоно.
11	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах хугацаа	2011 оны ... дугаар сарын ...-нээс 2011 оны ... дугаар сарын ...-ны өдөр хүртэл. Тендерийн баримт бичигт заасан хугацаа, гэрээгээр тохирно.
12	Санхүүжилт	Зураг төсвийн нийт үнэ төгрөг
13	Онцгой нөхцөл	<ul style="list-style-type: none"> - Энэхүү ерөнхий төлөвлөгөөг Оюутолгой компаниас боловсруулах Ханбогд сумын төвийн хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулах; - Тухайн сумын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа явуулж буй томоохон уул уурхайн компаниудаас улс, аймаг, бүс нутаг, сумын одоогийн болон цаашдын хөгжилд үзүүлэх нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл, хүчин зүйлүүдийг тооцон төлөвлөлтөд тусгах; - Сумын хөгжлийн бусад эх үүсвэрийг тодорхойлох; - Ундны усны нөөцтэй уялдуулан хүн амын багтаамжийг тооцох; - Сумын төв болон уул уурхайн компаниудын хотхоныг инженерийн хангамж (ус, дулаан хангамж, ариутгах татуурга, цахилгаан, холбоо)-ийг нэг эх үүсвэрээс хангах

		<p>боломжит хувилбарыг боловсруулах</p> <ul style="list-style-type: none"> -Уул уурхайн компаниудтай зөвшилцсөний үндсэн дээр ажилчдын орон сууцны хороолол, нийгмийн дэд бүтцийн барилга байгууламжуудыг сумын төвийн нутаг дэвсгэрт байршуулахаар техник-эдийн засгийн үндэслэлийг тооцон төлөвлөлтөд тусгах; -Тухайн бүс, орон нутагт олон улсын зээл, тусламж, уул уурхайн компани, гадаад, дотоодын аж ахуйн нэгжийн хувийн хөрөнгө оруулалтаар хийгдэж буй бүтээн байгуулалтын ажлууд (барилга байгууламж, авто зам, төмөр зам, эрчим хүч, ус, дулаан хангамж г.м)-ыг нэгтгэн төлөвлөлтөд тусгах, цаашид хэрэгжүүлэх төсөл, хөтөлбөрүүдийг тодорхойлох; - Төлөвлөлтийн шийдэл, нутаг дэвсгэрийн бүсчлэл, газар зохион байгуулалт, газар дахин төлөвлөлттэй холбогдолтой асуудлыг аймгийн Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газартай, хотын нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, дэд бүтэц, байгаль орчин, хөрөнгө оруулалтын асуудлыг аймгийн Засаг даргын Тамгын газартай зөвшөөрөлцөх; - Төлөвлөлтийн шийдлийг эскизийн шатанд ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ болон орон нутгийн удирдлагуудтай зөвшилцөх, аймгийн ерөнхий архитекторыг зөвлөх багийн бүрэлдэхүүнд оролцуулах; - Хот байгуулалтын тухай хуулийн 17 дугаар зүйлд заасны дагуу ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үйл ажиллагаанд иргэдийн саналыг авч, төлөвлөлтөд тусгах; - Ерөнхий төлөвлөгөөг мөрдөх, хэрэгжүүлэх талаар орон нутгийн удирдлага, холбогдох мэргэжилтнүүдэд сургалт зохион байгуулах;
--	--	--

ХЯНАСАН:

ЗАМ, ТЭЭВЭР, БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ЯАМНЫ ХОТ БАЙГУУЛАЛТ,
ГАЗРЫН ХАРИЛЦААНЫ БОДЛОГЫН ГАЗРЫН ДАРГА

С. ОЧИРБАТ

ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН ГАЗРЫН ХОТ
БАЙГУУЛАЛТ, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ХЭЛТСИЙН ДАРГА

Ц.БАЯРБАТ

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА, ХОТ
БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН ДАРГА БӨГӨӨД АЙМГИЙН ЕРӨНХИЙ
АРХИТЕКТОР

Ч. МӨНХЖАРГАЛ

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА, ХОТ
БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН МЭРГЭЖИЛТЭН

Ц.ОДХҮҮ

БОЛОВСРУУЛСАН:

ЗАМ, ТЭЭВЭР, БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ЯАМНЫ ХОТ БАЙГУУЛАЛТ,
ГАЗРЫН ХАРИЛЦААНЫ БОДЛОГЫН ГАЗРЫН МЭРГЭЖИЛТЭН

М. БАТ

ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН ГАЗРЫН ХОТ
БАЙГУУЛАЛТ, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ХЭЛТСИЙН МЭРГЭЖИЛТЭН

Э.АРИУННЯМ

3. ОРОН НУТГИЙН УДИРДЛАГЫН САНАЛ, АЛБАН БИЧИГ

№	Тусгах саналууд	Тусгасан байдал	Огноо
ОРОН НУТГИЙН САНАЛЫН ТОВЪЁОГ			
1	Орон нутаг, хувийн хэвшил, төрийн байгууллагуудтай хамтран ажиллаж, уул уурхайн хотын нэгдмэл загвар, шийдлийг гаргах		2012.12.11
2	Оюутолгой дээр суурьшил үүсгэх эсэхийг шийдэх	Үүсэхгүй	
3	Гэр хороолол, орон сууцны хэлбэрийг зөв төлөвлөх	4 төрлийн хэлбэр сонгосон	
4	Оюутолгойн ажилчдыг суурин амьдруулмаар байна		
5	Инженерийн дэд бүтцийн асуудлыг Оюутолгой, төр, хувийн хэвшилтэй хамтран шийдвэрлэх		
6	Үйлдвэрүүд төлөвлөж өгөх		
7	Соёлын төв, цэнгэлдэх хүрээлэнгийн газрын байршлыг тодорхой болгох	1 нь 500кВт-ын хүчин чадалтай 3 сэнс бүхий станцыг Номгон бригадад барихаар болсон.	2013.04.22
8	Ногоон байгууламж, салхин сэнсний станц, талбай, тариалангийн талбай төлөвлөх		
9	Сумын хилийн цэсийг 2700 болгоё. Хилийн хувьд Багабулагийн хэсгээр өөрчлөгдөж болно.	Хилийн хойд хэсгийг тогтоохдоо одоо байгаа шороон замаар авсан	
10	Сургууль, цэцэрлэгийг бидний авч үлдсэн 2 газар дээр л байгуулмаар байна. 380 айлын газар олголтыг шийдвэрлэхэд хэцүү байна.		
11	Усны найдвартай эх үүсвэртэй болох		
12	Дулааны цахилгаан станц байгуулах		
13	Хогийн цэг, ландфиллийн үйлдвэр байгуулах	Одоогийн байгаа хогийн цэг тохиромжгүй байрлалтай тул сумын төвөөс зүүн хойш 5 км зайд шинээр хогийн цэг төлөвлөж өгсөн. Мөн ландфиллийн үйлдвэрийг үйлдвэрийн жагсаалтанд оруулан төлөвлөсөн.	2013.05.03
14	Дэмчогийн хийд рүү шууд явсан замыг төлөвлөж өгөх		
15	Эдийн засгийн бие даасан, тодорхой хөшүүрэг байх хэрэгтэй. ҮТП төлөвлөж өгөх		
16	Хөрөнгө оруулагч компаниудын саналыг дахин авах		

**Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд
өгсөн санал дээр тайлбар авах уулзалт**

2012.05.03

Хурлын бүрэлдэхүүн:

- “Эгэл” ХХК - Мэндбаяр, Пүрэв-Эрдэнэ
- Төслийн багийн төлөөлөл

- Салхин сэнсний эрчим хүч байгуулах асуудлыг сум хүлээн авсан байгаа. 1 нь 500кВт чадалтай салхин сэнсний станц Номгон баригадад барихаар болсон. Түүнээс 3 ширхэгийг нь Ханбогд суманд барихаар болсон байгаа. Тэгэхээр энэ компанитай уулзах хэрэгтэй байх.
- Том хот бий болох нь ойлгомжтой учир дэвшилтэт технологиудыг ерөнхий төлөвлөгөөндөө тусгах нь зөв байх.
- Сумын хилийн хувьд Багабулагийн хэсгээр өөрчлөгдөж болно. Тэр хэсэгт усны шинэ хайгуулын ажил эхлэж байгаа учраас худагийн байрлал тодорхойгүй.
- Хилийн хойд хэсгийг тогтоохдоо одоо байгаа шороон замаар авсан.
- САҮ-г норм дүрмээ орон нутгийн нөхцөлтэйгөө уялдуулж авах хэрэгтэй болов уу. Энд газар чөлөөлөөд бүх сургууль, цэцэрлэгийг байгуулж чадаач уу. Цэцэрлэг гэхэд л хувийн байж болно шүүдээ. Энд ямар хүмүүс суурьших вэ гэдгийг бас харах шаардлагатай.
- Төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх гэдэг нь: Бүсчлэл гэдэг зүйл Монголд хэрэгждэггүй шүү дээ. Энд нам давхрын орон сууцны бүс байна гэсэн бол энд тийм л юм байх ёстой. Гэтэл энд хувийн хэвшилүүд дураараа 5 давхар орон сууц, оффисс, үйлчилгээ барьчихдаг. Энэ тал дээр жоохон уян хатан, холимог байхаар хийвэл яасан юм бэ?
- Замын сүлжээний хувьд бид 1, 2-р зэрэглэлийн замыг зурсан. Та нар замын багтаамж, зэргээ хараад арай нарийн хийх байх.. ЕТ дээр нарийн замуудаа оруулахаар ХЕТ болчихно. Одоо явсан замыг судлах хэрэгтэй.
- Дэмчогийн хийд рүү шууд явсан замыг төлөвлөж өгвөл дээр байх. Орон нутаг дутуу явуулаад орхичихсон байгаа.
- Усны эх үүсвэр дээр бохирдол үүсгэх объект, үйлчилгээг төлөвлөхгүй байх. Газрынхаа уруугаар бохирдол дамждаг.
- Салхин сэнс орчиндоо ямар нэгэн хор нөлөө байхгүй.

Төслийн нэгж дээрх хурлын протокол

Хурлын бүрэлдэхүүн:

2013.04.22

- Б.Оюун
- П.Ариунаа
- Сод
- Базаргарьд
- Н.Саруул-Оргил
- Дөлбаяр
- Буян-Өлзий
- “Оюу толгой” ХХК-н төлөөлөл

Буян-Өлзий: Соёлын төв газраа заагаад инженерийн шугамаас хэд байна байраа зааж өг гээд байдаг. Цэнгэлдэхээ бас өөрийн хөрөнгөөр барина гээд экспертизээ хийлгэсэн, тэрийгээ бас хийх гээд. Шүүхийн хөрөнгө нь тодотголоор орно гээд байрлалаа зааж өг гээд. Энэ асуудлуудыг тохирмоор байна.

Ариунаа: Бид сая энэ “Эгэл”-ийн тайланг үзлээ л дээ. Ер нь бол “Эгэл”-ийн үзэж байснаас хойш өөрчлөлт орсон, тэрнээс хойш нилээн юм хийгдсэн. “Эгэл” гүйцэд юмаа үзэж амжаагүйгээр юм нь гарсан байх. Угаасаа ч хугацаандаа шахагдсан байх. Манай төлөвлөлтөөр 3 үе шатаар хувааж төлөвлөж байгаа. Сумын зүүн урд талд малын эрчимжсэн аж ахуй төлөвлөсөн байсан энэ хэсэгт саналаар салхин парк төлөвлөсөн байна тийм ээ. /зурган дээр заав/

Буян-Өлзий: Тийм. Газрыг нь шийдчихсэн юм байналээ. 3 салхин сэнс тавиад нэг нь 500кВт цахилгаан гаргахаар. Энд хүлэмж байгаа шүү дээ /зүүн хэсэгт/. Энд 15 га тариалангийн газар төлөвлөсөн байгаа.

Ариунаа: Болж байна.

Буян-Өлзий: Энэ хэсэг рүүгээ мод тарьж болох уу?

Ариунаа: Болно.

Буян-Өлзий: Соёлын төв, цэнгэлдэх хүрээлэн 2-ын газрыг л заалгамаар байна. Шүүх, нийгмийн даатгал, прокурорын барилга төлөвлөгөөгөөр шууд улсаас орчиж байгаа юм байналээ. Захирамжийг нь бол өгчихсөн. Газрынх нь координатын цэгийг л өгч чадахгүй байна.

Оюун: “Эгэл”-ийн өгсөн санал дээр нэг нэгээр нь хараад явчихъя. Сая нэг нэгээр нь уншиж үзлээ болж байгаа юм шиг харагдлаа. Тэгээд зурган дээрээ харахаар өнөө нэг гэр хорооллын асуудлыг хэвээр нь үлдээхээр төлөвлөлтийн хүний нүдээр харахад “Цаашид хөгжихгүй үлдээж байгаа юм шиг харагдаж байна” гэж байна. Тэгээд ЕТ-ний стандартаа бариагүй хийх болоод байна.

Ариунаа: Хөндлөнгийн хяналтаар орж байгаа “Эгэл” компанийн саналын хувьд давхцаж байгаа ч юм байна, авахаар ч юм байна, төлөвлөлтийн зарчимын хувьд зөрчигдөж байгаа ч юм байна. Гэхдээ энд ХЕТ, ЕТ 2-г харьцуулсан байдлаар явсан байна. Энэ бол зарчмын хувьд таарахгүй асуудал. Ерөнхий санал дээр бол зөвшөөрөх юм байна. Жишээлбэл ногоон зурвас оруулъя, салхин сэнс, тариалангийн талбай. Манайх ч гэсэн хүлэмжийг нь дагуулаад тэнд тавьж байсан. Салхин сэнс тэнд байж болно. Манайх тэнд эрчимжсэн мал

аж ахуйн бүс төлөвлөж байсан. Зөвшөөрөхгүй байгаа асуудал юу вэ гэхээр соёл ахуй үйлчилгээ 1500 м-ээр давхцуулаад давхцуулаад хийсэн байна. Анхан шатны үйлчилгээ 500 м-ээр авах ёстой. Энэ мөрдөгдөөгүй байна. Энэ бол байж боломгүй зүйл. Замын төлөвлөлтийн хувьд гридээр ерөөсөө гаргаагүй. Зам тавихад хэдэн айл чөлөөлөгдөх юм байна гэсэн бидний саналыг огт хүлээж аваагүй. Нөгөө талаар сумын хилийн цэсийг 2700 болгоё гэж санал болгосон байна. Энэ бол байж болно.

Баярбат: Манай санал очсон байгаа. Энэ саналыг орон нутгийн санал гэж үзэж байгаа. Мэргэжлийн компани биш. Орон нутгийн саналыг авах хэрэгтэй. Гэхдээ авах боломжтойг аваад тусгах боломжгүйг орхиод яв. Энэ 2 компанийн хувьд ялгаа байгаа. Нэг нь тусгай зөвшөөрөлтэй компани, нөгөө нь тусгай зөвшөөрөлгүй компани. Ийм учраас алдаатай зөрүүтэй байж магадгүй. Бид гол нь юу хэлээд байгаа вэ гэхээр ерөөсөө ЕТ-г орон нутаг хэрэгжүүлэх учраас орон нутгаас саналыг нь сайтар авах нь зүйтэй. Зөвшилцөөд яв.

Буян-Өлзий: “Эгэл”-ийн санал дээр зөрүүтэй юм юу байна?

Ариунаа: Соёл ахуйн үйлчилгээ зохих түвшингээрээ тавигдаагүй байна.

Буян-Өлзий: Тэрийг чинь л тавьмааргүй байна. Газар олголтыг шийдвэрлэхэд хэцүү байна. Бидний авч үлдсэн энэ 2 газар дээрээ л сургууль цэцэрлэг нь байж болохгүй юу? Тэртээ тэргүй амьдрал дээр байгаа практик шүү дээ. Энэ асуудлыг 4 багийн хурал дээр ярьсан. Иргэд хүлээж авахгүй байна. 380 айл чөлөөлнө гэдэг бол сумын хувьд хүнд асуудал болоод байна.

Оюун: Саналуудыг дарааллаар нь явъя. Эхний 4 санал тусгагдана. Төлөвлөгдөөд явж байгаа. Санал 5. Энэ санал дээр төр хувийн хэвшлийн хамтын ажиллагааг сайжруулах гэж хэлээд байна. Тэр айлуудаа бүгдийг нь нийлүүлж байгаад тэнд чинь төрийн хэвшлийг оруулж болох юм биш үү. Аль хэсэгт нь оруул гэж байгаа юм бол.

Буян-Өлзий: Төвийн хэсэгтээ гэж байгаан болов уу. “Идеал”-ын хийсэн төлөвлөлтөн дээр тэгэж байгаа байх.

Ариунаа: “Эгэл”-ийн саналтай зөрчилдөж байгаа 2 зүйл байна.

1. Хүн бүрт соёл ахуйн үйлчилгээ зохих нормын дагуу хүрч байх ёстой.
2. Энэ газарт зам тавигдах ёстой. “Эгэл”-ийн хийсэн замын сүлжээ бол хангалтгүй.

Оюун: Оюутолгойхныг байгаа дээр усны асуудлаа ярих хэрэгтэй байна. Сумын усны эх үүсвэртэй холбоотойгоор.

Оюутолгой: Өрөмдлөг дууссан байгаа. Зохих газарт тайлангаа өгнө. 15-20 мянган хүн амтай хотыг хангах нөөцтэй байна гэсэн дүгнэлт гараад байгаа.

Оюун: Одоо байгаа нөөцийнхөө цаад талд ахиад өрөмдлөг хийсэн гэсэн. Тэрний чинь хариу гэж ойлгож болох уу?

Оюутолгой: Хуучин өрөмдлөг 15-20 мянган хүн амыг хангана гэж дүгнэлт гарч байсан. Шинэ өрөмдлөг дээр хариу өгч чадахгүй. Ханбогдод 2, 3 газар өрөмдлөг хийсэн. Тэр газруудын зургийг өгч болно. Ус цэвэршүүлэх асуудал дээр бид одоогоор ажил төлөвлөөгүй. Гэхдээ шаардлагатай гэдгийг мэдэж байгаа.

Сод: Нэмж ус хайх шаардлага гарвал “Оюутолгой” хайгуул хийх үү?

Оюутолгой: Хөрөнгө оруулалтын гэрээн дээр Оюутолгой Ханбогдын усны асуудлыг шийднэ гэж байгаа. Тэгэхээр хийнэ.

Сод: Энэ асуудал бол оройтсон байдалтай байгаад байгаа. Усан хангамж түрүүлж явах ёстой.

Оюутолгой: “Оюутолгой” компани бол өмнөх тайлангаа хянаад одоо илүү дүгнэлт гарна. Усны нөөц хайж олоод 20-25 жилээр батлуулдаг /Усны ашигт малтмалын нөөцийн комисс/. Орон нутагтай хамтарж ажиллах ёстой байгаа.

Оюун: Дулааны цахилгаан станц байгуулах гэсэн санал өгөөд байгаа. ЕТ-ний тал дээр яаж тусгасан юм бол.

Сод: Усны асуудлыг бүрэн хариуцна гэж ойлголоо. Үүнтэй адил дулаан, цахилгааны найдвартай эх үүсвэртэй байх хэрэгтэй. Одоогийн байдлаар найдвартай эх үүсвэр байхгүй байгаа.

Дөлбаяр: Дулаан, цахилгаан 2 тусдаа байх юм уу, цугтаа байх юм уу? “Оюутолгой” бол хөрөнгө оруулалтын гэрээнийхээ дагуу эхний 4 жилд Хятадаас цахилгаанаа татахаар 110-ын шугам татсан байгаа. MCS-н эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй 450 км урт шугам хийж байгаа. Мандалговь-Тавантолгой-Оюутолгой, одоо Тавантолгой-Оюутолгой дуусч байна. Мандалговь-Тавантолгой-Оюутолгой ашиглалтанд орсон. Засгийн газрын 450 мВт-ын цахилгаан станц “Тавантолгой”-г түшиглэн байгуулагдахаар болсон.

Сод: Дулааны цахилгаан станц суулгахаас аргагүй. 2025 он гэхэд цахилгааны 30, дулааны 70 мВт-ын хэрэглээ гарч байгаа.

Дөлбаяр: Дулааны станц байх уу, дулааны цахилгаан станц байх уу тэрийгээ л шийдэх хэрэгтэй. Тавантолгой-Оюутолгойн 35 мВт-ын шугам цаашаа 110-ын шугам бол бүгд улсын өмч, улсад хүлээлгээд өгчихсөн ажил байгаа. ЕТ дээр газрыг нь тусгаж өгөх хэрэгтэй.

Сод: Инженер геологийн судалгааг хийсэн. “Ханбогдын хөндийгөөр идэвхитэй хагарал байна” гэж нэг судалгаан дээр байна. Идэвхитэй хагарал маш их аюултай эднийг зөв судлаж тогтоох хэрэгтэй.

Ариунаа: Хогийн асуудлыг хариуцсан нэг гадны зөвлөх байгаа. Манайх үйлдвэрийн жагсаалтанд оруулсан байгаа. Одоогийн байгаа хогийн цэг тохиромжгүй байрлалтай.

Дөлбаяр: “Оюутолгой”-д ландфиллийн үйлдвэр байгуулагдсан байгаа. Уул нь бол хогийн цэгийг сумын засаг даргын зөвшөөрөлтэйгөөр шийдэх ёстой.

Буян-Өлзий: “Оюутолгой”-д ландфиллийн үйлдвэр байгуулагдсан. Зөвшөөрөл аваагүй байгаа. “Оюутолгой” руу хогоо зөөнө гэж төвөгтэй асуудал.

Ариунаа: Энэ санал дээр байгаа хилийн цэс бол батлагдсан цэс үү?

Буян-Өлзий: Координат өгөөгүй байгаа.

Оюун: “Эгэл”-ийн 17 санал дээр ярилцлаа. Тохиролцлоо гэж ойлголоо. Одоо бол хэдэн газар чөлөөлөх үү, хэдэн айл нүүлгэх үү гэдэг асуудал байна. Орон нутгийн саналыг авах нь зүйтэй. Гэхдээ төлөвлөлт яамаар орно, экспертизээр орно. Тэр үед хэтэрхий орон нутгийн саналыг дагавал хүндрэлтэй. Төлөвлөлтийн зарчимаа барих хэрэгтэй.

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН
ХАНБОГД СУМЫН ЗАСАГ ДАРГА

213011 Их булаг, Ханбогд сум, Утас: (01-5351)-2201

2013.03.04 № 01/46
ТӨВИЙ _____ -НЫ № _____ -Т

БАРИЛГА ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН
ЯАМ-нд

Санал дэмжүүлэх тухай

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумыг хөгжүүлэх Хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөг "Идеал" ХХК хийсэн бөгөөд үүнийг сумын хэмжээнд Хот байгуулалтын яам (БХБЯ) -ны Азийн Хөгжлийн Банкны (АХБ) тусламжтайгаар АЭКОМ олон улсын хот төлөвлөлтийн баг Ханбогдын мастер төлөвлөгөөг хийж байна.

2013 оны 02-р сарын 04 нд БХБЯ, Ханбогд сумын ЗДТГ, "Оюу толгой" ХХК, "Монхидроконстракшн" ХХК-ийн хамтарсан хурлаас Ханбогд сумын газар ашиглалт, хийгдэж байгаа ерөнхий төлөвлөгөө зөрүүтэй байгаа нь тодорхой болсон.

Үүний дагуу Ханбогд сумын ЗДТГ, "Оюу толгой" ХХК харилцан зөвшилцсөний дагуу хөндлөнгийн зөвлөх баг ажиллуулах шийдэлд хүрснээр Зураг төслийн "Эгэл ХХК-г сонгогдон ажилласан.

Тус зөвлөх баг нь 2013 оны 02 сарын 28-аас 03 сарын 04-ний хооронд газар дээр нь ажиллаж зөрчилтэй байдлыг нягтлан ерөнхий төлөвлөөний санал схем боловсруулж сумын холбогдох мэргэжлийн хүмүүст танилцуулсан. Энэ санал нь шаардлага хангасан баримт бичиг болсон гэж үзээд АЭКОМ-ийн боловсруулж байгаа ерөнхий төлөвлөгөөнд зайлшгүй тусгуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

Хувийг "Оюу Толгой" ХХК-д хүргүүлэв.

ДАРГА

Т.БУЯН-ӨЛЗИЙ

My Documents/BALANK/A4-zasag darga

Улаанбаатар -21/432
Утас: 99112549 Факс: 976-11-631248
Веб хуудас : www.ucta.mn
И-мэйл : urbandevelopment@ucta.mn
urban.development@yahoo.com

2012-10-08 № 32

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын
засаг дарга Б.Дэндэвсамба танаа

Азийн Хөгжлийн Банкны "Зүүн говийн болон хилийн хотуудын хөгжлийн төсөл"-ийн хүрээнд Ханбогд сумын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын багийн гадаадын зөвлөх АЕКОМ компани, дотоодын зөвлөх хот байгуулалт, зураг төслийн МОН-ИНЖЭКОН ХХК-ны 10 мэргэжилтнүүд 2012 оны 10 дугаар сарын 18-аас 10 дугаар сарын 22-ны хооронд судалгааны ажлаар орон нутагт ажиллах болно.

Та бүхнээс Ханбогд сумын ерөнхий төлөвлөгөөний ажилтай холбоо бүхий албан байгууллагууд болон уул уурхайн зохих албан тушаалтнуудтай уулзах, доор дурьдагдсан материалуудтай танилцах боломжоор хангаж бидний ажилд гүн туслалцаа үзүүлэхийг хүсч байна.

Орон нутагт танилцах шаардлагатай материалууд:

1. Өмнөговь аймгийн хөгжлийн стратеги төлөвлөгөө
2. Өмнөговь аймгийн засаг даргын мөрийн хөтөлбөр
3. Ханбогд сумын засаг даргын мөрийн хөтөлбөр
4. Өмнөговь аймгийн нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн чиг хандлага
5. Өмнөговь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө
6. Одоо хэрэгжиж буй төслүүд
7. Нийгэм эдийн засгийн статистик үзүүлэлтүүд
8. Хүн амын шилжих хөдөлгөөний үзүүлэлтүүд
9. Орон сууцны хангамжийн үзүүлэлтүүд
10. Хотын хуучин ерөнхий төлөвлөгөө
11. Байрзүйн зураглал / М:2000, М:5000/
12. Инженер геологийн дүгнэлт
13. Усны хайгуулын дүгнэлт
14. Байгаль орчны үнэлгээ
15. Сум, орон нутгийн хөгжлийн талаарх сумын удирдлага, иргэдийн саналууд

ЗАХИРАЛ

П.АРИУНАА

МОНИНЖЭКОН ХХК ХОТ БАЙГУУЛАЛТ, ЗУРАГ ТӨСӨЛ, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ЭДИЙН ЗАСАГ

Өмнөговь аймгийн ИТХ-ын тэргүүлэгчдийн 2013 оны 12 дугаар сарын 20-ны өдрийн хурлаас гарсан саналуудын товъёог

№	Гарсан саналууд	Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасан байдал
ХАНБОГД СУМ		
1	Ханбогд сум гайхалтай түүхтэй, дэлхийн энергийн төв гэгдсэн газар. Үүнд тохирсон орчин үеийн аялал жуулчлалын төвийн загвар төлөвлөлт хийх. Сумын онцлогийг тусгах.	Ханбогд сумын төвийн ЕТ-г хот байгуулалтын орчин үеийн тогтвортой хөгжлийн зарчимд тулгуурлан төлөвлөсөн. Уг төлөвлөлтөөр сумын нийгэм, эдийн засаг, экологийн тэнцвэрт байдлыг хангасан. Аялал жуулчлалын хөгжил нь Ханбогд сумын төлөвлөлтийн нэг онцлог юм. Аялал жуулчлалын үйлчилгээний төв нь сумын төвд байрших бөгөөд улс болон орон нутагтай холбогдсон аялал жуулчлалын маршрутыг Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасан.
2	Дөрвөлжин төлөвлөлт нь манай говийн нөхцөлд, салхи шуургатай үед яаж зохицохыг тайлбарлах	Монголын говийн салхи, шуургатай нөхцөлд уг төлөвлөлт зохицож, үр ашигтай байхын тулд гол гудамжуудын төлөвлөлтийг салхины чиглэлтэй уялдуулах нь чухал юм. Гол гудамжуудыг баруун хойд зүгийн зонхилох салхинаас хол төлөвлөж өгсөн. Ингэснээр хотын төв хэсэгт салхины хурд буурна. Түүнчлэн хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөний түвшинд/жижиг газар, жижиг барилга/ “Салхины хонгил” төлөвлөж өгснөөр салхины хурдыг бууруулах боломжтой.
3	Үерийн далангийн асуудлыг тусгах	Үерийн хамгаалалтын байгууламжийн төлөвлөлтийн талаар II ба IV ботид тусгасан болно.
4	Ажилчдын суурин, орон сууцыг төлөвлөх	“Оюутолгой” ХХК-тай уулзаж тохиролцон уурхайн ажилчдын ихэнх нь тус сумын төвд амьдрахаар тооцож төлөвлөлтийг хийсэн. Хүн амын тооцоогоор нийт хүн амд уурхайн ажилчид болон тэдний гэр бүлийнхэн тодорхой хувийг эзэлж байгаа.
5	112,5 га газрыг сумын төвөөс зүүн хойш нөөцийн зориулалтаар нэмж төлөвлөх	Саналын дагуу сумын төвийн хойд хэсэгт нөөцийн зориулалтаар 112.5 га талбайг нэмж төлөвлөн шинэчилсэн газар ашиглалт, бүсчлэлийн төлөвлөгөөнд тусгасан.

Өмнөговь аймгийн ИТХ-ын хуралдааны протокол

Өмнөговь, Даланзадгад

2013.12.20

А.Жаргалсайхан:

- Газрын доорх барилга байгууламжийнэх үүсвэр нь зүүн талдаа байна, баруун урд талдаа бохир нь байнагэж ойлголоо. Тэгэхээр бохир чинь дээшээ урсаж, цэвэр чинь доошоо гэсэн байдалтай харагдаж байна. Энэ харсан эсвэл буруу байна уу?
- Ер нь ус хангамжийн асуудал эрс хүнд байгааг бид мэдэж байна. Энэ усны асуудлыг яаж шийдэж байна вэ? Одоо хайгуул хийж байна гэж байна. Хайгаад гарахгүй шүү дээ.

Х.Түмэндэлгэр:

- Энэ төлөвлөлтөд аялал жуулчлалыг хэрхэн төлөвлөсөн бэ?
- Нөгөө талаар энэ төлөвлөлт Америк улстай адил дөрвөлжин төлөвлөлт байна Энэ нь манай говийн нөхцөлд ямар байх бэ? Салхи шуургатай үед яаж зохицох вэ?

Г.Цог-Өрнөх

- Ханбогд сумын орон сууцанд орох иргэн 2025 он гэхэд яагаад одоогийн Улаанбаатар хотын орон сууцны айлуудаас 50 хувиар бага ус ашиглана

Р.Сэддорж:

- “Оюу Толгой” ХК-ийн олон ажилчдын орон сууцыг хаана төлөвлөсөн бэ? Энэ зурганд харагдахгүй байх юм. Тэгээд энэ 3 сумын төлөвлөлтийг харж байхад сум бүрийн онцлогийг харуулсан шинэлэг зүйл алга байна. Ханбогд сумын хувьд гайхалтай түүхтэй, дэлхийн энергийн төв гэгдсэн газар шүү дээ. Үүнд тохирсон загвар төлөвлөгөө харагдахгүй зүгээр л одоогийн байгааг тэр хэвээр нь төлөвлөсөн орчин үеийн хот төлөвлөлтийн шинэлэг зүйл алга байна.

Т.Буян-Өлзий:

- Өмнө танилцуулагдсан төлөвлөлтөд үерийн далангийн асуудал тусгагдаагүй байхад нь хэлж ярьж байсан, одоо мөн харагдсангүй тусгагдаагүй байна. Энэ асуудал хэрхэн шийдвэрлэгдсэн бэ?
- Энэ нөөц газраар төлөвлөсөн газрын тал хувийг олгох шийдвэр гаргачихаад байна. Одоо 112.5 га нөөц газар нэмүүлэхдээ энэ төлөвлөснөөс зүүн хойшоо нэмүүлэх хэрэгтэй байна.

П.Золжаргал:

- Өмчлөх газрын нөөцийг 2025 он хүртэл нь тогтоох шаардлагатай байна. Ханбогд суманд хүлээгдэж буй газрын хэмжээ 112,5 га газар шаардлагатай байна.
- Гэр хорооллын шугам сүлжээний асуудлыг 2025 он хүртэл нь нэмж төлөвлөх хэрэгтэй байна. Учир нь одоо гэр хороололд өмчлүүлсэн газрыг чөлөөллөдөг учир гэр хорооллын төлөвлөлт шаардлагатай байна.
- Мөн энэ нөөц талбайдаа инженерийн шугам сүлжээ, барилга байгууламж нь давхар төлөвлөж өгөх хэрэгтэй байна. Тэгэхгүй бол одоогийх шиг араас нь дахин төлөвлөлт хийгдээд айл өрхүүдийг нүүлгэн шижүүлэх болоод байна.

Н.Жамъянхорол:

- Тэгэхээр энэ төлөвлөлтөд заавал тус компанийн орон сууц бусад байгууламжийг төлөвлөх хэрэгтэй. Тэр дагуу Ханбогд сумын удирдлагууд тус компанид шаардлагаа тавьж, ажилчдыг нь суурьшуулж тус сумыг хөгжүүлэх зайлшгүй шаардлагатай байна.

Хурлын дарга:

- Бид бүхэн энэхүү өргөтгөсөн хурлаас гарсан саналуудыг тусгасан тэмдэглэл хүргүүлнэ. Энэ дагуу ажил зохион байгуулах ёстой байх гэж бодож байна.
- Энэ үзүүлсэн танилцуулгууд нилээн хуучны тоотой, өмнөх үзүүлэн самбарууд, бичиглэл нь засагдаагүй танилцуулгыг ашиглаж танилцууллаа. Эдгээрийг шинэчлээрэй гэж хэлмээр байна.
- Сая 2-3 удаа уулзлаа гэхэд сумдууд саналын зөрүүгүй байна. Харьцангуй байдлаар харахад аймгийн удирдлага, засаглалын байгууллага, газрын албатайгаа ярилцаагүй шүү.

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН
ИРГЭДИЙН ТӨЛӨӨЛӨГЧДИЙН ХУРЛЫН
ТЭРГҮҮЛЭГЧДИЙН ХУРЛЫН ТОГТООЛ

2013 оны 10 сарын 20 өдөр

Дугаар 136

Даланзадгад

□ Ерөнхий төлөвлөгөө хэлэлцсэн тухай □

Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 18 дугаар зүйлийн 18.1.2 /e/, 20 дугаар зүйлийн 20.1.7, Хот байгуулалтын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.5 дахь заалтыг тус тус үндэслэн аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын Тэргүүлэгчид, аймгийн Засаг даргын зөвлөлийн гишүүдийн хамтарсан хуралдаанаар Ханбогд, Цогтцэций, Гурвантэс сумдын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулсан багийн ажлын тайланг хэлэлцээд ТОГТООХ нь:

1. Ханбогд сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд 112,5 га, Гурвантэс сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд 150 га газрыг тус тус нөөцийн зориулалтаар нэмж төлөвлөн, хуралдаанаас гарсан саналуудыг тусган орчин үеийн хөгжлийг харуулсан тооцоо судалгаатай ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулсугай.

2. Агаарын бохирдол, тоосжилт ихтэй Цогтцэций сумын төвийн төлөвлөлтийг гарсан саналын дагуу дахин шинэчилж, шинэ суурьшлийн бүс тогтоон, орон нутгийн өмчит "Таван Толгой" Хувьцаат компани, "Эрдэнэс Таван Толгой" ХХКомпани, "Энержи ресурс" зэрэг компаниудын саналыг авч уул уурхайн салбарын хэтийн төлөвлөлттэй нягт уялдуулан хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг шинээр боловсруулсугай.

3. Дээрх сумдын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулсан гүйцэтгэгч компанитай сумдын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал, Засаг дарга нар харилцан хамтарч ажиллан сумдын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг 2014 оны 1 дүгээр улиралд аймгийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлын Тэргүүлэгчдийн хуралд танилцуулахыг аймгийн газрын харилцаа, барилга хот байгуулалтын газрын дарга /Ч.Мөнхжаргал/-д даалгасугай.

ХУРЛЫН ДАРГА

Л.БАТЧУЛУУН

4. ИРГЭДИЙН САНАЛ

Иргэдтэй хийсэн уулзалтын протокол

2012.10.19

- Сургууль хангалттай биш. Одоогийн байдлаар 20 ангид 830 гаруй сурагч байна.
- Цэцэрлэг ч мөн адил хангалтгүй л байна.
- “Сомоны” клиникийн төслийн хүчин чадал 175 ор боловч 15 ортойгоор, зориулалтын бусаар ашиглагдаж байна.
- Амьдралын чанар муу байна.
- Хүмүүс өөрсдийн авдарыг нээж болох боловч бусад хүмүүс манай баялгийг хэрэглэж болохгүй, зүгээр өгөхгүй. Манай баялгийг ашиглаж байгаа бол бидэнд эмнэлэг гэх мэтийг барьж өгөх ёстой.
- Өмнөх ерөнхий төлөвлөгөө, томоохон төслүүд хэрэгжиж байгаа эсэх нь эргэлзээтэй 11 жил суманд дорвитой юу ч хийгээгүй. Олон төслүүд их хэмжээний мөнгө зарсан боловч үр дүн байхгүй байна. Тиймээс маш их судалгаа явуулж, хангалттай зөвштлцөж, судлах хэрэгтэй. Бодит үр дүн гаргах шаардлагатай байна.
- Зам дагасан хөгжил, зам тээврийн хөгжил бол энэ нь хот суурин газрын хөгжлийн гол тулгуур юм..
- Замын болон инженерийн шугам сүлжээ, барилга байгууламжуудыг барих хэрэгтэй.
- Сумын суурин хүн ам 4130, хөдөлгөөнт хүн ам 19000-20000 хүрээд байна. Сумын төвд 2700 хүн амьдарч байна.
- Усны хэрэглээ 25 литр/өдөр.
- Оюутолгойгоос сум хэрэгцээнийхээ усыг авч ашигладаг боловч усны нөөц хангалтгүй.
- Хаягдал ус баталгаатай эх үүсвэр биш. Энэ нь хувийн худагтай хүмүүсийн хувьд баталгаатай байж болох юм.
- Сумын нутаг эмийн ургамлаар баялаг.
- Энэ жил гэхэд кэмпэд 800 Монголчууд, 7.800 Хятад нэмэгдэж нийт 10000 орчим хүн аж төрж байна .
- Оюутолгойнхон суманд их нөлөөтэй бөгөөд суманд амласан 40 км автозамаа барьж өгөөддоронд нь усны нөөцийг маань авчихсан .
- Энэ асуудал улам хүндэрсээр байна. Хурдан арга хэмжээ авах шаардлагатай.
- Хүн амын 60%-ийг инженерийн хангамж бүхий орон сууцанд амьдруулахыг хүсч байна. Нутаг дэвсгэрийн аль ч хэсгийг инженерийн шугам сүлжээнд холбож болно.
- Сум нь гэр хорооллын бүс байх ёстой. Энэ нь нэг талаас сууцны төрөл, нөгөө талаарүндэсний онцлог юм.
- ОТ -д хүмүүс 3-5 жил ажиллаад эрүүл мэнд нь муудаж байна.

- Бид еөрнхий төлөвлөгөөгөөр инженерийн шугам сүлжээ төлөвлөж өгөхийг хүсч байна.
- Суманд газар доорхи байгууламжийг төлөвлөж өгөх ёстой.
- Төлөвлөгөөгөөр хотын парк төлөвлөж өгч болох уу? Тэнд булаг бүхий парк барих боломжгүй бол Дархан-Уул зэрэг аймгийнх шиг гүүр гэх мэт тусгай байгууламж төлөвлөж болох уу. Энэ газар орон нутгийн иргэдийн хувьд маш чухал ач холбогдолтой байдаг.
- Сумын зүүн талд хогийн цэг байгаа. Нүүлгэж үйлдвэрийн дэргэд байрлуулах.
- Утаа нэмэгдэж байна.
- Бид 24 цагийн турш эрчим хүчээр хангагдахыг хүсч байна.
- Байгаль орчин, түүх сочлын дурсгалыг хэвээр хадгалах.
- Уурхайн үйл ажиллагаа, хаалтын дараах нөхөн сэргээлт бүрэн хийх
- Зарим газрын унаган байгалийн төрх, хэлбэрүүдийг хэвээр хадгалах.
- Уламжлалт мал аж ахуй, шилмэл омгийн тэмээний үүлдрийн аж ахуйг хөгжүүлэх
- Logo Hanbogda байх - Тэдний булаг , тэмээ
- Оюутолгойн инэhn ажилчид гэр бүлтэйгээ байнга холбоотой байж, ажилчдын ар гэрийнхэн тус суманд түр суурьшиж байна. Тэдэнд зориулсан тусгай бодлого хэрэгтэй
- Оюутолгой төсөл дууссаны дараа ч боловсруулах үйлдвэр ажиллаж байхыг хүсч байна.
- Малын бэлчээр хомс, тодорхой бус байна.

№	Тусгах саналууд	Тусгасан байдал	Байгууллагын нэр
БИЗНЕСИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН САНАЛЫН ТОВЪЁОГ			
1	Газар олголттой холбоотой зөрчилдөөнийг шийдвэрлэж дуусгах		"Оюутолгой" ХХК
2	Дэвсгэр зургийн асуудлыг шийдэх. Дэвсгэр зураг шаардлага хангахгүй байгаагийн улмаас газар олголт нь ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдахгүй, зөрчил хэвээр үлдэж байгаа юм		
3	Оюутолгойн бизнес паркийн байршлыг эцэслэн шийдэж дэд бүтцийн хангамж болон эрэлт хэрэгцээний шийдэлд тодорхой тусгасан байх		
4	ЕТ-ний зураг төслийн боловсруулалт, экспертээр батлуулах ажлууд нилээд хугацаагаар хойшлогдох үед дэд бүтцийн зураг төсөл боловсруулагдаж дууссан. Үүнээс үүдэн гарсан зураг төслийн зөрчилдөөнийг шийдвэрлэж инженер техникийн ажлын гүйцэтгэгч байгууллагуудын хооронд зохицуулалт хийх шаардлагатай.		
5	Замын өргөтгөл болон зам барилгын зориулалттай газрыг тодорхойлох, ус зайлуулах байгууламжийн төлөвлөлт хийх		
6	Замын талбайн хэмжээнд шугам сүлжээний коридор тогтоож төлөвлөж өгч байж ирээдүйд хийгдэх шугам сүлжээг зохион байгуулалттай суурилуулах боломжтой болно.		
7	Дэд бүтцийн шугамын чиглэлийг зам барилгын зориулалттай талбайн дагуу тусгасан байх хэрэгтэй ба үүний нарийвчилсан зураг төслийн ажлыг үе шаттай хийх		
8	Усны эрэлтийн тооцоо маш доогуур үзүүлэлттэй харагдаж байна. Усан хангамжийн эрэлт хэрэгцээг нарийвчлан тооцож, төлөвлөлтийн шийдлийг топорхойлох. Мөн АҮП-ийн усны хэрэглээг тодорхойлох. Ус-Акуатерра компанийн бодит тайлангаар мэдээлнэ.		
9	Ус цэвэршүүлэх байгууламж хотын өргөтгөл хэсгийн салхины эсрэг байршилтай байна. Үүнийг илүү зохимжтой байршилд байгуулах		
10	Үерийн усны хамгаалалтын судалгаа, төлөвлөлт хийх		

11	Оюутолгойн уурхайгаас татсан цахилгааны шугамыг өргөтгөж сайжруулан ашиглах боломжтой байхад яагаад эрчим хүчний станц байгуулах хэрэгтэй байгааг ойлгохгүй байна. Мөн одоо Сауд Гобигийн бүсийн цахилгаан төлөвлөлт хийгдэж, бүсийн эрчим хүчний ирээдүйн бодлого яригдаж байна. Үүнтэй төлөвлөлтөө уялдуулах хэрэгтэй.		
12	6-10кВ цахилгаан хангамж шаардагдах усны эх үүсвэрийн байршилд ердөө 0.4кВ цахилгааны шугамтай байна. Цаашилбал, одоо байгаа трансформатор нь 10 цахилгаан дамжуулах шугамны хүчин чадалтай байхад дөнгөж нэг дамжуулах шугамтай байна.		
13	Халаалтын зуухны хүчин чадал, төрлийн талаархи мэдээлэл дутмаг байна.		
14	Холбоо харилцааны дэд бүтцийн эрэлт хэрэгцээ болон хангамжийн шийдлийг тодорхойлох		
15	Хатуу хог хаягдлын асуудлыг шийдэх, төлөвлөх		
16	ХОТ-нд ус түгээгүүр, зам барилга гэх мэт олон чухал асуудлууд тусгагдаагүй байна. 2012 оны ханшийг тусгасан тул өнөөдрийн байдалтай харьцуулахад маш бага байна.		
17	Хэрэгжүүлэлтийн төлөвлөгөө, менежмент, институцийн хөгжлийн талаар сумтай зөвшилцөн шийдэл гаргах. Энэ талаархи ерөнхий төлөвлөгөөний баримт, материалыг сум болон Оюутолгой компанид өдийг хүртэл ирүүлээгүй байна.		
18	Баримт бичгийн дагуу дутуу зургууд болон диаграмууд мөн орхигдсон ажлуудыг цэгцлэх.		
19	ЕТ-ний баримт бичгүүдийг Сумын ЗДТГ, Оюутолгой ХХК болон бусад гол оролцогч талуудаар гарын үсэг зуруулж баталгаажуулах		

5. ИРГЭДЭЭС АВСАН СУДАЛГАА

№	Асуултууд	Тоо ширхэг	Хувь хэмжээ	
			Сумын нийт хүн амд эзлэх хувь	Нийт судалгаанд оролцсон хүн амд эзлэх хувь
1.	Та ажил хийдэг үү ?	27	0.6	64
	- Тийм	14	0.3	36
2.	Та ямар түвшний боловсролтой вэ?	10	0.25	24
	- Дээд	20	0.48	48
	- Бүрэн дунд	11	0.28	28
	- Дунд	0	0	0
3.	Танд доорхи тээврийн хэрэгслийн аль нь байгаа вэ?	25	0.6	49
	- Машин	17	0.4	33
	- Мотоцикл	0	0	0
	- Унадаг дугуй	0	0	0
	- Морин тэрэг	9	0.2	18
4.	Та доорхи орон сууцнуудын алинд нь амьдардаг вэ?	3	0.07	7.3
	- Орон сууц	4	0.09	9.8
	- Хашаа, байшин	33	0.8	81
	- Хашаа, гэр	1	0.02	1.9
5.	Та ам бүл хэдүүлээ амьдардаг вэ?	2	0.05	4.9
	- 1	1	0.02	2.4
	- 2	11	0.26	27
	- 3	13	0.32	32
	- 4	14	0.38	33.7
6.	Та ирээдүйд энэ суманд амьдрах бодолтой байна уу?	39	0.95	95.1
	- Тийм	2	0.05	4.9
7.	Сумын төвийн боловсролын байгууллагын хүрэлцээ таны хувьд ямар санагддаг вэ?	15	0.36	37
	- Сайн	26	0.62	63
8.	Сумын төвийн эрүүл мэндийн байгууллагын хүрэлцээ таны хувьд ямар санагддаг вэ?	24	0.6	59
	- Сайн	17	0.4	41
9.	Сумын төвийн соёлын байгууллагын хүрэлцээ таны хувьд ямар санагддаг вэ?	27	0.65	66
	- Сайн	9	0.22	22

10.	Сумын төвийн худалдаа үйлчилгээний байгууллагын хүрэлцээ таны хувьд ямар санагддаг вэ? - Сайн - Муу	34 2	0.82 0.05	83 4.9
11.	Сумын төвийн нэн шаардлагатай байгаа үйлчилгээ таны бодлоор юу байна вэ? - Ахуйн үйлчилгээ - Спорт заал - Цэцэрлэг - Сургууль - Гал команд - Номын сан - Соёлын төв	13 2 3 3 1 1 1	0.3 0.05 0.07 0.07 0.02 0.02 0.02	32 4.9 7.3 7.3 2.4 2.4 2.4
12.	Сумын төвийн тохижилтыг ямар байгаасай гэж хүсч байна вэ? - Хоггүй тоосгүй - Замаа сайжруулах - Гэрэлтүүлэг сайтай - Орон сууцтай - Ногоон байгууламжтай	23 9 7 2 7	0.55 0.22 0.17 0.05 0.17	56 22 17 4.9 17
13.	Та чөлөөт цагаа яаж өнгөрөөдөг вэ? Чөлөөт цагаа үр дүнтэй өнгөрөөх газар танай сумд бий юу?	Байхгүй 27	0.65	66
14.	Та хашаандаа болон байрныхаа гадаа мод тарьдаг уу? - Тийм - Үгүй	14 20	0.34 0.48	34 49
15.	Та хүнсний ногоо тариалдаг уу? - Тийм - Үгүй	5 30	0.12 0.72	13 74
16.	Та бизнес эрхэлдэг үү? - Тийм - Үгүй	5 27	0.12 0.65	13 66
17.	Бизнес хийхэд тулгардаг хүндрэл юу байна вэ? - Санхүү - Цахилгаан - Мэдээлэл харилцаа	20 5 4	0.48 0.12 0.09	49 13 9.7
18.	Хэрэв танд мөнгө өгөөд таныг бизнес хий гэвэл та ямар бизнес хийх вэ? - Жижиг дунд үйлдвэрлэл - Авто засвар - Үйлчилгээний төв - Газар тариалан	6 3 5 5	0.14 0.07 0.12 0.12	14.6 7.3 13 13

6. ЯАМ, ТУСГАЙ ГАЗРЫН САНАЛ, АЛБАН БИЧИГ

№	Тусгах саналууд	Тусгасан байдал	Огноо
ЯАМ, ТУСГАЙ ГАЗРЫН САНАЛЫН ТОВЬЁОГ			
1	Уг төлөвлөлтийн төсөлд нутгийн иргэдийн саналыг авч, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах	Уг төлөвлөлтийг хийх явцад нутгийн иргэдтэй уулзалт ярилцлага 2 удаа, хэсэгчилсэн ярилцлага 9 удаа, бизнесийн групптэй уулзалт ярилцлага 2 удаа хийж баг бүрийн төлөөллийг оролцуулан 100 иргэдээс 17 асуулттай түүвэр судалгааг авч дүгнэлт гаргасан. Мөн иргэдэд 2 удаа танилцуулга, хэлэлцүүлэг хийгдсэн. Эдгээр уулзалт, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын протокол, материалууд тайлбар бичгийн хавсралтанд тусгагдсан.	2013.10.24
2	Төлөвлөлтийн салшгүй хэсэг нь байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөлт байхаар тусгах	Одоо байгаа уул усны урсац, онцлогт тулгуурлан ургамалжилттай хэсгийг ногоон байгууламж болгож, хамгаалж үлдэхээр төлөвлөлтийг хийсэн	
3	Түүх, соёлын өв, дурсгалт газрыг хамгаалах, ашиглах замаар төлөвлөлт хийх	Сумын түүх, соёлын хамгийн гол өв болох хуучин сүмийн туурь болон сумын төвийн сургуулийн барилгыг хэвээр үлдээж, хамгаалахаар төлөвлөсөн.	
4	Эдийн засгийн хөгжлийн яамнаас боловсруулсан 1 маягийн зураг төслөөр спортын барилга байгууламжийг төлөвлөх	Төлөвлөж өгсөн спортын барилга байгууламжийг уг зураг төслөөр барьж байгуулах боломжтой.	
5	Тухайн сум, суурин газруудын хүн амын тоонд тулгуурлан 1 хүнд 1 м ² -аас дээш хэмжээний спортын байгууламж, дугуйн зам, явган замыг төлөвлөх, иргэд бие даан спортоор хичээллэх задгай талбай бүхий соёл спортын хүрээлэнг төлөвлөх	Спортын байгууламж, соёл спортын хүрээлэнг хүн амын тоонд тулгуурлан норм, дүрмийн дагуу төлөвлөж өгсөн. Бүх зэрэглэлийн замын дагуу дугуйн зам, явган зам төлөвлөсөн.	
6	ЕТ-д "Нийгмийн даатгалын тасаг"-ийн барилга байгууламжтай холбоотой мэдээллийг оруулах	"Нийгмийн даатгалын тасаг"-ийн барилга байгууламжтай холбоотой мэдээллийг Ерөнхий төлөвлөгөөний тайлбар бичигт оруулсан. /Боть-II/	
7	Газар өмчлөл, эзэмшлээр авч газар дээрээ барилга байгууламж, хашаа барьсан айл өрхийг аль болох хөдөлгөж, шилжүүлэхгүй байх	Аль болох нүүлгэн шилжүүлэхгүй байхаар бодолцож, хамгийн боломжийн хувилбарыг сонгосон.	
8	Гэр хорооллын төлөвлөлт байхаар оруулах	Гэр хорооллын бүсийг төлөвлөж өгсөн	

Яаман дээр хийсэн хурлын протокол

- Бидний анхаарах сум Ханбогд мөн.
- Хуучин ЕТ шинэ ЕТ-тэй хэрхэн уялдах, хэсэгчилсэн ЕТ-г яаж уялдуулах талаар тодорхойлох хэрэгтэй.
- Хөрөнгө оруулалт, санхүүжилтыг хэрхэн тодорхойлох вэ? Тэгвэл ОТ ямар хэмжээтэй ямар хөрөнгө оруулах боломжтой вэ?
Хамгийн ашигтай газар хөрөнгө оруулах нь зөв, эс тэгвэл хамгийн шаардлагатай хөрөнгө оруулалт сүүлд гарах боломжтой.
- Хот баригдахад цаашдын үйл ажиллагааны зардал хэрхэн бий болох вэ? Үйл ажиллагааны зардал тодорхой болоогүй байгаа тохиолдолд ОТ том хөрөнгө оруулалт хийх боломжгүй.
- Бие даасан эдийн засгийн тодорхой хөшүүрэг байх ёстой. ҮТП төлөвлөж байгаа энийг тусгаж өгөх хэрэгтэй.
- Монгол дахь “Мөрөөдлийн хот”-ыг бий болгох нэгдсэн санаатай байх.
- Хоёр дахь удаагаа хөрөнгө оруулагч компаниудын саналыг сонсох.
- Орон нутгийн нэг л хүнтэй харилцахгүй орон нутгийнхны саналыг авах тодорхой зүйл хийгээсэй.
- Оюутолгойн ажилчид хэзээ хотод оршин суух вэ?
- Дэд бүтцийн асуудлыг шийдэх талаар тодорхой хариулт өгсөнгүй. Хариулт авах хэрэгтэй байна.

2012.12.11

- Оюутолгой суман дээр суурьшил үүсгэх юмуу?
- Нэг саналд хүрье. Анхан шатны хүсэл чинь томоохон хот барих уу, эсвэл хотхон уу?
- Одоо байгаа гэр хороолол хэзээ алга болох вэ?
- Орон нутагт орон сууц барьсны дараа ажилчдаа зөөх гээд байна уу?
- Орон сууцжилтын олон төрлийн хувилбар байна. Нэг нь бол одоогийнхоороо эсвэл хашаандаа орон сууц бариад амьдрах.
- Уурхайн хот нь яг ямар байх вэ?
Хүсэж байгаа нэгдсэн загвар байж нэгдмэл шийдлийг олох хэрэгтэй байна. Хамтарч ажиллаад хувийн хэвшлийнхнийг оролцуулаад төлөвлөлт хийх санаа байна.
- Системтэй, бүтэц зохион байгуулалттай хамтарч ажиллаач.
- Төслөө гүйцэтгээд дараа нь хэн хэн хөрөнгө оруулж болох вэ тэр үндэслэлээс авч үзэж байна.
- Монгол улс аливаа зүйлийг хүчээр, хүчилж хийж чадахгүй. Ханбогд ажилчдыг татаж байхад улстай хамтрахгүй бол бид чадахгүй.
- Хүн амын өсөлтийг хаанаас үндэслэсэн бэ?
Ажил эрхлэлтийн төсөөлөл болон нүүн шилжиж ирэх дээр үндэслэн хийсэн.
- Маш өргөжсөн хамтарсан эдийн засаг бүхий гурав дахь хот байхаар том хот бий болгох.
- Ажилчдад ч таатай орчин бүрдэж байна. Оюутолгой тодорхой хэмжээний мөнгө гаргана. Байхгүй бүх мөнгийг гаргаж чадахгүй. Засгийн газраас үүнийг дэмжих хэрэгтэй.
- 2 аргаар хийж болно. 1-рт, Оюутолгой, Засгийн газртай сууж байгаад хуваах. Үндсэн төлөвлөлт гаргасан байхад хөрөнгө оруулалтыг хувааж шийднэ. Бүгдийг гаргаж чадахгүй. Хувийн хэвшлийнхний саналыг авч байж дараа нь хөрөнгө оруулахаа шийднэ.
- Оюутолгойн ажилчдыг суурин амьдрулмаар байна.
- Та нар өөрсдөө хийх шаардлагатай. Бид нартай уялдаж хамтарч ажиллах шаардлагатай. Хамтарч ажиллах бид компани, улс биш.
- Оюутолгой хашаа барьж хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх.
- Оюутолгойгоогоос хамаарсан хот байна. Гэвч ерөнхий төлөвлөгөө, үйлдвэрлэлийн ерөнхий төлөвлөгөөг сайн тусгаж өгөх хэрэгтэй байна. Саналаа гаргах шаардлагатай байна.
- Инженерийн дэд бүтцийг бий болгох шаардлагатай байна. Төр, Оюутолгой, хувийн хэвшлээс хамаарч хотын хөгжил явагдана. Оюутолгойн үүрэг юу байх вэ? Маш тодорхой авахуулах хэрэгтэй байна.

Үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн яаман дээр хийсэн уулзалтын протокол

Уулзалтанд оролцсон:

2014.01.10

1. Стратегийн бодлого, төлөвлөлтийн газар	Л.Чой-Иш
2. “Мон-Инжэкон” ХХК захирал, хот төлөвлөлтийн инженер-эдийн засагч	П.Ариунаа
3. “Мон-Инжэкон” ХХК Архитектор	Н.Саруул-Оргил

- **П.Ариунаа:** Та бүхэнтэй үйлдвэр болон хөдөө аж ахуйн чиглэлээр танайхаас барьж байгаа бодлого чиглэл манай ЕТ-тэй хэр уялдаж байна вэ? Мөн ЕТ дээр нэмж тусгах ямар асуудал байна вэ гэдэг талаар санал солилцох гэсэн юм.
- **Л.Чой-Иш:** Нэгдүгээрт, ажлынхаа хувилбарыг сайжруулъя гэсэн асуудал орж ирж байгаа. Хоёрдугаарт, хүнд үйлдвэрийн талаархи асуудал. Хүнд үйлдвэрийн талаар манай гол бүтээн байгуулалт бол Сайншанд дахь АҮЦ-ын ажил юм. Газрын хувьд өмнөх засгийн газрын үед сонгочихсон. Тэр газар нь мэргэжлийн биш, инженерүүдийн сонголтоор сонгогдсон байсныг саяхан суурин төлөөлөгч ажиллуулж газар дээр нь судалгаа хийсний үндсэн дээр өөрчлөгдөх байх. Та бүхэн өмнөх шийдэл дээр үндэслэн ажлаа хийсэн байх. Бид энэ тал дээр ажлаа уялдуулахгүй бол болохгүй.
- **Л.Чой-Иш:** Хүн бүрийн орлого нь тодорхойгүй учраас бид ийм арга хэмжээ авч байгаа юм. Ерөөсөө “бирж” байгуулаад малчид бүх бүтээгдэхүүнүүдээ биржээр, дансаараа дамжуулаад явбал орлогыг нь тодорхойлох боломжтой болно. Тэгэхээр орлоготой болоод ирэхээр сумын төвд ч юмуу нэг малчдын бүлэг үүснэ. Одоогийн малчид 2 гэртэй, тал хувь нь суман дээрээ суугаад, тал хувь нь хүүхдүүдээ суман дээр суулгадаг болчихсон. Иймээс суман дээр малчны хороолол төлөвлөж өгч байгаа. Тэгээд суман дээрээ канад хаус гэх мэт барилгатай болгох 8 хувийн зээлд хамрагдах нөхцлийг бүрдүүлж өгнө. 8 хувийн зээлийн талаар малчдын гол асуулт бол нийгмийн даатгал төлдөг байх, тогтмол орлоготой байх боломжтой юу гэсэн асуудал байгаа. Тэгэхээр нийгмийн даатгалаа эндээсээ төлдөг байх гэсэн 8 хувийн зээлд хамрагдах нөхцөл тавиад орлогыг нь бирж яг тодорхойлоод өгчихнө. Бидний одоо хийж буй зураг дээр ийм малчны хорооллууд бий болно гэсэн төсөөлөлтэй байгаа.(Зурагт зааж ярив)
- **П.Ариунаа:** Энэ бөөрөнхий нь сумын төв үү?
- **Л.Чой-Иш:** Энэ хуучин сум.Мөн та бүхэн сайн мэдэх байх. Сайдын санаачилсан Баянхонгор аймгийн Бууцагаан, Баянлиг сумдад “Шинэ сум” төслөл хэрэгжиж байгаа. Энэ асуудлаар сая аймгийн засаг даргатай

уулзан гэрээн дээр тусгаж байгаа гол зүйл нь “Шинэ сумыг” бий болгохдоо малчны хороолол би болгоно гэсэн асуудал. Нэг сум 16 орчим тэрбум төгрөгөөр байгуулагдаж байгаа. Тэгэхээр энэ шинэ сум нь дэд бүтцэд холбогдсон тохилог сум болно. Малчдад зээл олгоно. Тэгэхээр зэрэг энэ сум маш хурдан баригдана. Мөн дэд бүтцийн асуудлуудын шийдлүүд нь гарч байна. Шинжлэх ухаан технологийн хувьд ч гэсэн дэвшилттэй гэж үзэж байгаа.

- **П.Ариунаа:** Шинэ сумын төв малчны хороололтой байна уу? Сумын төв дээрээ байна гэж үзэж байгаа биз дээ?
- **Л.Чой-Иш:** Сумандаа байна.
- **П.Ариунаа:** Малчны хорооллын дэд бүтцийн асуудал шийдээд орон сууцных нь асуудлыг шийдэх юмуу?
- **Л.Чой-Иш:** Цогцоор нь шийднэ л гэсэн үг. Дэд бүтцийн асуудлыг тооцооллоор авч үзэхэд хэдийн чинээ хол зайтай байх тусмаа өртөг өндөртэй гарах нь мэдээж. Тэгэхээр үүнийг цогц байдлаар нэг мөр л шийднэ. Шинэ сумын төв, малчны хорооллуудыг хооронд нь холбож өгье гэсэн шийдэлтэй байгаа.
- **П.Ариунаа:** Танай санал, манай санал 2 ерөнхийдөө агуулгын хувьд ойролцоо юм байна. Бид сумын дэд бүтцийг аль болох тараалгүй эдийн засгийн үр ашигтай байлгах үүднээс нягтралыг сайжруулах төлөвлөлт хийж байгаа. Энэ төлөвлөлт маань зарим газраар дэмжигдээд, зарим газар эсэргүүцэж байгаа. Одоо хот төлөвлөлт, газар өмчлөлийн хууль 2 чинь зөрчилдөөд, “Иргэн өөрт ноогдох газраа өмчилж авах гээд байхад чинь та нар яагаад нягтрал гэж яриад байдаг юм? Бид газраа авдгаараа авах ёстой. Бид чинь уудам дэлгэр нутагтай хүмүүс. Хуулийнхаа дагуу байя” гэсэн асуудлууд сөрөн гарч ирж байгаа.
- **Л.Чой-Иш:** Тиймээ, саналууд маань агуулгын хувьд ойролцоо байна. Энэ асуудлын хувьд аль болох нягтралтай байх нь зүйтэй. Шаардлагатай газрынх нь зориулалт нь аймаг, суман дээр эзэмшүүлэх газрын хэмжээтэй зөрчилдөх асуудал байгаа. Энэ асуудлыг нийтээрээ шийдэж зөвшөөрсөн өөр газар тариалангийн талбай, хүнсний ногооны талбайн зориулалтаар олгох ийм шийдэл байж болох юм. Сум олгох газраа зориулалтаар нь заагаад өгчихсөн, төлөвлөлтөндөө оруулчихсан тэндээ нэгдсэн байдлаар ус гэх мэт асуудлаа шийдчихсэн ийм байдлаар шийдэж болно гэсэн байр суурьтай байгаа. Биржийн хувьд бид өнгөрсөн жилийн 4 сараас эхэлж ажиллан ноолуурын 90 хувийг арилжаалсан байгаа. Тэгэхээр энэ бирж орон нутаг дээрээ брокеруудтай байна. Бирж байгуулахад дэлгэц, интернеттэй байх хэрэгтэй. Интернетэд орж мэдээллүүдээ аваад л

арилжаагаа явуулчихна. Нээх их мундаг юм ч хэрэггүй. Тэгээд дээр нь баталгаат агуулах хэрэгтэй болно. Тэгэхээр “Шинэ сум” дээр гол барьж байгаа зарчим бол хуучин сумын агуулах сав, байрнуудыг тэр чигээр нь хоршоо эсвэл ХАА-ын биржийн агуулах сав болгоод шууд ашиглаж болно. Заримд нь мал нядалгааны цех байгуулна. Улсаас үүн дээр дэмжлэг үзүүлж болно.

- **П.Ариунаа:** Энэ санаа одоо яг явж байна уу?
- **Л.Чой-Иш:** Ийм загвартай болчихсон учраас бидний 2014 оны том зорилт бол орон нутагт сумын төвөө хөгжүүлэх. Орон нутаг өөрөө эрхтэй болсон учраас асуудлуудаа нэг нэгээр нь шийдээд явах, төсвийн хөрөнгийг үр ашигтай зарцуулах, нэгэнт бий болсон бүтээн байгуулалтыг нураалгүй ашиглаад явах талаас нь хандах хэрэгтэй.
- **П.Ариунаа:** Танайхаас санаачлан Баянлиг, Бууцагаан хоёрт хийж буй “Шинэ сумын төв”-ийн бүтээн байгуулалт бараг дуусах дөхчихсөн байна лээ. Тэгэхээр дараа дараагийн төслийн ямар санаа байгаа бол?
- **Л.Чой-Иш:** Энэ талаар одоохондоо сонголтын тухай яригдаагүй байгаа.
- **П.Ариунаа:** Одоо энэ стратегийн ач холбогдолтой газруудад энэ төслийг хэрэгжүүлэх талаар танайд яригдаж байгаа болов уу гэдэг бас бидэнд сонин санагдаж байна.
- **Л.Чой-Иш:** Ягдоо тэр хэсэгт хэрэгжүүлнэ гэж сонгоогүй байгаа. Дээрх 2 суманд одоо малчдын хорооллын загвар гарна. Үүнийг хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж төсвөөс 600-аад сая төгрөг тавьсан. Суман дээрээ малчны хорооллын дэд бүтцийг иж бүрэн байдлаар шийдэж өгөхгүй бол төсөөлөл бас буруу тийшээ явчих гээд байна. Тэгээд энэ гаргасан загвараа тухайн газартаа тохируулаад хуулаад тавичих боломжтой. Газар тариалангийн хувьд бол говийн бүс нутаг өөрөө том потенциалтай. Дархан, Сэлэнгэ байхад энд хөгжүүлэх шаардлага байна уу? гэж болох юм. Энд улаан лооль, өргөст хэмх гээд нарийн ногоонууд сайн ургалттай байдаг. Өмнөговь бол ийм тариалан эрхлэх потенциалтай болчихсон байгаа. Говийн аймгуудад усжуулалтын систем тавьж өгөх төсөл явж байгаа. Энэ тал дээр бид Египетийг загвар болгож авдаг. Цөлжилтийг бууруулах, бэлчээрийг сайжруулах чиглэлээр ч гэсэн ажлууд хийгдэх бүрэн бололцоотой. Мод зэрэг ус их ашигладаг ургамал тариалах нь өөрөө цөлжилтийг нэмэгдүүлж байна гэж яригдаж байна. Иймд чацаргана зэрэг ашигтай мод, бут тариалах боломжтой. Үйлдвэр хөдөө аж ахуйн талаар төрөөс баримтлах бодлогын талаар бид ирэх 7 хоногоос хурлаар хэлэлцэж шийднэ. ХАА-н бүтээгдэхүүн үнэ цэнэтэй бүтээгдэхүүн болж чадахгүй байгаа нь тармал байршилтайгаас болж байна. Ямар нэг

байдлаар агуулах, тээвэр оруулж ирж байж л үнэ цэнэтэй, чанартай бүтээгдэхүүн гаргаж баталгаажуулах, худалдаалах боломжтой болно. Иймээс л бирж, биржийн агуулахууд байгуулах гэж байгаа юм. Мөн мал, мах үнэ цэнэтэй болсон учраас өндөр үнэтэй тэжээл хэрэглэдэг гадны шилмэл үүлдрийн мал авчирч үржүүлэх, ферм байгуулах боломж бүрдээд байна. Энэ ферм нь заавал хот дотроо байх албагүй.

- **П.Ариунаа:** Биржийн байршил хаана байх вэ? Бид төлөвлөлтөндөө тусгаж өгөх хэрэгтэй байх.
- **Л.Чой-Иш:** Бирж нь аль болох малчиндаа ойрхон байна. Гэхдээ замбараагүй олон байж болохгүй. Эдийн засгийн хувьд ашигтай байх ёстой. Брокер байна гэдэг өөрөө ашиг хийнэ гэсэн үг. Ашиг нь нэг цагт нийлүүлэгдэж байгаа учраас 100%, 50% эсвэл нэг цагт ашигтай, нэг цагт ашиггүй биш тодорхой байна. Суманд малынхаа тооноос хамаараад 1, 2 бирж байна гэсэн төсөөлөлтэй байгаа. Цаашдаа боломжтой бол бидэнтэй мэдээллүүдээ солилцоод хамтран ажиллаад, төлөвлөлтөө уялдуулаад зөрчилтэй асуудлууд байвал шийдээд яваарай.
- **П.Ариунаа:** Бид иргэдийн оролцоотой төлөвлөлт хийхийг зорьж иргэд, орон нутгийн саналыг авч тусгасан. БХБЯ дээр яам, тусгай газруудаас албан ёсны мэргэжлийн хүмүүсийг байлцуулаад 28 хүний бүрэлдэхүүнтэй ажлын хэсэг ажилласан. Танайхаас Хүнд үйлдвэрийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын И.Болд гэдэг хүн энэ ажлын хэсэгт оролцож байсан. Төсөл боловсруулах явцдаа САҮЦ-ын өмнөх удирдлагууд болон одоогийн удирдлага Дөлгөөнтэй САҮЦ-ын асуудлаар уулзаж ярилцаж байсан.
- **Л.Чой-Иш:** Хүнд үйлдвэрийн асуудлаар Хүнд үйлдвэрийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын Ганболд даргатай заавал уулзах хэрэгтэй. Мал аж ахуйн асуудлаар Мал аж ауйн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын Ганибал даргатай уулзах хэрэгтэй.

Протокол бичсэн:

Б.Солонго

7. ОДОО БАЙГАА БАРИЛГА БАЙГУУЛАМЖИЙНСУДАЛГАА

№	Барилга байгууламжийн нэр	Хэмжих нэгж	Тоо ширхэг	Хүчин чадал	Давхрын тоо
1	Нутгийн удирдлагын ордон	объект	1	290	2
2	Цагдаагийн хэсэг	объект	1	1	2
3	Соёлын төв	суудал	1	2	1
4	Цэцэрлэг	хүүхэд	2	300	1
5	Сургууль	сурагч	1	320	2
6	Дотуур байр	ор	2	80	1
7	МСҮТ	сурагч	1	-	1
8	Эмнэлэг	ор	1	15	1
9	"Амин булаг" хувийн эмнэлэг	ор	1	8	1
10	Эмийн сан	объект	1	2	1
11	Шинжилгээний лаборатори	объект	1	1	1
12	Холбоо	объект	1	1	1
13	Цаг уур	объект	1	1	1
14	Сүм	объект	1	1	1
15	Гэр музей	объект	1	1	1
16	Уурын зуух	объект	1	1	1
17	Дизель станц	объект	1	-	1
18	Хаан банк	объект	1	1	2
19	Хадгаламж банк	объект	1	1	2
20	Голомт банк	объект	1	1	2
21	Хас банк	объект	1	1	2
22	Зочид буудал	ор	6	-	4
23	"Си Ай Эс Монгол" төв	объект	1	-	1
24	Оюутолгойн оффис	объект	1	1	1
25	Гөвийн дархан цаазат газрыг хамгаалах	объект	1	1	1
26	2 айлын орон сууц	айл	2	4	1
27	4 айлын орон сууц	айл	9	36	1
28	Ахмадын өргөө	объект	1	1	1
29	Агуулах	объект	2	-	1
30	Зоорь	объект	1	-	1
31	Аж ахуй	объект	2	1	1
32	ШТС	объект	-	-	-
33	Худаг	объект	2	-	-
34	Спорт талбай	га	1	-	-
35	Халуун ус	шүршүүр	1	10	1
36	Оюутолгой түр хотхон	га	1	-	-
37	"Вагнер Ази"	объект	1	1	-
38	Хөшөө	объект	1	1	-

Зураг1

Зураг2

Зураг3

Зураг4

Зураг4

Зураг5

Зураг63ур

ар6

Зураг7

Зураг8

Зураг9

Зураг10

Зураг12

Зураг13

Зураг14

Зураг15

Зураг16

Зураг17

Зураг20

Зураг21

Зураг22

Зураг22

Зураг22

Зураг22

Зураг23

Зураг24

Зураг26

Зураг27

Зураг28

Зураг29

Зураг29

Зураг30

Зураг32

Зураг32

Зураг33

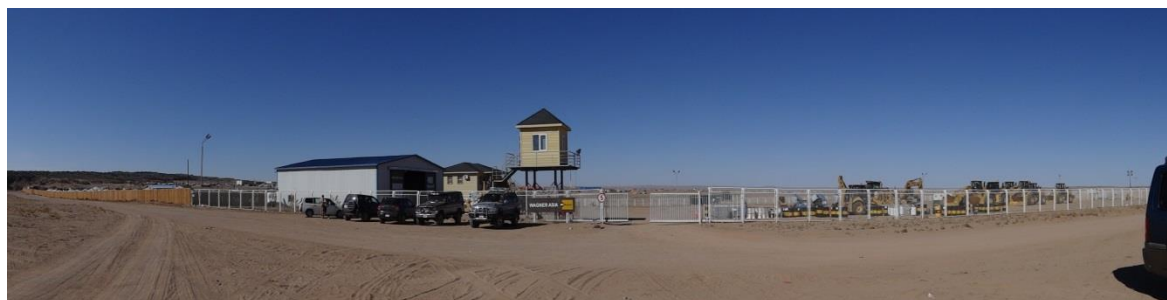
Зураг34

Зураг35

Зураг36

Зураг37

Зураг38

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Объектын судалгаа	Объектыннэр	Хүчин чадал		Ханын материал	Давхрын тоо	Барилгын талбай	Барилгын нийт S	Инженерийн хангамж				Барилгын зориулалт	Ажилчдын тоо		Газар эзэмшлийн хэлбэр	Ашиглалтанд орсон хугацаа	Цаашдын зориулалт
		Бодит байдал	Одоогийн байдал					Усан хангамж	Цахилгаан хангамж	Дулаан хангамж	Холбоо мэдээлэл		Одоо	Төлөвлөлтөөр			
1	Ерөнхий боловсролын бүрэн дунд сургууль	320	810	тоосго	2	564.3	1477	зөөвөр	+	+	+	хичээлийн байр	60		Төрийн өмч	1990	Хичээлийн байр
2	Дотуур байр	80	31	блок	2							дотуур байр					дотуур байр
3	21-р цэцэрлэг урд. 125	125	180	тоосго	1			зөөвөр	+	+		хүүхдийн цэцэрлэг	24		Төрийн өмч	1966	Хүүх-дийн цэцэр-лэг
4	Цэцэрлэг 175	175	240	тоосго	2			зөөвөр	+	зуух			21		Төрийн өмч	2012	
5	"Хан Дизель" СНӨААТҮБ			блок	1			+	+	+	+	уурын зуух	19		Төрийн өмч	2011	уурын зуух
6	Сум дундын эмнэлэг	8	8	тоосго	1	1903 м ³		зөөвөр	+	+	+	эмнэлэг	28		Төрийн өмч	1978	эмнэлэг
7	ТМС		1	тоосго	1			зөөвөр	өөрийн	өөрийн	+	ТМС	15		Төрийн өмч	2012	ТМС
8	Холбоо			тоосго	1	8*9		зөөвөр	+	+	+	үйлчилгээ	4			1991	холбоо-буулгах
9	"Бяанцэнгүүн" ХХК			тоосго	1	13*8		зөөвөр	+	өөрийн	+	үйлчилгээ	1		Төрийн эзэмшил	2006	Үйлчилгээ (нэмэх)
10	"Уужим - Од" ХХК			тоосго	2	17*6		өөрийн	+	өөрийн	+	үйлчилгээ	4		Өөрийн эзэмшил	2005	Үйлчилгээ
11	"Буянт говь" ХХК			блок/тоосго	1	17*5		зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	1		Өөрийн эзэмшил	2004	Үйлчилгээ
12	"Овоогийн говь" ХХК			тоосго	1	12*8		зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	5		Өмчлөл	2006	Үйлчилгээ
13	"Овоогийн говь 2" ХХК			тоосго	1	21*10		зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	5		Өөрийн	2011	Үйлчилгээ
14	"Дэвжих гавилууд" ХХК	100		төмөр/тоосго	4	18*12		өөрийн	+	өөрийн		үйлчилгээ	12		Өөрийн	2012	Үйлчилгээ
15	"Говь гурван чулуун" ХХК			тоосго	2			зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	4		Эзэмшил	2007	Үйлчилгээ

ӨМНӨГОВЬ АЙМГИЙН ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

16	"Амин говь" ХХК			тоосго	1	12*8		зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	3		Эзэмшил	2012	Үйлчилгээ
17	"Их - Өлзийт" ХХК			тоосго	1	12*2		зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	3		Өөрийн		Үйлчилгээ
18	"Хайрхан" ХХК			тоосго	1	12*6		зөөвөр	+	өөрийн		үйлчилгээ	2		Өөрийн	2077	Үйлчилгээ
19	"Өлзийт мөнх овоо" ХХК	оёдол		сендвич		84 м ²	84	зөөвөр	+	цах		үйлдвэр	12		Өөрийн	2011	оёдол
20	Авто тээврийн газар				1	180 м ²		зөөвөр	+	зуух		цайны газар	2		Хувийн	2012	тээвэр
21	"Баян хан" дэлгүүр			тоосго	1	96 м ²	96	зөөвөр	+	зуух		дэлгүүр	2		Хувийн	2012	дэлгүүр
22	"Цогт хан" дэлгүүр			тоосго	1	64 м ²		зөөвөр	+	зуух	-	дэлгүүр	1		Хувийн		дэлгүүр
23	"Өсөх говь" колонк			тоосго	1	12 м ²		зөөвөр	+	зуух		колонк	1		Хувийн		колонк
24	"Моя семья"			тоосго	1	96 м ²		зөөвөр	+	зуух	-	дэлгүүр	1		Хувийн	2012	
25	"Ханбогд" супермаркет			тоосго	1	130		зөөвөр	+	зуух	+	дэлгүүр	3		Хувийн	2007	дэлгүүр
26	"Ханбогд"			тоосго	1	105		зөөвөр	+	зуух	+		3		Хувийн	2011	дэлгүүр
27	"Тайхар" баар			дүнз				зөөвөр	+	цах	+	баар	3		Хувийн	2010	баар
28	"Төлөгийн тал" ХХК			сендвич	1	128		гүн	+	зуух	+	дэлгүүр	3		Хувийн	2007	гэр ахуйн дэлгүүр
29	"Баялаг" супермаркет			тоосго	1	80		зөөвөр	+	зуух	-	дэлгүүр	3		Хувийн	2011	дэлгүүр
30	"Овоогийн говь" ХХК			тоосго	4			гүн	+	зуух					Хувийн		супер маркет з.буудалТ ББ зоогийн.г
31	"Арвин арвай"																үйлчилгээ
32	"Баялаг арвай" дэлгүүр			тоосго	1	138		гүн	+	зуух	+	дэлгүүр			Эзэмшил	2010	үйлчилгээ
33	Сэлбэгийн дэлгүүр			тоосго	1	48		гүн	+	зуух	+	сэлбэг	2		Эзэмшил	2007	
34	Гэр ахуйн дэлгүүр			тоосго	2	12*8		гүн	+	зуух	+	дэлгүүр	2				
35	Цаг уурын станц			мод	1	126		зөөвөр	+	зуух	-	цаг уур	5		улсын	2006	цаг уур

8. ҮЙЛ АЖИЛЛАГАА ЯВУУЛЖ БАЙГАА АЖ АХУЙН НЭГЖҮҮДИЙН СУДАЛГАА

Ханбогд сумын төвд үйл ажиллагаа явуулж байгаа жижиг дунд үйлдвэрийн судалгаа

№	Үйлдвэрлэлийн чиглэл	ААН, үйлдвэрийн нэр	Байгуулагдсан огноо	Ажиллагсдын тоо	Бүтээгдэхүүний нэр төрөл
1	Талх нарийн боов	ОД	2011	2	
		Баянцэнгүүн	2006	2	Талх, бялуу, боорцог
		Говь нутгийн хишиг	2010	2	Талх, боорцог
			2011	1	
2	Сүү сүүн бүтээгдэхүүн	Далайн фермер	2009	4	Тараг, сүү цагаан идээ
3	Барилгын материал		2011	3	Блок
		Хангай базар	2010	8	Блок
			2011	2	Блок
4	Модон эдлэл	Дэмчог ур хийц	2011	4	Гэр ахуйн тавилга
			2002	2	Гэр ахуйн тавилга
5	Оёдол	Өлзийт мөнх овоо	2010	12	Оюутолгойн хувцас
			2011	3	Захиалгаар
			2012	2	Захиалгаар
6	Гар урлал		2009	2	Зээгт наамал
			2008	2	Шүр сувд
7	Эсгий ноосон эдлэл	Ханбаясгалант	2011	3	Тэмээний ноосон оймс
		Гурван тотго	2007	2	Гэрийн эсгий
8	Гурил гурилан эдлэл	Оргил	2012	1	Хэрчсэн гурил
			2012	1	Хэрчсэн гурил
9	Тахианы аж ахуй		2011	2	Өндөг
10	Гахайн аж ахуй	Жороо булаг	2012	2	Гахайн мах

Ханбогд сумын төвд үйл ажиллагаа явуулж байгаа үйлчилгээний газрын судалгаа

№	Үйлчлгээний чиглэл	Үйлчилгээний газрын нэр	Ажиллагсдын тоо	Байгуулагдсан огноо	Өөрийн ажлын байртай эсэх
1	Халуун ус		3	07.11.27	Тийм
2	Үсчин	Сапино	1	2012	Түрээс
3	Амралтын газар	Дэлхийн энергийн төв			Тийм
4	Компьютерийн үйлчилгээ фото зургийн студи	Анир дизайн	1	2011	Түрээс
5	Даатгалын үйлчилгээ	Монгол даатгал	1	1982	Үгүй
			1	2011	Үгүй
		Соёмбо	1	2010	Үгүй
6	Авто дугуй засвар		2	2012	Тийм
			2	2011	Тийм
			1	2011	Тийм
7	Шуудан холбоо	ШҮС	1	1961	Тийм
8	Хими цэвэрлэгээ		1	2011	Тийм
9	Зочид буудал	Есөн Эрдэнэ	2	2010	Тийм
		Баян Эрдэнэ	1	2008	Тийм
10		Ханбогд	1	2010	Тийм
			3	2012	Тийм
		Өгөөмөр	2	2012	Тийм
11	Гоо сайхан		1	2012	Түрээс

Ханбогд сумын төвд үйл ажиллагаа явуулж байгаа худалдааны газрын судалгаа

№	Дэлгүүрийн нэр	ААНэгжийн нэр	Ажиллагсдын тоо	Байгуулагдсан огноо	Өөрийн ажлын байртай эсэх	Төрөлжсөн чиглэл	Тусгай зөвшөөрөлтэй эсэх
1	Есөн Эрдэнэ 1	Уужим-Од	1	2001	Тийм	Хүнс	Тийм
2	Баян богд	Баян цэнгүүн	1	2000	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
3	Оргил	Буянт говь		2004	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
4	Их-Өлзийт	Их-Өлзийт Цагаан уул	3	2003	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
5	Говь 1	Овоогийн говь	1	2005	Тийм	Хүнс	Тийм
6	Говь 2	Овоогийн говь	2	2010	Тийм	Хүнс	
7	Бөян Эрдэнэ	ДТМ	2	2005	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
8	Хан супермаркет	Говь гурван чулуу	2	2004	Тийм	Хүнс	Тийм
9	Баялаг	Говь гал буян	2	2011	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
10	Ханбогд	Их иговийн эрдэнэс	2	2012	Тийм	Хүнс	Тийм
11	Н1 супермаркет	Базар сервис	2	2012	Тийм	Хүнс	Тийм
12	Баниа	Бүйлсэн говь	2		Тийм	Хүнс, бараа	
13	Амин говь	Их булаг	2	2006	Тийм	Хүнс, бараа	
14	Эрдэнэ Од	Отгон говь	1	2011	Тийм	Хүнс, бараа	
15	Батхан		2	2012	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
16	Баянбулаг		3	2002	Тийм	Хүнс, бараа	
17	Баялаг Арвай	Баялаг Арвай	2	2011	Тийм	Хүнс, бараа	
18	Цогт хан		1	2011	Тийм	Хүнс, бараа	
19	Од		2	2005	Тийм	Хүнс, бараа	
20	Баянговь		1	2011	Тийм	Хүнс, бараа	
21	Хайрхан		2	2002	Тийм	Хүнс, бараа	
22	Орхон		1	2009	Тийм	Хүнс, бараа	
23	Дэн		1	2009	Тийм	Хүнс	
24	Моя семья	Говь транс партнерс	1	2012	Тийм	Хүнс, бараа	
25	Есөн Эрдэнэ 2	Уужим-Од	1	2011	Тийм	Хүнс	
26	Хапи маркет		1	2012	Тийм	Хүнс, бараа	
27	Болор		1	2009	Тийм	Хувцас бараа	

28	Энх-Ундрах		1	2012	Түрээс	Бараа, бэлэг дурсгал	
29	Хан супермаркет	Говь гурван чулуу	1	2004		Бараа, бэлэг дурсгал	
30	Шигтгээ		1	2008	Түрээс	Хувцас	
31	Stely		1	2012	Тийм	Хувцас	
32	Ханбогд супермаркет	Их говийн эрдэнэс	2	2012	Тийм	Хүнс, бараа	Тийм
33	Төлгийн тал	Төлгийн тал	2	2009	Тийм	Гэр ахуй	
34			1	2003	Тийм	Авто сэлбэг	
35	Баялаг арвай	Баялаг арвай	1	2008	Тийм	Авто сэлбэг	
36	Мөнх хайрхан		1	2012	Тийм	Бараа сэлбэг	
37	Миний дот	Хийдийн зам	2	2012	Түрээс	Хүнс	
38	Галбын говь		1	2010	Тийм	Хүнс, бараа	

Ханбогд сумын төвд үйл ажиллагаа явуулж байгаа нийтийн хоолны газрын судалгаа

№	Хоолны газрын нэр	ААНэгжийн нэр	Ажиллагсдын тоо	Байгуулагдсан огноо	Өөрийн ажлын байртай эсэх	Мэргэжлтэй тогочтой эсэх
1	Говь	Овоогийн говь	5	2012	Тийм	3
2	Тайхар	Зэсэн уул	4	2004	Тийм	2
3	Есөн Эрдэнэ	Уужим-Од	2	2005	Тийм	1
4	Тэмэн Өлзий		2	2011	Тийм	1
5	Дэвжих		3	2010	Түрээс	1
6						
7	Хишигт	Хишигт хайрхан уул	2	2012	Тийм	-
8	Ханбогд	Хан Дизель	2	2007	Тийм	1
9	Баянхан		2	2011	Тийм	1
10	Сургууль		2	1961	Тийм	2
11	Цэцэрлэг		3	1940	Тийм	2
12	Эмнэлэг		1		Тийм	1

9. ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ГАЗАР ӨМЧЛӨЛИЙН СУДАЛГАА

Ханбогд сумын газар хуваарилалт

Газар хуваарилалт	2009	2010	2011	2012	Төрөл
Хүсэлт гаргасан хүний тоо	111	833	207	1419	Өмчлөл
	21		11	25	Эзэмшил
Хуваарилсан газрын тоо	111	833	207	1419	Өмчлөл
	21		11	25	Эзэмшил
Хуваарилсан газрын дундаж хэмжээ/га/	0.07	0.07	0.07	0.07	Өмчлөл
	1.05		5.77	2.79	Эзэмшил
Хуваарилсан газрын нийт хэмжээ/ га/	7.77	58.31	14.49	99.33	Өмчлөл
	22.1		63.5	69.7	Эзэмшил
Дуудлага худалдаа хийсэн газрын тоо					Өмчлөл
		1	1		Эзэмшил

Үзүүлэлт		Хүний тоо	Зөрүү	Тайлбар
Сумын нийт хүн амын тоо		4130		
Сумын төвийн хүн ам		2427		
Яамнаас ирсэн газар олголтын мэдээ		3388		Яамнаас ирсэн мэдээ /2012.12 сар-252.38 га/
Газар олгогдсон байдал		2574	814	Сумаас ирсэн одоогийн байдлын зураг
Оюутолгойгоос ирсэн зураг Төлөвлөлт /2025 он/		3906	-518	01.15-нд ирсэн зураг
Сумын нийт хүн амын тоо		32800		Сумын төвийн хүн ам яамнаас ирсэн газар олголтын мэдээг харьцуулснаар илүү 961
Нийт өрхийн тоо		8200		
Орон сууцанд 40 хувь	хүн ам өрх	13120 3280		
Эдэлбэр газартай хувийн сууц 200 м2/20 хувь	хүн ам өрх	6560 1640		
Эдэлбэр газартай хувийн сууц 700 м2/40 хувь	хүн ам өрх	13120 3280		
Шаардлагатай суурьшлын газар	200 м2	1640		114.8 га
	700 м2	3280		229.6 га

Тайлбар: Сумын төвийн хүн амын тоог яамнаас ирсэн газар олголтын Мэдээтэй харьцуулснаар 961 газар олголтын зөрүү гарч байна. Оюутолгойгоос ирсэн сүүлийн зураг дахь газар олголтын мэдээг сумын төвийн хүн амын тоотой харьцуулахад 1479 газар олголт илүү хийгдсэн.

10. ГҮНИЙ ХУДГИЙН СУДАЛГАА

№	Худгийн дугаар	Ашиглалтанд орсон он	Диаметр	Тайлбар
1	1-р худаг	1950	200	Устгагдсан худаг
2	2-р худаг	1952	125	Ажилгүй худаг
3	3-р худаг	1952		Ажилгүй худаг
4	4-р худаг	1951		Устгагдсан худаг
5	5-р худаг	1954		Устгагдсан худаг
6	6-р худаг	1953		Ажилгүй худаг
7	7-р худаг	1968	150	Ашиглах боломжтой худаг
8	8-р худаг	1974		Устгагдсан худаг
9	9-р худаг	1953	200	Байшинтай ажилладаг худаг
10	10-р худаг	1974		Алсын удирдлагатай худаг
11	11-р худаг	1977	200	Алсын удирдлагатай худаг
12	12-р худаг	1954		Ажилгүй худаг
13	13-р худаг	1983		Устгагдсан худаг
14	14-р худаг	1982		Ашиглах боломжтой худаг
15	15-р худаг	1985		Ашиглах боломжтой худаг
16	16-р худаг	1988		Алсын удирдлагатай худаг
17	17-р худаг	1991		Ашиглах боломжтой худаг
18	18-р худаг			Өрөмдөж орхисон цооног
19	19-р худаг			
20	20-р худаг			
21	21-р худаг			Устгагдсан худаг
22	22-р худаг	1994	125	Ашиглах боломжтой худаг

Одоо ашиглагдаж байгаа худгийн судалгаа

№	Худгийн дугаар, нэр	Ашиглалтанд орсон он	Цооногийн гүн	Усны тогтсон түвшин	Цооногийн ашиглалтын усны ундарга	Цооног өрөмдсөн диаметр
1	№3184, 10-р худаг	1974	72,5	7.6	11.9	72.5м 248 мм
2						

11. ХҮРЭЭЛЭН БУЙ ОРЧНЫ ҮНЭЛГЭЭ

АГУУЛГА

1. СТРАТЕГИ БОЛОН ЕРӨНХИЙ ҮНЭЛГЭЭНИЙ ҮНДСЭН ШААРДЛАГА

2. ТӨСЛИЙН БАЙГАЛЬ ОРЧИНД НӨЛӨӨЛӨХ БАЙДАЛ, ТҮҮНИЙ ҮНЭЛГЭЭ

- 2.1. Төсөл хэрэгжих орчны цаг уур, уур амьсгалын үндсэн үзүүлэлтүүд
 - 2.1.1 Төсөл хэрэгжих орчны цаг уур, уур амьсгалын үндсэн үзүүлэлтүүд
 - 2.1.1.1 Агаарын температур
 - 2.1.1.2 Хур тунадас
 - 2.1.1.3 Агаарын чийгшил
 - 2.1.1.4 Салхи
 - 2.1.2 Төслийн төлөвлөлтөнд авч үзэх уур амьсгалын хүчин зүйлс
- 2.2. Агаарын чанарт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.2.1 Төсөл хэрэгжих орчны агаарын бохирдлын өнөөгийн түвшин
 - 2.2.2 Төслөөс агаарын чанарт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.2.3 Агаарын чанарт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөлийг бууруулах, арилгах
- 2.3. Газрын гадрага, хэвлийд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.3.1 Төсөл хэрэгжих орчны газрын гадрага, хэвлийн тогтоц, онцлог
 - 2.3.1.1 Газрын гадаргын тогтоц
 - 2.3.1.2 Геологийн тогтоц
 - 2.3.1.3 Инженер геологийн нөхцөл
 - 2.3.2 Газрын гадарга, хэвлийн эвдрэл бохирдлын өнөөгийн түвшин
 - 2.3.3 Төслөөс газрын гадрага, хэвлийд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.3.4 Газрын гадрага, хэвлийд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах
- 2.4. Хөрсөн бүрхэвчид нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.4.1 Төсөл хэрэгжих орчны хөрсөн бүрхэвч, түүний онцлог
 - 2.4.1.1 Хөрсөн бүрхэвчийн онцлог, төлөв байдал
 - 2.4.1.2 Хөрсний зүсэлт, морфологын бичиглэл
 - 2.4.1.3 Хөрсний химийн болон физик шинж чанар
 - 2.4.2 Хөрсөн бүрхэвчийн элэгдэл, эвдрэл, бохирдлын өнөөгийн түвшин
 - 2.4.3 Төслөөс хөрсөн бүрхэвчинд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.4.4 Хөрсөн бүрхэвчид үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах арилгах
- 2.5. Гадаргын болон газрын доорхи усанд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
 - 2.5.1 Төсөл хэрэгжих орчны гадаргын болон газар доорхи усны нөөц, онцлог
 - 2.5.1.1 Гадаргын ус
 - 2.5.1.2 Гидрогеологийн нөхцөл
 - 2.5.2 Төслөөс усны нөөц, чанарт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
- 2.6. Ургамлан нөмрөгт нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

- 2.6.1 Төсөл хэрэгжих орчны ургамлан нөмрөг, түүний онцлог
- 2.6.2 Ургамлан нөмрөгийн ашиглалт, доройтлын өнөөгийн түвшин
- 2.6.3 Төслөөс ургамлан нөмрөгт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
- 2.6.4 Ургамлан нөмрөгт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах
- 2.7. Амьтны аймгийн нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
- 2.8. Түүх, соёлын дурсгалт зүйлст нөлөөлөх байдал, үнэлгээ
- 2.9. Нийгэм эдийн засагт нөлөөлөх байдал, түүний үнэлгээ
 - 2.9.1 Төсөл хэрэгжих орчны нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, онцлог
 - 2.9.2 Төслөөс нийгэм эдийн засгийн хөгжилд үзүүлэх нөлөөлөл

3. ТӨСЛИЙН БОЛЗОШГҮЙ БОЛОН СӨРӨГ НӨЛӨӨЛЛҮҮД

- 3.1. Төслийн болзошгүй сөрөг нөлөөлөл
 - 3.1.1 Болзошгүй нөлөөллийн хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчим
 - 3.1.1.1 Төсөл хэрэгжих үеийн болзошгүй нөлөөлөл
 - 3.1.2 Төслийн байршил, технологийн шийдэлтэй холбоотой болзошгүй нөлөөлөл
 - 3.1.2.1 Төслийн байршилтай холбогдох мэдээлэл
 - 3.1.2.2 Төслийн технологийн шийдэлтэй холбоотой асуудал
 - 3.1.2.3 Барилга угсралтын ажлын болон ашиглалтын үеийн технологийн үе шаттай холбогдох болзошгүй нөлөөлөл
- 3.2. Гол сөрөг нөлөөлөл, үргэлжлэх хугацаа, эрчим
 - 3.2.1 Хөрс, ургамал
 - 3.2.2 Сөрөг нөлөөллийг багасгах, арилгах зөвлөмж
- 3.3. Хуримтлагдах нөлөөлөл

4. ТӨСЛИЙН ЭРСДЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ, МЕНЕЖМЕНТ

- 4.1. Химийн хорт болон аюултай бодисын эрсдлийн үнэлгээ
- 4.2. Болзошгүй аюул, осол
 - 4.2.1 Болзошгүй аюул, ослын үнэлгээ
 - 4.2.2 Төсөл хэрэгжих үед гарч болзошгүй аюул осол
 - 4.2.3 Болзошгүй аюул ослын үнэлгээ, түүнийг бууруулах арга хэмжээ
 - 4.2.4 Болзошгүй аюул ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зөвлөмж

5. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ, ЭКОЛОГИ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНЭЛГЭЭ

- 5.1. Байгаль орчны, нөхөн сэргээлт
 - 5.1.1 Биологийн нөхөн сэргээлт
 - 5.1.2 Биологийн нөхөн сэргээлтийн ажлын зардал
- 5.2. Төсөл хэрэгжих орчны экологи-эдийн засгийн үнэлгээ
 - 5.2.1 Хөрсөн бүрхэвчийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ
 - 5.2.1.1 Хөрсний үржил шимийн түвшин, үржилшимт хөрсний нөөц
 - 5.2.1.2 Хөрсний эдийн засгийн үнэлгээ

5.2.2 Ургамлан нөмрөгийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

6. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

6.1. Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө

6.1.1 Агаарын бохирдол

6.1.1.1 Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

6.1.1.2 Нөлөөлөлд өртөх объект

6.1.1.3 Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

6.1.2 Газар, хөрсний эвдрэл, бохирдол

6.1.2.1 Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

6.1.2.2 Нөлөөлөлд өртөх объект

6.1.2.3 Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

6.1.3 Ургамлан нөмрөг

6.1.3.1 Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

6.1.3.2 Нөлөөлөлд өртөх объект

6.1.3.3 Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

6.1.4 Хог хаягдлыг бууруулах

6.1.4.1 Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

6.1.4.2 Нөлөөлөлд өртөх объект

6.1.4.3 Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

6.1.5 Хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагаа

6.1.5.1 Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

6.1.5.2 Нөлөөлөлд өртөх объект

6.1.5.3 Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

6.1.6 Удирдлага зохион байгуулалт

6.2. Орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөр

7. ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН (ХОЛБОГДОХ ХУУЛЬ, ДҮРЭМ, ЖУРАМ СТАНДАРТУУДЫН ЖАГСААЛТ)

ОРШИЛ

АХБ-ны зээлээр хэрэгжүүлэх “Өмнөговь болон Дорноговь аймгийн хот байгуулалт, хилийн ойролцоо суурин газруудын хөгжлийн G0204-MON төсөл”-ийн хүрээнд Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын дэд бүтцийг сайжруулахаар ирүүлсэн төслийн санал болон БХБЯ-аас тавьсан хүсэлтийн дагуу “Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төвийн усан хангамж, ариутгах татуурга, цэвэрлэх байгууламж, дулааны гаднах шугам сүлжээ” төслийг хэрэгжүүлэхээр зураг төслийг “Монхидроконстракшн” ХХК-д боловсруулж байна.

Зураг төслийн ерөнхий төлөвлөгөөг сум орон нутгийн нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн түвшин, ирээдүйн хандлагыг харгалзан үзэж аймаг сумын зүгээс тавьсан санал хүсэлтэнд тулгуурлан төлөвлөжээ. БХБЯ-аас боловсруулсан БОНБНҮ хийх ажлын удирдамж, БОНХЯ-аас гаргасан ерөнхий үнэлгээний дүгнэлт (2011.11.14 № 6/4930), зураг төсөл зэргийг үндэслэн төсөл хэрэгжих орчны дэд бүтэц, нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн түвшин, байгаль орчны нөхцөл байдалтай газар дээр нь танилцан, холбогдох мэдээлэл цуглуулж, хээрийн судалгааны материал, шинжээчдийн дүгнэлтэнд тулгуурлан төслийн байгаль нөлөөлөх сөрөг нөлөөлөл, түүнийг бууруулах арилгах арга хэмжээг тогтоон, төслийг хэрэгжүүлэх үед мөрдөж ажиллах зөвлөмж, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг боловсрууллаа.

БОНБНҮ-ий зөвлөх үйлчилгээг Т.Гансүх ахлагчтай, шинжээч Д.Даваахүү, Б.Болдбаатар, Ж.Мөнхзаяа, С.Зоригоо, У.Будбаатар, М.Эрдэнэбулган, Б. Бархасрагчаа, Ш.Ганхуяг нарын бүрэлдэхүүнтэй ажлын хэсэг гүйцэтгэсэн болно. Төслийн БОНБНҮ-ий тайлан нь 7 бүлэг, 70 хуудас бүхий тайлбар бичиг болон хавсралт материалуудаас бүрдэнэ.

1. СТРАТЕГИ БОЛОН ЕРӨНХИЙ ҮНЭЛГЭЭНИЙ ҮНДСЭН ШААРДЛАГА

БОАЖЯ-ны 2011 оны 4930 тоот БО-нд нөлөөлөх байдлын ерөнхий үнэлгээний дүгнэлтээр “Ханбогд сумын төвийн усан хангамж, ариутгах татуурга, дулааны гаднах шугам сүлжээ, цэвэрлэх байгууламж, авто зам” төсөлд БОНБНҮ хийлгэх шаардлагатай гэж үзсэн бөгөөд ерөнхий үнэлгээний дүгнэлтэнд заасан ажлын агуулга, удирдамжийг гүйцэтгэгч байгууллага хүлээн зөвшөөрсөн байна. Ерөнхий үнэлгээний дүгнэлтэнд төслийн барилга угсралтын ажлын үед болон төслийн үйл ажиллагааны явцад орчны хөрсөн бүрхэвч, ургамлан нөмрөгт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл, түүнийг бууруулах арга хэмжээг тодорхойлохыг үндсэн шаардлага болгон тавьсан байна.

Ерөнхий үнэлгээний дүгнэлт, төслийн ажлын зураг төсөлтэй уялдуулан БОНБНҮ-ий тайлан боловсруулах шинжээчдийн багийг шаардагдах мэргэжлийн шинжээчдээр бүрдүүлсэн болно.

Ажлын хэсэг хээрийн судалгааны ажлаар төсөл хэрэгжих орчны хөрс, ургамлын судалгаа хийхэд голлон анхаарч, сумын дэд бүтэц, нийгэм-эдийн

засгийн хөгжлийн түвшинтэй танилцсаны үндсэн дээр төслийн БОНБНУ-ий ажлын тайланг боловсрууллаа.

2 . ТӨСЛИЙН БАЙГАЛЬ ОРЧИНД НӨЛӨӨЛӨХ БАЙДАЛ, ТҮҮНИЙ ҮНЭЛГЭЭ

2.1. Төсөл хэрэгжих орчны цаг уур , уур амьсгалын үндсэн үзүүлэлтүүд

2.1.1. Төсөл хэрэгжих орчны цаг уур, уур амьсгалын үндсэн үзүүлэлтүүд

Төсөл хэрэгжих орчны цаг уур, уур амьсгалын үндсэн үзүүлэлтүүдийг Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын цаг уурын станцын мэдээ судалгаанд тулгуурлан тодорхойллоо.

Өмнөговь аймгийн нутагт өвс ургамалтай ба ургамалгүй гадарга, уул нуруу, хонхор хөндий, тэгш тал, говь цөл алаглан оршдог байдал нь уур амьсгалын өвөрмөц нөхцөлийг бүрдүүлэх үндсэн шалтгаан нь болдог.

Төсөл хэрэгжих орчин нь эх газрын эрс тэс уур амьсгалтай, уур амьсгалын мужлалаар нэн хуурай, өвөл нь жиндүү хүйтэн, салхины нөлөө их байдаг нь энэ мужийн онцлог юм.

2.1.1.1. Агаарын температур

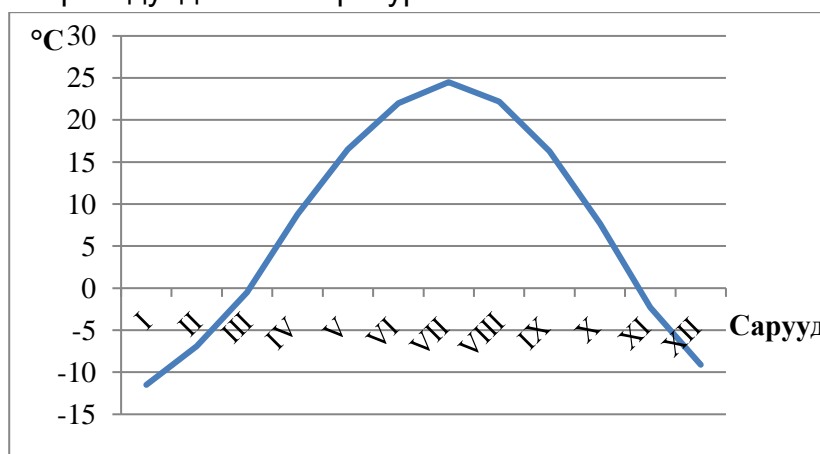
Агаарын дундаж температур: Агаарын дундаж температур нь жил бүр харилцан адилгүйбуюу олон жилийн дундаж нь хэвийн хэмжээнээс дулаан, хүйтэн янз бүр байдаг байна.

Төсөл хэрэгжих орчны жилийн дундаж агаарын температур $+7.4^{\circ}\text{C}$ орчим байдаг. Хамгийн дулаан 7-р сарын дундаж температур $+24.7^{\circ}\text{C}$ орчим, хамгийн хүйтэн 1-р сард агаарын дундаж температур -11.3°C орчим байдаг. Цаг уурын станц харуулын мэдээ материалаас үзэхэд 1968, 1969, 1977 онуудад нилээд хүйтэн жил байсан байна.

Хүснэгт 2-1. Агаарын температурын саруудын болон жилийн дундаж $^{\circ}\text{C}$

Станц	Саруудын дундаж												Жилийн дундаж
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
Ханбогд	-11.3	-7.2	-0.4	8.9	16.7	22.3	24.7	22.5	16.5	7.9	-2.1	-9.2	7.4

Зураг 2-1. Агаарын дундаж температур

Агаарын үнэмлэхүй их, бага температур: Төсөл хэрэгжих орчны агаарын үнэмлэхүй их температур $+35.0^{\circ}\text{C}$, үнэмлэхүй бага температур нь -40°C хүрсэн байна.

Ханбогд сумын нутгаар хаврын цочир хүйтрэлт дунджаар 5-р сарын 5-аас 7-ны үед, намрын цочир хүйтрэлт 10-р сарын 1-10-ны үед ажиглагддаг.

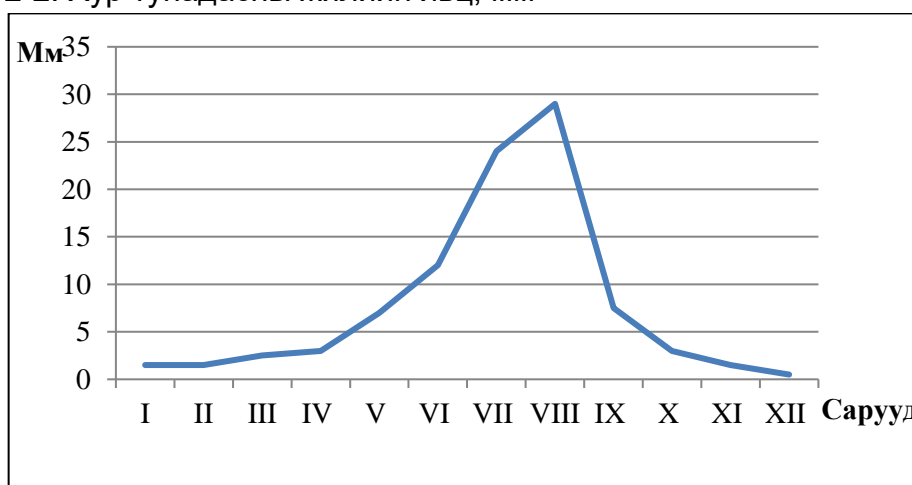
Агаарын температурын олон жилийн өөрчлөлт: Манай орны эрдэмтэн судлаачдын хийсэн судалгаанаас үзэхэд сүүлийн 60 гаруй жилд Монгол орны нийт нутгийн агаарын температурын дундаж 1.9°C -аар дулаарсан байна. Энэ дулааралт өвлийн саруудад уулархаг нутагт их говь, тал хээрийн бүсэд бага илэрдэг.

Аймгийн нийт нутгаар агаарын температур олон жилийн дунджаас 1.6°C -аар дулаарсан байна. Агаарын хамгийн их температурын хувьд хамгийн халуун нь Ханбогдод 45.6°C , хамгийн бага нь Ноёнд 35.7°C хүрсэн бөгөөд агаарын температурын жилийн дунджийн дулааралт энэ нутгаар эрчимтэй явагдаж байгаа нь илт харагдаж байна.

2.1.1.2. Хур тунадас

Ханбогд сумын төвд жилдээ 95 мм хур тунадас унадаг бөгөөд нийт хур тунадасны 80% орчим буюу 75 мм нь зуны улиралд унадаг байна.

Зураг 2-2. Хур тунадасны жилийн явц, мм

Жилийн дулааны улиралд хур тунадасны ихэнх хувь нь, харинхүйтний улиралд маш бага хэсэг ордог нь Монгол орны хур тунадасны горимын нэг онцлог юм.

Зуны улиралд дунджаар 20 орчим өдөр хур тунадастай байдаг ба хур тунадасны дундаж хэмжээ бага байдгаас хуурай, халуун, тоостой байх нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

Хоногт орсон хамгийн их хур тунадас: Хоногт орсон хамгийн их хур тунадасыг авч үзвэл Ханбогдод 47.7 мм байна. Хоногт орсон хамгийн их хур тунадасны жилийн явцыг хүснэгт 1-1-ээр харууллаа.

Хүснэгт 2-2. Хоногт орсон хамгийн их хур тунадас, мм

Станц	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Хамгийн их	Ажиглагдсан хугацаа
Ханбогд	4.1	3.7	13.1	11.6	47.7	20.2	27.8	42.7	11.3	10.2	5.3	3.8	47.7	2003. V

2.1.1.3. Агаарын чийгшил

Өмнөговь аймгийн нийт нутаг хуурай уур амьсгалын бүсэд багтана. Агаар хуурай, хөрснөөс уурших чийгийн нөөц бага учраас жилийн дулааны улирлын харьцангуй чийгшлийн дундаж 29-50%, өвлий улиралд 50-73%-иас хэтэрдэггүй байна.

Ханбогд сумын төв дэх дундаж харьцангуй чийгшил 38.2-48.6 % хэлбэлзэх ба чийгшил ихтэй өвөл болон зуны улиралд тохиолддог. Харьцангуй чийгшил хавар болон намрын улиралд буурч 30-40 % болдог.

2.1.1.4. Салхи

Манай оронд жилийн хүйтэн улиралд эсрэг циклон, дулаан улиралд шатлуур багатай нам даралтын орон зонхилох тул салхины хурд ерөнхийдөө бага, жилийн дундаж салхины хурд 2.6-5.5 м/с орчим байна.

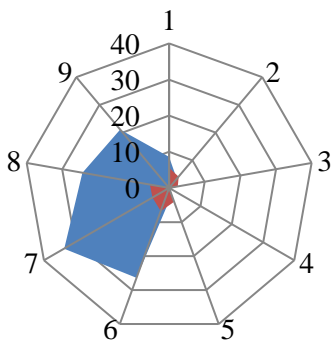
Ханбогд суманд өвөлдөө (1-р сард) салхины дундаж хурд 1.7-4.4 м/с байх ба хаврын улиралд (4-р сард) 3.9-5.6 м/с байдаг. 3-р сарын сүүлээр салхины хүч хамгийн их байх ба 4-р сарын турш салхины чиглэл хойд чиглэлээс урсгалтай байна.

4-р сарын салхины хурд 5.5 м/с хүрдэг бол бусад хугацаанд 4 м/с-ээс 6 м/с-ийн хооронд хэлбэлздэг.

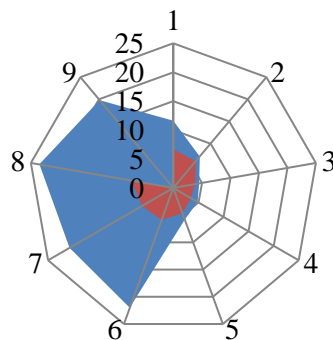
Хавар 4-р сард салхины хурд 30 м/с-ээс их байх нь ховор биш тул шороон шуурга олон тохиодог.

Зураг 2-3. Салхины чиглэлийн давтагдал

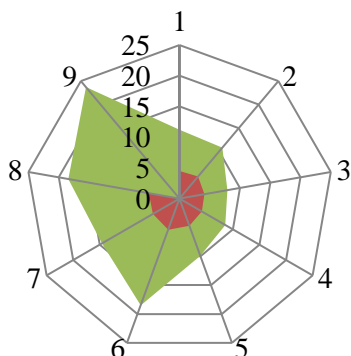
1-р сар. Салхигүй үеийн давтагдал
Со 49,0 %

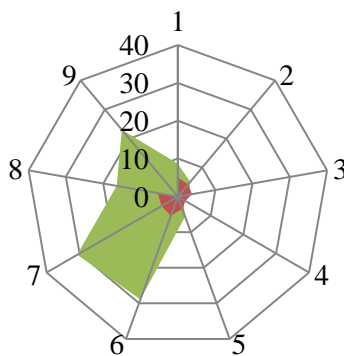
4-р сар. Салхигүй үеийн давтагдал
Со 32,3 %

7-р сар. Салхигүй үеийн давтагдал
Со 47,8 %

10-р сар. Салхигүй үеийн давтагдал
Со 38,4 %

2.1.2. Төслийн төлөвлөлтөнд авч үзэх уур амьсгалын хүчин зүйлс

Төслийн хэвийн үйл ажиллагаанд нөлөөлөх барилга байгууламжийн төлөвлөлтөд авч үзвэл зохих цаг уур, уур амьсгалын хүчин зүйл нь агаарын температур, хур тунадас, салхи байж болно. Дулааны улиралд нарны гийгүүлэлт их байдгаас зарим өдөр нь хэт халалт тохиолдоно. Энэ нь төслийн хэвийн үйл ажиллагаанд ямар нэгэн байдлаар сөрөг нөлөөлөл үзүүлж болзошгүй юм.

Төсөл хэрэгжүүлэх орчинд 4 сард салхины хурд зарим үед 30.0 м/с-ээс их хүрч ширүүсэх ба хүчтэй шуурга шуурдаг. Энэ нь тоосжилтыг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ салхины ачаалал ихэссэнээс барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж эвдрэх үйл ажиллагаа саатах зэрэг эрсдэл үүсч болзошгүй нөхцөл үүснэ.

Ханбогд сумын төв нь уулын үерийн аман дээр байрлах тул түр зуурын аадар борооны үед барилгын ажил саатах, барилгын суурь, шуудуу усанд автах нөхцөл үүсч болно.

Иймд дээрхи уур амьсгалын хүчин зүйлсээс үүсч болзошгүй сөрөг нөлөөлөлөөс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төслийн төлөвлөлт болон хэрэгжилтийн үед авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай.

2.2. Агаарын чанарт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

2.2.1. Төсөл хэрэгжих орчны агаарын бохирдлын өнөөгийн түвшин

Төсөл хэрэгжих орчимд агаар бохирдуулагч томоохон эх үүсвэр нь уурын зуух болон гэр хороолол байх бөгөөд өмнийн говийн хуурай агаар, улирлын хүчтэй салхи шуурга болон цөлийн сул хөрс нь агаарт тоосжилт үүсгэх гол эх үүсвэр болдог. Агаар дахь тоосжилтын хэмжээ ихэссэнээр орчны ургамалжилтанд нөлөөлөхийн зэрэгцээ хүн амын тав тухтай байдал болон эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлдөг.

Төсөл хэрэгжих орчны агаарын чанарын байдлыг “Оюу толгой” төслийн агаарын чанарын хяналтын мэдээ судалгаанд тулгуурлан тодорхойлсон байна.

Төсөл хэрэгжих орчны агаарын чанарын стандартыг ЕХ-ны Орчны агаарын чанарын стандартад заасан түвшинтэй харьцуулан тодорхойллоо.

Үндэсний агаарын чанарын MNS 4585:2007 стандартыг төвлөрсөн хот суурин газруудад зориулан боловсруулсан учраас алслагдмал хөдөө орон нутагт ашиглахад тохиромжгүй гэж үзэн ОУСК-ын БОЭМАА-ны Ерөнхий удирдамжинд иш татсанаар ЕХ-ны орчны агаарын чанарын стандарттай харьцуулжээ.

Хүснэгт 2-3. ЕХ-ны Орчны агаарын чанарын стандарт

Үзүүлэлт	Дундаж хугацаа	ЕХ-ны Орчны агаарын чанарын стандарт (µg/m ³)	Жилд зөвшөөрөгдөх тоон хэмжээ
Хүхрийн давхар исэл (SO ₂)	1 цаг	350	24
	24 цаг	125	3
Азотын давхар исэл (NO ₂)	1цаг	200	18
	1жил	40	Байхгүй

Ханбогд сумын төв орчимд SO₂-ын агууламж 1 цагийн дунджаар харьцангуй тогмол үзүүлэлттэй буюу 29 мг/м³ гарсан бөгөөд энэ үзүүлэлтийг ЕХ-ны холбогдох стандартуудад заасан түвшинтэй харьцуулан үзэхэд зөвшөөрөгдөх хэмжээнд байна.

Харин NO₂-ын 1 цагийн дундаж агууламж 27 мг/м³ буюу зохих түвшинд байна.

2.2.2. Төслөөс агаарын чанарт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Хүйтний улиралд сумын төвийн агаарын бохирдлын гол эх үүсвэр нь уурын , гэр хороолол болно.

Гэр хорооллын иргэд хүйтэн өвлийг давахын тулд мод, нүүрс ашиглах ба зарим нь хатуу хог хаягдлаар хүртэл гал түлж байгаа нь агаарын чанарт сөргөөр нөлөөлдөг байна.

Төсөл хэрэгжсэний дараа (усан хангамж, ариутгах татуурга, дулааны шугам сүлжээний ашиглалт) агаарын бохирдолд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй юм.

Харин цэвэрлэх байгууламжаас гарах бохирын эвгүй үнэр нь орчны агаарт бохирдол үүсгэнэ. Гэхдээ цэвэрлэх байгууламж нь сумын төвөөс зайдуу (1.0 км орчим) байрлах тул сумын төвийн агаарын чанар болон ард иргэдийн эрүүл мэндэд сөргөөр нөлөөлөхгүй юм.

Барилга угсралтын ажил нь сумын төвийн агаарын бохирдол, утааны хэмжээг тодорхой хэмжээнд нэмэгдүүлнэ.

Бохирдуулагчийн эх үүсвэр нь машин техникийн хөдөлгүүрийн утаа, газар шорооны ажилд эвдэрсэн талбайгаас босох тоосжилт, машин техникийн замын тоос зэрэг болно.

Барилга угсралтын ажил нь дулааны улиралд хийгдэх тул уг үйл ажиллагаанаас агаарын чанарт нөлөөлөх сөрөг нөлөөлөл нь орчны агаарын чанарын үзүүлэлт нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтрэх хүртэл сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй юм.

Төслийн барилга байгууламжийн барилга угсралтын ажлын үйл ажиллагаанаас түр зуурын агаарын бохирдол үүсэх бөгөөд бохирдлын хэмжээг хамгийн бага байхаар төлөвлөх, төсөл хэрэгжих орчинд шинээр олон салаа авто зам гаргахгүй байх зэрэг нөхцлүүдийг ханган ажиллах хэрэгтэй. Газар шорооны ажил нь хөрс ургамалд сөргөөр нөлөөлж, тоосжилт үүсэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг.

2.2.3. Агаарын чанарт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах

Төслийн үйл ажиллагааны улмаас агаарын чанарт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл байхгүй боловч барилга угсралтын ажлын үед доорхи арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлбэл зохино. Үүнд :

- Хуурайшилт ихтэй үед тоосжилт үүсгэх зам, талбайг услаж чийглэх
- Машин техникийн хөдөлгөөнөөр барилга угсралтын ажлын үед орчны эвдрэлд орсон газарт биологийн нөхөн сэргээлтийг үе шаттайгаар хийж, ургамалжуулах;
- Барилга угсралтын үед ажиллах машин техникүүдийн хөдөлгүүрээс гарах утаанд хэмжилт хийлгэж холбогдох арга хэмжээ авах

2.3. Газрын гадрага, хэвлийд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

2.3.1. Төсөл хэрэгжих орчны газрын гадрага, хэвлийн тогтоц, онцлог

2.3.1.1. Газрын гадаргын тогтоц

Сумын төвийн урд талаар Говь-Алтайн салбар уулын урд төгсгөл болон Шархад уул хүрээлэн тогтох бөгөөд далайн түвшинээс дээш 1300м өргөгдсөн. Өгөршлийн процесст маш хүчтэй автагдаж, хучаас хурдас байхгүй нүцгэн арзгар барсгар рельефийг бий болгосон байна.

Ханбогд сумын төвийн хэмжээнд салхиар зөөгдөн хуримтлагдсан хөдөлгөөнт элсний 3,0-6,0м зузаан давхарга бий болсон байх ба энэ нь зүүн хойт талаас салхилах салхиар Галбын говийн их элснээс зөөгддөг байна.

2.3.1.2. Геологийн тогтоц

Ханбогд сумын төвийн геологийн тогтоцыг авч үзвэл урд ба баруун талаараа доод палеозейн настай /Pz/ боржин өгөршилд хүчтэй автагдсан массив тархсан. Сумын төв төвлөрч байгаа хэсэгт гуравдагчийн настай /2Qз/улаан хүрэн өнгийн хайрга агуулсан шавранцар хөрс /гарал үүслийн хувьд делюви-пролюви/тархсан байх ба үүний дээрээс дөрөвдөгчийн настай делюви-пролювийн гаралтай, /dpQ_{III-IV}/ цайвар шаргал, цайвар ногоон, цайвар саарал өнгө холилдсон шаварлаг хөрс хучиж тогтсон байна.

2.3.1.3. Инженер геологийн нөхцөл

Ханбогд сумын төв нь инженер-геологийн энгийн нөхцөлтэй. Шугам хоолойн трассын дагуу хийсэн инженер геологийн судалгааны хээрийн ажлын үед 5.0 м-ийн гүнд хийсэн өрөмдлөгийн үр дүнгээр шугам хоолойн трассын дагууд тархсан хөрс чулуулагуудыг геологи-гарал үүслийн онцлог, ширхэгийн бүрэлдэхүүн болон физик шинж чанарын үзүүлэлтээр нь инженер-геологийн 3 элемент болгон ангилж, элемент тус бүрийн физик механик шинж чанарын үзүүлэлтүүдийг тодорхойлсон байна.

ИГЭ-1 Элсэн хөрс

Элсэн хөрс нь энд тэнд жигд өргөн тархалттай бөгөөд янз бүрийн гүнээс илэрч, мөн янз бүрийн зузаантай тохиолдоно. Цайвар шаргал өнгийн пролювийн гаралтай, чийг багатай жижиг ширхэгтэй элсэн хөрс нь өнгөн хөрсний дороос илэрсэн тархалттай байна.

Элсэн хөрсний газар шорооны ажлын зэрэг гэсгэлэн нөхцөлд механизмаар малтахад –I.

ИГЭ-2 Хайргархаг элсэн хөрс.

Цайвар шаргалаас цайвар саарал өнгөтэй, пролювийн гаралтай, чийг багатай хайргархаг элсэн хөрс нь гол шугамын дагуу алаг цоог тархалттай байна.

Газар шорооны ажлын зэрэг нь гэсгэлэн нөхцөлд гар аргаар малтахад-II-III байна.

ИГЭ-3 Хайргархаг шавранцар.

Улаан өнгөтэй, деллювийн гаралтай, хагас хатуу консистенцитэй, хайргархаг шавранцар хөрс нь жигд тархсан байна.

Хайргархаг шавранцар хөрсний газар шорооны ажлын зэрэг гэсгэлэн нөхцөлд механизмаар малтахад II-III.

2.3.2. Газрын гадрага, хэвлийн эвдрэл бохирдлын өнөөгийн түвшин

Өнөөдрийн байдлаар төсөл хэрэгжих орчны газрын гадарга, хэвлийд их хэмжээний эвдрэл өөрчлөлт гараагүй сумын төвийн газар нь хот суурины зориулалтаар, орчин тойрны газар нь бэлчээрийн зориулалтаар ашиглагдаж ирсэн байна.

Төсөл хэрэгжсэнээр газрын гадаргын хэлбэр болон хэвлийд (геологийн тогтоц) онцын өөрчлөлт орохгүй юм.

2.3.3. Төслөөс газрын гадарга хэвлийд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Төслийн газар шорооны ажлын үед (барилгын суурь ухах, шуудуу ухах, булах г.м) газрын гадарга, хэвлийд бага хэмжээний өөрчлөлт орно.

Барилга угсралтын ажлын дараа техникийн нөхөн сэргээлт хийх тул газрын гадарга, хэвлийд хүчтэй сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй юм

2.3.4. Газрын гадрага, хэвлийд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах

Төслийн үйл ажиллагаа нь газрын гадарга, хэвлийд хүчтэй сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй ч доорхи арга хэмжээг авч хэрэгжүүлбэл зохино. Үүнд :

- Төлөвлөсөн талбайд газар шорооны ажлыг гүйцэтгэх;
- Газар шорооны ажлын үед гарсан илүүдэл ул хөрсийг зөвшөөрөгдсөн газарт асгаж тэгшлэх;
- Газар шорооны ажлаар эвдрэлд орсон газрыг дарж булахдаа нягтруулгыг технологийн дагуу хийж, байгалийн унаган төрхөнд нь ойртуулан хэлбэржүүлэх;
- Барилга угсралтын ажлын үед эвдэрсэн талбайд (газар шорооны ажлын улмаас эвдэрсэн) техникийн нөхөн сэргээлтийн технологийг баримтлах

2.4. Хөрсөн бүрхэвчид нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

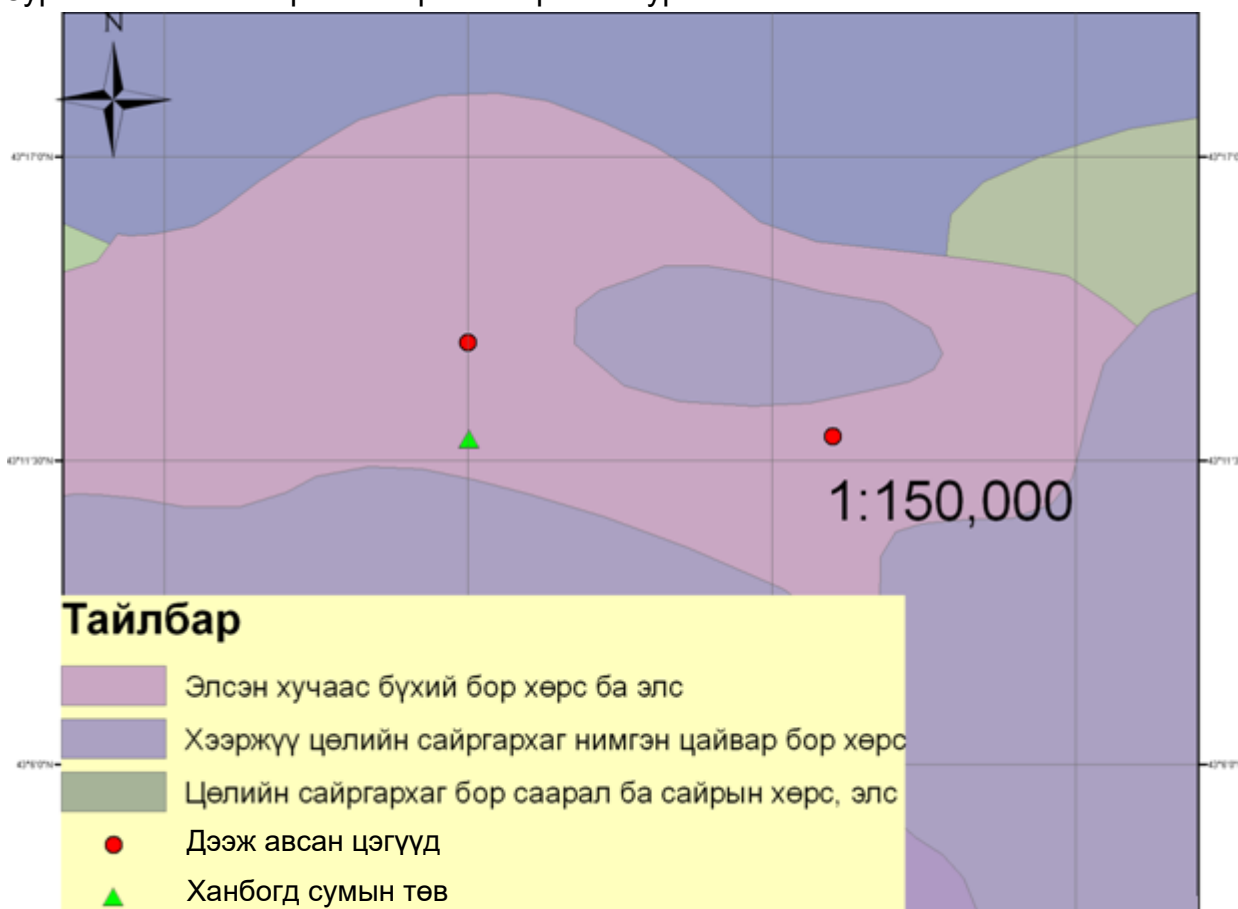
2.4.1. Төсөл хэрэгжих орчны хөрсөн бүрхэвч, түүний онцлог

1.4.1.1. Хөрсөн бүрхэвчийн онцлог, төлөв байдал

Ханбогд сумын төвийн орчны газар нутаг нь хөрсөн бүрхэвчийн тойргийн хувьд уулархаг болон нам уулс гүвээ толгодорхог нутгаар толгодын буюу цөлөрхөг хээрийн сайр чулуурхаг бор, цөлөрхөг хээрийн нимгэн сайр чулуурхаг бор, тэгшивтэр тал хөндий газраар цөлөрхөг хээрийн бор, элсэн хучаастай бор, хагас бэхжсэн элс, харин нам хотос газраар цөлөрхөг хээрийн нугат бор, мараалаг бор, хужир мараа хөрс, голлон тархсан [МУ-ын Үндэсний Атлас, 2009] бүсэд хамаарна.

Сумын төв нь харьцануй тэгш ижил хэв шинжийн хөрс ба ургамлан нөмрөгтэй далайн түвшнээс дээш 1077-1110м метрийн өндөрт өргөгдсөн **Элсэн хучаас бүхий бор хөрстэй** байна.

Зураг 2-4. Төсөл хэрэгжих орчны хөрсний зураглал

Цөлөрхөг хээрийн ердийн бор хөрс агь хазаар өвс-говийн хялганат, таана говийн хялганат, хазаар өвс говийн хялганат, баглуур – таана – говийн хялганат бүлгэмдэл бүхий 15-25% бүрхэцтэй цөлөрхөг хээрийн ургамалшилтай газраар тархаж улсын бүх нутгийн 7 хувьтай тэнцэх талбайг хамарна. Энэ хөрсний дээд давхарга боровтор өнгөтэй, хатуувтар өнгөн үе, түүний доод үе хоёр морфологийн хувьд бүдэг илэрнэ. Хатуувтар өнгөн үе нь хэврэг, нүх сүвгүй буюу жижиг сүвүүд хөрсний гадаргын зөвхөн зарим хэсэгт ажиглагдана. Зузаан нь 0.5-1.5 см (дунджаар 0.8 см) байна. Түүний доор Аq үе нь үл мэдэг үелэнцэр бүтэцтэй, нягтрал багатай, зузаан нь 2-6.5 см (дунджаар 3.4 см). Вt давхарга бор, бараавтар бор өнгөтэй, нягтавттар зузаан нь 5-19 см (дунджаар 13 см), түүний доор орших карбонатын хамгийн их хуримтлалтай давхарга (Вса, ВСса) их нягт цайвар өнгөтэй, шилжилт эрс учраас хил зааг нь тод байна (Доржготов 2003).

2.4.1.2. Хөрсний зүсэлт, морфологийн бичиглэл

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төв нь нэг хэв шинжийн хөрсөн бүрхэвчтэй учир сумын төв болон төвөөс зайдуу хөрсний 3 зүсэлт хийж, хөрсний морфологи бичиглэл, дээж авах ажлыг гүйцэтгэсэн. Дээж авсан талбайн хөрсний үндсэн шинжийг тодорхойлох хөрсний дээжүүдийг ШУА-ийн

Газарзүйн хүрээлэнгийн Хөрс судлалын лабораторит задлан шинжилгээ хийлгэж дүнг хавсаргалаа.

Зураг 2-5. Хөрсний дээж авалт, морфологийн бичиглэл

Дээж авсан талбайд элсэн хучаас бүхий бор хөрс ба элс хөнгөн шавранцар, элсэнцэр цайвар бор хөрс тархсан байв.

Зураг 2-6. Дээж авсан цэгүүдийн байршил

Зүсэлт-1.

Цэвэрлэх байгууламж барихаар төлөвлөсөн талбайд хөрсний дээж авсан цэгийн газарзүйн солбицол: N43.196610° E107.200155° д.т.д = 1110 м

Зураг 2-7. Хөрсний дээж авсан цэгийн байршил (Зүсэлт 1)

Зураг 2-8. Хөрсний зүсэлт хийсэн талбай(Зүсэлт1)

Зураг 2-9. Хөрсний зүсэлт (Зүсэлт1)

Хөрсний бичиглэл (Зүсэлт1)

А 0-5 Шаргалдуу хүрэн өнгөтэй (10YR 5/3) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 20 хувь, сул үрлэн бүтэцтэй, давсны хүчилд сулхан буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт аажим

В 5-38 Бараан шаргалдуу өнгөтэй (10YR 6/2) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 20 хувь, бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд хүчтэй буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт тод

В 38-70 Цайвар хүрэн өнгөтэй (10YR 5/2) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 60 хувь, бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд буцлахгүй, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт тод.

Зүсэлт-2.

Сумын төвийн эвдрэлд орсон талбайд хөрсний дээж авсан цэгийн газарзүйн солбицол: N43.22745° E107.19168° д.т.д = 1070 м

Зураг 2-10. Хөрсний дээж авсан цэгийн байршил (Зүсэлт 2)

Зураг 2-11. Хөрсний зүсэлт хийсэн талбай(Зүсэлт 2)

Зураг 2-12. Хөрсний зүсэлт (Зүсэлт 2)

Хөрсний бичиглэл (Зүсэлт 2)

Энэхүү зүсэлт хийсэн газар гадаргын хувьд ерөнхийдөө тэгш янз бүрийн ширхэгтэй хайрган хучаастай.

A 0-5 Шаргалдуу хүрэн өнгөтэй (10YR 7/4) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 10 хувь, сул үрлэн бүтэцтэй, давсны хүчилд сулхан буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт аажим

B 5-30 Бараан шаргалдуу хүрэн өнгөтэй (10YR 6/3) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 10 хувь, бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд сулхан буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт тод

B1 30-48 Цайвар хүрэн өнгөтэй (10YR 5/3) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 20 хувь, бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд хүчтэй буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт тод.

B2 48-70 Цайвар шаргал өнгөтэй (10YR 5/4) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 30 хувь, сулхан бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд хүчтэй буцлана.

Зүсэлт-3.

Хөрсний дээж авсан цэгийн газарзүйн солбицол: N43.1966100 E107.2001550
д.т.д = 1110 м

Зураг 2-13. Хөрсний дээж авсан цэгийн байршил (Зүсэлт 3)

Зураг 2-14. Хөрсний зүсэлт хийсэн талбай(Зүсэлт 3)

Зураг 2-15. Хөрсний зүсэлт (Зүсэлт 3)

Хөрсний бичиглэл (Зүсэлт 3)

А 0-5 Шаргалдуу хүрэн өнгөтэй (10YR 5/3) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ

20 хувь, сул үрлэн бүтэцтэй, давсны хүчилд сулхан буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт аажим

В 5-38 Бараан шаргалдуу өнгөтэй (10YR 6/2) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 20 хувь, бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд хүчтэй буцлана, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт тод

В 38-70 Цайвар хүрэн өнгөтэй (10YR 5/2) хөнгөн шавранцар механик бүрэлдэхүүнтэй, хайрганы хэмжээ 60 хувь, бөөмөнцөр бүтэцтэй, давсны хүчилд буцлахгүй, ургамлын үндэс багатай, дараахь үедээ шилжих шилжилт тод.

2.4.1.3. Хөрсний химийн болон физик шинж чанар

Хөрсөн бүрхэвчийн төлөв байдлын онцлог, гадаргын тэрх байдал, элэгдэл эвдрэлийн зэрэг, ашиглалтын хэлбэр зэргийг харгалзан сонгосон талбайгаас авагдсан хөрсний дээжийн химийн болон физик шинжийн үндсэн үзүүлэлтүүдийг доорхи аргуудаар тодорхойлсон болно.

Хөрсний шинж чанарын үзүүлэлтүүдийг

- Хөрсний урвалын орчин(pH), - Усан ханданд иономерийн арга
- Хөрсний ялзмаг- Тюрингийн арга, %
- Хөрсний нитратын азот- усан ханданд потенциометрийн арга мг/100гр
- Хөрсний хөдөлгөөнт фосфор (P₂O₅) – 1% нүүрс хүчлийн аммоны уусмалд
- Мачигины арга, мг/100гр хөрсөнд
- Хөрсний хөдөлгөөнт кали– 1% нүүрс хүчлийн аммоны уусмалд дөлийн фотометрийн арга, мг/100 гр хөрсөнд
- Хөрсний цахилгаан дамжуулах чадвар- иономерийн арга, ds/m тодорхойлсон болно

Хүснэгт 2-4. Хөрсний химийн үндсэн шинж

Зүсэлтийн дугаар	Гүн, см	pH _{H₂O} (1:2.5)	CaCO ₃ %	Ялзмаг %	EC _{2.5} dS/m	Хөдөлгөөнт, мг/100г	
						P ₂ O ₅	K ₂ O
HBD-01	0-5	8.93	1.21	0.324	0.051	0.64	8.2
	5-38	8.87	1.00	0.225	0.038	0.38	4.3
	38-70	8.89	1.00	0.199	0.063	0.17	3.8
HBD-02	0-5	8.38	3.82	0.448	0.266	0.29	8.3
	5-30	9.12	7.63	0.325	0.664	0.18	9.2
	30-48	8.70	13.09	0.036	1.345	0.09	13.8
HBD-03	0-5	8.93	1.21	0.324	0.051	0.64	8.2
	5-38	8.87	1.00	0.225	0.038	0.38	4.3
	38-70	8.89	1.00	0.199	0.063	0.17	3.8

Хүснэгт 2-5. Хөрсний механик бүрэлдэхүүн

Зүсэлтийн дугаар	Гүн, см	Ширхэгийн хэмжээ, % (мм-ээр)		
		Элс (2-0.05мм)	Тоос (0.05-0.002мм)	Шавар (< 0.002мм)
HBD-01	0-5	48.4	41.0	10.6
	5-38	60.1	32.2	7.7
	38-70	65.9	29.3	4.8
HBD-02	0-5	58.6	33.7	7.7
	5-30	55.7	38.0	6.3
	30-48	63.0	29.3	7.7
HBD-03	0-5	48.4	41.0	10.6
	5-38	60.1	32.2	7.7
	38-70	65.9	29.3	4.8

Хөрсний морфологийн тогтоцын бичлэг ба Хөрсний механик бүрэлдэхүүний задлан шинжилгээний дүнгээс үзэхэд нийт давхаргад нь янз бүрийн ширхэгтэй элсэн фракц (2-0.05 мм) ихэнх хэсгийг нь 48.4 - 65.9 % эзлэж байна. Харин шаврын (< 0.002мм) эзлэх хэмжээ нь 4.8-10.6% байгаа нь нийт үе давхаргадаа шаврын агууламжаар харьцангуй бага хөнгөн шавранцар, элсэнцэр хөрс болох нь харагдаж байна. Хөнгөн шавранцар хөрс нь ус, салхи ба техникийн элэгдэл эвдрэлд өртөхөд хялбар эмзэг бөгөөд ус барих чадвар султай юм.

Хөрсний хими, физикийн шинж чанарыг хүснэгтд үзүүлээ.

Энэ хөрс химийн шинж чанарын хувьд бүс нутгийн хөрсний онцлогийг илтгэн, нийт давхарга нь ялзмаг багатай (0.036-0.448%), ургамалд ашиглагдах хөдөлгөөнт шим тэжээлийн бодисоор P₂O₅ бүх үедээ бага, K₂O 1 – р зүсэлтэд тохиромжтой хэмжээнд, 2-р зүсэлтэд багавтар байна. Урвалын орчин нь хөрсний нийт үе давхаргад жигд шүлтлэг (pH 8.38-9.12) шинжтэй байна. Хялбар уусах давсны агууламж нийт үе давхаргад 0.0081-1.345 dS/m байгаа нь харьцангуй тохиромжтой буюу бага агууламжтай байна.

2.4.2. Хөрсөн бүрхэвчийн элэгдэл, эвдрэл, бохирдлын өнөөгийн түвшин

Төсөл хэрэгжих талбайн хөрс нь үржил шим муутай, тачир ургамлан бүрхэвчтэйбөгөөд лаг ихтэй учир элэгдэлд өртөмтгий юм. Бэлчээрийн даац хэтэрч буй болон замгүй газраар зорчиж буй бүх хэсгүүд элэгдэлд маш мэдрэмтгий байдаг. Байнгын хүчтэй салхи болон хааяа тохиолдох үертэй хосолсон хуурай цаг уурын нөхцөл нь хөрсийг элэгдэлд оруулах нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Ус цаг уур, орчны шинжилгээний хүрээлэнгийн бэлчээрийн өвсний гарцын мэдээн дээр үндэслэн Ханбогд сумын мал сүргийн төвлөрөл, малын бодит тоотой харьцуулахад бэлчээрийн бодит даацаас 3 дахин их байна. Мөн энэхүү эвдрэл нь тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний улмаас улам даамжирсан байна.

Гурвантэс сумын төвийн хэсэгт хөрсний бохирдлын үзүүлэлт (цианид, хүнцэл г.м) зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтэрсэн нь урьд өмнө нь хийсэн судалгаа шинжилгээгээр тогтоогдсон байна.

2.4.3. Төслөөс хөрсөн бүрхэвчинд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Газар шорооны болон барилга угсралтын үйл ажиллагааны явцад хөрсөн бүрхэвчид дараах сөрөг нөлөөлөлүүд гарч болзошгүй. Үүнд:

- Хөрсний элэгдэл, эвдрэл

Төсөл хэрэгжих талбай түүний орчны талбайд машин механизмын нөлөөгөөр механик эвдрэл бий болох буюу хөрсний хими, физикийн шинж чанар геоморфологийн үзүүлэлтэд чанарын өөрчлөлт гарч, хөрсний эвдрэл үүсэх, орчны гоо үзэмж өөрчлөгдөх

- Тоосжилт

Газар шорооны ажил, машин механизмын хөдөлгөөнөөр хөрсний элэгдэл эвдрэл үүсч, үржил шим нь буурч, тухайн орчинд тоосжилт бий болно.

Салхины нөлөөгөөр тоос ойр орчны ургамал, хөрсөн дээр бууж бохирдолт үүсгэх.

- Хөрсний бохирдол

Төсөл хэрэгжих талбайд шугам хоолой байрлуулж, барилга байгууламж барьснаар хөрсний механик эвдрэл бий болж, хөрсөн бүрхэвч эвдэрч, бохирдолд өртөнө.

2.4.4. Хөрсөн бүрхэвчид үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах

Төслийн үйл ажиллагааны улмаас төсөл хэрэгжих талбайн хөрсөн бүрхэвчид үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах зорилгоор төсөл хэрэгжүүлэгч доорхи арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй. Үүнд:

- Барилга угсралтын ажлын (газар шорооны ажил) үед барилгын талбайн орчны хөрсөн бүрхэвч эвдрэлд орохоос хамгаалах;
- Барилгын ажлын дараа газар шорооны ажлын үед эвдрэлд орсон талбайд биологийн нөхөн сэргээлт хийх;

- Газар шорооны ажилд өртөх талбайн үржил шимт хөрсийг хуулж, төлөвлөсөн талбайд хадгалах, нөхөн сэргээлтэнд ашиглах;
- Машин техникийн явах замыг тэмдэгжүүлэх, салаа зам гаргахаас урьдчилан сэргийлэх
- Барилга угсралтын ажлын үеийн машин техник, тээврийн хэрэгслийн замын хөдөлгөөнд хяналт тавих
- Хатуу, шингэн хаягдал, шатах тослох материалаар хөрс бохирдуулахаас хамгаалах
- Барилгын талбайг түр хашаагаар хаших

2.5. Гадаргын болон газрын доорхи усанд нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

2.5.1. Төсөл хэрэгжих орчны гадаргын болон газар доорхи усны нөөц, онцлог

2.5.1.1. Гадаргын ус

Төсөл хэрэгжих талбайн орчинд байнгын гадаргын урсац (гол горхи) байхгүй хур бороо элбэг үед хуурай сайр жалга нь тур зуурын урсгал устай болох ба хотгор хонхор газруудад түр зуурын тогтоол ус, давсархаг нуурууд үүсдэг.

2.5.1.2. Гидергеологийн нөхцөл

Төсөл хэрэгжих орчны газрын доорхи усан орчны региональ төлөв байдлыг тухайн орчинд урьд өмнө хийгдсэн судалгааны материалд үндэслэн доорхи байдлаар тодорхойллоо.

Төсөл хэрэгжих орчинд газрын доорхи ус агуулсан дараахь үе давхрагууд байх боломжтой байна. Үүнд:

- Голоцений настай, аллюви-пролювийн гаралтай ус агуулсан хурдас (qh)
- Голоцений настай, нуурын гаралтай ус агуулсан болон ус үл нэвтрүүлэх хурдас (Lqh)
- Палеоген-неогений настай, эх газрын гаралтай, ус агуулсан хурдас (P₋N)
- Дээд цэрдийн настай, терриген гаралтай, ус агуулсан хурдас (K₂)
- Пермийн настай, терриген гаралтай, ус агуулсан хурдас (tP)
- Палеозойн настай, ус агуулсан тунамал-эффóзив чулуулаг (ePz)
- Ус агуулсан, палеозойн интрузив чулуулаг

2.5.2. Төслөөс усны нөөц, чанарт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Төслийн барилгын ажлын үед газрын доорхи усны чанар, нөөцөд сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй.

Энэхүү төслөөр баригдах байгууламж, шугам сүлжээнүүд нь хэвийн ажиллагаатай үед гадаргын болон газрын доорхи усны нөөц, чанарт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл байхгүй юм.

Харин цэвэрлэх байгууламжийн үйл ажиллагаа доголдох, бохир ус зайлуулах шугам бөглөгдөх, хагарах үед бохир ус алдагдах нь гадаргын болон газрын доорхи усны чанарт сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй юм.

Иймд цэвэрлэх байгууламж, бохирус зайлуулах шугам хоолойн ашиглалтын үеийн засвар үйлчилгээг графикт хугацаанд хийж, шугам сүлжээнд гарсан эвдрэл гэмтлийг богино хугацаанд засч байх шаардлагатай

Төслийн хүрээнд баригдах усан хангамжийн зориулалттай гүний худаг нь газрын доорхи усны нөөцөд нөлөөлөх боловч олборлосон усыг сумын хүн амын унд-ахуйн хэрэгцээнд хэрэглэх тул нөлөөллийг сөрөг нөлөөлөл гэж үзэх боломжгүй юм. Гэхдээ ашиглалтын явцад газрын доорхи усны түвшиний өөрчлөлтөнд хяналт тавьж усны нөөцөд хэрхэн нөлөөлж байгаа талаар судалгаа хийж байх шаардлагатай юм.

2.6. Ургамлан нөмрөгт нөлөөлөх байдлын үнэлгээ

2.6.1. Төсөл хэрэгжих орчны ургамлан нөмрөг, түүний онцлог

Монгол орны нутаг дэвсгэр хойноосоо урагш чиглэлд өргөрөгийн өөрчлөлттэй холбоотойгоор хэд хэдэн босоо бүс бүслүүрийг үүсгэдэг онцлогтой. Энэ онцлогийн дагуу ургамалжилтийн доорхи бүс бүслүүрт хувааж үзсэн байдаг.

Үүнд.

1. Өндөр уулын (тагийн) бүслүүр
2. Уулт тайгын бүслүүр
3. Уулын хээрийн ойн (тагийн доод) бүслүүр
4. Хээрийн бүс
5. Цөлөрхөг хээрийн бүс
6. Цөлийн бүс

Төсөл хэрэгжих талбай нь ургамал газарзүйн мужлалаар Сахар-говь цөлийн их муж, Төв азийн муж Улаан нуурын тойрогт хамрагдана (МУ-ын Үндэсний Атлас, 2009). Энэ районы ургамлын үндсэн формацыг баглуур, бударгана, говийн хялгана, таана, төрөл бүрийн хамхагууд бүрдүүлдэг ба сөөг, сөөгөнцөрүүд дагалдах үүрэгтэй оролцоно.

Цөлийн бүс:

Монголын цөлийн бүс нь Төв Азийн их цөлийн хойд зах болно. Цөлийн бор саарал хөрс голлох боловч Алтайн өвөр говиор нэн цөлөрхөг гөлтгөнөт бор саарал хөрс тааралдана. Энд манхан элс, элсэн хурдас нилээд их. Өоолой, хөндий⁰⁰д хужир давстай тойром шал элбэг. Цөлийн бүсэд жилдээ 100 мм-ээс бага тунадас унах ба заримдаа бүтэн жилдээ бороо, цас орохгүй өнжих ч явдал бий.

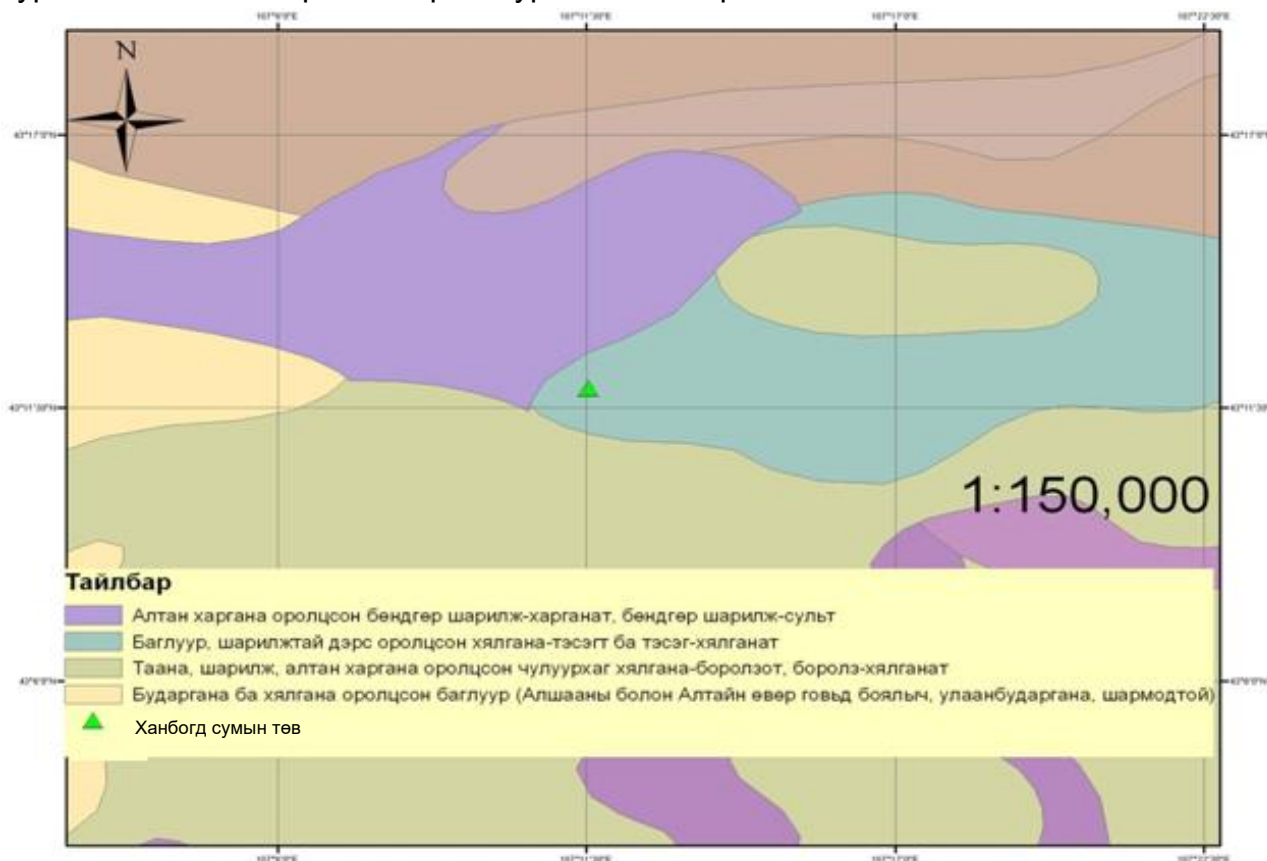
Оргамал тун тачир сийрэг, сөөг, сөөгөнцөр ургамал зонхилно. Монголын цөлийг элсэн цөл, чулуут цөл гэж хоёр ангилдаг. Баян бүрдтэй.

Тоосорхог шавранцар, жижиг чулуутай карбонатлаг бор хөрстэй, уулс хоорондын хотгор, тэгш тал, уулын бэлээр монгол өвс, монгол өвс-таанат, монгол өвс-хазаар өвс-таанат бэлчээр, элсэнцэр бор хөрстэй нуурын хөндийн зах, толгодын ар бэлээр тэсэг-монгол өвст бэлчээр, хужир марз бүхий шавранцар бор хөрстэй толгодын хормой, хуурай хотгорын тэгш ёроолоор бор бударгана-монгол өвст бэлчээр, хайрга чулуутай, шавранцар болон тоосорхог бор хөрстэй уулс хоорондын хөндий, толгодоор таар-монгол өвст, таар-тэсэг-монгол өвст бэлчээр, марзлаг бор хөрстэй толгод хоорондын хөндий хоолой, тойрмын захаар улаан бударгана-монгол өвст бэлчээр голлон таарна. Мөн загт бэлчээр нилээд бий. Энэ бүсэд зараа Таар,

баглуур,загсгал, азар (Улаан түлээ), сульхир, шар мод, хотир, нохой шээрэн, зээрийн ундаа, тоорой, сухай зэрэг ургамал бага бус тааралдана.

Сөөгт цөлдөө баглуур, хармаг, зээргэнэ, хотир, таарт бэлчээртэй. Бэлчээрийн дундаж ургац 100-300 кг/га–д хүрнэ. Энд тэмээ, ямаа голлон үржүүлдэг.

Зураг 2-16. Төсөл хэрэгжих орчны ургамлан нөмрөгийн хэв шинж

2.6.2. Ургамлан нөмрөгийн ашиглалт, доройтлын өнөөгийн түвшин

Цэвэрлэх байгууламж байрлах талбайн орчинд ургамлан нөмрөг нь сийрэг бөгөөд сумын төвөөс зайдуу байрлах тул тухайн газар нутаг нь бэлчээрийн зориулалтаар ашиглагдаж байна.

Зураг 2-17. Төсөл хэрэгжих орчны ургамлан нөмрөгийн ерөнхий байдал

Төсөл хэрэгжих талбайд цөлөрхөг хээр болон жинхэнэ цөлийн ургамал зонхилон тохиолдоно.

Хүснэгт 2-6. Ургамлын зүйлийн бүрэлдэхүүн

Латин нэр	Монгол нэр
Aristida Heymannii Rgl.	Гемний бөөдий
Bassia dasyphylla (Ficsh. et Mey.) Ktze.	Үслиг манан хамхаг
Cleistogenes songorica (Roshev.) Ohwi.	Зүүнгарын хазаар өвс
Corispermum mongolicum Iljin	Монгол хамхуул
Enneapogon borealis (greseb.) Honda	Умардын огтны сүүл
Eragrostis minor Host	Бага хургалж
Halogeton glomeratus (M. B.) C. A. Mey	Баг хүш хамхаг
Reaumuria soongorica (Pall.) Maxim.	Зүүнгарын бударгана
Nitraria sibirica Maxim.	Сибирь хармаг
Convolvulus ammanii Desr.	Амманы сэдэргэнэ

Төсөл хэрэгжих талбайд бүртгэгдсэн зарим ургамлын талаарх мэдээлэл:

Монгол нэр: **СИБИРЬ ХАРМАГ**

Латин нэр: **NITRARIA SIBIRICA Maxim**

өтгөн залаа баг цэцэг үүсгэнэ.

Цөл, цөлөрхөг хээрт марц хужиртай, элсэнцэр хөрстэй хотгоруудаар сондуул үүсгэж ургана. Дэлхээ юмуу бараг хэвтээ иштэй, 50-80 см өргөн, давссаг хуурайсаг сөөг. 1 м заримдаа түүнээс өндөр марцлаг элсэн довцог үүсгэх нь олонтоо. Иш цайвар, цагаан холтостой, мөчир салаа ихтэй бас өргөстэй. Навчис юлдэрхүү юмуу бөмбөлгөрхүү 0.5-0.7 мм, яс нь 4-5 мм урт, жижиг цэцэг бүхий цагаан өнгийн бамбайрхуу

Монгол нэр: **ЗҮҮН ГАРЫН ХАЗААР ӨВС**

Латин нэр: **CLEISTOGENES SOONGORICA (Roshev.) Ohwi.**

Голын хайрга, байц, чулуурхаг хажуу, хээр талд ургана.

Элсэн дугтуй бүхий сахлаг үндэстэй, жижиг нягт бутаар ургадаг олон наст ургамал. Иш 7-9 үетэй, эгц босоо 15-60 см урт, 2 мм орчим

бүдүүн. Навчны илтэс хавтгай, шулуун, хажуу ирмэгүүд нь дотогш хумираа, 2.5-7.5 см урт, 1-2 мм өргөн. Шимт чанар сайтай. Жилийн турш бүх мал сайн иддэг.

Монгол нэр: **АММАНЫ СЭДЭРГЭНЭ**

Латин нэр: **CONVOLVULUS AMMANII Desr.**

Ойт хээрийн бүслүүр, говь хээрийн бүсэд хайргат ба чулуурхаг бэл хормой, тэгш тал, элсэрхэг болоод хайргат хээржүү цөл, алаг өвст хээржүү хажуу, эргийн марцлаг нуга, голын сайранд ургана.

Олон иштэй, 3-5 см өндөр, хуурайсаг олон наст өвс. Навчис шугамархуу, цэцэг хонхорхуу юмуу юлүүрхүү хэлбэртэй цайвар ягаан өнгөтэй. Эмийн болон малын тэжээлийн ургамал.

Монгол нэр: **ТААНА СОНГИНО**

Латин нэр: **ALLIUM POLYRRHIZUM**

Turcz.ex Rgl.

Чулуурхаг, хайргархаг цөл, цөлийн хээр, уулын чулуурхаг хажуу, бэл хормой, хад чулууны ёроол, цав толгод, дэрстэй хөндий, тойром цайдмын хүрээ, бууцны хөлд ургана.

Өтгөн сахлаг үндэстэй, 10-25 см өндөр нарийхан босоо, ялимгүй гуривтсан иштэй, хуурайсаг олон наст өвс. 2-3 навчтай, шүүслэг боловч бэлцгэр бус, тал бөөрөнхий, утсархуу, 0.5-0.7 мм бүдүүн. Тал бөмбөлгөрхүү баг цэцэгтэй. Цэцгийн дэлбэ 5-6 мм урт бүдэг судалтай, цайвар ягаан эсвэл цагаан өнгөтэй. Хатуувтар хонхорцог үр жимстэй. Үр нь тод хар. Малын тэжээлийн үнэт түүхий эд. Эмийн болон хүнсний ургамал.

Монгол нэр: **АХАР НАВЧИТ**

Сумын суурин хүн ам нь 4000 гаруй, хөдөлгөөнт хүн ам нь 12000 гаруй бөгөөд сумын хэмжээнд 1376 өрхтэй бөгөөд үүний 478 буюу 36 хувь нь малчин өрх байна.

Тус суманд үйл ажиллагаа явуулдаг уул уурхайн компаниудад сумын 400 орчим хүн ажилладаг байна.

Ажилгүйдэл ядуурлын түвшин аймгийн бусад сумтай харьцуулахад харьцангуй бага байна.

БАГЛУУР /АХАР НАВЧИТ БАГЛУУР/

Латин нэр: **ANABASIS BREVIFOLIA C.A.Mey.**

Цөл, цөлийн хээрийн бүсэд уул толгодын хайргархаг, чулуурхаг, шаварлаг хажуу, хормой бэл, элсэрхэг ба чулуурхаг тал, сайрын ирмэг дагуу ургана.

Цөөн навчтай, жижиг нягт бутуур ургадаг намхан сөөгөнцөр. Бүх навч нь унамтгай, үзүүртээ хялгас юмуу өргөстэй, үзүүрийн дунд хэсгийн навчис гэдрэг нумраа, 10 мм хүртэл урт. Ишний модожсон хэсэг нь богино. Цэцэг нь навчны өвөрт 1-3-аараа оршдог. Цэцэг нь жимслэх үедээ улаан,

ягаан, хүрэн, шар өнгийн далавч болно. Хортой ургамал. Малын тэжээлд оролцоно.

Харин сумын төвийн хэсэгт ургамлан нөмрөг нь газар шорооны ажил, хүн, машин техникийн хөдөлгөөнд өртөж устсан байна.

2.6.3. Төслөөс ургамлан нөмрөгт нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Цэвэрлэх байгууламж, бохир ус зайлуулах шугам хоолой барихаар төлөвлөсөн эвдрэлд ороогүй талбайн ургамлан нөмрөг барилга угсралтын ажил, газар шорооны ажлын нөлөөгөөр устах бөгөөд ойролцоох ургамлан нөмрөг нь бохирдол, тоосжилтын нөлөөгөөр доройтолд өртөж болзошгүй юм.

2.6.4. Ургамлан нөмрөгт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг буруулах, арилгах

Газар шорооны ажлын үед орчны ургамлан нөмрөгт сөрөг нөлөөлөл нь харьцангуй бага байх боловч орчны ургамлан нөмрөгт үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг буруулах зорилгоор доорхи арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлбэл зохино. Үүнд:

- Газар шорооны ажилд өртөх талбайн үржил шимт өнгөн хөрсийг хуулж, биологийн нөхөн сэргээлтэнд ашиглах
- Газар шорооны ажлын үед эвдрэлд орсон газарт үе шаттайгаар биологийн нөхөн сэргээлт хийж, ургамлан нөмөргийг сэргээх ;
- Тухайн орчинд барилгын ажлын үед олон салаа зам гаргахгүй байх, машин техникийн замын хөдөлгөөнд хяналт тавих

2.7. Амьтны аймгийн нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Энэхүү төсөл нь хүн ам, үйлдвэр аж ахуйн газрууд төвлөрсөн суурин газарт хэрэгжих тул амьтны аймагт нөлөөлөх сөрөг нөлөөлөл байхгүй гэж үзэж болно. .

2.8. Түүх, соёлын дурсгалт зүйлст нөлөөлөх байдал, үнэлгээ

Энэхүү төсөл нь Ханбогд сумын төвд хэрэгжихээр төлөвлөгдсөн бөгөөд газар шорооны ажилд өртөх талбай, түүний ойролцоо түүх, соёлын дурсгалт зүйлс байхгүй болно.

2.9. Нийгэм эдийн засагт нөлөөлөх байдал, түүний үнэлгээ

2.9.1. Төсөл хэрэгжих орчны нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, онцлог

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын нутагт үйл ажиллагаа явуулж байгаа уул уурхайн компаниудын болон Гашуун сухайтын хилийн боомтын үйл ажиллагаатай холбогдон тус сумын нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн түвшин хурдацтайгаар өсөн нэмэгдэж байна.

Ханбогд сум нь засаг захиргааны анхан шатны нэгж болох 5 багтай бөгөөд урд талаараа БНХАУ-тай хиллэдэг.

Зураг 2-18. Ханбогд сумын төв

Ханбогд сумын нийгэм эдийн засгийн хөгжилд тус сумын нутагт үйл ажиллагаа явуулдаг “Оюу толгой” ХХК гол үүрэг гүйцэтгэж ирсэн байна. “Оюу толгой” ХХК-ийн 5.9 тэрбум төгрөгийн хөрөнгө оруулалтаар цахилгаан эрчим хүчний асуудлыг шийдвэрлэж байна.

Мөн “Оюу толгой” ХХК-ийн оролцоотойгоор Ханбогд сумын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулан хэрэгжүүлж эхлэн төлөвлөгөөний дагуу сумын төвд 10.3 км урттай хайрган хучилттай автозам ашиглалтанд орсон байна.

Сүүлийн 4 жилд (2009-2012) 13 тэрбум шахам төгрөгийн хөрөнгө оруулалтыг татан оруулжээ. Хөрөнгө оруулалтын 90 гаруй хувийг бүтээн байгуулалт, засвар шинэчлэлт, эрчим хүчний салбарт оруулсан байна.

АХБ-ны тусламжтайгаар хэрэгжих “MON-G0204” төслийн хүрээнд тус сумын дэд бүтэц (ус хангамж, ариутгах татуурга, дулаан хангамж) сайжрах болно.

2.9.2. Төслөөс нийгэм эдийн засгийн хөгжилд үзүүлэх нөлөөлөл

Энэхүү төсөл хэрэгжсэнээр гарах нийгэм эдийн засгийн үр өгөөжийг доорхи байдлаар тодорхойллоо. Үүнд :

- Сумын төвийн усан хангамжийн эх үүсвэрийн нөөц нэмэгдэж, хэрэглэгчдийг цэвэр усаар тасралтгүй хангах нөхцөл бүрдэнэ.
- Гэр хорооллын айл өрх болон орон сууцны бичил хорооллууд бохир усны төвлөрсөн шугамд холбогдох боломжтой болно.

- Барилгын салбарт богино хугацааны ажлын байр бий болж, хүн амын орлого нэмэгдэнэ.
- Орчны эрүүл ахуйн нөхцөлтэй холбоотой өвчлөл буурах

3. ТӨСЛИЙН БОЛЗОШГҮЙ БОЛОН СӨРӨГ НӨЛӨӨЛЛҮҮД

3.1. Төслийн болзошгүй сөрөг нөлөөлөл

3.1.1. Болзошгүй нөлөөллийн хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчим

Төсөл хэрэгжүүлэх үед байгаль орчны төлөв байдалд үзүүлэх болзошгүй нөлөөллийн үнэлгээг магадлан жагсаах аргаар хийж хүснэгт 3-1-д үзүүлэв.

Энэхүү арга нь төслийн үйл ажиллагааны үед тухайн нөлөөлөл байгаа эсэх дээр тулгуурладаг ба хэрэв тухайн нөлөөлөл байвал “х”-ээр тэмдэглэдэг. Ингэхдээ тухайн нөлөөллийн хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчим зэргийг тодруулах, мөн уг нөлөөлөл байгаль орчин, экологийн тэнцвэрт байдал, орон нутгийн нийгэм-эдийн засагт хэрхэн нөлөөлөх (шууд, шууд бус, эргэж нөлөөлөх, буцалтгүй нөлөөлөх, давхардах эсэхийг тодруулах) байдлыг үзүүлдэг.

3.1.1.1. Төслийн барилгын ажлын үеийн болзошгүй нөлөөлөл

Хүснэгт 3-1. Барилга угсралтын ажлын үеийн байгаль орчинд үзүүлэх болзошгүй нөлөөллийн хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчим

Байгаль орчны үзүүлэлт	Нөлөөллийн хэлбэр		Нөлөөллийн хугацаа		Нөлөөллийн эрчим		
	Шууд	Шууд бус	Богино хугацааны	Урт хугацааны	Хүчтэй	Дунд зэрэг	Бага зэрэг
1. Байгалийн төрөл зүйлийн өөрчлөлт							
Гадаргын урсацын өөрчлөлт							
Газрын доорх усны урсацын өөрчлөлт							
Ургамлын бүтцийн өөрчлөлт	х			х			х
Хөрсний элэгдэл, эвдрэл	х			х			х
Геологийн тогтоцын өөрчлөлт	х		х				х
Зэрлэг амьтдын орон зайн өөрчлөлт							
Уур амьсгалын (бичил) өөрчлөлт							
2. Байгалийн нөөц, ашиглалт							
Газрын гадаргын нөөц баялаг							
Бэлчээрийн байдал	х			х			х
Эрдэс түүхий эдийн нөөц							
Эрчим хүчний нөөц	х		х				х
3. Байгаль орчны өөрчлөлт							
Гадаргын усны чанарын өөрчлөлт							

Газрын доорхи усны чанарын өөрчлөлт							
Агаарын бохирдол	х		х				х
Хөрсний бохирдол	х		х				х
Хорт бодис усаар дамжин хүн, амьтанд нөлөөлөх							
Дуу чимээ, шуугианы нөлөө	х		х				х
4. Байгалийн өнгө төрх, түүх соёлын дурсгалт зүйл, археологи, палентологийн олдвор							
Байгалийн үзэсгэлэнт өнгө төрх өөрчлөгдөх							
Ландшафтын хэлбэр, өнгө өөрчлөгдөх	х			х			х
Тусгай хамгаалалттай газар нутагт нөлөөлөх							
Түүх соёлын дурсгалт зүйлд нөлөөлөх							
Археологи, палентологийн олдорт нөлөөлөх							
5. Нийгэмд үзүүлэх нөлөө							
Дэд бүтцийн хөгжилд нөлөөлөх							
Үйлчилгээний салбарын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх		х		х			х
Хүн амын орлого өөрчлөгдөж нэмэгдэх		х	х				х
Хүн амын эрүүл мэндэд нөлөөлөх	х		х				х
6. Эдийн засаг, байгаль орчин							
Орон нутгийн орлого нэмэгдэх		х	х				х
Ядуурлыг бууруулахад дэмжлэг болох		х	х			х	
Ажлын байр нэмэгдэх	᠔		х				х
Улирлын чанартай эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэх	х		х				х
7. Бусад нөлөөлөл							
Хөрсний үржил шимд нөлөөлөх	х		х				х
Болзошгүй аюул осол гарах		х	х				᠔
Дүн	13	5	13	5		1	17

Эдгээр болзошгүй нөлөөллийг хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчмээр нь тодруулбал:

Шууд нөлөөлөл

Болзошгүй нөлөөллийн 13 (72.2 %) нь шууд нөлөөлөлд хамрагдаж байна. Төслийн барилга угсралтын ажлын үед газар шорооны ажил нь хөрс, ургамалд шууд сөрөг нөлөөлөл үзүүлэх талтай байна.

Шууд бус нөлөөлөл

Нийт нөлөөллийн 5 (27.8 %) нь шууд бус нөлөөлөлд хамрагдах бөгөөд үүнд орон нутагт үзүүлэх эерэг нөлөөлөл болон болзошгүй аюул ослыг авч үзсэн болно.

Урт хуганцааны нөлөөлөл

Барилга угсралтын үйл ажиллагаа нь богино хугацаанд үргэлжлэх боловч нөлөөллийн 5 (27.8%) нь урт хугацааны нөлөөлөлд багтана. Төслийн

барилга угсралтын ажлын үед байгаль орчинд (хөрс, ургамал) үзүүлсэн сөрөг нөлөөлөл нь урт хугацааны дараа арилгах тул урт хугацааны нөлөөлөлд тооцогдоно.

Богино хугацааны нөлөөлөл

Төслийн байгаль орчинд нөлөөлөх нөлөөллийн 13 (72.2%) нь богино хугацааны нөлөөлөлд хамаарч байгаа бөгөөд дийлэнх нь байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлөхөөр байна.

Барилгын ажлын үед орчны хөрс, ургамалд нөлөөлөх нөлөөллийг байнга хянаж байх хэрэгтэй бөгөөд болзошгүй аюул ослоос гарч болох сөрөг үр дагаврыг богино хугацааны нөлөөлөлд хамруулсан болно.

Нөлөөллийн эрчим

Барилга угсралтын ажлын үед байгаль орчинд хүчтэй сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй бөгөөд нөлөөллийн ихэнх нь бага зэргийн эрчимтэй нөлөөлөлд хамаарч байна. Нийт 18 нөлөөллөөс 17 нь сул нөлөөлөл байна.

3.1.1.2. Төсөл хэрэгжих үеийн болзошгүй нөлөөлөл
Хүснэгт 3-2. Төсөл хэрэгжих үеийн байгаль орчинд үзүүлэх болзошгүй нөлөөллийн хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчим

Байгаль орчны үзүүлэлт	Нөлөөллийн хэлбэр		Нөлөөллийн хугацаа		Нөлөөллийн эрчим		
	Шууд	Шууд бус	Богино хугацааны	Урт хугацааны	Хүчтэй	Дунд зэрэг	Бага зэрэг
1. Байгалийн төрөл зүйлийн өөрчлөлт							
Гадаргын урсацын өөрчлөлт							
Газрын доорх усны урсацын өөрчлөлт	х			х			х
Ургамлын бүтцийн өөрчлөлт							
Хөрсний элэгдэл, эвдрэл							
Геологийн тогтоцын өөрчлөлт							
Зэрлэг амьтдын орон зайн өөрчлөлт							
Уур амьсгалын (бичил) өөрчлөлт							
2. Байгалийн нөөц, ашиглалт							
Газрын гадаргын нөөц баялаг							
Бэлчээрийн байдал	х			х			х
Эрдэс түүхий эдийн нөөц							
Эрчим хүчний нөөц	х		х				х
3. Байгаль орчны өөрчлөлт							
Гадаргын усны чанарын өөрчлөлт							
Газрын доорхи усны чанарын өөрчлөлт							
Агаарын бохирдол	х			х			х
Хөрсний бохирдол	х			х			х
Хорт бодис усаар дамжин хүн, амьтанд нөлөөлөх							
Дуу чимээ, шуугианы нөлөө							

4. Байгалийн өнгө төрх, түүх соёлын дурсгалт зүйл, археологи , палентологийн олдвор							
Байгалийн үзэсгэлэнт өнгө төрх өөрчлөгдөх							
Ландшафтын хэлбэр, өнгө өөрчлөгдөх							
Тусгай хамгаалалттай газар нутагт нөлөөлөх							
Түүх соёлын дурсгалт зүйлд нөлөөлөх							
Археологи, палентологийн олдорт нөлөөлөх							
5. Нийгэмд үзүүлэх нөлөө							
Дэд бүтцийн хөгжилд нөлөөлөх	х			х	х		
Үйлчилгээний салбарын үйл ажиллагаанд нөлөөлөх	х			х	х		
Хүн амын орлого өөрчлөгдөж нэмэгдэх		х		х		х	
Хүн амын эрүүл мэндэд нөлөөлөх	х			х		х	
6.Эдийн засаг, байгаль орчин							
Орон нутгийн орлого нэмэгдэх		х		х		х	
Ядуурлыг бууруулахад дэмжлэг болох		х		х		х	
Ажлын байр нэмэгдэх	õ			х			х
Улирлын чанартай эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэх							
7. Бусад нөлөөлөл							
Хөрсний үржил шимд нөлөөлөх							
Болзошгүй аюул осол гарах	х		х				õ
Дүн	10	3	2	11	2	4	7

Эдгээр болзошгүй нөлөөллийг хэлбэр, үргэлжлэх хугацаа, эрчмээр нь тодруулбал:

Шууд нөлөөлөл

Болзошгүй нөлөөллийн 10 (76.9%) нь шууд нөлөөлөлд хамрагдаж байна. Төсөл сумын нийгэм эдийн засаг, дэд бүтцэд шууд эерэг нөлөөлөл үзүүлнэ.

Харин болзошгүй аюул ослын үед (ариутгах татуурга, цэвэрлэх байгууламж) байгаль орчинд (агаар, хөрс, ургамал) сөрөг нөлөөлөл үзүүлэх болно.

Шууд бус нөлөөлөл

Нийт нөлөөллийн 3 (23.0%) нь шууд бус нөлөөлөлд хамрагдах бөгөөд үүнд орон нутагт үзүүлэх эерэг нөлөөлөлүүдийг авч үзсэн болно.

Урт хуганцааны нөлөөлөл

Барилга угсралтын үйл ажиллагаа нь урт хугацаанд үргэлжлэх боловч нөлөөллийн 11 (84.6%) нь урт хугацааны эерэг нөлөөлөлд багтана. Төслийн барилга угсралтын ажлын үед байгаль орчинд үзүүлсэн сөрөг нөлөөлөл нь тодорхой хугацааны дараа арилах тул энд авч үзээгүй болно.

Богино хугацааны нөлөөлөл

Төслийн байгаль орчинд нөлөөлөх нөлөөллийн 2 (15.4%) нь богино хугацааны нөлөөлөлд хамаарч байгаа бөгөөд энд болзошгүй аюул ослоос гарч болох сөрөг үр дагаврыг авч үзсэн болно.

Нөлөөллийн эрчим

Төсөл хэрэгжих үед байгаль орчинд хүчтэй сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй бөгөөд нөлөөллийн ихэнх нь бага зэргийн эерэг эрчимтэй нөлөөлөлд хамаарч байна. Нийт 13 нөлөөллөөс хүчтэй 2, дунд зэрэг 4, 7 нь сул нөлөөлөл байна. Төсөл хэрэгжсэнээр сумын нийгэм эдийн засаг, дэд бүтцийн хөгжилд эерэг нөлөөлөл үзүүлнэ.

3.1.2 Төслийн байршил, технологийн шийдэлтэй холбоотой болзошгүй нөлөөлөл

Төслийн байршил, төслийн техник технологийн шийдэл болон төсөл хэрэгжих үеийн байгаль орчны асуудлыг тусад нь авч үзэн магадлах жагсаалтанд нөлөөлөл байгаа эсэх нөлөөллийн үр дагаврыг “бага”, “дунд”, “их” гэсэн утгуудын аль тохирохыг “х” гэж тэмдэглэсэн болно (хүснэгт 3-2). Хүснэгт 3-3. Төслийн байршил, шийдэл, төлөвлөлт болон үйл ажиллагаатай холбогдсон болзошгүй нөлөөллийн магадлах жагсаалт

Байгаль орчны асуудал	Нөлөөлөл байхгүй	Гол үр дагавар		
		Бага	Дунд	Их
1. Төслийн байршилтай холбоотой байгаль орчны асуудал				
Голын гольдролыг эвдэж, өөрчлөх				
Хүн амыг нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой асуудал	х			
Үерийн аюулд өртөх	х			
Түүх, соёлын дурсгалт газар, археологи-палентологийн олдворт газрыг эвдэхэд хүрэх	х			
Ус хэрэглээний асуудлаар өөр байгууллагын үйл ажиллагаатай зөрчилдөх	х			
Газрын доорхи усны горимд өөрчлөлт орох эсэх		х		
2. Төслийн шийдэл, төлөвлөгөөтэй холбоотой байгаль орчны асуудал				
Үйл ажиллагаа нь тухайн орон нутагт нийцтэй эсэх				х
Үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлийн өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх асуудал хир зэрэг төлөвлөгдсөн		х		
Хөрсний эвдрэлээс хамгаалах асуудал, үр ашигтай ажиллах явдал хир зэрэг төлөвлөгдсөн				х
Технологийн үед усны чанарыг хянах асуудал				х
Тусгай анхаарал тавих шаардлагатай хаягдал гардаг эсэх	х			
Технологийн ажиллагааны үед гарах дуу чимээг багасгах талаар төсөлд тусгагдсан эсэх		х		
3. Барилга байгууламж барихтай холбогдож гарах байгаль орчны асуудал				
Барилга байгууламж барих үед усны нөөц бохирдох байдал	х			
Барилга байгууламж барих үеийн болон барьсны дараах хөрсний элэгдэл, элэгдэл			х	
Үйлдвэрлэлийн осол аварга гарах нөхцөл үүсэх			х	
4. Төсөл хэрэгжүүлэх үеийн байгаль орчны асуудал				

Төслийн үйл ажиллагааны үеийн төлөвлөгөө, санхүүжилт хир зэрэг бодитой, шаардлага хангасан эсэх				õ
Мэргэжлээс шалтгаалах өвчин болон аюулгүй ажиллагааны төлөвлөгөө, санхүүжилт бодитой эсэх				х
Хөрсний эвдрэл элэгдлийг бууруулах, орчныг тохижуулах асуудал төлөвлөгөөнд хэрхэн тусгагдсан (хөрсжүүлэх, ургамал тарих, зүлэгжүүлэх)				х
Төслийн үйл ажиллагаанаас шалтгаалж усны нөөцөд нөлөөлөх		х		
Газар ашиглалтанд хохирол учруулах, хөрш зэргэлдээх газар ашиглалтанд саад учруулахгүй байх зэрэг асуудал төсөлд тусгагдсан эсэх	х			
Шуурхай хяналтын асуудал (төсөлд шуурхай хяналтын хугацаа, мөнгө зардал тусгагдсан эсэх)				х
Төслийг хэрэгжүүлэх үеийн инженерийн болон санхүүгийн боломжийн талаарх асуудал				х
5. Төслийг ерөнхийд нь хянаж үзэх шалгуурууд (бодлогын чанартай асуудлууд)				
Төслийг хэрэгжүүлэх явцад байгалийн бусад нөөц баялагийг ашиглах боломжийг ашиглахгүй орхигдуулах	х			
Төслийн техник технологийн шийдлийг техник, эдийн засгийн хувьд олон хувилбараас авч үзэн аль болох оновчтой аргыг сонгосон эсэх асуудал				х

3.1.2.1. Төслийн байршилтай холбогдох нөлөөлөл

Цэвэрлэх байгууламж, бохир ус зайлуулах шугамын зарим хэсэг нь сумын төвийн ойролцоо бэлчээрийн зориулалттайгаар ашиглаж байгаа газарт, автозам, цэвэр, бохир ус, дулааны шугам хоолой сумын төвд тавигдах бөгөөд сумын төвийн иргэд болон ойролцоох малчдын аж амьдралд сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй.

3.1.2.2. Төслийн технологийн шийдэлтэй холбоотой асуудал

Техник технологийн шийдлийг 1 дүгээр бүлэгт авч үзсэн бөгөөд төслийн техник технологийн шийдэл нь техникийн даалгаврын дагуу боловсруулагдаж мэргэжлийн экспертүүдээр хянагдаж байна.

3.1.2.3. Барилга угсралтын ажлын болон ашиглалтын үеийн технологийн үе шаттай холбогдох болзошгүй нөлөөлөл

Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээ хийж буй төслийн барилга угсралтын ажлын болон ашиглалтын үеийн технологийн аль үе шатанд нь байгаль орчны бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн алинд нь илүү нөлөөлж байгааг тодруулах нь уг төслийн сөрөг нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээг төлөвлөхөд чухал ач холбогдолтой юм.

Энэ зорилгоор байгаль орчны бүрэлдэхүүн хэсгүүд болон төслийн технологийн үе шатууд дахь нөлөөллийн эрчмийг үнэлсэн экспертүүдийн үнэлгээгээр матриц байгуулах аргыг өргөн ашигладаг бөгөөд энэ ажилд Леопольдын матрицыг төслийн байгаль орчны төлөв байдлын үнэлгээний ажилд зориулан бага зэрэг хувиргасан байдлаар ашигласан болно.

Үүний тулд байгаль орчны бүрэлдэхүүн хэсгүүд (агаар, ус, ургамал, амьтан г.м) нь барилгын үйлдвэрлэлийн технологийн чухам ямар үе шатанд

нь илүү их нөлөөлөлд өртөж байгааг экспертүүдийн үнэлгээг үндэс болгон тогтоодог.

Экспертийн үнэлгээг ихэнхдээ 1-10 балл гэж үзнэ. Нөлөөлөл хамгийн бага бол 1, хамгийн их бол 10-аар авна.

Байгаль орчны аль нэг бүрэлдэхүүн хэсэг тодорхой нэг үе шатанд хамаарах дөрвөлжин нүдийг диагональдсан зураас татна. Зураасны дээд талд болзошгүй нөлөөллийн эрчмийг, доод хэсэгт нь нөлөөллийн чухал байдлын зэргийг тус тус тэмдэглэнэ.

Энэхүү төсөлд зориулсан Леопольдын матрицыг хүснэгт 3-3-т үзүүллээ.

Доорх хүснэгтийн хэвтээ багануудын нийлбэр дүнгээс үзвэл барилга угсралтын ажлын үеийн газар шорооны ажил нь хөрс, ургамал зэрэгт сөрөг нөлөөтэй байх нь харагдаж байна. Иймд нөлөөлөлд хамгийн их өртөгч нь ургамлын нөмрөг, хөрсөн бүрхэвч байна.

Төслийн барилга угсралтын ажлын технологийн үе шатуудаас газар шорооны ажил эрчимтэйгээр байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлдөг байна. Харин барилга байгууламжийн ашиглалтын үед байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл нь бага байна.

Барилга угсралтын ажлын үед болон дараа байгаль орчныг нөхөн сэргээх ажлын зардлыг нарийвчлан тооцож, энэхүү нарийвчилсан үнэлгээний байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг удирдамж болгон ажилласнаар барилга угсралтын ажлын үед үүссэн сөрөг нөлөөллийг арилгах боломжтой.

Хүснэгт 3-4. Барилга угсралтын ажлын болон ашиглалтын үед байгаль орчинд үзүүлэх болзошгүй нөлөөлөл

№	Технологийн үе шат	Төсөл хэрэгжих үед	Дулааны шугам хоолой тавих	Цэвэр усны шугам хоолой тавих	Автозам тавих	Цэвэрлэх байгууламж барих	Бохир усны шугам хоолой тавих	Дүн
1	Агаар	1	2	2	2	2	2	11
		1	2	2	2	2	2	11
2	Хөрс	2	3	3	3	6	3	20
		2	3	3	3	4	3	18
3	Ургамал (Бэлчээр)	1	=	=	=	3	2	6
		1	=	=	=	3	2	6
4	Ан амьтан	=	=	=	=	=	=	=
		=	=	=	=	=	=	=
5	Геологийн тогтоц	=	1	1	=	2	1	5
		=	1	1	=	2	1	5
6	Газрын доорхи ус	3	=	=	=	=	=	3
		3	=	=	=	=	=	3
7	Байгалийн үзэсгэлэнт тогтоц	=	1	1	1	2	1	6
		=	1	1	1	2	1	6
Бүгд		7	7	7	6	15	9	=
		7	7	7	6	13	7	=

Барилгын ажлын үйлдвэрлэлийн явцад болон төсөл хэрэгжүүлэх үед болзошгүй осол аваараас сэргийлэх, хөдөлмөр хамгаалал аюулгүй ажиллагааны дүрмийг баримталж ажиллах, мөн барилгын ажлын үеийн хатуу, шингэн хаягдлыг БО-нд сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүйгээр зайлуулах хэрэгтэй.

Байгаль орчныг хамгаалах, нөхөн сэргээх ажлыг бодитойгоор төлөвлөх, төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд гол анхаарлаа хандуулж ажиллавал зохино.

Машин техникийн хөдөлгөөнөөр орчны хөрсний эвдрэлийг нэмэгдүүлэхгүй байх, орчны эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх, хөрс бохирдуулахаас сэргийлж байх шаардлагатай.

3.2. Гол сөрөг нөлөөлөл, үргэлжлэх хугацаа, эрчим

Гол нөлөөллийг тодруулахад доорх 3 зүйлийг анхаарах шаардлагатай болдог (Environmental Resource Guide, 1993, USA).

Үүнд:

- Үйл ажиллагааны (бохирдлын) түвшинг тодорхойлж харгалзан үзэх
- Нөлөөллийн үр дагаврыг бууруулах арга замыг тодорхойлох
- Төслийн альтернатив хувилбаруудыг зааж өгөх явдал юм.

Дээр өгүүлсэн болзошгүй нөлөөллийн судалгааны үр дүнгээс үзвэл газар шорооны ажил нь орчны хөрсөн бүрхэвч, ургамлын нөмрөгт ихээхэн сөрөг нөлөөтэй болох нь харагдаж байна.

3.2.1. Хөрс, ургамал

Барилга угсралтын ажлын газар шорооны ажлын үед болон машин техникийн хөдөлгөөнөөр төсөл хэрэгжих талбайн хөрсний бүтэц эвдэрч, ургамлан бүрхүүл нь устана. Мөн машин техникийн хөдөлгөөнөөр талбайн орчны хөрсөн бүрхэвч, ургамлын нөмрөгт сөрөг нөлөөлөл үзүүлэх болно.

Төсөл хэрэгжсэнээр барилгажих талбай болон шугам хоолойн трассын дагуу хөрсөн нөмрөг ургамлын бүрхэвч нь бүр мөсөн устаж үгүй болно.

Иймээс төслийн гол сөрөг нөлөөлөл нь барилга угсралтын ажлын үед хөрс, ургамлын бүрхэвчид нөлөөлөх нөлөөлөл болох нь тогтоогдож байна.

Барилга угсралтын ажил дууссаны дараа барилгын ажлын үед эвдрэлд орсон талбайд нөхөн сэргээлт хийж хөрс, ургамалд үзүүлсэн сөрөг нөлөөллийг бууруулах боломжтой. Мөн төсөл хэрэгжих талбайн ойр орчинд эвдэрсэн газруудад биологийн нөхөн сэргээлт хийж сөрөг нөлөөллийг арилгана.

3.2.2. Сөрөг нөлөөллийг багасгах, арилгах зөвлөмж

Төсөл хэрэгжих үед байгаль орчинд нөлөөлөх гол сөрөг нөлөөллүүдийг тодорхойлоход барилга угсралтын ажлын үед газрын хөрс эвдрэх, ургамлан нөмрөг устах, доройтох үүний улмаас тоосжилт үүсэх зэрэг сөрөг нөлөөллүүд байгаа нь тогтоогдлоо.

Иймд барилга угсралтын ажлын үед байгаль орчинд нөлөөлөх гол сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах арга хэмжээний талаар доорхи зөвлөмжийг өгч байна.

Хөрс ургамал

- Барилга угсралтын ажлын үед машин техник, тээврийн хэрэгслээр олон салаа зам гаргахгүй байх;
- Барилга угсралтын ажлын үед эвдрэлд орсон газрыг барилгын ажлын дараа нөхөн сэргээж, ургамалжуулах;
- Хатуу, шингэн хог хаягдлаар орчныг бохирдуулахгүй байх

3.3. Хуримтлагдах нөлөөлөл

Төсөл хэрэгжих орчинд хэрэгжсэн, хэрэгжиж буй, мөн ирээдүйд хэрэгжих төслүүдийн нөлөөлөл дээр энэхүү төслийн нөлөөллийг нэмэхэд тэдгээрийн үр дагавраас үүсэх байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг хуримтлагдах нөлөөлөлд хамруулна.

Төсөл хэрэгжих талбай болох сумын төвийн олон салаа авто машины шороон замууд нь хүн малын хөдөлгөөн, газар шорооны ажлын нөлөөгөөр тухайн орчны хөрсний үржил шим буурах, хөрс эвдрэлд орох, ургамлын нөмрөг устгах (хөрс, ус, агаар бохирдох,) нөхцлийг бүрдүүлсэн байна.

Иймд тухайн орчинд хэрэгжсэн, хэрэгжиж буй, хэрэгжих төслүүдээс үүсэх байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийн хуримтлагдах нөлөөлөлд агаар, хөрсөн бүрхэвч, ургамлан нөмрөгт, нөлөөлөх нөлөөллийг авч үзэж байна.

Иймд төсөл хэрэгжүүлэгч аж ахуйн нэгжүүд сум орон нутгийн байгууллага хамтран доорхи арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлснээр хуримтлагдах нөлөөллийг багасгана.

Үүнд:

- Сумын төвийн авто замыг хатуу хучилттай болгох;
- Орчныг зүлэгжүүлэх, мод тарих хөдөлгөөнийг өрнүүлэх;
- Орчны хөрсийг ус, салхины эвдрэлээс хамгаалах арга хэмжээ авах;
- Хатуу, шингэн хог хаягдлын менежментийг боловсронгуй болгох;

4. ТӨСЛИЙН ЭРСДЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ, МЕНЕЖМЕНТ

4.1. Химийн хорт болон аюултай бодисын эрсдлийн үнэлгээ

Төслийн технологийн үйл ажиллагааны үед аливаа химийн хортой болон аюултай бодис хэрэглэгдэхгүй болно.

4.2. Болзошгүй аюул, осол

4.2.1. Болзошгүй аюул, ослын үнэлгээ

Болзошгүй аюул ослын үнэлгээ гэдэг нь төслийг хэрэгжүүлэх явцад байгалийн гэнэтийн үзэгдэл, үйлдвэрлэлийн технологийн үйл ажиллагаанаас гарч болзошгүй ослоос сэргийлэх, ослын үр дагаврыг тодорхойлж түүнийг багасгах, арга хэмжээ тогтоохыг хэлнэ.

Аливаа төслийн үйл ажиллагаанд нөлөөлж болох ааааалийн гэнэтийн үзэгдэлд:

- Хүчтэй салхи шуурга
- Үер усны аюул

- Аянга цахилгаан
- Газар хөдлөлт
- Гал түймэр
- Газрын суулт зэрэг үзэгдлүүд хамаарна.

Үйлдвэрлэл дээр хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа болон эрүүл ахуйн нөхцөл хангагдаагүйгээс мөн ажиллагсадын анхаарал болгоомжгүй, ажлын хариуцлагагүйгээс болж гарсан ослыг үйлдвэрлэлийн осол гэнэ.

Үйлдвэрлэлийн ослын шалтгааныг 3 ангилна. Үүнд:

- Техник технологийн
- Зохион байгуулалтын
- Эрүүл ахуйн

Техникийн шалтгаанд:

Техникийн үйл ажиллагааны гэмтэл, доголдол, техник багаж хэрэгслийн бүрэн бус байдал, цахилгааны гэмтэл, гэрэлтүүлэг хангалтгүй техник хэрэгслийн хаалт хамгаалалт байхгүй зэргээс болж гарсан аваар ослын шалтгаанууд хамаарна.

Техникийн шалтгаануудыг 3 бүлэгт хуваана.

- Техникийн аюул учруулж болох нөхцөл /машин механизм, тоног төхөөрөмжийн эвдрэл/
- Үйлдвэрлэлд хэрэглэгдэж байгаа буруу технологи /ашиглалтын тохиромжгүй систем/
- Ажлын тохиромжгүй арга барил ба осолд нэрвэгдэгсэдийн өөрсдийн аюул учруулж болох үйл ажиллагаа

Зохион байгуулалтын шалтгаанд:

Хөдөлмөр зохион байгуулалтыг буруу зохицуулах, мэргэжил, дадалд муу сургасан, багаж хэрэгсэлгүй ажиллах, хөдөлмөрийн сахилга бат, ажил амралтын цагийг буруу сонгох зэрэг шалтгаан орно.

Эрүүл ахуйн шалтгаанд:

Цаг агаарын тааламжгүй нөхцөл (салхи, халуун хүйтэн, чийг гэх мэт) болон агаарын бохирдол, дуу чимээ, чичэргээ зэрэг шалтгаанууд ордог байна.

Осол гэмтэл гарсан үеийн байр, хугацаа, гүйцэтгэж байгаа ажлын уялдаа, холбоо зэргээс шалтгаалан осол гэмтлийг үйлдвэрлэлийн, үйлдвэрлэлтэй холбоогүй гэж ангиёж болно.

Байгалийн гэнэтийн үзэгдэл, үйлдвэрлэлийн аваар, осол, саатал, гэмтэл бүр эдийн засгийн ихээхэн хохирол учруулдаг гадна ажиллагсадын эрүүл мэнд болон амь насанд хохирол учруулах, хүрээлэн буй орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэх аюултай.

Дэлхийн банк, олон улсын санхүүгийн корпораци нь төслүүдийн ослын үнэлгээнд хүний эрүүл мэндийн ослын үнэлгээнд голлон анхаардаг байна. Хүний эрүүл мэндийн үнэлгээг аюул эрсдэл, осолд өртөх магадлал, хорт бодисуудын нөлөө, ослын шинж зэрэг үзүүлэлтүүдээр тодорхойлдог.

Үйлдвэрлэлийн хэвийн ажиллагааг хангах, ажилчин албан хаагчид, үйлдвэрлэлийн ойролцоо ажиллаж амьдарч буй хүн амыг хамгаалалхын тулд томоохон осол аюул гарч болзошгүй цэг салбарт байнгын хяналт тавьж ажиллах шаардлагатай байдаг. Үйлдвэрлэлийн осол гарч болзошгүй аюулыг үнэлснээр үйлдвэрлэлийн техник технологийн гэмтэл согог болон удирдлагын алдаа дутагдлыг тогтоож, тэдгээрийг арилгах талаар тодорхой арга хэмжээ авах боломжийг бүрдүүлнэ.

4.2.2. Төсөл хэрэгжих үед гарч болзошгүй аюул осол

Барилга угсралтын ажлын болон төслийн үйл ажиллагааны үед тохиолдож болзошгүй осол аваарт дараах хүчин зүйлс нөлөөлнө гэж үзлээ. Үүнд:

1. Хүчтэй салхи, шуурга
2. Үер
3. Хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны зөрчил, үйлдвэрлэлийн осол

Хүчтэй салхи, шуурга

Төсөл хэрэгжих орчимд хавар, намрын улиралд хүчтэй салхи шуурганы улмаас их хэмжээний тоосжилт үүсэх, технологийн үйл ажиллагаа тасалдах зэргээс ослын байдал үүсч болно.

Энэ байдлаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд доорхи арга хэмжээг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Үүнд:

- Хүчтэн салхи шуурганы үед хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй байх, сургалт зохион байгуулах
- Орчны эвдрэлд орсон талбайд нөхөн сэргээлт хийж, тоосжилт үүсэх нөхцлийг багасгах
- Хүчтэй салхи шуурганы үед эвдрэл болзошгүй байгууламжид хамгаалалт бэхэлгээ хийх.

Үер

Барилга угсралтын ажлын үед түр зуурын аадар борооны улмаас газар шорооны ажил тасалдах, ухсан шуудуу усаар дүүрэх зэргээс ослын байдал үүсч болно.

Иймд газар шорооны ажлыг хур тунадас татарсан үед гүйцэтгэвэл зохино.

Үйлдвэрлэлийн осол

Барилга угсралтын ажлын үед төрөл бүрийн машин техник ажиллах тул энэ үед үйлдвэрлэлийн осол гарах нөхцөл харьцангуй өндөр юм. Машин техникийн эвдрэл гэмтэл, хөдөлмөр хамгааллын аюулгүй ажиллагаа зөрчих зэрэг болзошгүй нөлөөллөөс болж осол гарах магадлалтай. Иймд хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журмыг мөрдөж, ХХАА-ны сургалт, зааварчилгааг ажиллагсадад тогтмол зохион байгуулах хэрэгтэй. Төсөл хэрэгжих үед үйлдвэрлэлийн осол үүсгэж болзошгүй нөлөөлөлд дараах хүчин зүйлүүд нөлөөлнө гэж үзлээ. Үүнд:

- Технологийн горим зөрчих
- Аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журам алдагдах
- Цахилгааны саатал, осол гэмтэл гарах
- Техникийн эвдрэл, саатал
- Хүний бие муудах

Төсөл хэрэгжүүлэгч дээрхи нөхцөл байдал бий болохоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд анхаарлаа төвлөрүүлж ажиллавал зохино.

4.2.3. Болзошгүй аюул ослын үнэлгээ, түүнийг бууруулах арга хэмжээ

Хүснэгт 4-1. Болзошгүй ослын үнэлгээ, түүнийг бууруулах арга хэмжээ

№	Ослын хэлбэр	Үр дагавар	Үнэлгээ	Эрсдлийг бууруулах арга хэмжээ
А. Байгалийн гамшиг ба аюул осол				
1.	Хүчтэй салхи шуурга	Барилга угсралтын ажлын хэвийн үйл ажиллагаа тасалдах	Дунд	<ul style="list-style-type: none"> – Унаж болзошгүй байгууламжинд бэхэлгээ хийх – Тоосжил үүсэх, эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх
2.	Үер	Барилгын суурь, шуудуу усаар дүүрэх Барилга угсралтын ажил тасалдах	Дунд	<ul style="list-style-type: none"> – Цаг агаарын мэдээг ашиглах – Үерийн ус зайлуулах, түр суваг, далан байгуулах
Б. Төслийн болон хүний үйл ажиллагаатай холбоотой аюул осол				
1.	Үйлдвэрлэлийн осол	Барилга угсралтын тасалдах, техник тоног төхөөрөмж эвдрэх, хүний амь нас эрүүл мэндэд хохирол учруулах	Дунд	<ul style="list-style-type: none"> – Хөдөлмөр хамгаалал аюулгүй ажиллагааны дүрэм журмыг мөрдөх – Хөдөлмөр хамгааллын хувцас хэрэгслээр ажиллагсдыг хангах – Техникийн засвар үйлчилгээг графикт хугацаанд нь хийх – Техникийн бүрэн бүтэн байдлыг хангах
2.	Хүний эрүүл мэнд муудах	Осол аваар, өвчин эмгэгээс хүний эрүүл мэнд муудах	Бага	<ul style="list-style-type: none"> – Эмнэлгийн анхан шатны тусламж үзүүлэх – Ойролцоо эмнэлэгт хүргэх

4.2.4. Болзошгүй аюул ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зөвлөмж

Болзошгүй аюул ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөж түүний хэрэгжилтэнд хяналт тавьж аваар ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд шаардагдах хөрөнгийг төлөвлөж байвал зохино.

ХХАА-ны зааварчилгаа сургалтыг нийт ажилчдын дунд тогтмол зохион байгуулж ажиллах хэрэгтэй.

Болзошгүй аюул ослоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлбэл зохино. Үүнд:

- Ажиллагсадыг ХХАА-ны хувцас хэрэгслээр бүрэн хангаж, хэрэглүүлж хэвших
- ХХАА-ны сургалтыг үйлдвэрлэлийн онцлогоор үе шаттайгаар сар, улирлаар явуулах
- Техник тоног төхөөрөмжийн хаалт, хамгаалалтын бүрэн бүтэн байдалд байнга хяналт тавих
- Цахилгаан шугам кабелийн гэмтлээс хамгаалж, түүний бүрэн бүтэн байдалд байнга хяналт тавих
- Ажилчдыг эрүүл мэндийн үзлэгт хамруулж, ажиллагсдын эрүүл мэндийн байдал ажлын байрны нөхцөл, мэргэжлээс шалтгаалж байгаа эсэхэд судалгаа хийх
- Аваар осол гэмтлийн үед анхан шатны тусламж үзүүлэх бэлтгэлтэй байх
- Байгалийн гэнэтийн үзэгдэлийн /үер, салхи шуурга г.м/ үед авах арга хэмжээг төлөвлөх, хохирлоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээ авах
- Болзошгүй аюул осол гарч болзошгүй газруудад анхааруулах тэмдэг байрлуулах, хязгаарлалтын бүс тогтоох, хашаа барих

Барилга угсралтын ажлын үед гүйцэтгэгч байгууллага нь “Барилга угсралтын ажилд мөрдөх хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар”-ын (БД 12-101-05) доорхи үлгэрчилсэн заавруудыг барилга угсралтын ажлын онцлогтоо тохируулан мөрдөх шаардлагатай. Үүнд:

- Газар шорооны ажил гүйцэтгэх үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Суурь ухах үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Гүний доргиурыг ажилд бэлтгэх үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Бетон зуурмаг цутгах ажлын үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Зуурмаг бэлтгэх ажлын үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Хавтан угсрах үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Хүйтэний улиралд ажил гүйцэтгэх үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Компрессороор ажиллах үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Ачиж буулгах, тээвэрлэх ажлын үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Ачаа оосорлогчийн аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Төмөр яндан угсрах үед өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар

- Цахилгаан гагнуурчинд өгөх аюулгүй ажиллагааны үлгэрчилсэн заавар
- Барилгын талбай дахь цахилгааны аюулгүй ажиллагааны талаар өгөх үлгэрчилсэн заавар

5. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ НӨХӨН СЭРГЭЭЛТ, ЭКОЛОГИ-ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮНЭЛГЭЭ

5.1. Байгаль орчны, нөхөн сэргээлт

5.1.1. Биологийн нөхөн сэргээлт

Барилга угсралтын ажил бүрэн дуусч эвдрэлд орсон талбайн хөрс чулуулаг тогтворжиж, нягтаршсаны дараа үржил шимт хөрсийг тээвэрлэн асгаж тараан биологийн нөхөн сэргээлтийг эхлүүлнэ.

Ургамалжуулахад хялбар, арчилгаа бага шаардах болон зардал хямд нөхцөлүүдийг тооцохын зэрэгцээ говь, цөлийн нөхцөлд ургадаг ургамлын үрийг суулгах нь биологийн нөхөн сэргээлтийг түргэсгэнэ.

Говийн бүсийн хөрсөнд 100 м² талбайд дунджаар 0,18 кг үр орно. Тариалалтыг хийхдээ цаг агаарын мэдээнээс салхи багатай үеийг сонгож, үрийг хийсэхээс сэргийлнэ.

Хөрсний нягтын хэмжээ 2.2-2.7г/см³ байвал зохистой бөгөөд нягт 3.0г/см³-ээс дээш бол сайжруулж, сийрэгжүүлбэл зохино.

Биологийн нөхөн сэргээлт хийгдсэнээр тухайн эвдрэлд орсон талбайд хүний амьдрал, үйл ажиллагаанд нийцсэн ландшафт бий болон хөрсний үржил шим нь сайжирна. Эвдэрсэн газрыг ургамалжуулахад “Эвдэрсэн газрыг ургамалжуулах, техникийн ерөнхий шаардлага” MNS 5918 : 2008 стандартыг баримтална.

Биологийн нөхөн сэргээлтийг урьдчилан сонгосон талбайд холбогдох мэргэжлийн байгууллага, ажилтан /агрономич, ботаник, биологич гэх мэт/-ыг оролцуулан гүйцэтгэх нь илүү зохимжтой.

Эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээхэд ашиглах нэлээд үр дүнтэй үндсэн ургамлууд нь бэлчээрийн олон наст ургамлууд болно. /ерхөг, согоовор, биелэг өвс, хялгана, үнэгэн сүүл, дааган сүүл гэх мэт/

5.1.2. Биологийн нөхөн сэргээлтийн ажлын зардал

Биологийн нөхөн сэргээлт хийх зардлыг дараах томъёогоор тодорхойлно.

$$Z_{\text{био}} = Z_{\text{суд}} + Z_{\text{хөрс}} + Z_{\text{ур}} + Z_{\text{хам}}$$

$Z_{\text{био}}$ - биологийн нөхөн сэргээлт хийх зардал, мян.төг

$Z_{\text{суд}}$ - судалгаа туршилтын ажлын зардал, мян.төг

$Z_{\text{хөрс}}$ - хөрс бэлтгэх, боловсруулах зардал, мян.төг

$Z_{\text{ур}}$ - ургамалжуулах зардал мян.төг

$Z_{\text{хам}}$ - талбайг хамгаалах арчилгааны тордолтын зардал, мян.төг

Ургамалжуулах ажлын хүрээнд эхний жил нэг наст ургамын үрийг тарьж ургамалжуулах ба хоёр дахь жилээс олон наст ургамлын үрийг суулгах ажил хийгдэнэ.

Цэвэр усны цагираг сүлжээ, дулааны шугам хоолой, авто зам болон бохир ус зайлуулах шугамын ихэнх нь сумын төвийн хэсэгт хөрс ургамал нь хүний үйл ажиллагаанд өртсөн талбайд тавигдах бөгөөд биологийн нөхөн сэргээлт нь үр дүнгүй тул сумын төвөөс зайдуу тавигдах бохир ус зайлуулах шугам сүлжээнд өртсөн талбайд биологийн нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөгөөнд тусгалаа.

Өнөөдрийн байдлаар бохир ус зайлуулах шугам хоолойд өртөх 0.6 га газарт биологийн нөхөн сэргээлт хийх боломжтой байна.

Хүснэгт 5-1. Ургамалжуулах ажлын 0.6 га-гийн зардал

№	Хийгдэх ажлууд	Хэмжих нэгж	Тоо хэмжээ	Гарах зардал мян.төг
1	Үр худалдан авах	кг	10.8	160.0
2	Ургамалжуулах талбайн хөрс бэлтгэх боловсруулах	га	0.6	1.500.0
3	Үр суулгах	га	0.6	600.0
4	Усалгаа хийх	м ³ /га	200	1.200.0
5	Нөхөн тарилт хийх	га	0.18	300.0
6	Намрын цэнэг усалгаа	м ³ /га	100.0	600.0
7	Арчлалт хамгаалалт	га	0.6	400.0
	Нийт зардал			4.760.0

Дээрх жишээгээр тооцвол нөхөн сэргээх 0.6 га-гийн зардал дунджаар 4.76 сая төг болж байна.

Барилга угсралтын үед орчны эвдрэлд орох талбайг тооцоогүй тул энэ талбайн хэмжээг барилга угсралтын ажил дууссаны дараа нарийвчлан тооцож, нөхөн сэргээлтийн нэмэлт зардлыг төлөвлөх хэрэгтэй.

5.2. Төсөл хэрэгжих орчны экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Экологийн хохирлын үнэлгээ нь байгаль орчинд буюу байгалийн нөөцөд учирсан хохирлын хэмжээг тооцож, түүнийг нөхөн сэргээхэд шаардагдах хөрөнгийг тооцоолох бөгөөд ус, агаар, хөрс, ургамал, ой зэрэг ан амьтад, тэдгээрийн төрөл зүйлийн амьдрах орчинд учирсан хохирол болон түүнээс үүдэж нийгэмд учирч болзошгүй хохирлыг цогцоор нь авч үзнэ.

Экологийн хохирол гэдэг нь байгаль орчин бохирдох, байгалийн нөөц баялаг хомсдох, экологийн тогтолцоо алдагдах зэргээс хүний эрүүл мэнд болон хүрээлэн буй орчинд аюул занал үүсэх, байгаль орчинд сөргөөр нөлөөлөхийг хэлнэ. Экологийн хохирлыг арилгахын тулд хүрээлэн буй орчныг эрүүлжүүлэх, байгалийн нөөц баялаг болон, эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх арга хэмжээ авах шаардлагатай болно.

Экологийн хохирол түүний үр дагавар нь хүний эрүүл мэндийн доройтол, бэлчээрийн талхагдал, хөдөө аж ахуйн ургацын бууралт, байгалийн нөөц баялаг хомсдох зэргээр илэрнэ.

Экологийн хохирлын үнэлгээгээр экологи эдийн засгийн үнэлгээ байгаль орчинд буюу байгалийн нөөцөд учирсан хохирлыг хөрсөн бүрхэвч,

ургамлан нөмрөгийг нөхөн сэргээхэд шаардагдах хөрөнгө зардлаар тооцсон болно.

Газрыг дэд бүтцийн барилга байгууламжийн зориулалтаар эзэмших тул газрын гадрага, хэвлийд үзүүлэх хохирлыг тооцох шаардлагагүй юм.

Мөн хүн амын унд- ахуйн зориулалтаар газрын доорхи усыг ашиглах тул газрын доорх усны экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тогтоохгүй болно.

5.2.1. Хөрсөн бүрхэвчийн экологи- эдийн засгийн үнэлгээ

5.2.1.1. Хөрсний үржил шимийн түвшин, үржил шимт хөрсний нөөц

Газар шорооны ажилд өртөх талбайн хөрсний ялзмагийн бодисын нөөцийг хөрсний зүсэлтүүдийн шинжилгээний дүнгээр тооцоолон гаргасан болно. Хөрсөн дэх ялзмагийн бодисын нөөцийг 1.0 га талбайд доорхи томъёогоор тооцлоо:

$$R = H \cdot \eta \cdot Y$$

R - 1 га талбай дахь хөрсний ялзмагийн нөөц, тн

H - хөрсний дээж авсан үеийн зузаан гүн, см

η -ялзмагийн бодисын хэмжээ, %

Y –эзлэхүүн жин, г/см³

Авто зам, дулааны шугам, усан хангамжийн шугам сүлжээнд өртөх талбайн хөрсний экологи –эдийн засгийн үнэлгээ:

Зүсэлт 2

Төсөл хэрэгжих талбайн хөрсний өнгөн хэсэг 0-5 см-ын гүн дэх ялзмагийн бодисын нөөцийн хэмжээ нь:

$$R_1 = 5 \text{ см} * 0.324\% * 1.35 \text{ г/см}^3 = 2.18 \text{ т/га}$$

$$R_{\Sigma} = 2.18 \text{ т/га}$$

Ялзмагын агууламж нь 0-5 см-ын гүнд **2.18 т/га** байна. Газар шорооны ажилд өртөх талбайн **1.29га** газарт **2.81т** ялмагийн нөөцтэй байна.

Энэхүү талбайд тархсан хөрсний үржил шимт хөрсний нөөцийн тооцоог дараахи томъёогоор тооцож гаргалаа.

$$R_s = H \cdot Y * 10000$$

R_s - 1 га талбай дахь үржил шимт хөрсний нөөц, тн

H - ялмагт үеийн зузаан гүн, см

Y - эзлэхүүн жин, г/см³

1 га – 10000 м²

$$R_1 = 5 \text{ см} * 1.35 \text{ г/см}^3 * 10000 \text{ м}^2 = 675 \text{ т/га}$$

$$R_s = 675 \text{ т/га}$$

Сумын төвийн цөлөрхөг хээрийн ердийн борбүхий талбайн хөрсний 0-5 см-ийн гүн дэх нийт үржил шимт хөрсний нийт нөөцийн хэмжээ 675 т/га байх бөгөөд энэ хөрс нь өнгөн үе давхаргаас эхлэн сайр чулуурхаг байх тул хайрга чулууны хэмжээг хасаж тооцоолон бодит /нөхөн сэргээлтэд ашиглах боломжтой/ үржил шимт хөрсний нөөцийг гаргалаа. Үүнд хөрсний дээд давхаргад байх хайрга чулууны хэмжээ 20% байх бөгөөд (675-135=540.0

тн/га) нийт хайрга чулуугүй үржил шимт хөрсний нөөцийн хэмжээ 540.0 т/га байна. Энэхүү хөрсийг ашиглалт дууссан талбайд нөхөн сэргээлтэд ашиглах боломжтой ба нөхөн сэргээлтийн ажлыг “Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас эвдрэлд орсон газарт техникийн болон биологийн нөхөн сэргээлт хийх аргачлал” –ыг үндэслэн гүйцэтгэх хэрэгтэй.

Цэвэрлэх байгууламж, бохир ус зайлуулах шугам сүлжээнд өртөх талбайн хөрсний экологи-эдийн засгийн үнэлгээ:

Зүсэлт 1

Төсөл хэрэгжих талбайн хөрсний 0-5 см-ын гүн дэх ялзмагийн бодисын нөөцийн хэмжээ нь:

$$R_1 = 5 \text{ см} * 0.448\% * 1.35 \text{ г/см}^3 = 3.02 \text{ т/га}$$

$$R_2 = 3.02 \text{ т/га}$$

Зүсэлт 3

Төсөл хэрэгжих талбайн хөрсний өнгөн хэсэг 0-5 см-ын гүн дэх ялзмагийн бодисын нөөцийн хэмжээ нь:

$$R_1 = 5 \text{ см} * 0.324\% * 1.35 \text{ г/см}^3 = 2.18 \text{ т/га}$$

$$R_2 = 2.18 \text{ т/га}$$

2 зүсэлтээс авсан дээжний дунджаар ялзмагын агуулмж 0-5 см-ын гүнд $3.02 \text{ т/га} + 2.18 \text{ т/га} / 2 = 2.6 \text{ т/га}$ байна. Барилга байгууламж барихад өртөх талбай нь $(1.31 \text{ га}) * 2.6 \text{ т/га} = 3.4 \text{ т}$ ялмагийн нөөцтэй байна.

1.0 га талбайд тархсан хөрсний үржил шимт хөрсний нөөц нь:

$$R_1 = 5 \text{ см} * 1.35 \text{ г/см}^3 * 10000 \text{ м}^2 = 675 \text{ т/га}$$

$$R_2 = 675 \text{ т/га}$$

Бэлчээрийн цөлөрхөг хээрийн ердийн борбүхий талбайн хөрсний 0-5 см-ийн гүн дэх нийт үржил шимт хөрсний нийт нөөцийн хэмжээ 675 т/га байх бөгөөд энэ хөрс нь өнгөн үе давхаргаас эхлэн сайр чулуурхаг байх тул хайрга чулууны хэмжээг хасаж тооцоолон бодит /нөхөн сэргээлтэд ашиглах боломжтой/ үржил шимт хөрсний нөөцийг гаргалаа. Үүнд хөрсний дээд давхаргад байх хайрга чулууны хэмжээ 20% байх бөгөөд $675 - 135 = 540.0$ тн/га байх ба нийт хайрга чулуугүй үржил шимт хөрсний нөөцийн хэмжээ **540.0** т/га байна.

5.2.1.2. Хөрсний эдийн засгийн үнэлгээ

Хөрсний экологийн үнэлгээг тооцох хамгийн хялбар, зардал багатай, харьцангуй нарийвчлал сайтай хувилбар нь тухайн газрын хөрсний ялзмагийн нөөцөөр үнэлэх зарчим юм. Хөрсний ялзмагийн нөөц нь үржил шимийн интеграл үзүүлэлт болдог онцлогтой. Хөрс нь олон зуун жилийн турш байгалийн жамаар бүрэлдэн тогтдог учраас эвдрэлд орсон тохиолдолд эргээд нөхөн сэргээхэд ихээхэн хөрөнгө зардал шаардагдахаас гадна байгалийн байгалийн унаган төрхдөө эргэн ортол хэдэн арван жил шаардагдана.

Хөрсний экологи эдийн засгийн үнэлгээг дараахь томъёогоор тооцоолно.

$$E_s = O_r s \times K_p \times K_g \times K_s \times S \times H_e \quad (2)$$

E_s - экологи-эдийн засгийн үнэлгээ, төг,

Ors – хөрсний ялзмагийн нөөц кг\га,
Kp - хөрсний чанарын үзүүлэлтийг тооцсон коэффициент,
Kg -хөрсний байгаль газарзүйн нөхцлийг тооцсон коэффициент,
Ks -хөрсний төрлийг тооцсон коэффициент,,
S -хөрс тархсан талбайн хэмжээ, га.,
He – 1кг ялзмагийн үнэ өртөг, 276 төгрөг.

Хүснэгт 5-2. Хөрсний шинж чанарын засварын коэффициент

Хөрсний чулуу %,(>2мм)	Механик бүрэлдэхүүн	Давсжилт	Карбонат илрэх гүн, см	Урвалын орчин	Дундаж
0.9	0.9	1.0	1.0	0.8	0.92

Хүснэгт 5-3. Газарзүйн хүчин зүйлүүдийн засварын коэффициент

Налуу (°)	Гуу жалгын нягтрал км/км ²	Ургамал бүрхэвч	Гадаргын хад чулуу,%	Бичил овон товон дов сондуул,%	Гадаргын элсэн бүрхэц, %	Ус чийгийн байдал	Дундаж
1.0	1.0	0.6	0.7	0.7	0.1	0.3	0.628

$$E_s = 6210 \times 0.92 \times 0.628 \times 1.0 \times 2.6 \times 276 = 1.714.000$$

Хөрсний шимт давхаргын боломжит зузаанаар (0-5см) тооцоолсон ялзмагийн нөөцийг үнэлгээний аргачиллын дагуу хөрсний ангиллын, газарзүйн хүчин зүйлүүдийн болон хөрсний шинж чанарын засварын коэффициентээр үржүүлэн тооцоолвол газар шорооны ажлын нөлөөгөөр эвдрэлд орох **2.6 га** талбайн хэмжээнд **6.21** тн шимт бодисын нөөц алдралд орох бөгөөд 1.0 кг ялзмагийн бодисын суурь үнээр (2010 оны байдлаар 276 төг) үржүүлэхэд нийт талбайн хэмжээнд **1.714.000** төг-ийн үнэлгээ гарч байгаа бөгөөд энэ нь бүс нутгийн хөрсний үржил шимийн үндсэн үзүүлэлт болох ялзмагийн нөөц бага байгаатай холбоотой юм.

5.2.2. Ургамлан нөмрөгийн экологи-эдийн засгийн үнэлгээ

Газар шорооны ажилд өртөх талбайн газрын гадарга нь ерөнхийдөө тэгш тал ба үүнд 2.6 га газар хамрагдаж байгаа үүний 1.6 га газар ургамлан нөмрөгтэй , 1.0 га газар сумын төв хэсэгт байх учир ургамалгүй газар байна. Тиймээс байгалийн ургамалтай хэсэг болох **1.6** га талбайд экологи-эдийн засгийн үнэлгээг тооцлоо.

1. Ашигт ургамлын эдийн засгийн шууд үнэлгээ

$$E_v = Y * N_{ay} \% * S * P = 1.2 * 0.08 * 8475 * 1.6 \text{ га} = 1301$$

Энд:

Y – талбайн ургац – 1.2ц/га

N_{ay} % - ашигт ургамлын эзлэх хувь – 0.08%

P - ашигт ургамлын зах зээлийн дундаж үнэ – 8475төг

S - хохирол тооцох талбайн хэмжээ – 1.6 га

2. Бэлчээрийн ургамлын эдийн засгийн шууд үнэлгээ

$$E_b = Y * N_b \% * S * P_{нэгж} = 1.2 * 0.58 * 22000 * 1.6 \text{ га} = 24499$$

Энд:

У - талбайн ургац – 1.2ц/га

Н_б % - бэлчээрийн ургамлын эзлэх хувь – 0.58%

Р_{нэгж} - 2011 оны хадлангийн өвс борлуулалтын үнэ – 22000

S - хохирол тооцох талбайн хэмжээ – 1.6 га

3. Хүмүүнсэг ургамлын эдийн засгийн үнэлгээ нь:

$$E_{ant} = U * N_{xy} \% * P_l * S = 1.2 * 0.15 * 466700 * 1.6 \text{ га} = 134409$$

Энд:

У - талбайн ургац – 1.2ц/га

Н_{xy} %- хүмүүнсэг ургамлын эзлэх хувь – 0.15%

P_l – газрын төлбөр 1 га-д – 466700 төг

S - хохирол тооцох талбайн хэмжээ – 1.6 га

Цэвэрлэх байгууламж, бохир ус зайлуулах шугам шүлжээнд өртөх ургамлан нөмрөг бүхий 1.6 га газар байгаа бөгөөд энэ нь бэлчээр ашиглалтаас хасагдаж байна. Энэ талбайд зуны улиралд мал бэлчээрлэхээр тооцож бэлчээрийн даац багтаамжид үзүүлэх нөлөөллийг тооцоолбол:

Нэг нутаг бууцанд байх хугацаанд 1 га бэлчээр хичнээн тооны малыг тэжээлээр хангаж чадах вэ гэдгээр бэлчээрийн даац тодорхойлогдоно.

Нэг бууцанд 60 хоног сууна гэж бодъё. Хонь хоногт 1.5 кг өвс иднэ. Бэлчээрийн ургац 120кг/га байна гэвэл.

О - ургац-120öi/ãà

Ө - нэгж малын идэх өвс-1.5кг/хонин толгой

Тб – бэлчээр ашиглах хоног-60

$$\text{Бэлчээрийн даац} = \frac{120 \text{ кг}}{60 \times 1.5} = \frac{120}{90} = 0.75 \text{ хоньтой тэнцэнэ.}$$

Тухайн талбай орчмын бэлчээрийг зуны улиралд буюу 60 хоногийн туршид ашиглана гэж тооцвол бэлчээрийг хэвийн ачаалалтай байх үед 1.6 га талбайд 60 хоногийн туршид 1.2 хонь бэлчээрлэх боломжтой байна.

200 хоньтой нэг хотонд:

$$\text{Бэлчээрийн хэрэгцээ} = 200 : 0.75 = 150 \text{ га болно.}$$

Хүснэгт 5-4. Ургамлан нөмрөгийн экологийн итгэлцүүрийн засвар

Итгэлцүүр	Суурт илтгэлцүүр	Үзүүлэлт	Судалгаа	Суурь	Хазайлт	Засварласан итгэлцүүр
Ka	3,4	УН	62	45	1.4	3.4*1.4*0.85*0.86=3.47
		Нау	12	14	0.85	
		Нху	26	30	0.86	
Kb	2,4	ня	0	0	0	2.4*0*0*0.6 = 0
		qэлс	0	60	0	
		У	1.27	2.0	0.37	
Kc	3,4	Фбох	Тодорхойгүй		1	3.4
		Намь			1	
		Бдх			1	
Засварлагдсан илтгэлцүүр /Кур/						Ka+ Kb+ Kc=6.87

Эндээс ургамлан нөмрөгийн нэгж талбайн экологи-эдийн засгийн үнэлгээг дараах томъёогоор тооцон гаргана.

$E_{ti} = (E_v + E_b + E_{ant}) * (K_a + K_b + K_c) = (1301 + 24499 + 134409) * 6.87 = 1\ 100\ 635$ төгрөг байгаа бөгөөд нэг га талбай нь 687 897 төгрөгийн үнэлгээтэй байна.

6. БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

6.1. Байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө

Энэхүү байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө нь барилга угсралтын ажлын болон төсөл хэрэгжих хугацаанд (2013-2017) хэрэгжих бөгөөд төслийн барилга угсралтын ажлын үед болон төслийн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учруулах сөрөг нөлөөллүүдийг бууруулах, арилгах арга хэмжээг тодорхойлж, түүнд шаардагдах хөрөнгө зардлыг төлөвлөх үндэслэл болно.

Захиалагч байгууллага нь барилга угсралтын ажлын үед, ашиглагч байгууллага нь төсөл хэрэгжүүлэх хугацаанд байгаль орчныг хамгаалах нөхөн сэргээх ажлын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг жил бүр төлөвлөж, зардлын зарцуулалт төлөвлөгөөний биелэлтэнд хяналт тавьж ажлын тайланг холбогдох байгууллагуудад хүргүүлэх үүрэгтэй.

6.1.1 Агаарын бохирдол

6.1.1.1 Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Барилга угсралтын ажлын үед салхи шуурга ихтэй нөхцөлд ургамлан нөмрөггүй болон эвдэрсэн талбайгаас тоос босч орчны агаарт түр зуурын бохирдол үүсгэнэ. Хөрсний чийг бага, салхины хурд их үед агаар дахь тоосны хэмжээ зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтрэх үндэслэлтэй.

Мөн машин техникийн хөдөлгөөнөөр үүссэн тоос болон хөдөлгүүрийн утаа нь орчны агаарт бохирдол үүсгэнэ.

6.1.1.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Төсөл хэрэгжих талбайн орчимд байгаа оршин суугчид, гүйцэтгэгч компанийн ажиллагсад нөлөөлөлд өртөнө.

6.1.1.3 Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хүснэгт 6-1

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилга, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (Мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Тоосжилт үүсэх	Тоосжилт үүсгэх зам талбайг хуурайшилттай үед услах	Захиалагч, гүйцэтгэгч, орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллагууд	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	Жилд 2.000,0
		Барилгын талбайг түр хашаагаар (битүү) хаших			-
		Шугам хоолойг дарж булах ул хөрсийг нягтруулах ажлыг хэсэгчлэн гүйцэтгэх			-

		Тоосжилт үүсгэх материалыг тээвэрлэхдээ хучлага ашиглах			-
		Тээврийн хэрэгслийн замын хөдөлгөөнд хяналт тавих			-
2	Утаа, хорт хий ялгарах	Машин техникийн утааны стандартад хяналт тавих	Гүйцэтгэгч, орон нутгийн авто тээврийн оношлогооны байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	800.0
		Машин техникийн засвар үйлчилгээг графикт хугацаанд нь хийх	Гүйцэтгэгч байгууллага		-
		Машин техникийн гэмтлийг богино хугацаанд засварлах	Гүйцэтгэгч байгууллага		-
		Ахуйн хатуу хог хаягдлыг богино хугацаанд зайлуулах	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага		-
		Бохирын (шингэн хаягдал) түр байгууламжийн ариун цэвэр эрүүл ахуйн шаардлагыг хангах	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага		-
Б. Төсөл хэрэгжих үед					
1	Бохирын шугаманд эвдрэл гарч орчинд үнэр гаргах	Цэвэрлэх байгууламж, бохир ус зайлуулах шугам хоолойн үзлэг засварыг графикт хугацаанд гүйцэтгэх	Төсөл хэрэгжүүлэгч (ашиглагч) байгууллага	БОНБНУ-ий хүчинтэй хугацаанд	-
		Бохирын шугам хоолойд гарсан гэмтлийг богино хугацаанд засах			-
		Хальж асгарсан бохир усыг дарж булаах			-
2	Барилга угсралтын ажлын үед эвдэрсэн газраас тоосжилт үүсэх	Гүйцэтгэгч байгууллагын нөхөн сэргээлтийн ажилд хяналт тавих	Төсөл хэрэгжүүлэгч (ашиглагч) байгууллага	БОНБНУ-ий хүчинтэй хугацаанд	-
		Нөхөн сэргээлтийн үед гарсан зөрчлийг арилгуулах			-
Дүн					2.800,0

6.1.2. Газар, хөрсний эвдрэл, бохирдол

6.1.2.1. Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Машин техникийн хөдөлгөөн, барилгын газар шорооны ажлын улмаас хөрсний бүтэц өөрчлөгдөж, үржил шим бууран хөрс эвдрэлд орох мөн хатуу, шингэн хог хаягдлаар хөрс бохирдох нөхцөл бүрдэнэ.

6.1.2.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Төсөл хэрэгжих талбайн болон түүний орчны хөрс шууд нөлөөлөлд өртөнө.

6.1.2.3. Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ
Хүснэгт 6-2

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Хатуу, шингэн хог хаягдлаар хөрс бохирдуулах	Хатуу, шингэн хог хаягдлын түр цэг байгуулах	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	Барилга угсралтын ажлын үед	700.0
		Ахуйн хог хаягдлыг богино хугацаанд зайлуулах			-
		Хог хаягдлын цэгүүдийн ариун цэвэр, эрүүл ахуйн байдалд хяналт тавих, зөрчлийг арилгах			-
2	Газар шорооны ажлын үед хөрсөн бүрхэвч устгах	Газар шорооны ажилд өртсөн талбайд биологийн нөхөн сэргээлтийг хэсэгчлэн хийх	Гүйцэтгэгч болон ашиглагч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын үед үе шаттайгаар	4.760.0
		Өнгөн хөрсийг хуулж тусгай талбайд хадгалан нөхөн сэргээлтэнд ашиглах			-
		Органик болон эрдэс бордоо ашиглан хөрсний үржил шимийг сэргээх			-
3	Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнөөр хөрс эвдрэх	Барилгын талбайд хүрэх тээврийн хэрэгслийн замыг тэмдэгжүүлэх	Гүйцэтгэгч байгууллага		200.0
		Тээврийн хэрэгслийн замын хөдөлгөөнд хяналт тавих			-
		Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнөөр эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх			Нөхөн сэргээлтийн төлөвлөгөөгөөр
Б. Төсөл хэрэгжих үед					
1	Барилга угсралтын ажлын үед хөрс эвдрэх	Гүйцэтгэгч байгууллагын нөхөн сэргээлтийн ажилд хяналт тавих, илэрсэн	Ашиглагч болон орон нутгийн мэргэжлийн	Барилга угсралтын ажлын	-

	бохирдох	зөрчлүүдийг арилгуулах Хатуу шингэн хог хаягдлын түр цэгийн устгалд хяналт тавих, ариутгал халдваргүйжүүлэх арга хэмжээ авах	хяналтын байгууллага	үед болон дараа	200.0
2	Бохир ус алдагдан хөрс бохирдуулах	Бохирын шугам хоолойд гарсан гэмтлийг богино хугацаанд засах	Ашиглагч байгууллага	БОНБНУ-ий хүчинтэй хугацаанд	-
		Бохирын шугам хоолойд эвдрэл гэмтэл гарахаас урьдчилан сэргийлэх			-
		Бохир ус хальсан талбайг цэвэрлэх, ариутгах, халдваргүйжүүлэх арга хэмжээ авах			-
Дүн					5.860.0

6.1.3. Ургамлан нөмрөг

6.1.3.1. Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Газар шорооны ажил болон машин техникийн хөдөлгөөнөөр төсөл хэрэгжих талбай болон түүний орчны ургамлан нөмрөгт сөрөг нөлөөлөл үзүүлнэ.

6.1.3.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Төсөл хэрэгжих талбай түүний ойр орчны ургамлын нөмрөг

6.1.3.3. Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хүснэгт 6-3

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Газар шорооны ажлаар ургамлан нөмрөг устгах	Газар шорооны ажилд өртсөн талбайд биологийн нөхөн сэргээлт хийж, ургамалжуулах	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд үе шаттайгаар	4.760.0
		Газар шорооны ажлын үед гарсан илүүдэл ул хөрсийг ургамлан нөмрөггүй талбайд асгаж тэгшлэх			-
2	Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнөөр ургамлан нөмрөг устгах	Машин техник, тээврийн хэрэгслийн барилгын талбайд хүрэх замыг тэмдэгжүүлэх	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	200.0
		Машин техникийн			-

		замын хөдөлгөөнд хяналт тавих			
		Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөнөөр эвдэрсэн газруудад нөхөн сэргээлт хийн ургамалжуулах			Нөхөн сэргээлтийн төлөвлөгөөгөөр
Б. Төсөл хэрэгжих үед					
1	Газар шорооны ажлаар ургамлан нөмрөг устгах	Барилгын ажлын дараа хийсэн биологийн нөхөн сэргээлтийн үр дүнд хяналт тавих, нөхөн тарилт хийх	Ашиглагч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	БОНБНУ-ий хүчинтэй хугацаанд	-
2	Машин техникийн хөдөлгөөнөөр ургамлан нөмрөг устгах	Барилгын ажлын дараа хийсэн биологийн нөхөн сэргээлтийн үр дүнд хяналт тавих, нөхөн тарилт хийх	Ашиглагч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	БОНБНУ-ий хүчинтэй хугацаанд	-
Дүн					4.960.0

6.1.4. Хог хаягдал

6.1.4.1. Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Барилга угсралтын ажлын үед ахуйн хатуу, шингэн хог хаягдал, шатах тослох материалаас орчны хөрс бохирдох нөхцөл үүснэ.

6.1.4.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Орчны хөрс, ургамлын бүрхэвч

6.1.4.3. Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх

арга хэмжээ

Хүснэгт 6-4

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Ахуйн хатуу хог хаягдлаар орчныг бохирдуулах	Ахуйн хатуу хог хаягдлын түр цэг байгуулах	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	200.0
		Ахуйн хог хаягдлыг богино хугацаанд зайлуулах			-
2	Барилгын хог хаягдлаар орчныг бохирдуулах	Хог хаягдлыг тусгай цэгт хуримтлуулах	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	-
		Хог хаягдлыг зөвшөөрөгдсөн цэгт хүргэж хаях			-
3	Ахуйн бохир усаар орчныг бохирдуулах	Ахуйн бохирын түр цэг байгуулах	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	500.0
		Ариун цэвэр, эрүүл ахуйн шаардлагыг хангах			-

4	Шатах тослох материалаар орчныг бохирдуулах	Шатах тослох материал хадгалах тусгай цэг байгуулж, хадгалалтанд хяналт тавих	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	-
Дүн					700.0

6.1.5. Усан орчин

6.1.5.1. Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Хөрсний бохирдол болон ахуйн бохир ус усан орчинд бохирдол үүсгэнэ.

6.1.5.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Төсөл хэрэгжих орчны хүн ам, мал, амьтан, ургамал

6.1.5.3. Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ

Хүснэгт 6-5

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Хөрсний бохирдол гадаргын усны түр зуурын урсацаар дамжин усан орчны бохирдол үүсгэх	Хатуу шингэн хог хаягдлын талаар авах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх (6.1.4)	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	-
32	Ундны ус ажиллагсдын эрүүл мэндэд нөлөөлөх	Ажиллагсдын ундны усанд лабораторийн шинжилгээ хийлгэх Ундны усны хадгалалтын эрүүл ахуйд хяналт тавих	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	Жилд 330.0
Б. Төсөл хэрэгжих үед					
1	Газрын доорхи усны нөөц багасах	Газрын доорхи усны түвшний өөрчлөлтөнд (гүний худгийн орчны) хяналт тавих	Ашиглагч байгууллага	Жилийн турш	-
2	Бохир ус алдагдаж усан орчинд бохирдол үүсгэх	Бохирын шугам хоолойн засвар үйлчилгээг графикт хугацаанд нь хийх	Ашиглагч байгууллага	Ашиглалтын хугацаанд	-
		Бохирын шугам хоолойд гарсан гэмтлийг богино хугацаанд засах			-
		Хальсан бохир усыг соруулах, зайлуулах			-
Дүн					330.0

6.1.6. Дуу чимээ

6.1.6.1. Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Барилгын угсралтын ажлын үеийн дуу чимээ нь ажиллагсад болон ойр орчны оршин суугчдад сөргөөр нөлөөлнө.

6.1.6.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Гүйцэтгэгч компанийн ажиллагсад, барилгын талбайн орчны ард иргэд

6.1.6.3. Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх

арга хэмжээ

Хүснэгт 6-6

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Ажиллагсдын эрүүл мэндэд нөлөөлөх, орчны хүн амын тав тухтай байдлыг алдагдуулах	Машин техник тоног төхөөрөмжинд дуу чимээ намсгах төхөөрөмж тавих	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	ХХАА-ы зардалд төсөвлөх
		Дуу чимээ бага гаргадаг техник технологийг ашиглах			
		Ажиллагсдыг сонсголын эрхтэн хамгаалах хэрэгсэлээр (чихэвч) хангах			
		Хүн амын унтаж амрах цагаар дуу чимээ ихтэй машин тоног төхөөрөмж ажиллуулахгүй байх			

6.1.7. Хөдөлмөр хамгаалал, аюулгүй ажиллагаа

6.1.7.1. Нөлөөллийн товч тодорхойлолт

Ажлын байрны нөхцөл, ажил мэргэжлийн онцлог нь ажиллагсадын эрүүл мэндэд нөлөөлнө. Барилга угсралтын ажлын үед ХХАА-ны дүрэм, журам зөрчигдсөн нөхцөлд ажилчдын эрүүл мэндэд хохирол учруулна.

6.1.7.2. Нөлөөлөлд өртөх объект

Гүйцэтгэгч, төсөл хэрэгжүүлэгч компанийн ажиллагсад.

6.1.7.3. Нөлөөллийг бууруулах, арилгах чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх

арга хэмжээ

Хүснэгт 6-7

№	Сөрөг нөлөөлөл	Нөлөөллийг арилгах, бууруулах арга хэмжээ	Хяналт тавих байгууллага	Хугацаа	Зардал (мян.төг)
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	ХХАА зөрчигдсөнөөр ажиллагсдын эрүүл мэнд хохирох, техник тоног төхөөрөмж эхлэх, барилгын ажил саатах	Болзошгүй аюул ослоос урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх (4.2.4)	Гүйцэтгэгч болон орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	-
		ХХАА-ны дүрэм зааврыг мөрдөж ажиллах			-
		ХХАА-ны сургалт зохион байгуулах			200.0

2	Барилгын хог хаягдлаар орчныг бохирдуулах	Барилгын талбайг тойруулан хашаа барих	Гүйцэтгэгч байгууллага	Барилга угсралтын ажлын хугацаанд	-
		Барилгын талбай орчимд анхааруулах тэмдэг тавих			200.0
		Барилгын ажлын ерөнхий төлөвлөгөө, ажил гүйцэтгэх хугацааны талаар олон нийтэд мэдээлэх			-
		Явган зорчигчдыг аюулгүй гарцаар гаргах нөхцөлийг хангах			-
		Автозамын хөдөлгөөнд оруулсан өөрчлөлт (зам хаах г.м)-ийг олон нийтэд мэдээлэх			-
Дүн					400.0

6.1.8. Удирдлага зохион байгуулалт

Хүснэгт 6-8

№	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хугацаа	Зардал (мян.төг)	Баримтлах эрх зүйн б/бичиг	Хяналт тавих байгууллага
1	Барилга угсралтын ажлын үед БО-ны асуудал хариуцсан ажилтан томилон ажиллуулах	2013-2014 он	Цалингийн санг төлөвлөх		Гүйцэтгэгч, захиалагч байгууллагууд
2	Байгаль орчныг хамгаалах нөхөн сэргээх болон аюулгүй ажиллагааны талаар сургалт зохион байгуулах	2013-2014 он	200.0 (жил бүр)	Байгаль орчны талаарх баримт бичиг	Гүйцэтгэгч, захиалагч байгууллагууд
3	БОХТ-ий биелэлтийн тайлангаа тогтоосон хугацаанд нь гаргаж өгч байх	2013-2017 он	100.0	Байгаль орчны хууль тогтоомж	Төсөл хэрэгжүүлэгч
4	Жил бүрийн байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, орчны хяналт шинжилгээний хөтөлбөрөө хянуулан баталгаажуулах	2013-2017 он	100.0	Байгаль орчны хууль тогтоомж	Төсөл хэрэгжүүлэгч
5	Хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөнд байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээний зардлыг төлөвлөх	2013 он	-		Төсөл хэрэгжүүлэгч
6	Сумын иргэд, албан байгууллагаас гарсан гомдол саналыг хүлээн авч, шийдвэрлэх	2013-2017 он	-		Төсөл хэрэгжүүлэгч
Дүн			400.0		

6.2. Орчны хяналт шилжилгээний хөтөлбөр

Ашиглагч байгууллага төсөл хэрэгжүүлэх үед, барилгын гүйцэтгэгч компани барилга угсралтын үйл ажиллагааны явцад байгаль орчинд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл, түүний хэмжээ, цар хүрээ, байгаль орчны бүрэлдэхүүн хэсгүүдэд гарч буй өөрчлөлтүүдийг хянаж, байгаль орчныг хамгаалах ажлын үр дүн, цаашид авах арга хэмжээ төлөвлөх зорилгоор энэхүү хөтөлбөрт тусгагдсан арга хэмжээг бүрэн хэрэгжүүлнэ.

Хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх явцад байгаль орчны төлөв байдалд өөрчлөлт орох, бохирдлын хэмжээ тогтоосон зөвшөөрөгдөх хэмжээнээс хэтэрч илрэх тохиолдолд мэргэжлийн байгууллагад хандан холбогдох арга хэмжээ авна.

Хүснэгт 6-9. Орчны хяналт шинжилгээ

№	Хяналт шинжилгээ хийх үзүүлэлтүүд	Хяналт шинжилгээ хийх байршил	Хяналт шинжилгээ хийх хугацаа	Хяналт шинжилгээ явуулах аргачилал	Зардал мян.төг
А. Барилга угсралтын ажлын үед					
1	Ундны усны эрүүл ахуйн стандарт	Ажиллагсдын ундны ус	Жилд 2 удаа	Усны дээж авч итгэмжлэгдсэн лабораторид шинжилгээ хийлгэнэ	330.0
2	Ажлын байрны эрүүл ахуйн стандарт (дуу чимээ, гэрэлтүүлэг)	Барилгын ажлын талбайд	Улирал тутамд	Орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байгууллагын тоног төхөөрөмжөөр тодорхойлуулна.	200.0
3	ХХАА-ны дүрэм зааврын биелэлт	Барилгын ажлын талбайд	Сар тутам	Орон нутгийн мэргэжлийн хяналтын байцаагч хяналт тавина	-
Б. Төсөл хэрэгжих үед					
1.	Газрын доорхи ус -Ундны усны эрүүл ахуйн стандарт	Гүний худаг	Жилд 2удаа	Усны дээж авч итгэмжлэгдсэн лабораторид шинжилгээ хийлгэнэ	330.0x2=660,0
2	Худгийн усны түвшний өөрчлөлт	Гүний худаг	Улирал тутам	Түвшин хэмжих багажаар хэмжинэ.	-
3	Бохир ус -Бохир ус цэвэрлэгээний стандарт	Цэвэрлэх байгууламжийн оролт гаралт	Графикийн дагуу	Усны дээж авч итгэмжлэгдсэн лабораторид шинжилгээ хийлгэх	Ашиглалтын зардалд төсөвлөх
Дүн					1.190.0

Барилга угсралтын ажлын үед эвдэрсэн газарт хийсэн биологийн нөхөн сэргээлтийн ажлыг сум орон нутгийн байгууллагад албан ёсоор хүлээлгэн өгч холбогдох бичиг баримтаар баталгаажуулсан байна.

БОХТ, ОХШХ-ийн зардлын нийт дүн **10.450.000төг** болно.

7. ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН (ХОЛБОГДОХ ХУУЛЬ, ДҮРЭМ, ЖУРАМ СТАНДАРТУУДЫН ЖАГСААЛТ)

Төсөл хэрэгжүүлэгч болон барилгын гүйцэтгэх компани ив барилга угсралтын үйлдвэрлэлийн ажлын явцад байгаль орчныг хамгаалах чиглэлийн доорхи хууль, дүрэм, журам, стандартуудын холбогдох заалтуудыг мөрдөж ажиллавал зохино.

Хүснэгт 7-1. Хууль эрх зүйн орчин

№	Байгаль орчин, агаарын бохирдол болон барилгын ажилтай холбоотой хууль тогтоомжууд	Баталсан он
Хуулиуд		
1	Газрын хэвлийн тухай хууль,	1995
2	Агаарын тухай хууль,	2012
3	Агаарын бохирдлын төлбөрийн тухай хууль	2012
4	Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль,	2010
5	Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль	2012
6	Газрын төлбөрийн тухай хууль,	2009
7	Ариун цэврийн тухай хууль,	2011
8	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль,	2012
9	Галын аюулгүй байдлын тухай хууль,	2007
10	Газрын тухай хууль,	2010
11	Хог хаягдлын тухай хууль,	2012
12	Усны тухай хууль,	2012
13	Ус бохирдуулсны төлбөрийн тухай хууль	2012
14	Ургамал хамгааллын тухай хууль,	2011
15	Байгалийн ургамлын тухай хууль	2010
16	Хөрс хамгаалах, цөлжилтөөс сэргийлэх тухай хууль	2012
17	Барилгын тухай хууль,	2011
18	Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль,	2010
УИХ-ын тогтоолууд		
19	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийг хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний тухай	1998
Засгийн газрын тогтоолууд		
20	Байгаль орчны тухай хуулиудыг хэрэгжүүлэх талаар авах арга хэмжээний тухай тогтоол,	1995
21	Барилга ашиглалтыг зохицуулах тухай тогтоол,	1999
22	Хатуу хог хаягдлын төлбөр, стандартыг тогтоох тухай	2007
23	Хатуу хог хаягдлын менежментийг сайжруулах тухай	2001
24	Ус ашигласны төлбөрийн хувь, хэмжээг шинэчлэн тогтоох	2009
Яамдын тушаал		
25	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээг хэрхэн хийж гүйцэтгэх тухай аргачлалын тухай тогтоол,	2010
26	Барилгын норм, нормативын жагсаалт (шинэчилсэн), Зам, Тээвэр, Барилга, Хот Байгуулалтын Яам	2010
МУ-ын стандартууд		
27	Эвдэрсэн газрын нөхөн сэргээлт, нэр томъёо тодорхойлолт MNS5915:2008	2008
28	Газар шорооны ажлын үеийн үржил шимт хөрсний хуулалт, хадгалалт MNS 5916:2008	2008
29	Эвдэрсэн газрыг ургамалжуулах, техникийн шаардлага MNS 5918:2008	2008

30	Хөрсний чанар, хөрс бохирдуулагч бодисын зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээ MNS 5850:2008	2008
31	Ундны ус MNS 950: 2005	2005

ДҮГНЭЛТ

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төвд хэрэгжүүлэхээр төлөвлөж буй “Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төвийн усан хангамж, ариутгах татуурга, дулааны гаднах шугам сүлжээ, цэвэрлэх байгууламж, авто зам ” төслийн ерөнхий төлөвлөгөө, зураг төсөл, ажлын явц, төсөл хэрэгжих орчны байгаль орчны төлөв байдал, сумын нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн түвшин болон төслийн БОНБНУ-ий тайлан боловсруулахад оролцсон шинжээчдийн судалгааны үр дүнг нэгтгэн доорхи санал дүгнэлтийг өгч байна.

Үүнд:

- Барилга байгууламж, шугам сүлжээний барилга угсралтын болон газар шорооны ажлын үед байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах талаар үнэлгээний тайланд өгсөн зөвлөмжийг хэрэгжүүлэх;
- Байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг мөрдөж ажиллах;
- Барилга угсралтын ажлын үед газар шорооны ажилд өртсөн болон эвдэрсэн газарт биологийн нөхөн сэргээлтийг стандартын дагуу гүйцэтгэх;
- Барилга угсралтын ажлын үед болон төсөл хэрэгжүүлэх явцад сум орон нутгийн БО-ны болон мэргэжлийн хяналтын байгууллагаас өгсөн зөвлөмж, шаардлагын дагуу шуурхай арга хэмжээ авч дутагдал зөрчлийг тухай бүрд нь арилгаж үр дүнг нь тайлагнаж байх;

Энэхүү төсөл нь сумын төвийн дэд бүтцийг сайжруулахад чиглэгдэх бөгөөд БО-нд үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл нь харьцангуй бага, барилга угсралтын үед байгаль орчинд үзүүлсэн сөрөг нөлөөллийг арилгах боломжтой мөн төсөл хэрэгжсэнээр БО-нд сөрөг нөлөөлөл үзүүлэхгүй, сумын нийгэм-эдийн засагт эерэг нөлөөлөл үзүүлэх тул дээрхи санал зөвлөмжүүдийг мөрдөж ажилласан нөхцөлд энэхүү төслийг хэрэгжүүлэх бүрэн боломжтой гэж дүгнэж байна.

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Хот тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль
2. Хот байгуулалтын тухай хууль
3. Барилгын тухай хууль
4. Газрын тухай
5. Усны тухай хууль
6. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль
7. Монгол Улсын XXI зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр
8. Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого;
9. Монгол улсын Статистикийн эмхэтгэл 2012
10. Өмнөговь аймгийн Статистикийн эмхэтгэл 2010-2012
11. Му-ын мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого
12. Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр
13. Өмнөговь аймгийн хөгжлийн хөтөлбөр 2010-2020 он
14. Монгол Улсын Засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр;
15. Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал;
16. Монгол Улсын бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратеги
17. Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр;
18. Байгалийн баялаг-сайн засаглал хөгжсөн Өмнөговь аймаг” аймгийн хөгжлийн хөтөлбөр (2010-2020 он);
19. Өмнөговь аймгийн Засаг даргын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр;
20. Аймгийн эдийн засаг, нийгмийг 2011 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл;
21. Өмнөговь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө;
22. Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө;
23. Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө (2008 он)
24. Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилт (БНБД 30-01-04);
25. Хот, суурины хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах аргачилсан заавар (УББ 11-202-00);
26. Хот, суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар (УББ 30-201-09);
27. Барилга байгууламжийн зураг төсөл боловсруулах, зөвшилцөх, магадлал хийх дүрэм;

**Өмнөговь болон Дорноговь аймгийн хот байгуулалт, хилийн ойролцоох
суурин газруудын хөгжлийн төсөл**

ХАНБОГД СУМЫН ТӨВИЙН ХӨГЖЛИЙН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Захиалагч:

**Монгол Улсын Засгийн газар
Барилга, хот байгуулалтын яам**

Гүйцэтгэгч:

“АЕСОМ”

Хот байгуулалт, зураг төслийн “Мон-Инжэкон” ХХК (MonEngeCon)

“МонЭнержи Консалт” ХХК (MonEnergy Consult)

“ЭмСиДиЭс” ХХК (MCDS)

ГАРЧИГ

1. ХОТ СУУРИН ГАЗРЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА.....	5
1.1 Улс, бүс нутгийн хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлс.....	5
1.2 Бодлого ба дүрэм, журмууд.....	13
1.3 Сумын хөгжлийн тэргүүлэх, дагалдах чиглэл.....	15
1.4 Ханбогд сумын төвийн хэсгийг хөгжүүлэх стратеги.....	16
2. ХҮН АМЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	23
3. ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГАЗРЫН БҮТЭЦ.....	25
4. ХОТЫН Нутаг дэвсгэрийн БҮСЧЛЭЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	27
5. ЗАМ ТЭЭВРИЙН СҮЛЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	38
6. ОРОН СУУЦНЫ ХАНГАМЖИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	43
7. ОЛОН НИЙИЙН БАРИЛГА БАЙГУУЛАМЖИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	48
8. ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН БҮСИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	54
9. ИНЖЕНЕРИЙН ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТ.....	60
9.1 Усан хангамж, ариутгах татуургын төлөвлөлт.....	61
9.2 Цахилгаан хангамжийн төлөвлөлт.....	77
9.3 Дулаан хангамжийн төлөвлөлт.....	79
9.4 Холбоо, мэдээллийн системийн төлөвлөлт.....	82
9.5 Хог хаягдлын системийн төлөвлөлт.....	86
9.6 Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ, өндөржилт, улаан шугам.....	89
10. ХОТЫН БАЙГАЛЬ ОРЧИН БА НИЙТИЙН ЭЗЭМШЛИЙН ТАЛБАЙНТӨЛӨВЛӨЛТ.....	97
10.1 Экологийн эмзэг газрууд.....	97
10.2 Төв суурингийн байгаль орчныг сайжруулах.....	100
10.3 Нийтийн эзэмшлийн газрыг хөгжүүлэх төлөвлөгөө.....	102
10.4 Ландшафт.....	103
10.5 Ногоон байгууламжийн төлөвлөлт.....	104
11. АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛ.....	108
12. Хөрөнгө оруулалтын томсгосон тооцоо.....	116
13. ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ.....	121
14. ТЕХНИК ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТ.....	124
ХАВСРАЛТ.....	127
АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ.....	147

ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1.	Сумын хүн амын хэтийн тооцоо	23
Хүснэгт 2.	Сумын төвийн хүн амын хэтийн тооцоо	23
Хүснэгт 3.	Сумын төвийн хүн амын насны бүтцийн төлөвлөлт	24
Хүснэгт 4.	Сум бүрдүүлэх бүлэгт ажиллагсдын тоо	24
Хүснэгт 5.	Уул уурхайн аж үйлдвэрийн паркийн танилцуулга	29
Хүснэгт 6.	Газар зохион байгуулалтын бүсчлэлийн талбайн баланс	35
Хүснэгт 7.	Нөлөөлөлд өртсөн айлуудыг нүүлгэн шилжүүлэхэд шаардлагатай нөхөн олговрын зардал	36
Хүснэгт 8.	Төлөвлөж буй замын төрөл, дэлгэрэнгүй үзүүлэлт	39
Хүснэгт 9.	Төлөвлөж буй замын сүлжээний хэмжээ	39
Хүснэгт 10.	Авто машин, автомашины зогсоол, гаражийн төлөвлөлт	40
Хүснэгт 11.	Орон сууцны төрөл	46
Хүснэгт 12.	Орон сууцны хангамжийн төлөвлөлт	47
Хүснэгт 13.	Соёл ахуйн үйлчилгээний хүрээ	48
Хүснэгт 14.	Нийгмийн дэд бүтцийн хүчин чадлын төлөвлөлт	50
Хүснэгт 15.	Төлөвлөж буй үйлдвэр, аж ахуйн газрууд	55
Хүснэгт 16.	Өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний агуулахын төлөвлөлт	58
Хүснэгт 17.	Төрөлжсөн агуулахын төлөвлөлт	58
Хүснэгт 18.	Барилгын материал, хатуу түлшний агуулахын төлөвлөлт	58
Хүснэгт 19.	Цэвэр ус хэрэглээний зардлын тооцоо	60
Хүснэгт 20.	Сумын ам нэмэгдэх тооцоо	61
Хүснэгт 21.	Шугам сүлжээний хоолойн голч, уртын төлөвлөлт	63
Хүснэгт 22.	Бохир ус зайлуулах сүлжээний хоолойн голч, уртын төлөвлөлт	64
Хүснэгт 23.	Цэвэрлэх байгууламжийн бохир ус цэвэрлэгээний үзүүлэлт	65
Хүснэгт 24.	ЖДҮ-үүдийн технологийн усны хэрэглээний тооцоо	67
Хүснэгт 25.	Төлөвлөгдөж буй усан хангамжийн дэд бүтэц	71
Хүснэгт 26.	Төлөвлөж буй цэвэр усны хоолойн урт	71
Хүснэгт 27.	Төлөвлөж буй бохир усны дэд бүтэц	74
Хүснэгт 28.	Төлөвлөж буй бохир усны хоолойн урт	74
Хүснэгт 29.	Хэтийн цахилгааны хэрэгцээний таамаглал	76
Хүснэгт 30.	Төлөвлөж буй цахилгаан хангамж	76
Хүснэгт 31.	Ханбогд сумын барилгын загварын агаарын хэм	78
Хүснэгт 32.	Төлөвлөж буй дулаан хангамжийн схем	78
Хүснэгт 33.	Дулааны хэрэгцээний хэтийн таамаглал	79
Хүснэгт 34.	Төлөвлөж буй дулааны шугамын урт	79
Хүснэгт 35.	Телефоны хэрэгцээ	81
Хүснэгт 36.	Телефоны хангамж	82
Хүснэгт 37.	Холбоо мэдээллийн хангамжийн ТЭЗҮ	83
Хүснэгт 38.	Цуглуулах хог хаягдлын тооцоо	86
Хүснэгт 39.	“SWOT шинжилгээ	112
Хүснэгт 40.	PEST шинжилгээ	113
Хүснэгт 41.	Ерөнхий төлөвлөгөөний нийт хөрөнгө оруулалт	115
Хүснэгт 42.	Нийт барилга байгууламжийн хөрөнгө оруулалтын томсгосон төсөв	116
Хүснэгт 43.	Дэд бүтцийн байгууламж, инженерийн шугам сүлжээний нэгж хүчин чадлын төсвийн жишиг үнэлгээ	117
Хүснэгт 44.	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	120
Хүснэгт 45.	Техник эдийн засгийн үзүүлэлт	123

ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Хөгжлийн тэргүүлэх, дагалдах чиглэлүүд	15
Зураг 2. Ханбогд уул	96
Зураг 3. Хүүхдүүд амарч зугаацах ая тухтай газар	98
Зураг 4. Сумын төвийн зүүн хэсэгт байдаг усны ундарга	98
Зураг 5. Байгалийн чухал био төрөл зүйл	99
Зураг 6. Машин зам	101
Зураг 7. Нийтийн эзэмшлийн талбайн жижиг ногоон байгууламж	101
Зураг 8. Машин зам - аюулгүй байдал эрсдэлтэй болж байна	102
Зураг 9. Цөл нутгийн ургамлын хүлэмж	103

СХЕМ ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Схем зураг 1. Говийн бүсийн хөгжлийн чиг хандлага	8
Схем зураг 2. Монгол улсын эдийн засгийн бүс	10
Схем зураг 3. Ханбогд сумын бүсчлэлийн уялдаа холбоо	11
Схем зураг 4. Орчны тойм	18
Схем зураг 5. Сумын төвийн хөгжлийн хэтийн төлөв	20
Схем зураг 6. Сумын төвийг хөгжүүлэх үе шат	22
Схем зураг 7. Төлөвлөж буй газар зохион байгуулалтын бүсчлэл	37
Схем зураг 8. Замын огтлолын зураг	41
Схем зураг 9. Зам тээврийн сүлжээний төлөвлөлт	42
Схем зураг 10. Төлөвлөж буй нийгмийн хангамжийн үйлчлэх хүрээ	52
Схем зураг 11. Усан хангамжийн системийн төлөвлөлт	72
Схем зураг 12. Усан хангамжийн системийн төлөвлөлт	75
Схем зураг 13. Цахилгаан хангамжийн системийн төлөвлөлт	77
Схем зураг 14. Дулаан хангамжийн системийн төлөвлөлт	80
Схем зураг 15. Холбоо мэдээллийн сүлжээний төлөвлөлт	84
Схем зураг 16. Хог цуглуулах шат дараалал	85
Схем зураг 17. Олон давхар барилгад хатуу хог хаягдлыг цуглуулах	87
Схем зураг 18. Арилжааны болон гэр хороололд хатуу хог хаягдлыг цуглуулах	88
Схем зураг 19. Үерийн сувгийн хөндлөн огтлолын схем	89
Схем зураг 20. Замын ус зайлуулах ил сүлжээний схем	91
Схем зураг 21. Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээний төлөвлөлт	92
Схем зураг 22. Эхний ээжлийн барилгажилтын ухаалаг дэд бүтэц	95
Схем зураг 23. Байгаль орчны нөхцөл байдал ба дүн шинжилгээ	97
Схем зураг 24. Ногоон байгууламжийн төлөвлөлт	106
Схем зураг 25. Ханбогд сумын хөгжлийн нөлөөллийн нутаг дэвсгэр	110
Схем зураг 26. Ханбогд сумын аялал жуулчлалын маршрут	114

ХАВСРАЛТ

126

1. Ханбогд сумын хүн амын хэтийн тооцоо	126
2. Хүн амын хэрэглээний тооцоо	130
3. Төлөвлөлтөнд шаардлагатай газрын тооцоо	131
4. Нутаг дэвсгэрийн бүсүүдийн талбайн тооцоо	133
5. Соёл ахуйн үйлчилгээний тооцоо	142

1. ХОТ СУУРИН ГАЗРЫН ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

1.1 Улс, бүс нутгийн хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлс

Монгол улсын хувьд олон зүйлээрээ их онцгой. Бусад уул уурхайн улс орнуудаасаа ч өвөрмөц ялгаатай. Юуны өмнө хуурай газраар хүрээлэгдсэн, далайд гарцгүй. Хоёрдугаарт, ОХУ, Хятад гэсэн хоёр томоохон гүрний дунд хавчуулагдан оршдог. Мөн хэл соёл, уламжлал, түүхээ хадгалж хамгаалж үлдэхээр хичээж буй ердөө гуравхан сая орчим хүн амтай. Тал, хээр, говь, хангай хосолсон газарзүй, биологийн төрөл зүйлийнхээ хувьд ч онцгой баялаг. Дээр нь, хөрсөн дороо асар их баялагтай уул уурхайн орон. Иймээс ч Монгол улсын хөгжлийн асуудал дэлхийн анхаарлын төвд хүрээд байна. Үүний нэгэн илрэл нь Монгол улсын сүүлийн 5 жил оролцсон Дэлхийн эдийн засгийн чуулганы 44 жилийн түүхэнд анх удаа Монгол Улсын хөгжлийн асуудлыг онцгойлон авч хэлэлцсэн явдал юм. Чуулганы төслийн баг 2013 онд манай улсыг сонгон авч Монгол Улсыг 2040 он хүртэл хэрхэн хөгжүүлж болох вэ гэх стратегийн төсөл боловсруулжээ. Энэхүү хөгжлийн хувилбаруудыг томъёолоход Монголын талаас 250 гаруй эксперт оролцож, Дэлхийн эдийн засгийн форумтай хамтран ажилласан байна.

Уг тайланд газрын хэвлий дороо зэс, коксжих нүүрс зэрэг байгалийн асар их баялагтайн дээр гол зах зээл болох Хятад улстай хаяа дэрлэн оршиж буйгаараа Монгол улсын эдийн засагт хөгжлийн асар их потенциал буйг юун түрүүнд онцолжээ. Гэвч хоёрхон гол түүхий эдтэй, ганцхан худалдан авагчтай нь Монгол Улсыг түүхий эдийн үнийн савалгаа бий болох, Хятадын эрэлт хэрэгцээ буурах шалтгаан болдог зэрэг эерэг, сөрөг талуудыг харгалзан 2040 он хүртэлх Монгол Улсын хөгжлийн дараахь гурван зураглал, хувилбарыг томъёолжээ. Үүнд:

1. Бүс нутгийн сэргэн мандалт хэмээн нэрлэсэн эхний хувилбараар Зүүн Хойд Ази улс төрийн хувьд нэгдмэл, эдийн засгийн өндөр, тогтвортой өсөлттэй. Энэ нь Монгол Улсад гол ашигт малтмалуудаа боломжийн үнээр борлуулж, эдийн засгаа төрөлжүүлэн экспортын орлогоо ухаалгаар удирдсанаар эдийн засгийн хэт халалт, нийгмийн эмх замбараагүй байдлаас зайлсхийх боломжийг олгоно.

2. Хятад улс дэлхийд тэргүүлэхийн зэрэгцээ нүүрснээс татгалзан экологид ээлтэй, сэргээгдэх эрчим хүчний хэрэглээгээ нэмэгдүүлж, ногоон эдийн засгийг эрхэмлэсэн хувилбар. Энэ тохиолдолд Монголын экспортын дийлэнх орлогыг бүрдүүлдэг гол түүхий эдүүдийн эрэлт эрс буурах сөрөг талтай. Гэхдээ эдийн засгаа ногоон буюу байгаль экологид ээлтэй бүтээгдэхүүн үйлчилгээгээр төрөлжүүлэх олон олон боломжийг нээж өгөх юм байна.

3. Харин сүүлийнх нь таагүй хувилбар. Геополитикийн зөрчил, хурцадмал байдал бүс нутгийн хөгжлийг хойш татан улмаар зөвхөн эдийн засаг төдийгүй, нийгэм, улс төрийн хувьд хүнд байдалд оруулна. Байгалийн баялгийг улстөрчдийн зорилгодоо хүрэх хэрэгсэл болгож ашигласнаар

худалдааны асуудалд хүндрэл гарна. Энэ тохиолдолд Монгол Улс эрдэс баялгаа гаргах зах зээл, санхүүжилтийн төлөө нэлээд тэмцэх хэрэгтэй болохоос гадна эдийн засгаа төрөлжүүлэх боломжуудыг хайна. Энэ хувилбар Монголд дундыг баримтлагч, бусад улс орны хүндэтгэл хүлээсэн хөршийн үүрэг гүйцэтгэх боломжийг олгоно.

Нэгдүгээр хувилбарыг авч үзвэл, Зүүн Өмнөд Ази дэлхийн эдийн засгийн 40-өөд хувийг бүрдүүлж байгаа. Зөвхөн Хятадын эдийн засаг л гэхэд жилд дангаараа дэлхийн нийт ДНБ-д 500 тэрбум ам.долларын өсөлт нийлүүлж байдаг. Эндээс харахад арван тэрбум ам.долларын эдийн засагтай Монгол Улсын хувьд бүс нутгийн энэхүү өсөлтөөс хоцрохгүй байх, зэс, нүүрс зэрэг гол түүхий эдүүдээ боломжийн үнээр, саадгүй борлуулж, бус нутгийн, цаашлаад дэлхийн эдийн засагт нийлүүлэх өсөлтөө нэмэгдүүлэх шаардлага ачаалал ирж байгаа юм. Энэ тохиолдолд Монгол улс голланд өвчин, хүрээлэн буй орчны асуудал, баян ядуугийн ялгаа, орлогын тэгш бус байдал нэмэгдсэнтэй холбоотой үүсэх нийгмийн эмх замбараагүй байдал зэргээс зайлсхийж чадах уу зэрэг эрсдэлүүд нэмэгдэж байгаа юм. Энэ нөхцөл байдалд макро тогтвортой байдлаа хадгалж үлдэх нь асуудал хамгийн чухал. Үүнийг тулд нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн гэсэн гурван талаас нь авч үзэх нь зүйтэй. Ард түмнийг асуудлын гадна орхиж, тэдний оролцоог орхигдуулж болохгүй. Хоёрдугаарт, бодлого гаргахдаа энд яригдаж байгаа гурван хувилбарын зөвхөн нэгэн дээр нь туйлшралгүйгээр уян хатан хандах нь чухал. Аль ч нөхцөл байдал үүсч болно, эсвэл бүгд холилдсон хувилбар ч байж болно гэж тооцоолон бэлэн байх хэрэгтэй. Мэдээж үүнд эдийн засгийн төрөлжүүлэлт туйлын чухал. Уул уурхайгаас гадна хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйгаа дутахааргүй ач холбогдолтой төвшинд хүргэн өсгөх боломж байна. Мөн өндөр чанартай бүтээгдэхүүн үйлчилгээтэй аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх боломж ч харагдаж байгаа. Бас нэгэн боломжит салбар болох оёдол, нэхмэл бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, үр ашгийг нь хүртэх боломж байгаа. Эдийн засгийн төрөлжүүлэлт нь ажлын байрыг нэмэгдүүлж, иргэн бүрийн амьдралын төвшинд өөрчлөлтийг авчирч байх ёстой. Баялгаас олсон орлогоо зүй зохистой зарцуулж, хойч үедээ хадгалж үлдээхийн тулд шаардлагатай үед хөрөнгө оруулалтын, эсвэл хөгжлийн сангийн үүрэг гүйцэтгэх чадвартай баялгийн сангийн загварыг гаргах нь стратегийн чухал шийдвэр болохыг судалгааны үр дүн харуулж байгаа юм. Үүнээс гадна хөршүүдтэй хамтын ажиллагаагаа нягтруулж, эдийн засаг, улс төрийн аль аль талбарт холбоо харилцаагаа сайжруулах нь ирээдүйд үүсэх сорилтуудыг давахад туйлын чухал нөлөөтэй. Монгол Улсын өмнөд бүс нутгийн хамтын ажиллагаагаа сайжруулахад зориулж хил дамнасан дэд бүтцүүд барьж байгуулах талаар стратегийн шийдвэр гаргах сонголт гарч ирнэ.

Хоёрдугаар хувилбарын хувьд, агаарын болон бусад бохирдол гамшгийн хэмжээнд хүрсэнтэй холбоотойгоор Хятад улс нүүрс зэрэг агаар бохирдуулж, хүлэмжийн хий ялгаруулдаг эрчим хүчний эх үүсвэрээс

татгалзаж, экологид ээлтэй, ногоон үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, сэргээгдэх эрчим хүч хэрэглэхийг эрхэмлэх болно. Хэрэв ийм зүйл болбол уул уурхайн баялагтаа найдаж байгаа Монгол Улсын хувьд энэ нь таатай өөрчлөлт биш. Гэхдээ энэ нь эко аялал жуулчлал, органик хүнс, экологид ээлтэй бусад бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг бий болгон эдийн засгаа төрөлжүүлэх боломж бололцоог нээж өгөх болно. Энэ тохиолдолд Хятадад ногоон бүтээгдэхүүн, үйлчилгээний томоохон нийлүүлэгч болох алхам хийвэл зохилтой. Бодит ажил болж хэрэгжиж эхэлсэн тохиолдолд Оюутолгойтой дүйцэхүйц том төсөл босно. Тийм боломж Монголд хангалттай байгаа.

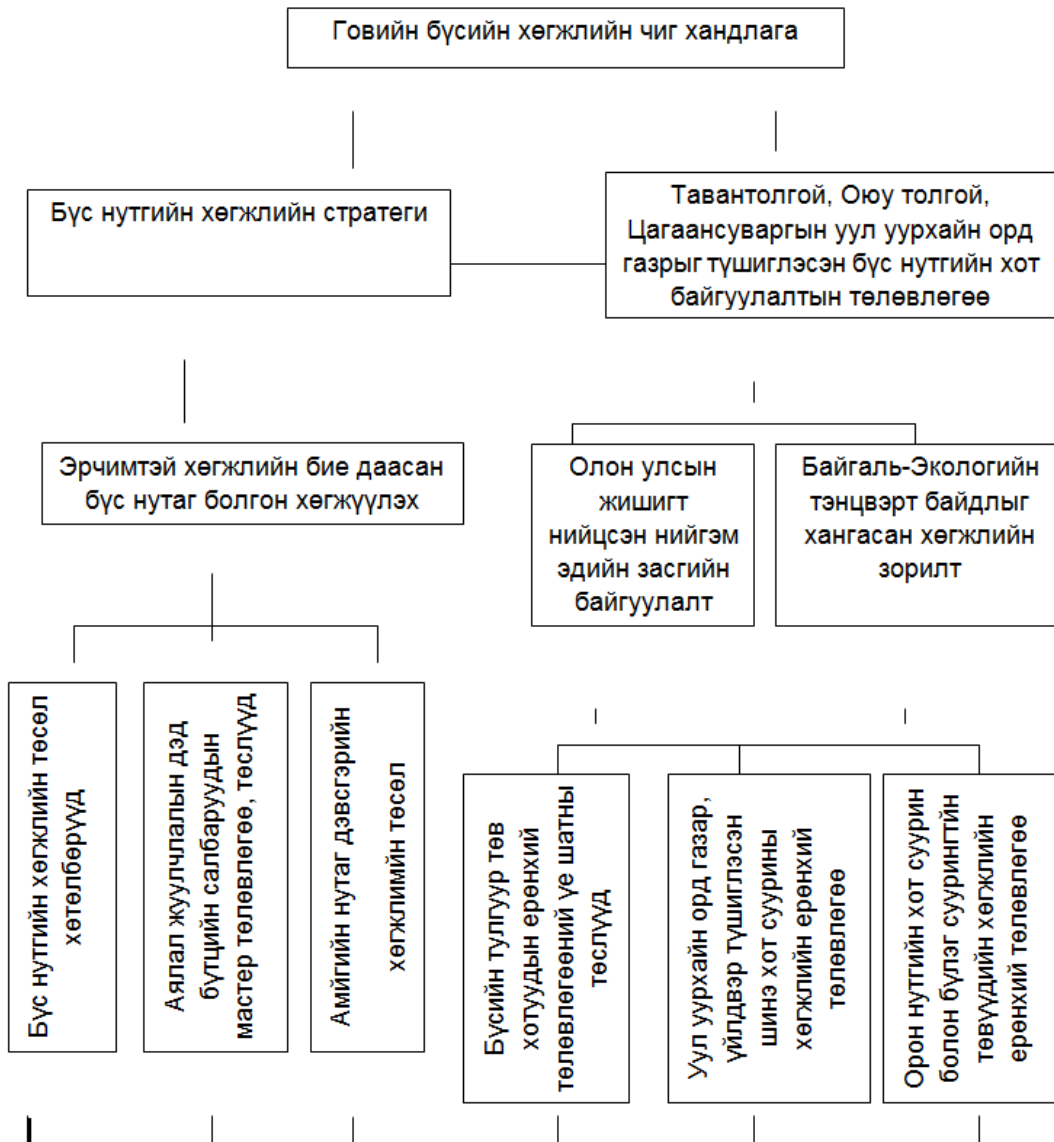
Харин бүс нутагт таагүй байдал үүссэн гурав дахь тохиолдолд тогтворгүй байдлаас эдийн засгаа хамгаалахын тулд уул уурхайн болон бусад салбарын бүтээгдэхүүн үйлчилгээгээ нийлүүлэх урт хугацааны гэрээнүүд байгуулах нь чухал шийдвэр болно.

ДЭЗЧУ-аас гаргасан дээрх зөвлөмжүүд болон судалгааг бид цаашид анхаарчэнэхүү хөгжлийн зураглалын аль нэгээр нь Монгол Улс хөгжинө гэхээс илүү цаг үе, эдийн засаг, нийгмийн ханлагаас хамаарч өөрчлөгдөж болно гэдгийг тооцоолон ухаалаг бодлого боловсруулах нь чухал юм.

Дэлхий нийтийн хандлагын хувьд аль ч улс оронд хөгжлийн тэргүүлэх хүчин зүйл нь газар байдаг. Говийн бүсийн аймгууд өргөн уудам нутагтай Өмнөговь гэхэд л манай улсын хамгийн том газар нутагтай аймаг. Гэтэл бид говийн аймгуудын ашигт малтмал орд газруудыг л сонирхох эрин үе ирээд байна. Байгалийн эрдэс, түүхий эд, нөөц ч шавхагдашгүй биш учраас энэ асуудалд эхнээс нь ухаалаг хандах хариуцлага ч бидэнд ногдож байна. Үүний зэрэгцээ олон улсын түвшинд үл сэргээгдэх нөөцийг хямгадаж сэргээгдэх болон ашиглагдаагүй бусад нөөцийг илрүүлж ашиглах хандлага давамгайлах боллоо.

Ийм нөөц тухайлбал нар, салхи, аялал жуулчлалын нөөц говьд бий. Монгол улсын мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, “Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал”-ын хүрээнд “Говийн бүсийн хөгжлийн стратеги” боловсруулж үе шаттай хэрэгжүүлэх нь бүс нутгийн төдийгүй Монгол улсын XXI зууны нийгэм эдийн засгийн хөгжилд чухал түлхэц болно.

Схем зураг 1. Говийн бүсийн хөгжлийн чиг хандлага

Говийн бүс Таван толгойн нүүрс, Оюутолгой, Цагаан суваргын зэс молибдены томоохон орд газруудаас гадна жонш, нүүрсний бүлэг орд, газрын тосны арвин их нөөцтэй. Говийн байгалийн өвөрмөц хэв шинж, ховор сонин үзэгдэл, түүх соёл, археологийн ховор олдвор зэрэг нь гадаад дотоодын жуулчдын сонирхлыг татаж байгаа нь говийн бүсийн хөгжлийн нөхцөл, нөөцийн нэг онцлог юм.

Манай улсын тухайд зах зээлийн багтаамж ихтэй өмнөд хөрш БНХАУ-руу төмөр замын босоо тэнхлэгээр шууд холбогдсон. Хүчин чадлаараа хамгийн томд тооцогдох Замын үүдийн хилийн боомт болон чөлөөт бүс, Дорноговь аймгийн Хатанбулаг сумын Ханги - Мандалын хилийн боомт, Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын Гашуун сухайтын хилийн боомт, Гурвантэс сумын Шивээ хүрэнгийн хилийн боомтууд үйл ажиллагаа явуулж байгаа нь

говийн бүсийн хил орчмын хамтын ажиллагааг өргөжүүлэх, байгалийн баялаг, эрдэс түүхий эдийн нөөцөө илүүр ашигтай, ухаалгаар зах зээлд гаргах, аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх өргөн боломж байгааг харуулж байна.

Монгол улсын хөгжлийн үндсэн тэнхлэгийн нэг талын зохистой үйлчилгээний зай 200 км байхад Дундговь, Өмнөговь аймгууд энэ тэнхлэгийн үйлчилгээнд хамрагдаагүй. Бүсийн хөгжлийг тэтгэх дэд бүтцийн үйлчилгээний хүрээ 150-200 км-т тогтоогдсон зарчмын шийдвэр говийн бүсэд үйлчлэхгүй. Тухайлбал Дундговь 240км, Өмнөговь 540 км-ээс Зуунмод хотоос бүсийн тулгуур төвийн үйлчилгээ авч чадахгүй байгаад дүгнэлт хийж бүс нутгийн тэнцвэртэй хөгжлийг хангах шаардлагын үүднээс говийн бүсийн дэд бүтцийн оновчтой сүлжээг бүрдүүлж, хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх зорилт тулгарч байна.

Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд Монгол улс дэд бүтэц дээр суурилан хөгжих тухай Төрийн бодлогын нэгдмэл байр суурийн агуулгад нийцүүлэн уул уурхайн томоохон орд газруудын олборлолт, боловсруулалт, одоо байгаа болон шинээр үүсэх хот суурины ирээдүйн хөгжилд түшиц тулгуур болохуйц авто зам, төмөр зам, эрчим хүч, ус хангамжийн оновчтой сүлжээ, найдвартай эх үүсвэрийг тогтоох асуудлыг бүс нутгийн түвшинд харилцан уялдаатайгаар авч үзэх шаардлагатай.

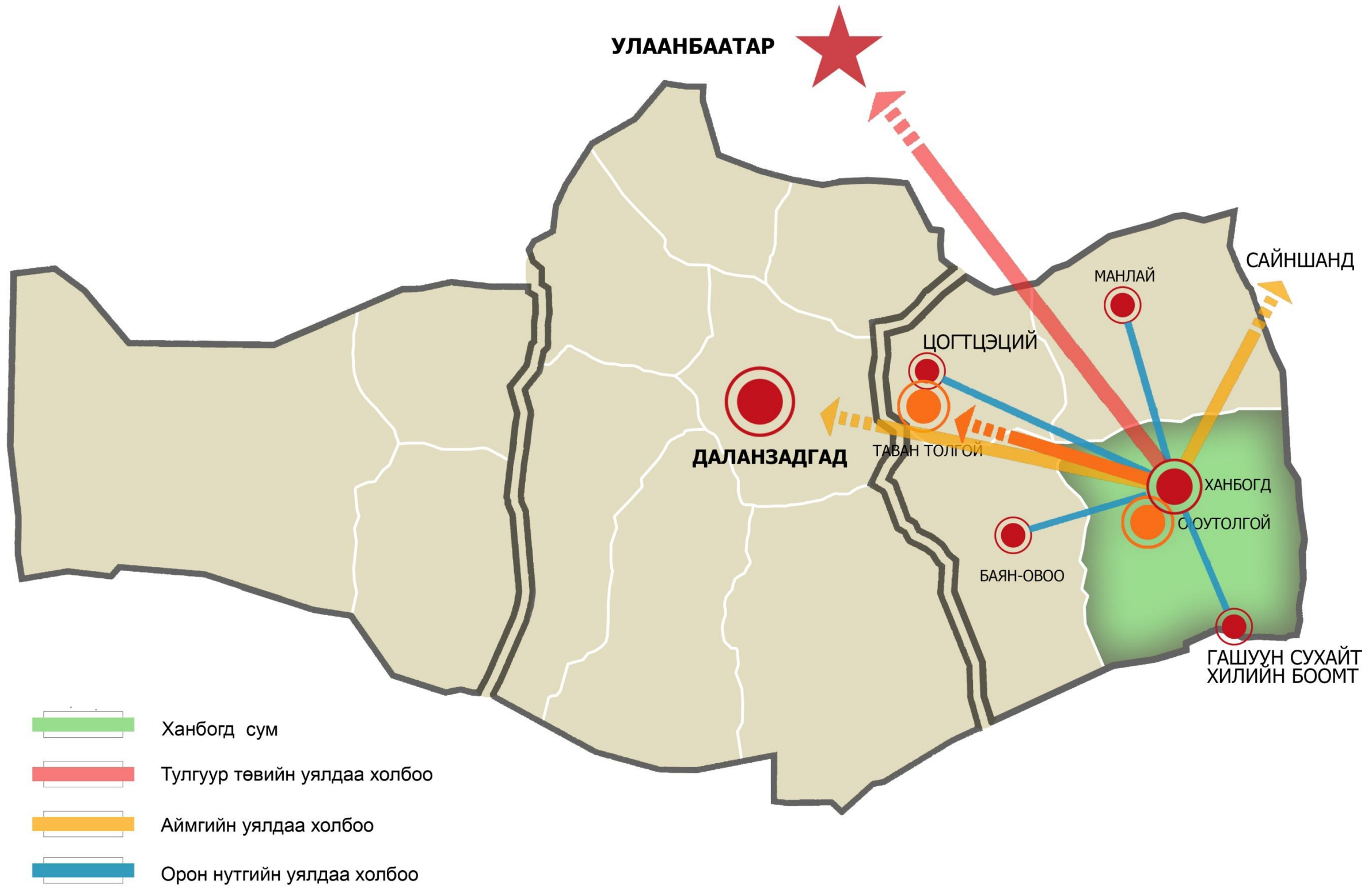
Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үед Говьсүмбэр, Дорноговь, Дундговь, Өмнөговь аймгуудын нутаг дэвсгэрийг хамарсан “Говийн бүсийн хөгжлийн стратеги” төсөл, Тавантолгой, Оюутолгой, Цагаансуваргын уул уурхайн томоохон орд газруудыг түшиглэсэн Дорноговь аймгийн Мандах, Хатанбулаг, Өмнөговь амйгийн Цогтцэций, Баян-Овоо, Манлай, Ханбогд сумуудын нутаг дэвсгэрийг хамарсан “Бичил бүсийн хот байгуулалтын төлөвлөгөө” гэсэн хоёр томоохон төслүүд зэрэгцэн хийгдсэн учраас Ханбогд сумын хөгжлийн ирээдүй говийн бүсийн болон бичил бүсийн хөгжлийн чиг хандлагатай уялдаа сайтай болсон гэж үзэх бүрэн үндэслэлтэй.

Схем зураг 2. Монгол улсын эдийн засгийн бүс

Монгол улсын эдийн засгийн бүс.

Схем зураг 3. Ханбогд сумын бүсчлэлийн уялдаа холбоо

Ханбогд сумын хувьд Улаанбаатар - Мандалговь - Даланзадгад – Тавантолгой - Оюу толгой - Гашуун сухайтын хилийн боомт болон Замын үүд – Улаанбадрах – Хөвсгөл – Ханбогд - Шинэ хот/Оюу толгой хот/ - Даланзадгад гэсэн чиглэлийн авто замын үндсэн тэнхлэг, Оюутолгой - Гашуун сухайтын хилийн боомт гэсэн төмөр замын үндсэн тэнхлэг, Улаанбаатар – Мандалговь – Тавантолгой - Оюутолгой чиглэлийн 220 кВ-ын эрчим хүчний үндсэн сүлжээний цахилгаан дамжуулах шугам гэх мэт улс, бүсийн өнөр ач холбогдолтой инженерийн дэд бүтэц тус сумын нутаг дэвсгэрээр дайран өнгөрдөг нь хөгжлийн гол үндэс болно.

Дэлхийд томоохонд ордог Оюу толгойн орд газар Ханбогд сумын нутагт оршиж байгаа нь тус сумын хөгжилд тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэх ач холбогдолтой төдийгүй Говийн бүсийн хөгжлийг хөтлөгч гол хүчин зүйлийн нэг юм. Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалын хүрээнд тухайн бүс нутгийн дэд бүтцийн үндсэн сүлжээнд аль нэг хот, суурин хэрхэн холбогдох байдлаас байдлаас хамааран хөгжлийн чиг хандлага, хурдац тодорхойлогдоно.

Гэхдээ хөгжлийн тулгуур болохоос гадна сөрөг нөлөөллүүд ч бас байна. Өмнийн говийн эх газрын эрс тэс хуурай уур амьсгал, хүрээлэн буй орчин, амьжиргаа нь малаас хамаардаг нүүдэлчин малчдад нэн тохиромжтой. Олон зуун жилийн тэртээгээс одоогийн эко-систем болон нүүдлийн мал аж ахуй нь харилцан шүтэлцээтэй аж төрж ирсэн юм. Монголын говь нутгийн хүрээлэн буй орчин, нүүдлийн иргэншил нь хүн ам, малыг байгалийн хүнд, хэцүү нөхцөлд тэсвэртэй болгож ирсэн билээ. Харамсалтай нь, Ханбогд сумын энэ уламжлалт аж ахуйд цаг уур, уул уурхайн үйлдвэрлэл, ямаа-ноолуурын бизнес зэрэг нийгэм эдийн засгийн хүчин зүйлс сөрөг нөлөө үзүүлсээр байна. Сүүлийн үед эрчимтэй хөгжиж байгаа энэ салбарууд нь цөлжилтийг тэтгэж, усан хангамжийг хомсдуулж байгаль, хүний сөрөн тэсвэрлэх чадварыг бууруулж байна. Маш хурдан хөгжиж байгаа уул уурхайн салбар, хотжилт энэ байдлыг улам доройтуулах магадлалтай.

Олборлох үйлдвэрт ажиллахаар шилжин ирж буй иргэд Ханбогд суманд суурьшин хүн амын тоог огцом өсгөж, энэ нь махны чиглэлийн мал аж ахуйн малын толгойн тоо болон малын төрөлд нөлөөлж өөрчлөлт оруулна. Малчид орлогоо нэмэгдүүлэхийн тулд шинээр үүсч буй хэрэгцээг хангахын тулд малын тоогоо өсгөхийн төлөө ажиллах болно. Хэдийгээр энэ нь малчдын хувьд хамгийн тохиромжтой шийдэл боловч бэлчээрийн менежментэд асар дарамт учруулах үзэгдэл юм. Малын толгойн тоо өсөх тусам хэт бэлчээрлэлт үүсч, газар хөрсний чанар муудаж эко-систем доройтон бэлчээрийн газар цөлжих аюул учирна. Нөгөө талаас уул уурхайн үйл ажиллагаа нь бэлчээрийн гарцыг бууруулах, зохимжтой бэлчээрийн талбай багасахад хүргэж болзошгүй. Ашигт малтмалыг олборлохын тулд газрыг их хэмжээгээр сэндийчиж, газрын үржил шимтэй, өвс ногоо ургасан өнгөн хэсгийг тэр чигээр нь хуулдаг учраас тухайн талбай дээр байсан бэлчээр доройтдог.

Цэвэр усны хангамж энэ бүсийн томоохон асуудал болоод байна. Өмнийн говийн усны эх үүсвэрийн тоо цөөрч уламжлалт нүүдлийн мал аж ахуйг доголдоход хүргэж болзошгүй. Үлдэж буй цөөн тооны усны эх үүсвэрийн орчимд мал бэлчиж бэлчээрийн даац хэрэн, хөрсний доройтолд оруулж байна. Өмнийн говийн бүс, тэр дундаа Цогтцэций сумын төв хэсэг энэ доройтолд ихээр өртсөөр байна. Ханбогд сумын төв болон тухайн сумын хөгжилд шороон шуурга ихээхэн нөлөө үзүүлэх хүчин зүйлс болоод байна. Шороотой өдрийн тоо (цагаар хэмжигдэх) өмнөговь аймагт жилдээ 200 гаруй цаг үргэлжилдэг бол сайхан өртөөнд 614 цаг хүртэл үргэлжилдэг. Шороон шуурга 1.6 – 6 цаг хүртэл үргэлжилж говийн бүсийн зарим хэсэгт 12 цаг хүртэл үргэлжлэх магадлалтай. Шороон шуурга үргэлжлэх хугацаа хаврын улиралд урт, харин зуны улиралд шуурга нь удаан үргэлжлэхгүй.

Дээр дурдсан мал аж ахуй, үйлдвэр уурхайн салбараас гадна шилжин суугчдын хэрэгцээ шаардлагыг хангахын тулд худалдаа үйлчилгээний нэмэлт төвүүдийг байгуулж бүсийн худалдаа үйлчилгээний салбарыг хөгжүүлэхэд гол нөөлөөтэй хүчин зүйл нь дэд бүтцийн асуудал юм. Худалдаа үйлчилгээний салбарыг хөгжүүлснээр иргэдийн амьжиргааны эх үүсвэр нэмэгдэх боломжтой. Орон нутагт амьдрах хүн амын тоо нэмэгдэхийн хэрээр зах зээл өргөждөг байна. Энэ нь малчдад малын гаралтай бүтээгдэхүүнээ зарах, хоолны газар ажиллуулах замаар орлогоо нэмэгдүүлэх боломжийг нэмэгдүүлдэг сайн талтай. Жишээ нь, Өмнөговь аймагт байрлах Оюутолгойн нүүрсний орд газраас Гашуун сухайт боомт хүртлэх тээврийн замын дагуу хоол, үйлчилгээний газар ажиллуулдаг малчин өрх цөөнгүй бий. Түүнчлэн ажлын байр бий болсноор малчид, тэдний үр хүүхдүүд ажил хөдөлмөр эрхлэх боломж гарч ирж байна. Мөн тухайн орон нутаг бусад газар нутагтай холбогдох зам сүлжээ сайжирдаг. Ингэснээр малчид хол газар нутагт байгаа хамаатан садан, гэр бүлийнхэнтэйгээ уулзах, яваандаа үйл ажиллагааны хүрээ нь тэлэх боломжтой болдог.

Тус бүс нутагт тээврийг сайжруулах санал нь бүс нутгийн хөгжлийн өөр нэг чухал хүчин зүйл. Нүүрс боловсруулах үйлдвэр байгуулж түүнтэй холбоотойгоор шинээр тавигдах төмөр замаар Таван толгойг Хятадын хил ба Ханбогдыг холбохоор төлөвлөж байна. Энэ төмөр замын чиглэлийг одоогоор эцсийн байдлаар тогтоогүй байгаа бөгөөд орон нутгийн засаг захиргаа, иргэд сумын төвийн баруун хойгуур өнгөрүүлэх хүсэлтэй байгаа юм. Хоёо авто зам барихаар төлөвлөгөдөг байгаа нь нэг нь Цогтцэций сумыг Даланзадгадтай, нөгөө нь Улаанбаатар хоттой холбоно. Эдгээр замууд нь сумын төвийн хойд, зүүн хойгуур тавигдана. Мөн дамжин өнгөрөх төв гэдэг утгаараа зам дагуух худалдаа үйлчилгээний төвүүд, агуулахуудыг байгуулан хөгжүүлэх нь бүсийн дэд бүтцийн асуудалтай шууд холбогдоно.

1.2 Бодлого ба дүрэм, журмууд

МУ-ын Засгийн газраас хэрэгжүүлж буй “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-д Монгол улсыг хөгжүүлэх ерөнхий төлөв байдлыг тусгасан. Экспортлохоос өмнө ашигт малтмалыг боловсруулж нэмүү өртөг шингээх

тухай төлөвлөсөн байна. Ашигт малтмал боловсруулахаас гадна эдийн засгийг төрөлжүүлэх, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих үүднээс аж үйлдвэрлэлийн бусад төрлүүдийг хөгжүүлэхээр заажээ.

Уг бодлогоор эдийн засгийн хурдацтай хөгжлийг хангах, сайжруулбал зохих дараах гол гол дэд бүтцийг тодорхойлжээ. Үүнд:

- Үндэсний төмөр замын сүлжээг зарим олборлох үйлдвэрүүдтэй холбох;
- Олборлох үйлдвэрүүдийн дэргэд цахилгаан, эрчим хүчний үйлдвэр барьж эрчим хүчний төв шугаманд холбох;
- Хүлэмжийн хийг бууруулах, нөхөн сэргээгдэх эрчим хүч үйлдвэрлэх, технологийг нутагшуулах

Ханбогд сум нь говийн бүс цаашлаад төвийн бүстэйгээ нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, дэд бүтэц, байгаль экологи, хот төлөвлөлт, байгуулалтын хувьд нягт уялдаа холбоотой хөгжих чиглэлийг Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжийн үзэл баримтлалд нийцүүлэн тодорхойлно. Мөн уул уурхайн олборлолт, үйлдвэрлэл ихээр явагдах учир байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн хууль дүрмийг баримтлахыг шаардах нь мэдээж юм.

Монголын бусад хот, суурин газрын адил Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн чиглэлийг энэхүү үндэсний хөгжлийн цогц бодлого тодорхойлно. Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль (2003, 2008 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан)-ийн дагуу тус улсын иргэн бүрт суурьшлын төрлөөс хамааран 700 м² – 5 000 м² газар эзэмших эрх олгогдсон байна. Өөрөөр хэлбэл өргөн уудам нутагтай, хүн амын нягтрал багатай улсад тус бодлого нь ард иргэдэд боломж олгож байгаа юм. Гэр хорооллын хувьд дэд бүтэцгүй тул хичнээн нягтрал багатай байлаа ч өртөг багатай хэрэгжих боломжгүй. Ханбогд сум иргэддээ ус, бохир ус, дулаан зэрэг дэд бүтцийн үйлчилгээг үзүүлэхэд их хэмжээний татаас өгөх эсвэл тэдэнд томоохон хэмжээний газар эсвэл илүү дээд түвшний дэд бүтцийн үйлчилгээтэй байх сонголт хийх боломжийг өгөх хэрэгтэй. Энэ сонголтыг Ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд сумын дэд бүтэц, иргэдэд хүргэх үйлчилгээг тодорхойлсон дэд хэсэгт тусгасан болно.

Ашигт малтмалыг ашиглах үйл ажиллагааны явцад малчдыг нүүлгэн шилжүүлж буй байдал, малчдын газар ашиглах, эзэмших эрх, нүүлгэн шилжүүлэх харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг Монгол Улсын Газрын тухай хуулинд “Өөрийн эзэмшлийн газарт нь хохирол учирсан тохиолдолд учирсан хохирлыг гэм буруутай этгээдээр тогтсон журмын дагуу төлүүлэх эрх газар эзэмшигчид бий. Малчдын хувьд газар эзэмших эрх харьцангуй хязгаарлагдмал байдаг. Тэдний өдөр тутмын ажлын талбар болох бэлчээрийг өнөөгийн хууль эрх зүйн заалтын дагуу бол өмчилдөггүй” гэж заасан бөгөөд шинээр боловсруулагдаж буй бэлчээрийн тухай хуулийн төсөлд өвөлжөө, хаваржааны бэлчээрийг малчдын бүлэгт, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгчдэд улирал харгалзахгүйгээр тодорхой хугацаа, нөхцөл, гэрээний дагуу эзэмшүүлж болохоор тусгасан байна. Газар эзэмшигч нь газар эзэмшүүлэх тухай шийдвэр гаргасан этгээдийн зөвшөөрөлтэйгөөр тухайн газраа бүгдийг

нь буюу зарим хэсгийг бусдад ашиглуулж болно гэж хуульчилжээ. Тэхээр малчин өөрийн өвөлжөө хаваржааны газрыг уул уурхайн компанид ашиглуулж болохоор байна. Харин газрын хэвлий ашиглах үйл ажиллагааныхаа явцад малчдын худаг, өвөлжөө, хувийн болон нийтийн зориулалттай орон байр бусад барилга байгууламж болон түүх, соёлын дурсгалт зүйлсэд гэм хор учруулсан бол хохирлыг нь өмчлөгч, эзэмшигчид бүрэн хэмжээгээр нөхөн төлөх бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд тэдгээрийг шилжүүлэн байрлуулахтай холбогдсон зардлыг хариуцана.

1.3 Сумын хөгжлийн тэргүүлэх, дагалдах чиглэл

Хөгжлийн тэргүүлэх чиглэл:

2017-Уул уурхай

- Мал аж ахуй
- Аялал жуулчлал;

2025-Малын гаралтай түүхий эд түшиглэсэн өндөр технологитой боловсруулах үйлдвэр

- Аялал жуулчлал
- Эрчимжсэн мал аж ахуй.

Хөгжлийн дагалдах чиглэл:

- Хөнгөн хүнсний жижиг дунд үйлдвэрлэл
- Хангах бааз
- Фермерийн аж ахуй
- Барилгын материалын үйлдвэрлэл

Зураг 1. Хөгжлийн тэргүүлэх, дагалдах чиглэлүүд

Уул уурхайн бизнесийг хийж байгаа нөхцөлд Монгол улсад найз гэж байхгүй гэдгийг мартаж болохгүй. Үүнийг уул уурхайн бүхий л үеийн түүх харуулж байгаа. Уул уурхайн гэрээнүүдээ олон нийтэд ил тод байлгаж Монголын ард түмэн, хүн бүр юу болж байгааг хянаж, сайн мэдэж байх хэрэгтэй. Засгийн газрын зүгээс уул уурхайн компаниудтайгаа нягт хамтын ажиллагаатайбайх ёстой. Энэхүү ил тод байдал нь Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн хамгийн сайн хамгаалалт байх болно.

Уул уурхайг эхний үед л хөгжлийн тэргүүлэх чиглэл болгож цаашид уул уурхайг дагнан хөгжүүлэхгүй байх нь зүйтэй. Ашигт малтмал бол тухайн цаг үед амьдарч буй хүмүүсийн өмч биш. Ашигт малтмалын бодлогогүй ашиглалт нь “баялгийн хараал”-д өртөх, “Голланд өвчин”-д нэрвэгдэх гэх мэт олон улсад томъёологдсон эрсдэл, аюулыг дагуулж байдаг. Ашигт малтмалыг бага хэмжээгээр улс орон, орон нутгийн хөгжилд бодит, эерэг үр дүн үзүүлэхүйц ашигтай хэлбэрийг сонгон эцсийн бүтээгдэхүүн болгон ухаалгаар ашиглах, уул уурхайгаас хараат бус хөгжилд хөтлөх эдийн засгийн бусад салбаруудыг хөгжүүлэх, үүний тулд орчин үеийн өндөр технологи, оюуны өндөр багтаамж бүхий жижиг дунд үйлдвэрлэл, сэргээгдэх эрчим хүчний үйлдвэрлэл, эрчимжсэн мал аж ахуйг түлхүү хөгжүүлэх нь хамгийн гол зарчим, чиглэл юм.

1.4 Ханбогд сумын төвийн хэсгийг хөгжүүлэх стратеги

2025 оны Ханбогд сумын хөгжлийн төсөөлөл

- Төвийн бүс болон Даланзадгад хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй харилцан уялдаатай хөгжих
- Аж үйлдвэрийн салбарт зэс, алт, түүнийг дагалдах бүтээгдэхүүн эрдэс түүхий эд, мал аж ахуйн салбарт эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэн түүхий эдийг хагас болон бүрэн боловсруулан Хятад улсруу нийлүүлж экспортын баримжаатай хөгжих
- Нийгэм эдийн засгийн таатай орчин бүрдсэн **“ХОТ”** болох ***“ХОТ” гэсэн статустайгаар хөгжүүлэх эрхзүйн үндсийг уг ЕТ-ний тайлбар бичгийн III боть-Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилт-д дэлгэрэнгүй талбайрласан байгаа.***
- Байгаль хамгааллын зохистой бодлогыг хэрэгжүүлэн ногоон байгууламж бүхий **суурин газар** болох
- Хүн амын ажиллах, амьдрах орчныг дээд зэргээр хангасан нийгмийн өндөр хөгжилтэй **сум** болох
- Эдийн засгийн өндөр чадамжтай, өндөр технологийг нэвтрүүлж олон улсын зах зээлд өрсөлдөх чадвартай бүтээгдэхүүнийг олноор үйлдвэрлэх
- Оюутолгойн ордод түшиглэн эдийн засгийн өсөлт нэмэгдэж, шилжин суурьшигчдын тоо өсөх юм.

Одоогийн байдлаар тус суманд зэс, алт олборлох үйл ажиллагаа явагдаж байгаа нь хөгжлийн суурь өөрчлөлтүүдийг авчирч байна. Нисэх

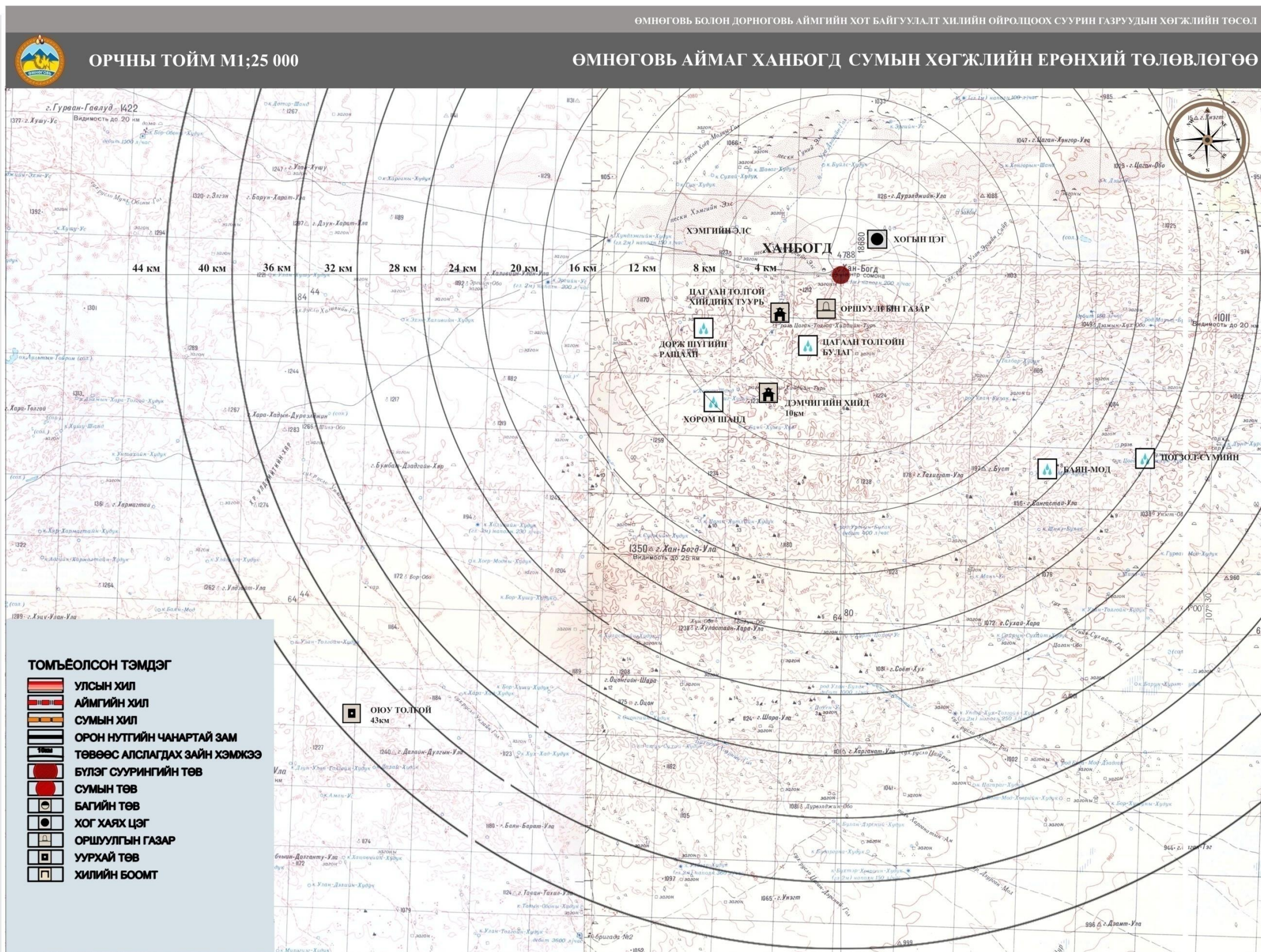
онгоцны буудал, сумын төвөөр дамжин өнгөрөх зам, ундны усны усан хангамж, цахилгаан эрчим хүч, орон сууц, сургууль, цэцэрлэг зэрэг дэд бүтцийн олон ажлуудыг гүйцэтгэсэн байна. Шатахуун түгээх станц, банк, зочид буудал зэрэг хувийн жижиг хөрөнгө оруулалтуудыг ч мөн хийж эхэлсэн. Сумын хөгжил эрч хүчээ авч байгаа нь тогтвортой төлөвлөлт, хэрэгжүүлэлтийг нэн даруй хийхийг шаардаж байна.

Ханбогд сум нь Оюутолгойн ордтой ойролцоо байрлаж байгаа нь их хэмжээний хөрөнгө оруулалт орж ирэх давуу тал ихтэй. Тиймээс тус сум нь өөрийн захиргаа, төлөвлөлтийнхөө чадавхийг бэхжүүлэн хөгжлийг хөтлөх хэрэгтэй юм. Одоогоор сум өөрийнхөө ирээдүйн хөгжлийг удирдан чиглүүлэх чадавхи нь хязгаарлагдмал байгаа нь тэдний хамгийн том сул тал болж байна. Энэ байдлыг олон талын оролцогч талууд, үүний дотор нутгийн олон нийттэй хамтран ажиллаж сайжруулснаар том, жижиг хөрөнгө оруулалтын аль алианаас нь дээд хэмжээгээр үр шимийг нь хүртэх боломжтой юм. Уул уурхайн компаниудын хөрөнгө оруулалтын үр шимийг олон чиглэлээр хүртэх боломж нь тус сумын хувьд маш чухал юм.

Тус сум нь Засгийн газар, уул уурхайн компаниудаас санхүүгийн дэмжлэг туслалцаа авч уул уурхайн бус салбарыг хөгжүүлж чадахгүй байгаа нь тэдний цаашдын урт хугацааны тогтвортой байдалд эрсдэл байгааг илэрхийлж байгаа юм. Уул уурхайн олборлолтоос бий болж буй тоос тоосонцор сумын байгаль орчинг доройтуулж байгаа нь мөн дутахгүй аюул юм.

Гол төлөв мал аж ахуй эрхэлж байсан Ханбогд сумын эдийн засаг олборлох үйлдвэрлэлрүү шилжин маш хурдацтай хөгжиж байна. Дэлхийн хамгийн том зэс олборлох уурхайнуудын нэг болох “Оюутолгой” одоогоор хөгжлийн эхний үедээ ороод байна. Уг уурхайд хамгийн ойр байршилтай энэ суурин газрын төв хэсэгт их хэмжээний өөрчлөлтүүд орох нь дамжиггүй юм. Байршил сайтай Ханбогд суманд олборлох үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаатай холбогдуулан эдийн засгаа хөгжүүлэх боломж нээгдэж байна. Хүрээлэн буй байгаль орчны бохирдол, уугуул иргэд болон шинээр нүүж ирэн суурьшиж буй оршин суугч нарын хооронд үүсч болзошгүй зөрчилдөөн, одоогийн дэд бүтцийн хангамж үйлчилгээ улам доройтох зэрэг эрсдлээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд эдгээр өөрчлөлтүүдийг зөв зохистой зохицуулах шаардлагатай юм.

Схем зураг 4. Орчны тойм

Ханбогд сумыг хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөө нь ОТ уурхайд ойрхон байршилтай байхын давуу болон эрсдэлтэй талуудыг тэнцвэржүүлэхэд чиглэсэн бөгөөд дараах зарчмуудыг баримтлан боловсруулсан болно.

Үүнд:

- Уул уурхайн төв болгох – Ханбогд сумын байршлыг харгалзан тус сумыг уул уурхайн гол төв болгоно. Шинэ олборлох үйлдвэрлэлийн салбарт үйлчлэхээс гадна сумыг цаашид хөгжүүлэхэд шаардагдах туслах аж үйлдвэрийн газруудыг шинээр баригдах аж үйлдвэрийн цогцолборт байршуулна. Одоо байгаа сумын төвөөс зүүн хойд зүгт өсөн нэмэгдэх оршин суугчдад үйлчилгээ үзүүлэх шинэ төвүүдийг бий болгоно. Уул уурхайн компаниудын чадварлаг ажилтнуудын сонирхлыг Ханбогдруу татах үүднээс нийтэд дээд зэрэглэлийн үйлчилгээ үзүүлэх байгууллага, байгууламжуудыг бий болгоно. Төвлөрсөн төсөв, ОТ болон бусад байгууллагуудаас хөрөнгө босгон дээрх үйл ажиллагааг санхүүжүүлнэ.

- Хотыг баруун хойд зүг рүү хөгжүүлэх– Байгалийн эмзэг тогтоц, баялаг бүхий газрыг хөндөхгүйн тулд сумын хөгжлийг баруун хойд зүгрүүчиглүүлнэ. Өмнө зүгт орших Ханбогд уул болон улирлын чанартай, зүүн тийш урсах голыг хөндөхгүй юм. Тиймээс байгалийн онцгой тогтоц үгүй баруун болон хойт зүгт буй тал, хөндийрүү сумыг хөгжүүлэхээр төлөвлөлөө. Одоо байгаа сумын төвийг ч мөн тэр зүг тийш хөгжүүлнэ. Ханбогд сумын баруун талаар тус сумын төврүү орох, мөн ОТ уурхайруу чиглэсэн гол зам явдаг тул сумын төв хэсгийг улмаар тэр зүгт хөгжүүлэх боломжтой.

- Нягтрал ба хотын захын хэсгийг тэнцвэртэй тэлэх–Хотын төврүү чиглэсэн гол зам дагуу засаг захиргаа, үйлчилгээний барилгуудыг барьж байгаатай уялдуулан сумын шинээр хөгжүүлэх төвийн нягтаршлыг сайжруулна. Ингэснээр төвлөрсөн дэд бүтэц бүхий суурингийн хэсэгт олон тооны оршин суугчдад ажиллах, амьдрах бололцоо бүрдэнэ. Ханбогд хотын төв хэсгийн онцлог дүр төрх буюу “явганаар зорьсон газраа очих” боломж нь улам сайжрахаас гадна дэд бүтцийг илүү дүнтэй ашиглах боломж нэмэгдэнэ.

Схем зураг 5. Хотын төвийн хөгжлийн хэтийн төлөв

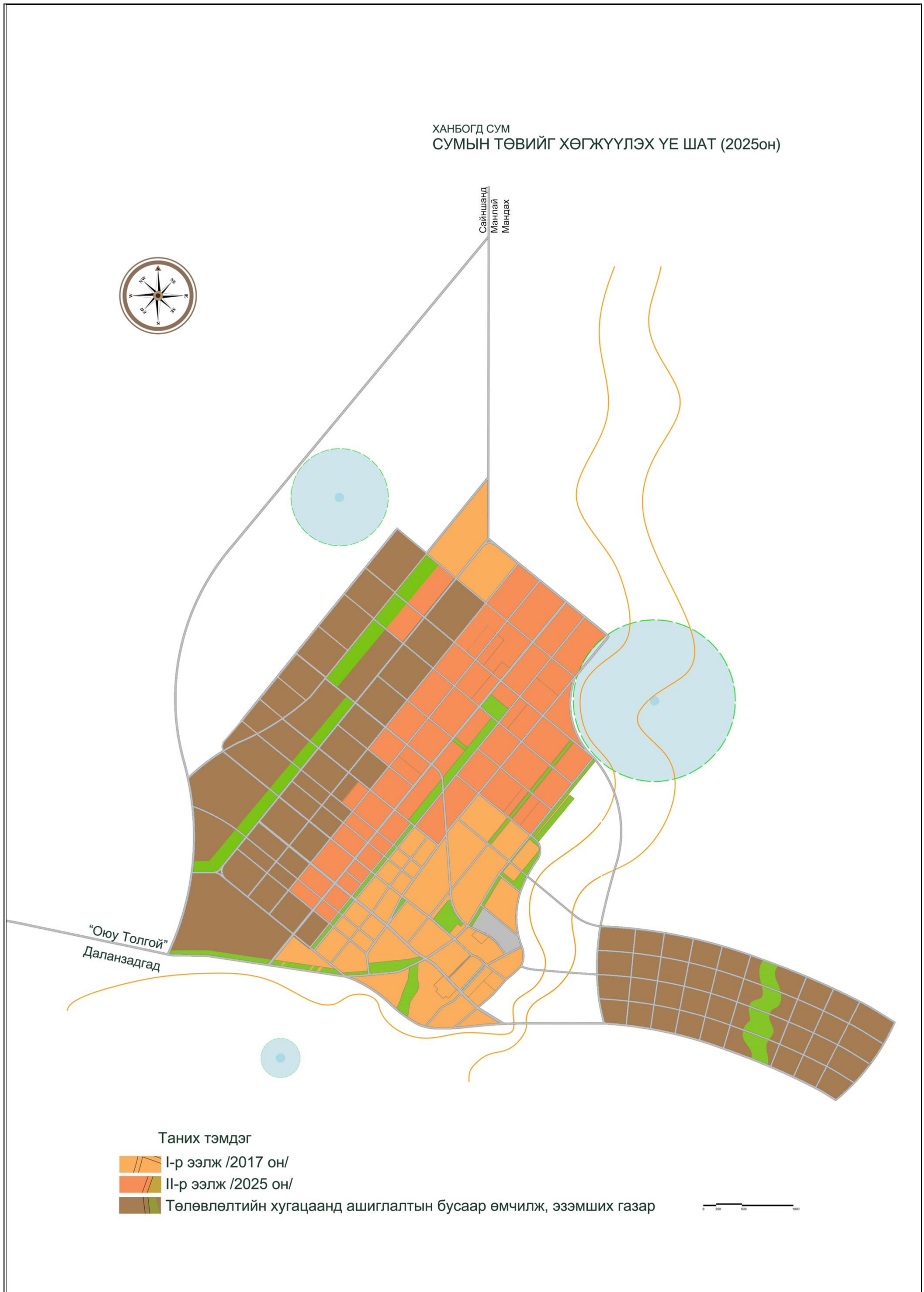
- Хөгжлийг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх– Дэд бүтцийг үе шаттайгаар буюу шат дараалан хөгжүүлнэ. Эхний ээлжинд нягтрал ихтэй хотын төв хэсэг болон дунд зэргийн нягтралтай газруудад дулаан, цэвэр усаар хангах, бохир усыг зайлуулах үйлчилгээг хүргэнэ. Дунд зэргийн нягтралтай газарруу шинээр нүүж ирэн суурьших иргэдэд дэд бүтцийг өргөтгөн үйлчилгээг үзүүлэхэд дэд бүтцийн төлөвлөлтийг үе шат дараалан хэрэгжүүлэх боломжтойгоор боловсруулах шаардлагатай. Дэд бүтцийн ашиглалт, урсгал засварын зардлыг нөхөхүйц үнэ тарифыг тогтоон мөрдөнө. Тархсан орон сууцнууд, газар бүхий гэр хороололтой харьцуулвал дунд болон нягтаршил сайтай газруудад дэд бүтцийн үйлчилгээ хүргэх зардал хавьгүй бага байх нь тодорхой юм.

- Газар, зай, байршлыг зөв сонгох– Ханбогд сум өргөжсөнөөр эмнэлэг, цэцэрлэгт хүрээлэн, засаг захиргаа, бусад газарруу явганаар очих боломж бүхий жижиг суурин газрын төрхөө алдаж эхлэнэ. Тиймээс энэ онцлох чанарыг хадгалахын тулд шинээр баригдах орон сууцнаас явган зорчин очих зайд жижиг цэцэрлэгт хүрээлэн, цэцэрлэг зэрэг бусад нийгмийн дэд бүтэц бүхий газруудыг Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгана. Гол гудамж, замын уулзваруудыг ялгахын тулд гудамжнуудын зэрэглэлийг тогтоож, спорт комплекс, бөхийн өргөө гэх мэт олон нийтийн тусгай зориулалт бүхий газруудыг гол гудамж, замтай “тэнхлэгээр” холбон “хот, суурингийн бүтэц”-ийг бий болгоно. Уг аргыг хот, суурин газрыг цаашид тэлэхэд дахин ашиглах боломжтой юм. Замын сүлжээ, газар ашиглалт, гэрэлтүүлэг зэргийг сайжруулан одоо байгаа сумын төвийг шинээр баригдах хэсэгтэй холбож өгнө.

Хэрэгжүүлэх үе шат

Дэд бүтцийн хөрөнгө оруулалтыг үр ашгийг дээшлүүлэх үүднээс бүтээн байгуулалтын ажлыг үе шаттай хэрэгжүүлнэ. Зарим суурь дэд бүтцийг үе шат 1-д байгуулж эхлэх бөгөөд төлөвлөлтийн хугацааны сумын хэрэгцээг хангаж үйлчилгээ үзүүлнэ. Дараагийн хоёрдогч, гуравдагч шатлалын дэд бүтцийг зоноор байгуулна. Схем зураг6-д барьж байгуулах ажлыг үе шаттай харуулсан болно. Газар зохион байгуулах болон дэд бүтцийн тодорхой төслүүд хэрэгжүүлэх цаг хугацааг хавсралт Д-д тусгасан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнөөс харна уу.

Схем зураг 6. Хотын төвийг хөгжүүлэхүе шат

2. ХҮН АМЫН ТӨЛӨВЛӨЛТ

Хотын төвийн суурьшлын бүсийн төлөвлөлтийн үндсэн зарчмыг тухайн газар нутгийн онцлогт нийцүүлэн, хүн амын аж байдлыг харгалзсаны үндсэн дээр сонгож, хот төлөвлөлтийн норм, дүрмийн дагуу төлөвлөсөн болно.

- Хотын хүн амын хэтийн төлөвлөлтийг тухайн хотод бий болох ажлын байр, Оюутолгой уул уурхайн ордыг түшиглэсэн хүн амын өсөлт, ажиллах хүчний байдал, тус сумын сүүлийн жилүүдийн хүн амын өсөлт, шилжих хөдөлгөөнийг харгалзан үзэж төлөвлөлтийн хугацаанд 32900 хүнтэй байхаар тооцов.

- Орон сууцны барилгажилтын төлөвлөлтийг дан болон давхар сууцны гэсэн 2 төрлөөр төлөвлөж байгаа. Ингэснээр суурьшлын нутаг дэвсгэр нэмэгдэхийн зэрэгцээ соёл, олон нийтийн барилга байгууламж, цэцэрлэгт хүрээлэн, амралт зугаалгын бүс зэрэг хүн амын ая тухтай амьдрах орчинг бүрдүүлсэн төлөвлөлтийн шийдэл гарч байгаа юм.

- Төлөвлөлтийн хугацаанд шаардлагатай нийгмийн дэд бүтцийн барилга байгууламжийн ойролцоо хэрэгцээг соёл ахуйн үйлчилгээний барилга байгууламжийн тооцооны хүснэгтээр үзүүлэв.

- Тус сумын ерөнхий төлөвлөгөөний хөрөнгө оруулалтын тооцоог гаргахдаа Барилга хот байгуулалтын яамны сайдын 2006 оны 111-р тушаалаар батлагдсан “Барилгын нэгж хүчин чадлын төсвийн жишиг үнэлгээ”-г үндэслэн эхний ээлж болон төлөвлөлтийн хугацаанд баригдах орон сууц, нийгмийн үйлчилгээний барилга байгууламж, сумын төвийн чанартай гол замуудын тооцоо, хөрөнгө оруулалтыг тооцож гаргасан.

Хүснэгт 1. Хотын хүн амын хэтийн тооцоо

№	Үзүүлэлт	2012 он	2017 он	2025 он
1	Ханбогд	4300	25289	50389
2	Өрх /коэффициент -4	-	6322	12597

Хүснэгт 2. Хотын төвийн хүн амын хэтийн тооцоо

№	Үзүүлэлт	2011 он	2017 он	2025 он
1	Ханбогд	2273	16521	32919
2	Өрх /коэффициент - 4	-	4130	8230

Төлөвлөж буй хотын төвийн хүн амын хэтийн тооцоог ХАВСРАЛТ 1-д дэлгэрэнгүй тайлбарлан үзүүлсэн байгаа.

Хүснэгт 3. Хотынхүн амын насны бүтцийн төлөвлөлт

№	Насны бүтэц	Төлөвлөлтийн хугацаа			Хот байгуулалтын норматив
		2012 он	2017 он	2025 он	
1	0-15 насны хүүхэд	1376	5617	11192	34%
2	Хөдөлмөрийн насны хүн ам	2748	10078	20081	61%
3	Өндөр настан	176	826	1646	5%

Хүснэгт 4. Хот бүрдүүлэх бүлэгт ажиллагсдын тоо

№	Ангилал	2012 он	2017 он	2025он	
1	Төр захиргааны байгууллага	139	150	170	
	- Олон нийтийн байгууллага				
	- Цагдаа, шүүх прокурор				
2	Тээвэр холбоо	9	20	25	
3	Банк санхүү	23	30	45	
4	Үйлдвэр, барилга	1221	1800	2000	
5	Уул уурхай	800	3000	5500	
6	Худалдаа үйлчилгээ	40	100	150	
7	Боловсрол	92	180	250	
8	Эрүүл мэнд	29	40	60	
9	Хөнгөн үйлдвэр, цех				
	- Сүү, сүүн бүтээгдэхүүний цех				70
	- Мах махан бүтээгдэхүүн боловсруулах цех				70
	- Талх нарийн боовны үйлдвэр				20
	- Хүнсний ногоо боловсруулах цех				15
	- Хүлэмжийн аж ахуй				
	- Туслах аж ахуй /гахай, тахиа/				50
	- Оёдлын үйлдвэр				50
- Ноос угаах цех	100				
10	Хөдөө аж ахуй	1675	3000	4500	
Нийт		4028	5470	8290	

Суурьшлын бүсийн ажиллах хүчний төлөвлөлтийг хийхдээ тухайн төв сууринг бүрдүүлэх болон үйлчлэх бүлгийн хөдөлмөрийн насны хүн амыг бодолцож одоогоор ажиллаж байгаа ажил эрхлэгчид болон сүүлийн жилүүдийн хүн амын өсөлт, цаашид тухайн хотод бий болох үйлдвэр, цех, аж ахуйн төлөвлөлтийн байдлыг харгалзсан.

3. ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГАЗРЫН БҮТЭЦ

Хот суурингийн газар нутгийн зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох асуудал нь утгаараа хязгаарлагдмал нөөцийг үр ашигтай, зохистой ашиглах, хамгаалах газрын эдийн засгийн чадавхи нөөцийг нэумэгдүүлэх газарзүйн таатай орчинг бүрдүүлэхэд орших бөгөөд газар нутгийг оновчтой төлөвлөх нь хамгийн үр ашигтай, зүй зохистой ашиглах, хамгаалах явдлыг хангахад эерэгээр нөлөөлж байх үүрэгтэй. Хотын нутаг дэвсгэрийг зохион байгуулалтын хувьд газар бүсчлэх үйл ажиллагаанд тулгуурлан хийх нь хот төлөвлөлт болон газрын харилцааны нийтлэг шаардлагын нэг юм. Энэ шаардлагын үүднээс Ханбогд сумын газар нутгийн дотоод зохион байгуулалтыг хийхдээ сумын доторхи дэд бүсүүдийг ялгаж, тус бүрийн ашиглалтын чиг үүргийг тодорхойллоо.

Ханбогд хотын газар нутгийн зохион байгуулалтыг бүсчлэхдээ хот суурингийн хөгжлийн өнөөгийн байдал, цаашдын төвлөрөл суурьшлыг харгалзан төлөвлөлтийн бүсүүдийг төлөвлөнө.

Хөрөнгө оруулалтын үр ашгийг дээшлүүлэх үүднээс бүтээн байгуулалтын ажлыг үе шаттай хэрэгжүүлнэ. Газар ашиглалт, төлөвлөлтийг газар ашиглалтын бүсчлэлийг газрын одоогийн байдал болон цаашид гүйцэтгэх үүрэг зориулалт, газрыг үр ашигтай ашиглаж эзэмших байдлыг харгалзан үзэж төлөвлөлөө.

Газар эзэмших, ашиглах төрлийг тогтоохдоо орон нутгийн санал болон Ханбогд хотын төвийн одоогийн байдал, хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ, газар зүйн байршил, байгаль цаг уурын нөхцлийг харгалзан үзсэн.

Төлөвлөлт хийх талбайн хэмжээг “Зургийн даалгавар”-т 1133,5 га гэж заасан боловч төлөвлөлтийн явцад хариуцсан төрийн байгууллага, орон нутгийн удирдлага, төслийн багийнхан тохиролцон шийдвэрлэсний үндсэн дээр 2420 га болгон нэмэгдүүлэв.

Газар болон орон сууцны цаашдын хэрэгцээ

Төлөвлөлтийн хугацаанд төвийн хүн ам 32900 болохтой холбоотойгоор эдэлбэр газартай амины орон сууцны газар 400 орчим га - аар нэмэгдэнэ.

Сүүлийн жилүүдэд газар эдийн засгийн эргэлтэнд жинхэнэ утгаараа орж газар үл хөдлөх хөрөнгө болж хувийн өмчийн газар үүсч эхэлж байна. Газрын өмчлөлийн тухай хуульд зааснаар Монгол улсын иргэн гэр бүлийнхээ хэрэгцээнд сумын төв дээр 0.5 га-гаас илүүгүй газрыг нэг удаа өмчилж болно гэж заасан байдаг гэвч Ханбогд хотод өмчлүүлэх газрын хэмжээ нь 0,07 га-гаас ихгүйгээр өмчлүүлэх нь хамгийн боломжтой гэж үзлээ. Сумын нутаг дэвсгэр үндэслэлгүйгээр хэт тэлэгдэж байгаа нь соёл, аж ахуй үйлчилгээ

болон дэд бүтцийн хүрэлцээ, үйлчилгээг зохион байгуулахад ихээхэн бэрхшээлтэй мөн зардал их гарах зэрэг олон сөрөг талтай.

Цаашид Ханбогд хотыг хөгжүүлэх ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу шинээр тавигдах авто замын болон инженерийн шугам сүлжээ, барилга байгууламжийн газарт орсон иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын ашиглаж байгаа газрыг чөлөөлөх, хашааг зөөх, нүүлгэн шилжүүлэх шаардлагатай.

Хүн амын өсөлтийн төлөв байдал, орон сууцны хорооллын нягтаршлыг үндэслэн ирээдүйд шаардагдах газар болон орон сууцны тооцоог гаргасан. 1-р үе шатыг 2013-оос 2017 оны хооронд, 2-р үе шатыг 2018-аас 2025 он хүртэл тус тус хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн. Шинээр ирж суурьших хүн амыг дундаж хэмжээний айл өрхөд шилжүүлэн тооцож төслийн үе шат тус бүрээр гаргасан. Шинээр бий болох айл өрхүүдийг төслийн хүрээнд баригдах төрөл бүрийн орон сууцаар хангахаар төлөвлөсөн болно.

Хотожсон хэсэгт одоо байгаа эзэнгүй, ашиглаж болохуйц газрыг хөгжүүлэх болно. Жишээлбэл, төмөр зам тойрсон хэсэгт сул талбайг байгааг ашиглах боломжтой.

Орон сууцны шууд болон урт хугацааны хэрэгцээ болон холбогдох дэд бүтцийн хөгжлийг харгалзан дээрх арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлнэ. Энд анхаарах нэг зүйл бол хүн амын нягтаршлыг сайжруулснаар сумын ядуу иргэдийг инженерийн дэд бүтцийн үйлчилгээгээр хангах боломж бүрдэх юм.

Түр хугацаагаар нүүдэллэж байдаг малчдаас бусад тохиолдолд хотын зах хэсэгт бага нягтрал бүхий газар, орон сууц барихыг дэмжихгүй байх хэрэгтэй.

Санал болгосон газар ашиглалт, бүсчлэлийн зурагт тусгасан газар ашиглалтыг “газар ашиглалтын хэлбэр” гэж тодорхойлсон бөгөөд үүнд хэд хэдэн зөвшөөрөгдсөн газар ашиглалтын хэлбэр ордог. Энэ нь ирээдүйн хөгжлийг хазаарлахгүй, уян хатан байх хэрэгтэй. Зөвшөөрөгдсөн газар ашиглалт нь хотын төв хэсэг болон хөршийн төвүүдэд газар ашиглах холимог хэлбэрийг дэмжих бодлогыг баримтлана. Хотын хэсэг бүрт зөвшөөрөгдсөн газар ашиглалт ямар байхыг Газар болон орон сууцны цаашдын хэрэгцээний тооцоог ХАВСРАЛТ 3 –т дэлгэрэнгүй үзүүлсэн.

4. ХОТЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН БҮСЧЛЭЛИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

Бид уг Ерөнхий төлөвлөгөөгөөр ирээдүйд баригдах барилга, байгууламжуудын бодит үзүүлэлтүүдийг нарийвчлан тодорхойлж өгөөгүй бөгөөд Ерөнхий төлөвлөгөөнд хавсаргасан 3D болон, хотын төвийн төв хэсгийн төлөвлөлтийн зурагийг жишээ болгон үзүүлэнгийн зориулалтаар боловсруулсан бөгөөд цаашид баригдах барилга, байгууламжууд энэ зураг төслийн дагуу баригдах ёстой гэж заагаагүй болно. Эдгээрийг дараа дараачийн үе шатны зураг төсөлд нарийвчлан тусгаж өгнө.

Харин дараачийн үе шатны эдгээр зураг төслийг боловсруулахдаагазар ашиглалтын зориулалт, барилгын өндрийн хязгаарлалт, амины орон сууц барих газрын хэмжээ зэрэг бусад өгөгдөхүүнийгтооцолон тусгахдаа энэ Ерөнхий төлөвлөгөөний бүсчлэлийн төлөвлөлттэй уялдуулан боловсруулах зайлшгүй шаардлагатай.

Газар ашиглалт ба бүсчлэлийн төлөвлөгөө нь Ханбогд хотын ирээдүйн хөгжлийг хангахад чиглэсэн хотын төлөвлөлтийн бүтэц, төв хэсэг, баг, хороодын зохион байгуулалтыг тодорхойлж өгнө. Хотын шинэ төвийг одоо байгаа төв хэсгээс зүүн хойд болон хойд зүг тийш хөгжүүлнэ. Хотын төвийн газар эзэмших төлөвлөсөн хэсгүүдэд барих “шинэ хорооллын төвүүд”-ийг шинэ хотын төвтэй холбож өгнө. Энэ ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахаас өмнө хотын засаг захиргаа газар эзэмших төлөвлөгөөг хийсэн байна.

Ханбогд хотын газар ашиглалтын төлөвлөлт болон бүсчлэлийн төлөвлөгөө нь дараах онцлох шинж чанаруудтай.Үүнд:

Нарны гэрлийг ашиглах боломж– Хотын төвийг одоо байгаа гудамжны зохион байгуулалтыг ашиглан хөгжүүлнэ. Одоо байгаа гудамжууд зүүн хойд зүгээс баруун өмнө зүгрүү чиглэсэн эсвэл баруун хойноос зүүн урд зүг рүү чиглэсэн байгаа нь энд буй барилгуудад аж төрж, ажиллаж амьдарч байгаа оршин суугчдад нарны гэрлийг бүрэн ашиглах боломж олгож байна.

Явган хүний шинэ өргөн чөлөө – Шинэ төв хэсэгт захиргаа, худалдаа, бизнес, соёл, урлагийн төв, нягтрал ихтэй орон сууц зэрэг объектуудыг өөр хооронд нь ойрхон барьж явганаар ажлаа амжуулах боломжийг олгоно. Нягтаршил сайтай, ойрхон барьсан барилгуудад холбогдох дэд бүтцийн үйлчилгээний угсралт, ашиглалт болон засвар үйлчилгээний зардал бага байх тул үр ашиг өндөр байна.

Нягтралын түвшин өөр гурван төрлийн орон сууц– Нягтрал сайтай нийтийн орон сууцны барилга, дунд зэргийн нягтралтай 200 м² газар бүхий амины орон сууц, 700 м² буюу түүнээс том эдлэн бүхий орон сууцны зэрэг хэсгүүд

байх болно. Хотын захиргаа эдгээр эдлэн бүхий том газруудыг иргэдэд олгосон байгаа. Нийтийн орон сууц, жижиг амины орон сууцуудыг инженерийн дэд бүтцэд холбож болох бөгөөд нягтрал багатай томоохон эдлэн бүхий орон сууцуудыг (гэр хороолол) дэд бүтцэд холбох боломжгүй юм. Гэр хорооллын оршин суугчдыг цахилгаанаар ханган, хуурай хог хаягдал зайлуулах үйлчилгээг үзүүлэх ба усыг худаас авах боломжоор хангаж өгнө.

Байгалийн эмзэг тогтоцыг хамгаалах– Ханбогд уул, улирлын чанартай урсах гол мөрөн зэргийг төлөвлөж буй ногоон бүсэд хамруулан хамгаалах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ.

Гудамж, замын сүлжээний зэрэглэл–Гудамжнуудад зэрэглэл тогтооно. Ханбогд хотын төвийн хэсгээр дамжин зүүн хойноос баруун урагш болон баруун хойноос зүүн өмнөд зүгрүү чиглэсэн хоёр гол зам байна. Хамгийн их ачаалал бүхий энэ хоёр гол зам дагуу явган хүн болон бусад моторгүй тээврийн хэрэгсэл ашиглаж байгаа иргэдэд аюулгүй зорчих нөхцлийг бүрдүүлж өгсөн. Түүнчлэнуг зам дагуу нарны гэрлээр ажиллах гэрэлтүүлгийг тавина. Автомашинууд салаа гудамжаар хотын бусад хэсэгрүү очих боломжтой бөгөөд хорооллын зам нь оршин суугчдад автомашинаар гэртээ хүрэх боломж олгоно.

Аж үйлдвэрийн бичил паркийн төлөвлөлт - Аж үйлдвэрийн бичил паркийн байршлыг сонгох төлөвлөлтийн зарчим:

- Зонхилох салхины чиглэлийн доор байрлах
- Инженерийн дэд бүтэц, түүхий эд, нийлүүлэгчийн аль алинтай нь ойр, зохистой зайд байрлах
- Төмөр зөм, авто замтайгаа ойр, зөв байрласнаар талбайн хэмжээг 20-30%, үйлдвэрлэлийн зардлыг 20-80%, ажилчдын тоог 20-70%-аар бууруулах боломжтой.
- Хүн амын хэрэглээний хэтийн тооцоон дээр үндэслэх
- Үйлдвэрийн бүсийн төлөвлөлтийн зарчмын дагуу үйлдвэрүүд болон туслах объектууд нэг дороо байрлана
- Үйлдвэрүүдийг ялгаруулах, орчиндоо нөлөөлөх бохирдлын зэргээр нь 5 хуваана
- Суурьшлын бүсээс хол, тусгаарлах ногоон зурвастай байна
- Иргэдийн амжиргаа, хэрэглээний түвшин сайжирна
- Орон нутгийн санал, хөндлөнгийн мэргэжлийн хяналтын саналыг тусгах

Ханбогд суманд төлөвлөж буй аж үйлдвэрийн бичил паркийг орон нутгийн удирдлага, иргэдийн аналыг харгалзан үзэж хотын зүүн хойд зүгт байгуулахаар төлөвлөсөн.

Уул уурхайтай холбоотой үйлдвэрлэл, үйлчилгээ болон бусад хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэх зорилгоор сумын төвийн зүүнхөйд хэсэгт шинэ аж үйлдвэрийн парк барих юм. Сумын эдийн засгийг төрөлжүүлэх

үүднээс сумын засаг захиргаа барилгын материал, хүнс боловсруулах зэрэг үйлдвэрийг хөгжүүлэх, дэмжих бодлого явуулна.

Аж үйлдвэрийн паркийг хөгжүүлэхэд хэрэглээний усны хангамжийн хүрэлцээ муу байгаа нь хязгаарлах хүчин зүй болж байна. Доогуур чанарын устай эх үүсвэрээс аж үйлдвэрийн зориулалтаар усыг авч түүнчлэн цэвэрлэсэн “саарал” усыг ландшафт байгуулан усжуулах, тоос дарахад ашиглаж болох юм.

Аж үйлдвэрийн бичил паркийн байршлын давуу тал:

- Хот байгуулалтын зарчим, "Хот байгуулалтын тухай" хуулийн 17-р зүйлд заасны дагуу орон нутгийн саналыг тусгасан
- Зонхилох салхи-/баруун өмнө зүгээс-БНБД 23-01-09/-ны чиглэлийн доор байрладаг
- Хүн амын хэрэглээний хэтийн тооцоог үндэслэсэн
- Бохирдлын 1,2,3-р зэрэгтэй үйлдвэрүүд байрлах учир суурьшлын бүсийн захаас дор хаяж 300 м зайтай байх нөхцлийг хангасан (ойролцоогоор 6 км зайтай)

Сул тал: - Суурьшлын бүсэд ойрхон

- Гадна замаас хол
- Бохирдол үүсэх үндэслэлтэй

Хүснэгт 5. Уул уурхайн аж үйлдвэрийн паркийн танилцуулга

Дэд бүтэц	Ерөнхий мэдээлэл
Зам	Нэг эгнээ, нэг чиглэл, 4м өргөн, захаар тус бүр 1 м зай
Замын тэмдэг, гэрэлтүүлэг	Зогс, гарц г.м. тэмдгийг хөнгөн шонд 50м тутамд байрлуулах
Үйлдвэрлэлийн зориулалт бүхий усны хангамж	Аж үйлдвэрийн паркийн орчимд усны худаг гаргах, цэвэрлэхгүй, аж үйлдвэрийн зориулалтаар доогуур чанарын усыг хэрэглэх боломжтой
Ундны ус	Уух, хоол хийх зориулалт бүхий савалсан ус байна. Цэвэрлэсэн бохир усыг жорлонгийн ус, болон шал угаахад ашиглах
Бохир ус	БУЦБ-аас цэвэршүүлсэн усыг үйлдвэрлэлийн зориулалтаар, жорлон, шал угаах, ландшафт байгуулахад усны чанар тохирч байвал ашиглах
Цахилгаан эрчим хүч	Дэд станц, шугамын ажилбарууд
Халаалт	Санал болгож буй уурын зуухны дулааны ашиглах (Бүлэг 4.3.5)
Хуурай хог хаягдал	ХХҮ-ний төрөлд тааруулан тогтмол хүлээн авах, аюултай хаягдлыг тусад нь авах
Ус зайлуулах	Эрүүл ахуйн бохирын шугамтай холбоогүй, газар доорхи ус зайлуулах шугамаар хураах, цаашид ландшафт байгуулахад ашиглах

- *Усан хангамж.* Байршил болон усны хэрэгцээг харгалзан уурхайн аж үйлдвэрийн парк (УАҮП) нь өөрийн бие даасан усны эх үүсвэр буюу гүний

худагтай байхаар төлөвлөв. Доогуур чанарын усыг хэрэглэхэд тохиромжтой, хувь хүмүүсийн хэрэгцээнд савласан усыг хэрэглэх, паркад байх бүх бизнесийнхэн тоолуурт холбогдсон байх бөгөөд усныхаа хэрэглээг бизнесийн үнэ ханшаар төлбөрөө төлнө.

- *Шугам хоолой.* Ус, бохир ус, дулааны шугамын хоолойг хөрс хөлдөх түвшингээс тавих, эсвэл паркийн зам дагуу зэрэгцээ байрлах дулаалгатай ашиглалтын хөндийд тавьж болох юм.

- *Бохир ус.* Бизнес тус бүр өөрийн гаргаж буй бохир усыг хариуцан хэмжээ нь тавих шаардлагаас хэтэрвэл (тухайлбал Монгол улсын хууль тогтоомжид заасан химийн үзүүлэлтээс давсан байх г.м.) өөрсдөө урьдчилан цэвэрлэж зохих түвшинд хүргэсэн байна. УАҮП нэгдмэл шугаман хоолой тавьж бохир усыг БУЦБ руу дамжуулна. Цэвэрлэсэн усыг аль болох ихээр ландшафт байгуулах, тоос дарах, бусад тохиромжтой зориулалтаар ашиглах хэрэгтэй.

- *БУЦБ-ын хэмжээ.* Төлөвлөлтийн зориулалтаар 7000м³/өдөр хүчин чадал бүхий БУЦБ-ын газрыг тусад нь гаргасан байна.
- *Цахилгаан эрчим хүч.* УАҮП нь өөрийн дэд станцтай байх бөгөөд одоогийн эрчим хүчний шугам сүлжээнээс шугам татана. УАҮП-ийн доторхи бизнес тус бүр өөрийн шугам сүлжээгээр холбогдож, хэрэглэгчийн тоолуур тавьж ашигласан цахилгааныхаа төлбөрийг бизнесийн үнэ ханшаар төлж байна. УАҮП-ийн их хэмжээний эрчим хүч хэрэглэдэг бизнесийг өөрийн эрчим хүчний эх үүсвэртэй байхаар шаардлага тавина. Нарны эрчим хүчний эх үүсвэрийг гадаах талбайн болон доторхи чимэглэлийн гэрэлтүүлэгт өргөнөөр ашиглана.
- *Дулаан.* УАҮП-д байгаа бизнесийнхэнд тохилог дулаанаар хангах үүргийг парк хүлээнэ.
- *Хуурай хог хаягдал.* УАҮП хуурай хог хаягдлыг долоо хоногт 3 удаа хураан авч хогны цэг рүү зөөвөрлөнө. Аюултай хог хаягдлыг тусдаа хадгалж байгаад сар бүрийн 1 ба 15-нд ачуулж байхыг бизнесүүд хариуцна.

Хотын төвийн нутаг дэвсгэрийн одоогийн барилгажилт, газар эзэмшиж, өмчилсөн байдал, төвийн цаашид өргөжин хөгжих нөөц талбайн боломж, төлөвлөлтийн хугацаандахь хүн амын хэтийн чиг хандлага, дэд бүтцийн ирээдүйн хангамжтай уялдуулан чигүүргийн бүсчлэлийг төлөвлөв.

Хотын төвийн нутаг дэвсгэрийн чиг үүргийн бүсчлэлийг

- орон сууц, олон нийтийн бүс,
- үйлдвэрлэлийн бүс,
- инженерийн шугам сүлжээ болон зам тээврийн бүс,
- ногоон байгууламж амралт, аялал жуулчлалын бүс,
- тусгай зориулалтын бүс
- бусад гэсэн үндсэн бүсүүдэд хуваалаа.

Эдгээр бүсүүдийг төлөвлөхдөө “Хот байгуулалтын тухай” хуулийн 14-р зүйлийг дагаж мөрдөнө.

1. Орон сууц, олон нийтийн бүс - Орон сууц, олон нийтийн бүсэд эрүүл, аюулгүй амьдрах орчныг бүрдүүлэх үндсэн шаардлагыг хангаж, байгалийн гэрэлтүүлгийн холбогдох норм ба дүрэм, журамд заасны дагуу төлөвлөгдсөн орон сууц, сургалт, соёл, үзвэр, шинжлэх ухаан, эмнэлэг, амралт, сувилал, спорт, худалдаа, нийтийн хоол, ахуйн үйлчилгээ, тээвэр, холбооны чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах зориулалттай барилга байгууламж төлөвлөх бөгөөд амьдрах, аюулгүй байдлыг хангахад сөрөг нөлөө үзүүлж болохуйц бусад барилга байгууламж төлөвлөхийг хориглоно. Уг бүс дотор засаг захиргаа, олон нийт, соёл үйлчилгээний төвийн хэсэг, аялал жуулчлалын төв, худалдаа бизнесийн төв, банк санхүүгийн хэсэг, холбоо мэдээллийн хэсэг, одоо байгаа төвийн хэсэг, соёл үйлчилгээний цогцолборууд хамрагдана. Мөн сургууль цэцэрлэгийн хэсэг, сургалт үйлдвэрлэлийн хэсэг, нийтийн зориулалттай орон сууц, амины орон сууц, үйлчилгээтэй орон сууц, худалдаа үйлчилгээний хэсэг, гэр хороолол орно. Энэ бүс нийт 731.1 га талбайг эзэлнэ.

А. Засаг захиргааны бүс-Хотын захиргаа:

Хотын захиргааны төв байгууллагууд болон төрийн захиргаа, үйлчилгээний байгууллагууд орно. Одоогийн байгаа нутгийн захиргааны ордноос гадна шинээр төлөвлөлж буй бүсэд иргэдэд үйлчлэх төрийн захиргаа болон үйлчилгээний байгууллагууд байгуулагдахаар төлөвлөгдсөн болно. Энэ бүсэд байрлах байгууллагуудын орчимд хүний болон автомашины хөдөлгөөн их, орчиндоо нөлөөлөх үзүүлэлт их байдаг тул орчны тохижилтыг сайжруулах, ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Б. Соёл боловсрол:

Соёл боловсролын бүсэд сургуулийн өмнөх болон ерөнхий боловсролын байгууллагууд, стадион, соёл амралтын хүрээлэн, театр, соёлын төв орно. Сургууль, цэцэрлэгийн бүс нь бусад бүсүүдээс ялгагдах онцлог нь хүүхдүүд ихэнхи хувийг эзэлдэг бөгөөд тэдэнд эрүүл орчинг бий болгох үүднээс зохион байгуулалтыг норм, дүрэмд заасны дагуу онвчтой төлөвлөх шаарлагатай. Бусад газар ашиглалтын нэгэн адил эзэмшил газрын 10-аасдоошгүй хувьд ногоон байгууламж байгуулах, орчны тохижилтыг сайжруулах шаардлагыг баримтлана.

В. Эмнэлэг:

Эмнэлгийн бүсэд эрүүл мэндийн байгууллага болох нэгдсэн эмнэлэг, ерхийн эмнэлэг болон бусад эмнэлэг, эрүүл мэндийн байгууллагууд орно. Үйл ажиллагааны онцлогтой холбоотойгоор эрүүл ахуй, ариун цэврийн дэглэм баримтлан газар ашиглалтыг явуулах, мөн хүний болон техникийн хөдөлгөөн ихтэй байдаг тул орчны бохирдолтоос сэргийлэж, тохижилтыг сайжруулах, ногоон байгууламжийн хэмжээг нэмэгдүүлэх шаардлагатай.

Г. Орон сууцны бүс:

Орон сууц, олон нийтийн бүсэд засаг захиргаа, олон нийтийн үйлчилгээ, боловсрол, эрүүл мэндийн байгууллага болон эдэлбэр газаргүй

орон сууц, эдэлбэр газартай амины орон сууц гэж газар ашиглах зориулалтаар ангилан тооцлоо.

Оршин суугчдын эрхлэх аж ахуйн үйл ажиллагааны хэв маягаар төрөлжүүлэхээр бодож газрынх нь хэрэгцээ шаардлага, түүнийг хангах боломжийг тооцсоны үндсэн дээр газар хуваарилах нь нийгэм эдийн засаг, экологийн хувьд олон талын ач холбогдолтой. Одоо байгаа суурьшлын 1 өрхөд ногдох эдэлбэр газрын хэмжээг 0.07 га буюу 25х30 метрийн хэмжээний газрыг эзэмшүүлэх боломжтой.

Энэ бүсэд, - Орон сууцны холимог бүс

- 200 м² эдэлбэр газартай орон сууцны холимог бүс
- 350 м² эдэлбэр газартай орон сууцны холимог бүс
- 700 м² эдэлбэр газартай гэр хороолол гэсэн дэд бүсүүд багтана.

Орон сууцны холимог бүс болон эдэлбэр газартай орон сууцны холимог бүс нь хотын хүн амын төвлөрлийн ихэнх хэсгийг эзлэх, суурьшлын гол хэсэг тул орчны тохижилтын асуудлыг маш нарийн төлөвлөж зохион байгуулах нь зүйтэй юм. Газрын хуульд заасны дагуу хот байгуулалтын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын баталсан нийтийн зориулалттай орон сууцны орчны газрын ногоон зүлэг, мод, бут сөөг, хүүхдийн тоглоомын талбай, сүүдрэвч, явган хүний болон авто машины зам, зогсоол тэдгээртэй адилтгах байгууламжийн төлөвлөлт, барилгажилтын норм дүрмийг баримтлана. Орчны газрыг тохижуулах, арчлах, цэвэрлэх хамгаалах ажлыг орон сууц өмчлөгчдийн холбоо гүйцэтгэнэ. Хот төлөвлөлт, барилгажилтын норм дүрэмд заасан(1 хүнд 6 м²)-аас ихээр буюу нийтийн зориулалттай орон сууцны газарт 1 хүнд 30 м²-аас багагүй талбайд ногоон байгууламж байх шаардлагыг баримтлан төлөвлөлт хийв.

Төвлөрсөн хангамжинд холбогдсон, эдэлбэр газартай орон сууцны хороололнь манай улсын газар ашиглалтын онцлог хэлбэрийн нэг юм. Гэр хороолол нь эмх замбараагүй, төлөвлөлтгүй байгуулагдсаныг цэгцлэн нэгдсэн төлөвлөлттэйгээр, орчны тохижилт сайтайгаар зохион байгуулах нь зүйтэй юм. Ингэснээр гудамж хоорондын зам талбай ургамал зулгарч, хөрсний бүтэц алпагдан газар талхлагдхаас хамгаалах боломжтой юм. Гэр хорооллын дундах болон гудамжны үзүүр зэрэг газрыг аль гэр бүлийн зориулалтаар эзэмшүүлж газрыг аль болохоор эзэмшилд шилжүүлэх бодолгыг баримтлана.

Гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар газрыг өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчдад өөрийн эзэмшлийн газрын 10 - аас доошгүй хувийг ногоон байгууламжтай болгох, орчны тохижилтыг сайжруулах шаардлагыг тавина. Цаашид хотын суурьшлын эргэн тойронд орших гэр хороололд дахин төлөвлөлт хийхийн тулд иргэдийн өөрсдийн оролцоог чухалчлах нь төлөвлөлт илүү үр дүнтэй болно. Шинэ төвийн төлөвлөлттэй холбоотойгоор зарим айл өрхийн хашаа төлөвлөлтийн бүсэд орж байгаа тул тухайн өмчлөгч,

эзэмшигч ашиглагчийн газрыг хуулийн дагуу солих, эргүүлэн авна. Энэ тухай газрын хуулинд дараах байдлаар тусгасан байдаг: засгийн газар, аймаг, нийслэл, сум дүүргийн засаг дарга газар эзэмшигч, ашиглагчтай урьдчилан тохиролцож гэрээ байгуулсны үндсэн дээр бусдын эзэмшил, ашиглалтад байгаа газрыг тодорхой хугацаатайгаар нийтийн эдэлбэрт болон тусгай хэрэгцээнд төлбөртэй буюу төлбөргүйгээр ашиглах болно. Мөн газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь гэрээний хугацаа дуусахаас өмнө иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагын эзэмшил газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд бүгдийг буюу зарим газрыг нөхөх олговортойгоор солих буюу эргүүлэн авах саналыг тухайн газар эзэмшигчтэй урьдчилан тохиролцсоны дараа засгийн газарт санал тавьж болно. Засгийн газар нь бусдын эзэмшил газрыг нөхөх олговортойгоор солих буюу эргүүлэн авах тухай газрын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагын санал, газар эзэмшигчтэй хийсэн урьдчилсан тохиролцоог харгалзан зохих шийдвэр гаргана. Амины сууцны хороолол нь хотжилт, хөгжилийн ямарч үед үндэсний өв уламжлал, зан заншлыг хадгалах байдлаар хадгалагдан үлдэх бүсийн нэг учраас орчин үеийн хот төлөвлөлтийн зарчмыг баримтлан үндэсний өв уламжлалыг хадгалсан архитектур орон зайн төлөвлөлийг баримтлан хөгжих шаарлагатай юм.

Д. Худалдааны үйлчилгээний холимог бүс

Энэ бүсэд төрөл бүрийн худалдаа үйлчилгээний байгууллагууд төвлөрөх бөгөөд худалдаа үйлчилгээ явагддаг гэдэг утгаараа хамгийн хөл хөдөлгөөнтэй бүс нь юм. Ашиглалтын хувьд орон сууцны бүсийг бодвол үйлчилгээний газруудын баримталдаг эрүүл ахуйн, ариун цэвэр, галын дэглэмийг баримтлах нь зүйтэй юм.

2. Үйлдвэрлэлийн бүс-Үйлдвэрлэлийн бүсэд үйлдвэр, нийтийн аж ахуй, агуулахын зориулалттай барилга байгууламж, тэдгээрийн үйл ажиллагааг хангах инженерийн болон зам тээврийн дэд бүтцийн барилга байгууламжийг төлөвлөнө. Жишээ нь: ноос ноолуур угаах, авто машины засвар үйлчилгээ, гараж, хүнсний бүтээгдэхүүний цех зэрэг хөнгөн үйлдвэрийн аж ахуйн байгууламжууд орно.

Энэ бүс нь дотроо жижиг үйлдвэрийн бүс, үйлдвэр агуулахын холимог бүс гэсэн 2 хэсэгтэй. Үйлдвэр аж ахуйн бүсийн талбайн хэмжээг барилга байгууламжийн хэрэгцээт газраас гадна зам тээврийн үйлчилгээ, тохижилт зэрэг дагалдах газар хангалттай байхаар төлөвлөсөн. Энэ бүсэд ногоон байгууламжийг түлхүү байршуулсан ба зонхилох салхины доор, эрүүл ахуйн нөхцлийг бүрэн хангаж байхаар төлөвлөлөө. Нийт 91.5 га талбайг хамарна.

3. Инженерийн шугам сүлжээ болон зам тээврийн бүс - Инженерийн шугам сүлжээний болон зам тээврийн бүсэд төмөр зам, усан

болон авто тээвэр, агаарын тээвэр, инженерийн /цэвэр, бохир усны, дулаан, холбоо, цахилгааны гэх мэт/ шугам сүлжээний барилга байгууламжийг төлөвлөнө. Энэ бүс нийт 212 га талбайг эзэлнэ.

4. Ногоон байгууламж, амралт, аялал жуулчлалын бүс- Энэ бүсэд хот орчмын ой, ойн хамгаалах зурвас, амралт, сувилал, усан сан, цэцэрлэгт хүрээлэн, спортын цогцолбор, наран шарлагын газар зэрэг олон нийтийг хамрах амралт зугаалгын үйл ажиллагааг зохион байгуулахад зориулагдсан орон зайн задгай орчин, түүнчлэн байгалийн дархан цаазат болон онцгой хамгаалалттай газар нутгийг төлөвлөнө. Дотор нь,

I. Наадам, амралт зугаалгын

II. Ногоон байгууламж, нийтийн талбай гэж ангилна.

Ханбогд сум нь цаашид аялал жуулчлал, үндэсний уламжлалт зан үйл, амралт зугаалгын бүс бий болох боломжтой тул 27.1 га газрыг аялал жуулчлалын бүсэд оруулан төлөвлөсөн бөгөөд төлөвлөлтийн хугацаанд хэрэгжинэ. Их булагийн байгалийн өвөрмөц тогтоц, ландшафтын тогтоцыг ашиглах замаар аялалын бичил амралтын бүс үүсгэх боломжтой.

Уг бүсэд одоо байгаа байгалийн тогтоц, хайлаас мод, сөөгийг хэвээр хадгалан, түүнд тулгуурлах замаар төлөвлөсөн. Мөн спорт тоглоомын талбай, түр амралтын бүс, цэнгэлдэх хүрээлэн, туслах авто замын дагуух ногоон байгууламж, үерийн хамгаалалтын далангийн дагуу хийгдсэн ногоон байгууламж, амралт зугаалгын бүс зэргийг хамруулсан болно.

“Шинэ хорооллын төвүүд”-ийн шинэ оршин суугчид нийгмийн дэд бүтэц, ногоон байгууламж, бусад үйлчилгээгээр мөн хангагдах юм.

Хотын төвийг өргөтгөж буй газрын гол хэсэгт шинэ ногоон байгууламжийг байгуулснаар иргэд цэцэрлэгт хүрээлэнд амрах боломжтой болно. Жижиглэнгийн худалдаа, засаг захиргаа, конторын барилга, эмнэлэг, боловсорлын байгууллага, орон сууц зэрэг газар ашиглалтын бүх хэлбэрүүдээс сумын төвийн одоо байгаа төв хэсэг бүрдэх юм. Харин сумын хойд хэсэгт шинээр хөгжүүлэх төв нь гол төлөв орон сууцны барилга, худалдаа, үйлчилгээ буюу бизнесийн байгууллагуудаас бүрдэнэ.

5. Тусгай зориулалтын бүс-д улсын нөөц газраас гадна иргэний хамгаалалт, батлан хамгаалахын зориулалттай, түүнчлэн хатуу хог хаягдлын цэг, шарилын газар, цогцос чандарлах үйл ажиллагаа явуулах барилга байгууламжийг төлөвлөнө. Энэ бүс нийт 850 га талбайг эзэлнэ.

6. Бусад-Уг бүсэд газар тариалан, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх газар, хөдөө аж ахуйн чиглэлийн барилга байгууламж байрлах, хадлангийн зориулалтаар ашиглах нутаг дэвсгэрийг төлөвлөнө. Энэ бүс нийт 508.3 га талбайг эзэлнэ.

Хүснэгт 6. Газар зохион байгуулалтын бүсчлэлийн талбайн баланс

	БҮСИЙН НЭР	БҮСЧЛЭЛИЙН ӨНГӨ	Одоо байгаа хэмжээ /га/	Эхний ээлж /га/	Төлөвлөлтийн хугацаа /га/
1	ОРОН СУУЦ ОЛОН НИЙТИЙН БҮС		155.6	419.3	731.1
	Захиргаа үйлчилгээний холимог хэсэг		8,1	13,1	13,1
	Орон сууцны хэсэг		1,4	9,5	46,3
	ОС2 /эдэлбэр газартай амины орон сууцны холимог бүс /200м2/		-	33,1	46,3
	ОС3 /эдэлбэр газартай амины орон сууцны холимог бүс /350м2/		-	167	252,9
	Гэр хорооллын хэсэг		133	143,3	286,6
	Худалдаа үйлчилгээний холимог хэсэг		7,8	13,5	23,2
	Нийгмийн үйлчилгээний хэсэг 1 /Боловсрол/		3,5	32,7	55,3
	Нийгмийн үйлчилгээний хэсэг 2 /Эмнэлэг/		1,8	7,4	7,4
2	ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН БҮС		8,2	8,2	91,5
	Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн хэсэг		8,2	8,2	91,5
3	НОГООН БАЙГУУЛАМЖ БОЛОН АМРАЛТ ЗУГААЛГЫН БҮС		9,6	87,9	27,1
	Нийтийн хэрэгцээний ногоон байгууламж		9,6	68,3	8
	Хязгаарлагдмал зориулалттай цэцэрлэгжүүлэлт		-	-	-
	Тусгай зориулалттай цэцэрлэгжүүлэлт		-	19,6	19,1
4	ИНЖЕНЕРИЙН ШУГАМ СҮЛЖЭЭ БОЛОН ЗАМ ТЭЭВРИЙН БҮС		-	190,3	212
	Хамгаалалтын зурвас		-	-	-
	Зам талбай		-	190,3	212
5	ТУСГАЙ ЗОРИУЛАЛТЫН БҮС		-	1581,1	850
	Нөөц талбай		-	1581,1	850
6	БУСАД		91,2	133,2	508,3
	НИЙТ		264,6	2420	2420

Бүсүүдэд төлөвлөгдсөн соёл ахуйн үйлчилгээний барилга байгууламжуудын тоо хэмжээний талаарх дэлгэрэнгүй мэдээллийг ХАВСРАЛТ 4 - т дэлгэрэнгүй үзүүлсэн болно.

Бүсчлэлийн төлөвлөлтөөр гудамж замын нөлөөллийн бүсэд өртсөн айл өрхүүдэд олгох нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлтийн зардал

Төлөвлөлтийн дагуу нөлөөлөлд өртсөн айлуудын нүүлгэн шилжүүлэлтийн зардал, нөхөн төлбөрийн асуудлыг Азийн Хөгжлийн Банкны “НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭХ БОДЛОГО/1995/” болон “ГАЗАР ЧӨЛӨӨЛӨЛТ БА НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭЛТ -Өмнөговь, Дорноговь аймгийн хот байгуулалт, хилийн ойролцоох суурин газрын хөгжлийн G0204-МОН төслийн гол оролцогчдод зориулсан гарын авлага” – ын дагуу нүүлгэн шилжүүлэлтийн мэргэшсэн үнэлгээний баг нийгэм, эдийн засгийн нарийвчилсан судалгаа хийсний үндсэн дээр зургийн дараагын үе шат буюу хөгжлийн ерөнхий

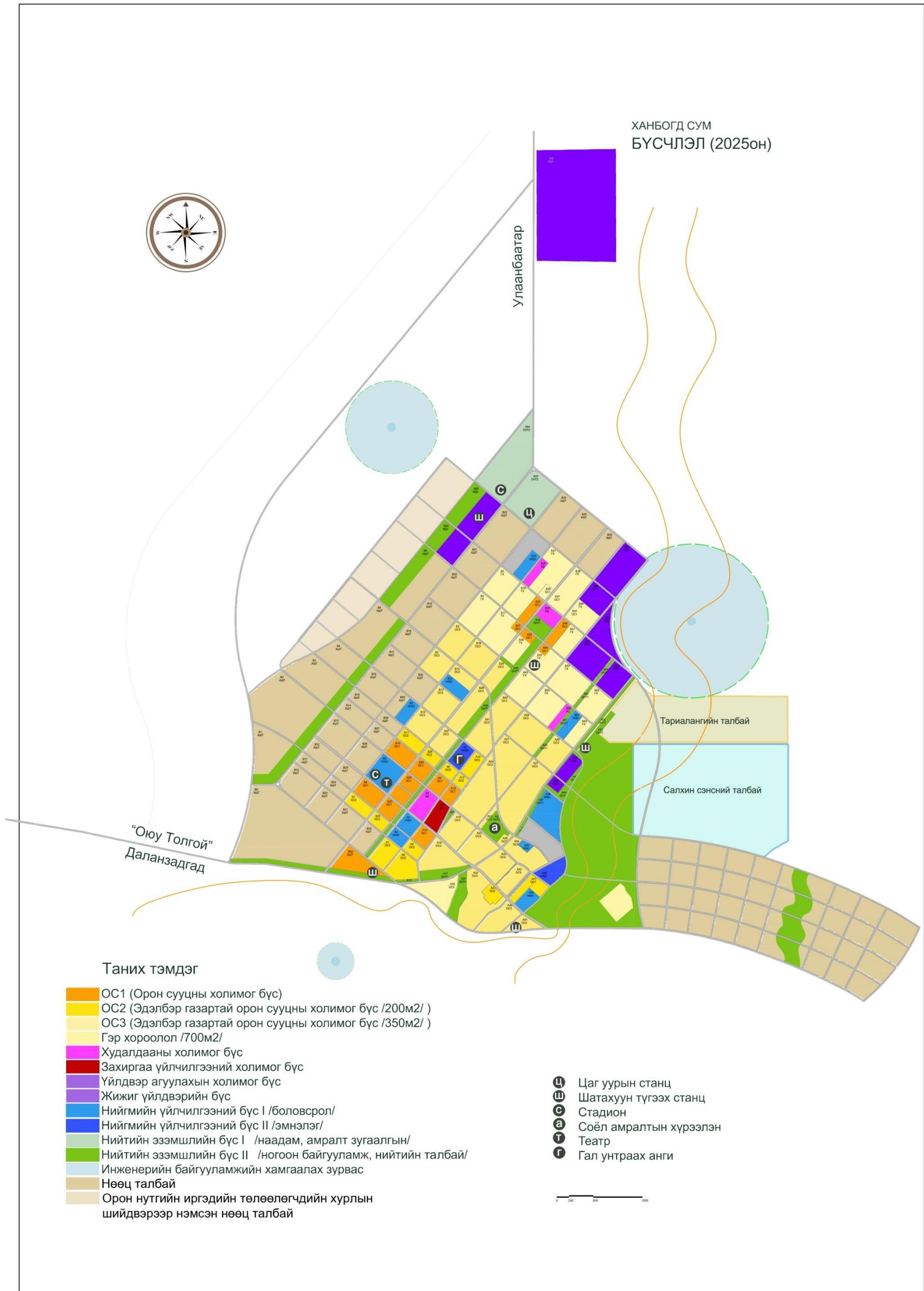
төлөвгөө хийгдэж хэрэгжүүлэх шатанд иргэдтэй харилцан тохиролцож төлбөрийг олгоно. Иргэдийн амжиргаа төсөл хэрэгжиж эхлэхийн өмнөх байдлаасаа дордох ёсгүй гэсэн зарчмыг баримтлах бөгөөд газрын үнийг зах зээлийн ханш, улсаас баримталж буй жишиг үнийн аль өндрөөр нь тооцож нөхөн олговор тогтооно. Газар дээрх үл хөдлөх эд хөрөнгийн нөхөн олговрыг элэгдэл, хорогдол тооцохгүйгээр орлуулалтын үнийн зарчмаар тооцож олгоно.

Хүснэгт 7. Нөлөөлөлд өртсөн айлуудыг нүүлгэн шилжүүлэхэд шаардлагатай нөхөн олговрын зардал

Д/ Д	Өмч хөрөнгө хэлбэр	Хэмжих нэгж	хэмжээ	Нэгжийн үнэ (мян.₮)	Тоо ширхэг	Нийт үнэ (мян.₮)
1	Эдэлбэр газар	м ²	700	10	230	1610000
2	· Байшин 1	м ²	40	500	12	240000
	· Байшин 2	м ²	70	500	21	735000
	· Байшин 3	м ²	100	500	16	800000
	· Хашаатай	м	80	40	98	313600
	· Граштай	м ²	32	300	8	76800
	· Агуулах(амбаар)	м ²	15	300	22	99000
	· жорлонтой	м ²	2	50	107	10700
3	Нийт				514	3885100

ТАЙЛБАР: Дунджаар 700 м² газартай, 6*9 харьцаатай байшингийн нөхөн төлбөр 50-80 сая төгрөг болно.

Схем зураг 7. Төлөвлөж буй газар зохион байгуулалтын бүсчлэл

5. ЗАМ ТЭЭВРИЙН СҮЛЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТ

Хот, төв суурин газруудын ерөнхий төлөвлөгөөний үндсэн шийдэлд зам тээврийн сүлжээг оновчтой, зөв төлөвлөх нь хэтийн хөгжилд чухал нөлөөг үзүүлнэ. Сүүлийн жилүүдэд манай орны дийлэнх хот, төв суурин газруудад гудамж, зам тээврийн сүлжээтэй харилцан уялдаа муутайгаар гэр хороолол аль ч газрын гадаргуугийн огцом болон бэрхшээлтэй байдлыг үл харгалзан хэт эмх замбараагүй механикаар өргөжин тэлж байна. Өнөөдөр манай орны аль ч хот, төв суурин газарт газрын харилцааны хувьд хэт ерөөсгөлөөр тэлэхгүйгээр нэгэнт тогтсон гудамж, зам тээврийн сүлжээний үйлчлэх хүрээг бодитоор, бүрэн дүүрэн ашиглах, төлөвлөлтийн шийдлүүдийг хотын газрын харилцааны бодлоготой нягт уялдуулах чиглэлийг баримтлах нь ихээхэн чухал ач холбогдолтой.

Мөн өмнөх ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан зам тээврийн сүлжээний төлөвлөлтийг үе шаттайгаар сайтар хангах нь цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлоход нэлээд эерэг, давуу нөхцлийг бүрдүүлэх болно.

Шинэчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөгөөр сумын төвийн зам тээврийн сүлжээ, гол замуудыг төлөвлөлтийн үндсэн шийдэл, нийгмийн үйлчилгээний зохистой хүрээ, харилцан уялдаа холбоог харгалзан, гэр хорооллын тогтсон байршил, газар өмчлөлийн байдал, сумын төвийн барилгажсан хэсгийг аль болохоор хэвээр нь үлдээх чиглэлийг баримтлан төлөвлөв.

Сумын төвийн зам тээврийн үндсэн сүлжээг одоогийн төвийн суурьшсан байдалтай уялдуулан хэтийн хөгжлийг бодолцож авто машины хөдөлгөөнийг саадгүй зорчихоор тооцож төлөвлөв.

Авто замын үндсэн сүлжээ болон сумын төвийн нутаг дэвсгэрийн үүргийн бүсчлэлийг харилцан уялдаатай оновчтой тогтоож, засаг захиргаа, олон нийт, соёл ахуйн үйлчилгээ, орон сууц, үйлдвэр аж ахуйн зориулалттай барилга байгууламж бүрт хүртээмжтэй, ард иргэдэд жигд үйлчилгээг үзүүлж байхаар тооцон төлөвлөж гүйцэтгэж байгаа үүрэг зориулалтыг нь харгалзан үндсэн ба туслах чанартай зам гэж ангиллаа. Томоохон авто болон төмөр замуудын огтлолцол газар, уул уурхайн хүнд даацын машинууд байнга явдаг учраас замын хөдөлгөөнөөс үүдсэн дуу чимээ, тоосжилт их байдаг. Иймд эрүүл, аюулгүй байдлын шаардлагыг хангах үүднээс зам дагуу ногоон байгууламжийг ихээр төлөвлөж өгсөн.

Хүснэгт 8. Төлөвлөж буй замын төрөл, дэлгэрэнгүй үзүүлэлт

Замын төрөл	Эгнээний тоо	Явган хүний зам (2м)	Зам дагуу зогсоол	Материал	Замын нийт өргөн (м)	Замын хатуу хучилтын өргөн (м)
Гол зам I	4	Байна	Байна	Асфальт	26	13.8
Гол зам II	4	Байна	Байна	Асфальт	20	12
Туслах зам I	3	Байна	Байна	Асфальт	18	8
Туслах зам II	2	Байхгүй	Байхгүй	Хайрга	16	8
Хэтийн өргөтгөл	3	Байна	Байна	Асфальт	20	12

Эх сурвалж: АЕСОМ-ын зөвлөхүүдийн баг

Хүснэгт 9. Төлөвлөж буй замын сүлжээний хэмжээ

Замын төрөл	Нийт урт (км)	Хатуу хучилттай замын өргөн (м)	Хатуу хучилттай талбай (м2)
Гол зам I	8.9	12.2	108,580
Гол зам II	21.6	8	172,800
Туслах зам I	41.3	10	413,000
Туслах зам II	31.4	8	251,200
Хэтийн өргөтгөл	5.4	8	1043.2
Нийт			946623.2

Нийт 103.2 км явган хүний замыг төлөвлөсөн бөгөөд явган хүний замын өргөн нь 1.5 – 2.0 м байна. Мөн дугуйн замын урт нь нийт 103.2 км байх бөгөөд өргөн нь 1.5 м байхаар төлөвлөлөө. Замын хэтийн өргөтгөлийг төлөвлөлтөөс цааших хугацаанд хийхээр урьдчилан тооцооллоо.

Үндсэн зам ба гол замын ангилалд хотын шинэ төвд үйлчилгээ үзүүлж байгаа авто зам Улаанбаатар, Даланзадгад хотоос ирж байгаа авто замууд хамрагдана.

Туслах чанартай замд хотын гэр хороолол, үйлдвэрлэлийн бүс, хуучин төвийн хэсэгт үйлчилгээ үзүүлдэг замууд хорооллын доторх авто зам орно.

Ханбогд хотын авто замын сүлжээг бүсчлэлийн хэсэг тус бүрт хүрч оршин суугчдын аюулгүй байдлыг хангаж үйлчлэхээр тооцож, зориулалт нь хоорондоо холилдохгүй тус тусын авто зогсоолтой байхаар төлөвлөв.

Замын сүлжээний хүрээг тогтоохдоо зүүн хойноосбаруун урагш явж буй 2 төв зам, баруун хойноос зүүн урагш явах нэг төв замын орчмыг авсан болно.

Замын сүлжээний хэмжилт, тэмдэглэгээг аль болох түргэн хийж аливаа зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх хэрэгтэй. Зам барих ажлыг үе шаттай (үе шаталсан төлөвлөгөөг харах) хэрэгжүүлэх бөгөөд сумын засаг захиргаа, сумын хөгжил, өсөлтийг хаана төвлөрүүлэх бодлоготой байгаа газарт түлхүү хийнэ.

Ямар зам тавихыг замын хөдөлгөөний төрөл, ачааллын хэмжээ, боломжит төсөв, хөрөнгийн байдлаас хамаарч шийднэ. Хатуу хучилттай замыг барихдаа замын хажуу жалгыг цемент, хайрга бүхий зуурмагаар дүүргэж тэгшлэх, замын борооны ус зайлуулах бүтцийг гаргах хэрэгтэй. Замын сүлжээний төв болон туслах зам дагуу 2 талд явган хүний зам, замын гэрэлтүүлгийг 50 м тутамд байхаар төлөвлөнө.

Гудамж, замын өргөнийг тээврийн хэрэгсэл, явган зорчигчийн хөдөлгөөнтэй эрчим болон эрүүл ахуй-ариун цэврийн хамгаалалтын шаардлагатай уялдуулан хөндлөн байрлуулах газар доорхи шугам сүлжээ, явган зам, гарц зэргийн тооцоог үндэслэн тооцно.

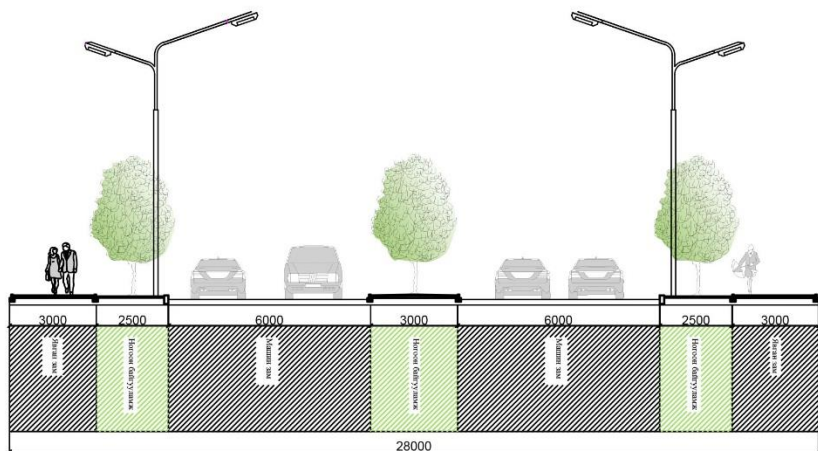
Замын гэрэлтүүлэг нарны эрчим хүчний эх үүсвэртэй байх бөгөөд самбарыг нь зам дагуу байх суурин шон тус бүрт байрлуулах юм. Ингэснээр цахилгааны утас суурилуулах газар шорооны ажлыг хийх шаардлагагүй болно. Нарны эрчим хүч нь өдрийн нартай цагаар зайд хураагдаж, орой болоход гэрэлтүүлгийн эх үүсвэр болж ашиглагдах юм. Нар жаргах, үүр цайх хооронд гэрэлтүүлгийг хянах цаг тоолуур эсвэл photocell хяналтын систем ажиллаж байна. Нарны эрчим хүч хураах самбарыг өдөрт хамгийн их хэмжээгээр хураах боломж бүхий байршлыг нь зөв сонгож угсрана. Дэд эд ангийн (самбар, чийдэн, зай, хяналтын эд анги) хэмжээг газар зүйн байршил, онцлогт нь тааруулан зөв тооцох нь маш чухал. Бусад жижиг замын хажуугаар явган хүний зам, гэрэлтүүлэг тавихгүй.

Хүснэгт 10. Авто машин, автомашины зогсоол, гаражийн төлөвлөлт

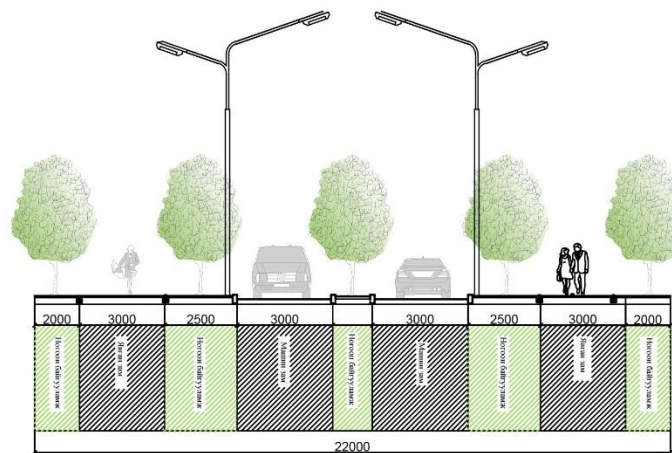
Хүн ам /мян.хүн/		Машины тоо			Зогсоолын талбай /м2/			Гражийн талбай /м2/		
2017	2025	Норматив	2017	2025	Норматив	2017	2025	Норматив	2017	2025
16,5	32,9	200	3300	6580	20	66000	131600	12	39600	78960

Схем зураг 8. Замын огтлолын зураг

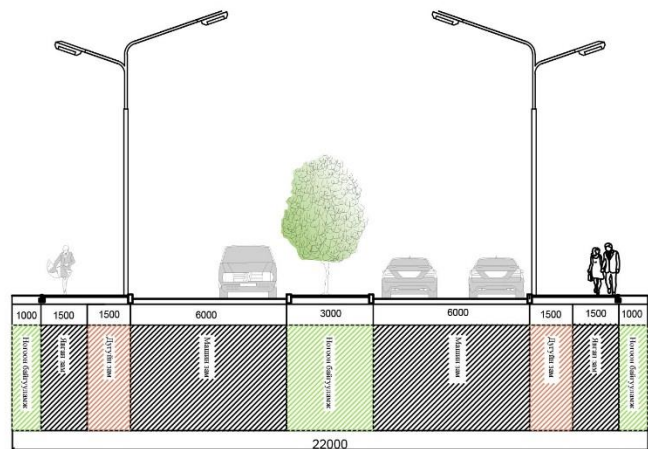
ОГТЛОЛ 1-1

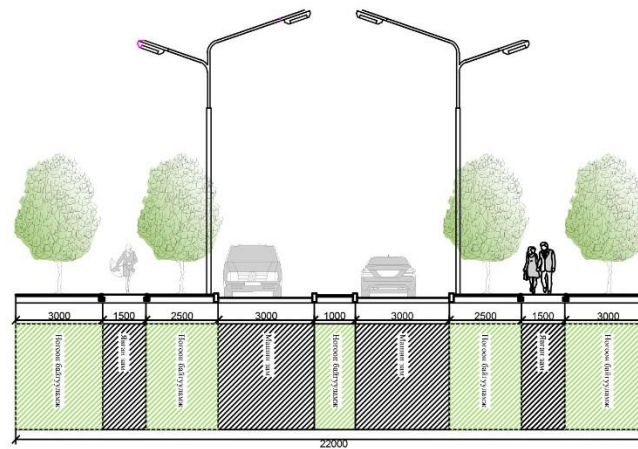
ОГТЛОЛ 3-3

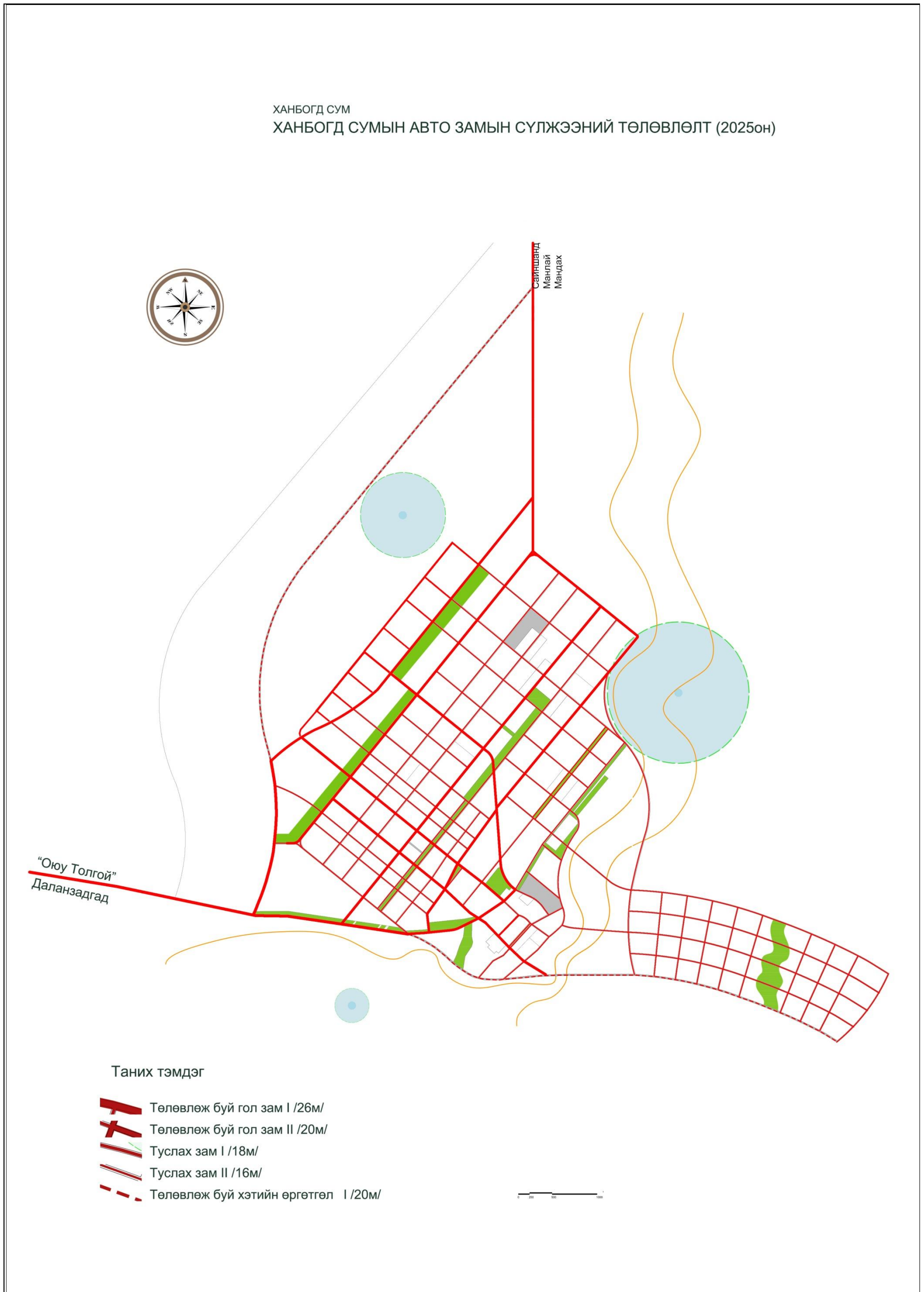
ОГТЛОЛ 2-2

ОГТЛОЛ 4-4

Схем зураг 9. Зам тээврийн сүлжээний төлөвлөлт

6. ОРОН СУУЦНЫ ХАНГАМЖИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

Монголын өнөөгийн хот хөгжсөн газруудад ихэвчлэн хоёр төрлийн барилга байшингууд барьж байна. Үүнд:

- 1) олон айл өрх суух нийтийн орон сууц ба байгууллагын байр,
- 2) ихэнхи тохиолдолд хашаатай томоохон газарт барьсан гэр, пин эсвэл жижиг амины орон сууц юм.

Ханбогд суманд орон сууцны 2 дахь төрөл давамгайлж байна. Амины орон сууцны ихэнхи нь сумын төв хэсэгт байдаг бол гэрийг сумын төвийн аль ч хэсэгт барьсан байдаг.

Ханбогд сумын төвд 1980-иад оны үед баригдсан 2 ба 4 айлын 10 орон сууцанд 40 гаруй хүн амьдарч байна. Сүүлийн үед эмнэлгийн ажилчдын 2 айлын сууц, хувь хүмүүс өөрсдийн эзэмшлийн хашаандаа амины орон сууц барьж байна.

Иргэдийг боломжийн үнэ өртөг бүхий дэд бүтцээр хангахын тулд Ханбогд сумын одоо байгаа барилгажсан хэсгүүдэд барилга байгууламж болон хүн амын нягтарлыг сайжруулах шаардлагатай. Нягтралыг сайжруулахыг хүссэн газар эзэмшигчдэд доорх тодорхой арга хэмжээ авч болно. Үүнд:

Чөлөөтэй байгаа (сул) талбайд нийтийн орон сууцны барилга барих – Сумын төвд үүнийг хэрэгжүүлэх хэд хэдэн газар, талбай бий.

Хуваарилагдсан том газар бүхий талбайг хэд хэдэн жижиг хэсэгт хуваах – 700 м² газраа дунджаар 200 м² болгон хувааж амины орон сууц барих, ингэсэн тохиолдолд адил хэмжээний газар дээр хэд хэдэн айл өрх оршин суух боломж бий болно. Том газартай эздүүд газраа зарах, орон сууцаа түрээслэх замаар орон сууц барих, амины орон сууцаа сайжруулах зэрэгт шаардагдах санхүүгийн эх үүсвэртэй болох боломжтой.

Тодорхой эзэнгүй эсвэл нурсан, хоосон үлдсэн үл хөдлөх хөрөнгийг нэгтгэн том газар бүхий болгож, нэг давхар орон сууц барих – Барилга угсралтын компани, хөрөнгө оруулагч нарт санал болгон уурхайн ажилчдыг орон сууцжуулах боломжтой.

Шинээр хөгжиж байгаа газар дээр дэд бүтцэд бүрэн холбогдсон жижиг орон сууц барих – Үүнийг хотын аль ч хэсэгт байгаа сул, эзэнгүй газар дээр хийж болно.

Дэд бүтцийн хөгжил, орон сууцны шууд болон урт хугацааны хэрэгцээг харгалзан дээр дурьдсан арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлнэ. Хүн амын нягтралыг сайжруулснаар сумын ядуу иргэдийг инженерийн дэд бүтцийн үйлчилгээгээр хангах боломж бүрдэхийг анхаарах нь чухал.

Түр хугацаанд газар ашиглах нүүдэлчин малчдаас бусад тохиолдолд том, газар эзэмших, ашиглах эрх олгохгүй байх хэрэгтэй байна.

Ханбогд сумын хүн амын нягтралыг сайжруулахдаа шинээр нүүж ирж буй иргэдийн дийлэнх нь өөр газар амьдардаг гэр бүлтэйгээ холбоотой ганц бие хүмүүс байдаг гэдгийг тооцоолох хэрэгтэй. Тэд өрөө түрээслэн орон сууцны асуудлаа шийдэж болно. Эдлэн газар болон амины орон сууцнуудын нягтралыг доорх энгийн бөгөөд шууд хэрэгжүүлэх боломжтой аргуудаар сайжруулж болно.

Үүнд:

- *Гэрийг анхнаасаа зөв байршуулах* – Гэр хорооллын ихэнхи иргэд хашаандаа том задгай талбайтай байхын тулд гэрээ хашааныхаа хойд хэсэгт барьдаг. Энэ тохиолдолд, түрээслэх эсвэл зарах зорилгоор жижиг амины сууц, бусад төрлийн сууцнууд барих боломжтой.
- *Энгийн аргаар өөрчилж нэмэлт өрөө гаргах боломжтойгоор амины орон сууц барих* – Нэмж хүн суулгах өрөө, орон сууцыг залгаж барьж болно. Ханбогд суманд энэ төрлийн хоёр давхар олон орон сууцнууд баригдаж байна. Эдгээр барилгууд нь сумын өөрийн гэсэн архитектурын өнгө үзэмжийг тодорхойлох ёстой.
- *Гадны айл өрхөд өөрийн эдлэн болон орон сууцны аль нэг хэсэгт байрлах боломж олгох* – Жишээлбэл, илүү байгаа сууцаа зарах эсвэл түрээслэх боломжтой. Томоохон эдлэн, хашаагаа дундуур нь хувааж түрээслэх боломжтой. Хашааны хойд хэсэгрүү гарах боломжийг олгон урд хэсгийг нь түрээсэлж болно.
- *Дэлгүүр эсвэл гэрээр ажил эрхэлдэг иргэдийг байраар хангах* – Ажил эрхэлдэг иргэдэд сумын төв орчимд байр олговол тэд тэр газарт ойрхон сууцанд амьдрахыг хүссэнээр нягтралыг сайжруулах болно.

Ханбогд сумын өсч буй хүн ам, шинээр суурьших иргэдэд орон сууцны олон сонголт олгох хэрэгтэй бөгөөд суурьшлын бүсийн хүн амын нягтралыг сайжруулах замаар эдгээр сонголтуудыг бий болгох боломжтой. Ингэснээр иргэдийг орон сууцжуулахаас гадна хүрээлэн буй орчныг хамгаалах үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлнэ.

Үүнээс дүгнэхэд барилга төвлөрсөн хэсэгт харьцангуй ойр байгаа нийтийн эзэмшлийн бүсийг хөгжүүлж болох юм. Илүү нягтрал бүхий бүтээн байгуулалтыг төлөвлөхдөө орон сууцны хэрэгцээ болон дэд бүтцийн үйлчилгээний хангамжийг ойрын болон урт хугацааны аль алийг тооцоолно. Хүн амын нягтралыг нэмэгдүүлснээр сумын төвийн олон арван ядуу өрх суурь дэд бүтцийн үйлчилгээнд хүрэх боломжтой болж нягтруулалт хийгээгүй

байсан бол энэ боломжийг эдлэж чадахгүй гэдгийг онцлох хэрэгтэй. Дээр дурьдсанчлан, эдгээр нягтруулах аргуудыг хэрэгжүүлэхэд олон төрлийн урамшууллаар дэмжих хэрэгтэй болно. “Солих” аргыг хэрэглэж болох бөгөөд дэд бүтцийн үйлчилгээ ойрын хугацаанд орж ирэхгүй сумын төвийн зүүн хэсэгт том эдлэн газартай өрхүүд дэд бүтцийн үйлчилгээ нь ойрын хугацаанд орж ирэх хэсэгт том газраа зарж жижиг газар худалдаж авах нөхцөл юм. Одоогийн орон сууцны нөхцлийг сайжруулах, түүнчлэн хүртэх боломжтой дэд бүтцийг оршин суугчдад хүргэхийн тулд одоо байгаа мөн шинээр хөгжүүлэх орон сууцны бүсэд аль алийг нь нятруулсан байх хэрэгтэй болно.

Үүний үр дүнд өрхүүд нутгийн иргэдийнхээ бизнесийн овсгоо самбаачлалыг ашиглах; олон жижиг газрын эздүүд бий болсноор улс төрийн эрсдлийг бууруулах; нягтралыг нэмэгдүүлснээр дэд бүтцийн ашиглалтын үр ашгийг нэмэгдүүлэх; жижиг гэрээлэгчдийг барилгын үйл ажиллагаанд оролцуулах; түр байгаа, цаашид суурьших эсэх нь тодорхойгүй, орон сууцанд их мөнгө төлж чадахгүй иргэдэд сууц түрээслэгчид бий болох; тэд байрны эздэд түрээс төлснөөр байрны эздийн орлогыг нэмэгдүүлэх; гадаа хоног өнгөрөөх, үйлчилгээ авах газрыг гол төлөв хүмүүс олноор цугларч байдаг газрыг олж өгөхөд зэрэг олон талын нөлөө бүхий байх юм.

Энэ нягтруулах арга нь хэд хэдэн давуу талуудтай. Үүнд:

- Үйл явц нь нэмэх зарчимтайтул хэрэгжүүлэхэд хялбар бөгөөд уян хатан чанарт тулгуурлана.
- Баригдах сууцны төрөл, дүр төрхөд шинэчлэл, дэвшилтэт өөрчлөлтүүд гарах зэрэг бодитой, биет үр дүн гарна.
- Энэ арга нь орон нутгийн оршин суугчдын асуудал болоод байгаа, түүнчлэн орон сууцныхаа нөхцөл байдлыг өөрийн амьдралын хэв маягт тааруулан харьцангуй хялбар шийдэхэд дөхөм болгож буй орон нутгийн хүрээлэн буй орчны хүчин зүйлийн нийгэм, соелын үзүүлэлтэд мэдрэмтгий байж түүнээс хамааран өөрчлөгдөж болох юм.
- Ажил үйлчилгээг (өөрөө барьж байгаа бол) мөн хурдасгах нөлөөтэй. Учир нь хувь хүн байшин барихад өөрийнхөө байшинг барьж байгаа гэдэг нь түүнд маш их хүч урам өгнө.
- Намхан барилгыг барих хугацаа өндөр байшин барихаас богино бөгөөд энэ нь сууцны онцлог хэрэгцээг шийдвэрлэхэд илүү хурдан байна.
- Ган хийц гэх үнэтэй, олдоц муутай барилгын материалыг ашиглах хэрэгцээ шаардлага багасна.
- Намхан барилгад засвар үйлчилгээг хийхэд хялбар байна

- Эдгээр барилгад барилгын нарийн технологи шаардагдахгүй бөгөөд тусгай үйлдвэр, байгууламжгүйгээр барьж болно.
- Энэ төрлийн сууцыг барих мөн барилгын салбарт ажлын байрыг бий болгох хооронд маш хүчтэй харилцан хамаарал гарах юм.

Хүснэгт 11. Орон сууцны төрөл

Төрөл	Нэр	Зураг
Нийтийн орон сууц	Төвлөрсөн дэд бүтцэд бүрэн холбогдсон 3-5 давхар орон сууцны барилгууд	
Жижиг газар бүхий амины орон сууц	Төвлөрсөн дэд бүтцэд бүрэн холбогдсон нэг эсвэл хэд хэдэн айл өрх суух 200 – 250 м2 газар дээр байрлах амины орон сууц	
Том газар бүхий амины орон сууц (гэр хороолол)	Төвлөрсөн дэд бүтцэд хэсэгчлэн холбогдсон 250 м2–аас том газар дээр байх орон сууц	

Хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөв, орон сууцны хорооллын нягтралыг үндэслэн ирээдүйд хэрэгцээтэй газар болон орон сууцны тооцоог гаргасан. 1-р үе шатыг 2013-оос 2017 оны хооронд, 2-р үе шатыг 2018-аас 2025 он хүртэл тус тус хэрэгжүүлэхээр төлөвлөсөн.

Шинээр ирж суурьших хүн амыг дундаж хэмжээний айл өрхөд шилжүүлэн тооцож төслийн үе шат тус бүрээр гаргасан. Шинээр бий болох айл өрхүүдийг төслийн хүрээнд баригдах олон төрлийн орон сууцаар хангахаар төлөвлөсөн болно.

Төслийн 1-р үе шатанд бий болох шинэ айл өрхийн 20 хувийг одоо байгаа амины орон сууцанд “шингээх” буюу нягтраллыг сайжруулах замаар (байр, өрөө түрээслэх г.м.) орон сууцжуулна. Үлдсэн 80 хувийг дээр дурьдсан гурван төрлийн орон сууцаар хангана. Шинээр нүүж ирэх иргэдийн 35 хувийг

нийтийн орон сууц, 20 хувийг жижиг газар бүхий амины орон сууц, үлдсэн 25 хувийг гэр хороололд орон сууцжуулахаар төлөвлөсөн байна.

Доорх хүснэгтэд орон сууцны төрөл бүрийн нягтралыг ашиглан айл өрхийн тоогоор орон сууц барихад шаардагдах газрын хэмжээг гектараар тооцоолж гаргасан. Төлөвлөгөөт хугацаанд орон сууцжуулах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхийн тулд 275 га буюу 2.75 км² газар шаардагдах юм байна.

Хүснэгт 12. Орон сууцны хангамжийн төлөвлөлт

	2012	Өөрчлөлт 2012-2017	Өөрчлөлт 2017-2025
Хүнам	4,130	13,280	15,977
Айлөрх	884	3,306	3,978
Шинээр ирсэн айл өрхийг орон сууцжуулах			
Одоо байгаа эдлэн бүхий сууцанд орох	-	20%	20%
Шинэ нийтийн орон сууцанд орох	-	35%	35%
Жижиг газар бүхий амины сууцанд орох	-	20%	20%
Том газар бүхий амины сууцанд орох	-	25%	25%
Шинээр ирсэн айл өрхийг орон сууцжуулах (нийтийн орон сууц)			
Айлөрх	-	1,157	1,392
Нягтаршил (а.ө./га)	-	45	45
Шаардагдахгазрын хэмжээ (га)	-	26	31
Шинээр ирсэн айл өрхийг орон сууцжуулах (жижиг газар бүхий амины сууц)			
Айлөрх	-	661	796
Нягтрал (а.ө./га)	-	40	40
Шаардагдахгазрын хэмжээ (га)	-	17	20
Шинээр ирсэн айл өрхийг орон сууцжуулах (том газар бүхий амины сууц)			
Айлөрх	-	827	994
Нягтрал (а.ө./га)	-	10	10
Шаардагдахгазрын хэмжээ (га)	-	83	99
Шинэ орон сууцны газар – бүгд	-	125	150

7. ОЛОН НИЙИЙН БАРИЛГА БАЙГУУЛАМЖИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

Одоогийн байдлаар Ханбогд сумын олон нийтийн барилга байгууламжууд сумын төвдөө хэт төвлөрсөн байгаагаас төслийн хүчин чадлын даац хэтэрсэн, иргэддээ хүрч үйлчилж чадахгүй, хүн амын тав тухтай амьдрах орчинг бүрдүүлж чадахгүй байдалтай байна.

Хүн амын эрүүл аюулгүй, ая тухтай амьдрах нөхцлийг хангах, сайжруулахын тулд соёл ахуйн үйлчилгээний салбарыг түлхүү хөгжүүлэх шаардлагатай юм. Хүн амын соёл ахуй үйлчилгээний объектуудын хэтийн төлвийн тооцоог Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНБД 30.01.04, Олон нийт иргэний барилгын норм ба дүрэм /БНБД 31-03-03/ болон орон нутгийн санал, эрэлт хэрэгцээ, хүн амын насны ангилал зэрэгт тулгуурлан тооцож байршлыг хүн амын суурьшил, үйлчилгээний хүрээний зохистой зай хэмжээг харгалзан тогтоолоо.

Олон нийт, иргэний барилга байгууламжийн хүн амд үйлчлэх хүрээг 4 түвшинд авч үзэх бөгөөд эдгээрийн зай хэмжээг доорх хүснэгтэд зааснаас багагүйгээр төлөвлөнө. Эдгээр нь:

1. Анхан шатны үйлчилгээ - 500м радиус дотор
2. Өдөр тутмын үйлчилгээ - 800м радиус дотор
3. Улирлын чанартай үйлчилгээ - 2000 м радиус дотор
4. Хотын чанартай үйлчилгээ - 2000 м-ээс дээш радиуст

Хүснэгт 13. Олон нийтийн барилга байгууламжийн үйлчлэх хүрээ

Үйлчилгээний хүрээ		Байгууламж
А	Анхан шатны үйлчилгээ	Цэцэрлэг
		Эмийн сан
		Хүүхэд хөгшдийн амралтын талбай
		ТҮЦ
		Гараж
Б	Өдөр тутмын үйлчилгээ	ЕБС
		Өрхийн эмнэлэг
		Дэлгүүр
		Нийтийн хоол
В	Багийн чанартай үйлчилгээ	Ахуйн үйлчилгээ
		Интернет үйлчилгээ
		Угаалга, хими цэвэрлэгээ
		Сауна, халуун ус
		Цагдаагийн хэлтэс
		Багийн захиргаа

г	Хорооллын чанартай үйлчилгээ	Эмнэлэг
		Бялдаржуулах төв
		Соёлын төв
		Банк, касс
		Гал команд
д	Хотын чанартай үйлчилгээ	Их дээд сургууль
		Төрөлжсөн эмнэлэг
		Спорт цогцолбор
		Атракцион төв
		Кино театр
		Театр
		Музей, үзэсгэлэнгийн танхим
		Төрөлжсөн зах
		Бөөний төв
		Хотын захиргаа
		Хуримын ордон
		Холбооны салбар
		Шүүх, прокурор, цагдаа
		Олон нийтийн байгууламж
		Төв аптека
		Мэргэжил сургалт үйлдвэрлэлийн төв
		Зоогийн газар
Зочид буудал		
ШТС		

Олон нийт, иргэний барилга байгууламжийг гудамж замын сүлжээ, цэцэрлэгжилтийн бүс, суурьшлын бүс, үйлдвэрийн бүстэй уялдуулан хоорондоо аль болохоор зохистой үйлчилгээний хүрээнд байхаар тооцож төлөвлөе. Сумын олон нийт, иргэний барилга байгууламжид ердийн хөсөг, тээврийн хэрэгсэл, явганаар хүрэлцэн очих хугацаа 30 минутаас ихгүй байна.

Олон улсын жишиг, орчин үеийн хот төлөвлөлтийн шаардлагын дагуу олон нийтийн барилга байгууламжийг хүрэлцэхүйц хэмжээний авто зогсоол, ногоон байгууламжтай байхаар төлөвлөж өгөх шаардлагатай байна.

Сумын төвийн соёл ахуйн үйлчилгээний барилгуудыг төлөвлөхдөө тухайн суманд амьдрах хүн амын хэтийн төлөв болон одоо хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хот төлөвлөлтийн норм, дүрэм БНБД-30.01.04, салбарын хөгжлийн бодлого, захиалагчийн санал, зах зээлийн хэрэгцээг үндэслэлээ.

Соёл ахуйн үйлчилгээний хүрээгээр 3 хороолол, 3 хорооллын төв, 1 бага хотын төв үүсч байна.

Энэ хэсэгт сургууль, эрүүл мэндийн байгууллага, нийтийн үйлчилгээний төв зэрэг нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх саналуудыг тусгасан болно.

Сургууль, цэцэрлэгийн төлөвлөлт:

Олон нийтийн зориулалттай барилга байгууламжууд ялангуяа сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, анхан шатны худалдаа үйлчилгээний газрууд нь зөвхөн сумынхаа төвд байрладаг байсан хуучны бүтцийг халж орчин үеийн жишигт нийцүүлэн дэд төв, хороолол бүрт төлөвлөж өгсөн бөгөөд ингэснээр өөрсдийн үйлчлэх хүрээнд сумын бүх иргэдийг жигд хангах бололцоотой болох юм. Цаашид ч төлөвлөлтийн урт хугацаанд шинээр байгуулагдах суурьшлын бүсүүдэд байгаа олон нийтийн зориулалттай барилга байгууламжуудынх нь үйлчлэх хүрээг тооцоолсны үндсэн дээр хангалттай хэмжээний барилга байгууламжуудыг орчин үеийн шийдэлтэйгээр нэмж төлөвлөж өгнө.

Төлөвлөж байгаагаар 6890 хүүхэд бүхий 5 шинэ сургуулийг 2013-2025 онд барих юм. Мөн 165 хүүхэд бүхий дотуур байр барина. Цаашид хүн амын өсөлтийг бодолцон 2950 шинэ хүүхэд бүхий 5 шинэ цэцэрлэгийг 2013-2025 онд барих юм.

Ханбогдод одоогоор 50 хүүхэд бүхий нэг техник мэргэжлийн сургуультай. Мэргэжлийн сургалт олгох зорилгоор 250 оюутны хүчин чадал бүхий 1 сургуулийг 2025 онд барихаар төлөвлсөн.

Сумын төвд ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгийг тоо хүчин чадлыг хүн амд ногдох нормоор төлөвлөж гаргасан.

Эрүүл мэндийн барилга байгууламжийн төлөвлөлт:

Одоо байгаа эрүүл мэндийн байгууллагын үйлчилгээ нь сайн хөгжөөгүй. Байгаа нэг эмнэлэг нь 15 ортой. Хувийн эмнэлэг байхгүй. Сумын төвд 250 ор бүхий нэг эмнэлэг баригдана. Цаашид өрхийн 5 эмнэлгийг шинээр буй болох хорооллын төвд барина.

Хүснэгт 14. Ханбогд сумын төвийн нийгмийн дэд бүтцийн хүчин чадлын төлөвлөлт

№	Барилга байгууламжийн хэмжээ	Хэмжих нэгж	Норматив хэмжээ 1000 хүнд	Эдэлбэр газрын хэмжээ м ²	Хүчин чадал 2017 он	Хүчин чадал 2025 он
1	Эмнэлэг	ор	8	200	134	262
2	Өрхийн эмнэлэг	үзлэг	22	100	60	60
3	Түргэн тусламж	машин	0,1	-	5	5
4	Эмийн сан	объект	10-д 1	-	-	-

Сумын төвд 250 ор бүхий нэг эмнэлэг баригдана. Цаашид өрхийн 5 эмнэлгийг шинээр буй болох хорооллын төвд барина.

Нийгэм, соёлын үйлчилгээний барилга байгууламжийн төлөвлөлт:

Ханбогд сумын төвийн олон нийтийн болон соёлын үйлчилгээний газрууд нэлээд тархмал байршилтай байна.

Сумын төвийн хэсэг нь амралт зугаалгын хүрээлэн, цэцэрлэг, эмнэлэг зэрэг соёл ахуй, худалдаа үйлчилгээний төвүүдтэй явган хөдөлгөөнөөр шууд холбогдож байхаар төлөвлөсөн бөгөөд эдэлбэр газар бүхий амины орон сууцнуудыг хороо маягаар төлөвлөж дунд хэсэгт нь хүүхдийн тоглоомын болон амралтын талбайнуудыг төлөвлөсөн.

Нутгийн иргэдэд зориулж 200000 ном бүхий номын сан, мэдээллийн төв, музей, үзэсгэлэнгийн танхим, хүүхэд хөгжлийн төв, Говийн хөгжлийн цогцолбор, эмэгтэйчүүдийн ордон, хуримын ордон, 9000м² талбайтай спорт цогцолбор, 450 хүний суудалтай, 0.7 га талбай бүхий соёлын төв, цэнгэлдэх хүрээлэн зэрэг объектыг төлөвлөлөө.

Цэнгэлдэх хүрээлэнгийн байршлыг еөрнхий төлөвлөгөөнд зааснаар сумын захиргаанаас баруун хойд зүгт 650 м зайд, талбайг 3.5 га байхаар тохиролцон газрыг тэмдэглэсэн бөгөөд тус цэнгэлдэхтэй нэг блок дотор спорт цогцолбор байхаар төлөвлөв. Шүүх /0.3 га/ болон прокурорын /0.3 га/ газрыг сумын захиргааны хойно 100 м зайд байхаар тохиролцон төлөвлөв.

Худалдаа үйлчилгээ, нийтийн аж ахуйн барилга байгууламжийн төлөвлөлт:

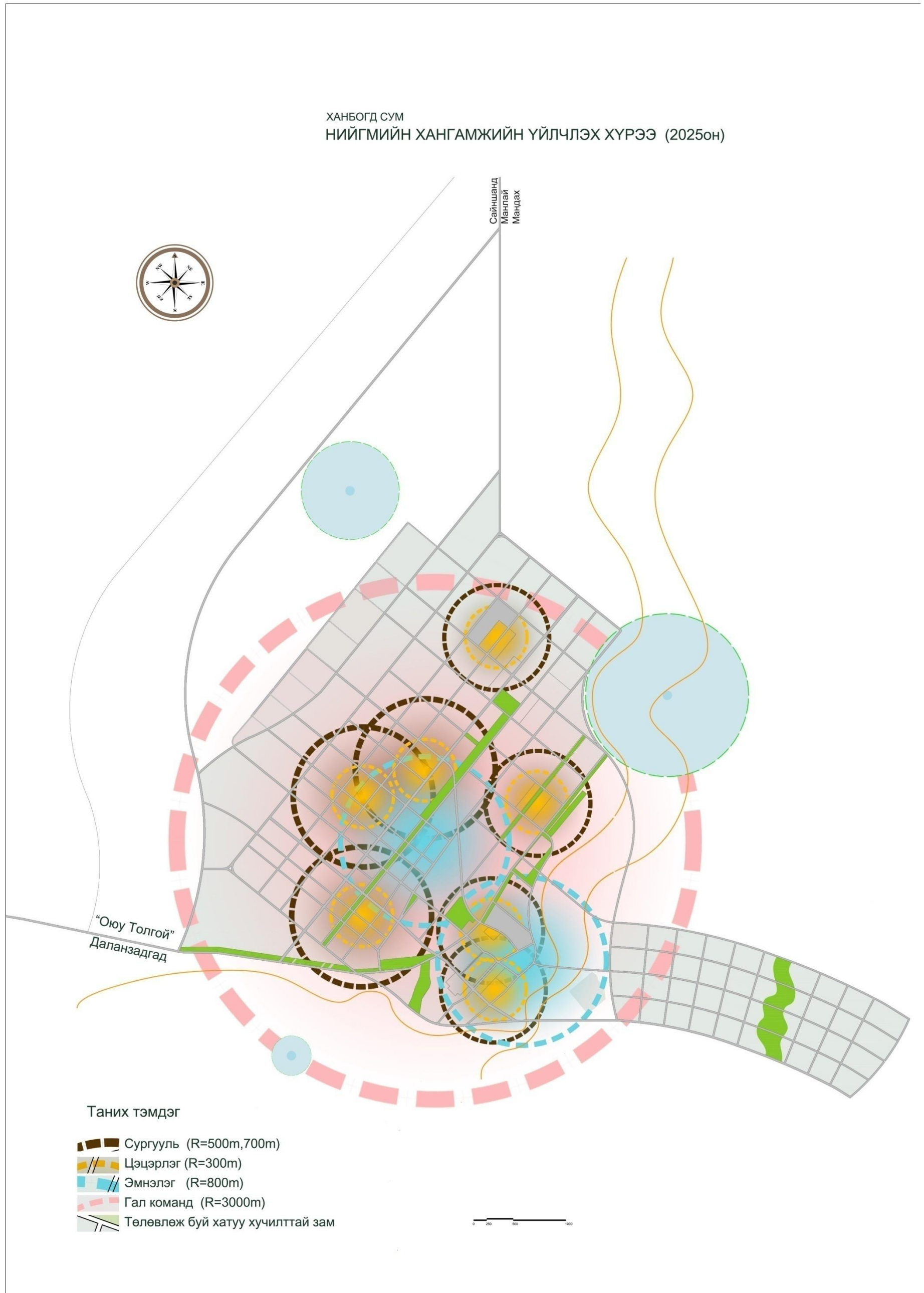
Хүнс, барааны дэлгүүр, хүнсний цех, зоогийн газар, ахуй үйлчилгээний салбар, бусад үйлчилгээний газруудын хүчин чадлыг нормын дагуу тооцож тусгав.

Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм БНБД 30.01.04-ийн Зөвлөмжийн 18 дугаар хавсралтын дагуу хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст зориулсан байгууламжийг ажлын зураг төсөлд нарийвчлан тусгана.

Ханбогд хотын төвийн соёл ахуйн үйлчилгээний барилга байгууламжуудын хүчин чадал, талбайн хэмжээ зэрэг үзүүлэлтүүдийг ХАВСРАЛТ 5 – д дэлгэрэнгүй үзүүлсэн болно.

Төлөвлөөд байгаа олон нийтийн барилга байгууламжуудаа зөвхөн орон нутгийн төсвөөр биш тус аймагт үйл ажиллагаа явуулж буй гадаад

Схем зураг 10. Төлөвлөж буй олон нийтийн барилга байгууламжийн үйлчлэх хүрээ

7. ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН БҮСИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

Ханбогд сумын байршлыг харгалзан тус сумыг уул уурхайн гол төв болгоно. Шинэ олборлох үйлдвэрлэлийн салбарт үйлчлэхээс гадна сумыг цаашид хөгжүүлэхэд шаардагдах туслах аж үйлдвэрийн газруудыг шинээр баригдах аж үйлдвэрийн бичил паркад байршуулна. Уул уурхайн компаниудын чадварлаг ажилтнуудын сонирхлыг Ханбогдруу татах үүднээс нийтэд дээд зэрэглэлийн үйлчилгээ үзүүлэх байгууллага, байгууламжуудыг бий болгоно. Төвлөрсөн төсөв, ОТ болон бусад байгууллагуудаас хөрөнгө босгон дээрх үйл ажиллагааг санхүүжүүлнэ.

Аж үйлдвэрийн салбарт зэс, алт, түүнийг дагалдах бүтээгдэхүүн эрдэс түүхий эд, мал аж ахуйн салбарт эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэн түүхий эдийг хагас болон бүрэн боловсруулан Хятад улсруу нийлүүлж экспортын баримжаатай хөгжих болно.

Одоогийн байдлаар тус суманд зэс, алт олборлох үйл ажиллагаа явагдаж байгаа нь хөгжлийн суурь өөрчлөлтүүдийг авчирч байна.

Уул уурхайн олборлох үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж эдийн засгийн эрчимтэй өсөлтийг бий болгож цаашид дан уул уурхайгаас шалтгаалахгүйгээр өөр бусад үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх замаар байнгын тогтвортой хөгжилтэй байхыг эрмэлзэж байна. Тогтвортой хөгжлийг хангах, эдийн засгийг төрөлжүүлэх зорилтын хүрээнд орон нутагт жижиг дунд үйлдвэрүүдийг байгуулж өөрсдийн хэрэгцээгээ хангах, цаашлаад бүтээгдэхүүнээ гадагш экспортлох алсын харааг тавьж байгаа. Ингэхдээ уламжлалт МАА-гаа зэрэг хөгжүүлэн авч явахыг чухалчилна.

Зөвхөн уул уурхайгаар дагнах бус эдийн засгийг “солонгоруулах” буюу төрөлжүүлэн олон тулгууртай болгож үйлдвэрлэлийн салбаруудыг дэмжихдээ орчин үеийн хот төлөвлөлтийн шаардлагын дагуу ногоон үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж байгальд ээлтэй, үр ашигтай технологи нэвтрүүлсэн, эрчим хүчний хэрэглээ уян хатан, байгалийн нөөцөд хэмнэлттэй, нар, салхины гэх мэт олон эх үүсвэртэй, компьютерийн удирдлагатай үйлдвэрүүд байгуулах бодлогыг баримтлах юм.

Ханбогд суманд байрлах үйлдвэр, аж ахуйн газруудыг төлөвлөхдөө хүн амын хэтийн тооцоо, хүн амын хэрэглээний хэтийн тооцоо, орон нутгийн иргэд, удирдлага болон холбогдох яам, газруудын санал болон тус сумтай холбогдох улс, бүс нутаг, аймаг, орон нутгийн хэмжээний төсөл хөтөлбөрүүд, бодлого, журмыг судалж, харгалзан үзсэний үндсэн дээр үйлдвэр аж ахуйн нэгжүүдийн төрөл, байршлыг сонгож төлөвлөсөн болно.

Мөн Өмнөговь аймгийн болон Ханбогд сумын эдийн засгийн чадамж, уламжлалт аж ахуй, эрдэс түүхий эд, байгалийн арвин их нөөц баялаг, нутгийн бренд бүтээгдэхүүн, ажиллах хүчний нөөц, онцлог, бусад салбарын нөөц боломж, одоо ажиллаж байгаа үйлдвэр аж ахуйн газруудыг судалсны үндсэн дээр төлөвлөлөө.

Төлөвлөхдөө хүн амын хэтийн тооцоо, хүн амын хэрэглээний хэтийн тооцоо, орон нутгийн иргэд, удирдлага болон холбогдох яам, газруудын

санал болон тус хоттой холбогдох улс, бүс нутаг, аймаг, орон нутгийн хэмжээний төсөл хөтөлбөрүүд, бодлого, журмыг судалж, харгалзан үзсэний үндсэн дээр үйлдвэр аж ахуйн нэгжүүдийн төрөл байршлыг сонгож төлөвлөсөн болно.

Энэ бүс дэх үйлдвэрийн газрууд орчин үеийн хот төлөвлөлийн шаардлагын дагуу байгальд ээлтэй, үр ашигтай технологи нэвтрүүлсэн, эрчим хүчний хэрэглээ уян хатан, байгалийн нөөцөд хэмнэлттэй, нар, салхины гэх мэт олон эх үүсвэртэй, компьютерийн удирдлагатай байх учиртай.

Ханбогд сумын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан бүтээн байгуулалт, ирээдүйн хөгжлийн чиг хандлагад нийцсэн нэн тэргүүнд шаардлагатай жижиг дунд үйлдвэрүүдийг төлөвлөлтөд тусгалаа.

Үйлдвэр аж ахуйн бүсэд ноос ноолуур угаах, авто мшины засвар үйлчилгээ, гараж, хүнсний бүтээгдэхүүний цех зэрэг хөнгөн үйлдвэрийн аж ахуйн байгууламжууд орно.

ОТ уурхайн хэрэгцээг хангах үйлдвэрлэл, үйлчилгээний газруудыг байрлуулах аж үйлдвэрийн цогцолборыг хотын хойт талдбайгуулна. Хотын эдийн засгийг төрөлжүүлэх үүднээс хотын засаг захиргаа барилгын материал, хүнс боловсруулах зэрэг үйлдвэрийг хөгжүүлэхийг дэмжих бодлого явуулна.

Үйлдвэр аж ахуйн бүсийн талбайн хэмжээг барилга байгууламжийн хэрэгцээт газраас гадна зам тээврийн үйлчилгээ, тохижилт зэрэг хангалттай дагалдах газартай байхаар төлөвлөсөн. Энэ бүсэд ногоон байгууламжийг түлхүү байршуулсан ба зонхилох салхины доор эрүүл ахуйн нөхцөлийг бүрэн хангахаар төлөвлөлөө. Нийт 91.5 га талбайг хамарна.

Одоо ажиллаж байгаа үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, шинээр хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний анхан шатны болон эцсийн боловсруулалт хийх, өргөн хэрэглээ болон хүнсний хэрэгцээг хангах хөнгөн болон хүнсний дунд, жижиг үйлдвэрүүдийг хөгжүүлж, экспортыг нэмэх, импортыг орлох бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэн сумын хүн амын хэрэгцээг хангана.

Хотын экологийн орчинд үзүүлэх нөлөөллөөр нь 5 ангилан, норм дүрмийн дагуузохистой хүрээнд төлөвлөж өгсөн. Үйлдвэрийн еолон суурьшлын бүсийн хоорондын уялдааг үйлдвэрийн ажилчид ажилдаа хамгийн бага хугацааг зарцуулан ирэх оновчтой хүрээлэлд байхаар тооцож төлөвлөсөн.

Хүснэгт 15. Төлөвлөж буй үйлдвэр, аж ахуйн газрууд

№	Үйлдвэрийн нэр	Бүтээгдэхүүн	Хэмжих нэгж	Хүчинч адал	Бохирдлын эвэр	Талбай/ га /	Ажиллагсдын тоо	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Тайлбар, үндэслэл
ХӨНГӨН, ХҮНСНИЙ ҮЙЛДВЭР									
1	Сүүцагаанидээ боловсруулах, бүтээгдэхүүний үйлдвэр	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	тн	4900	5	1	50	2015-2020	“ХАМТЫН ХҮЧ-ХАНБОГДЫН ХӨГЖИЛ” нийгэмэдийн засгийн хөгжлийн нхөтөлбөр (2012-2021)
2	Талх, нарийн боовны үйлдвэр	Талх, нарийн боов, гурилан бүтээгдэхүүн	тн	1000	5	0,5	50	2015-2020	“ХАМТЫН ХҮЧ-ХАНБОГДЫН ХӨГЖИЛ” нийгэмэдийн засгийн хөгжлийн нхөтөлбөр (2012-2021)
3	Мах, махан бүтээгдэхүүний үйлдвэр	Ангилсан мах, хиам, лаазалсан бүтээгдэхүүн	тн	2000	5	2	50	2015-2020	“ХАМТЫН ХҮЧ-ХАНБОГДЫН ХӨГЖИЛ” нийгэмэдийн засгийн хөгжлийн нхөтөлбөр (2012-2021)
4	Гурилын үйлдвэр	Гурил	тн	2600	5	7	50	2015-2020	
5	Ингэний сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэр	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	тн	200	5	1	50	2015	
6	Оёдлын үйлдвэр	Бүхтөрлийн бэлэн бүтээгдэхүүн	мян.ширхэг	2986	5	0,5	100	2015	“ХАМТЫН ХҮЧ-ХАНБОГДЫН ХӨГЖИЛ” нийгэмэдийн засгийн хөгжлийн нхөтөлбөр (2012-2021)
7	Ажлын хувцасны цех	Бэлэн хувцас	мян.ширхэг	500 мян.хос	5	0,1	120	2017	
8	Гутлын цех	Гутал	мян.ширхэг	1750 мян.хос	5	1,5	300	2017	

9	Арьсширболовсруулах үйлдвэр	арьсшир	сая.дм ₂	2,9	3	0,5	200	2020-2025	“ХАМТЫН ХҮЧ-ХАНБОГДЫН ХӨГЖИЛ” нийгэмэдийнзасгийнхөгжлийнхөтөлбөр (2012-2021)
10	Ноосугаахүйлдвэр	ноос	тн	50	3	0,3	100	2020-2025	
11	Ноолуурынүйлдвэр	Ноолуур	тн	52.7	3	0,4	150	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
12	Хэвлэлийнүйлдвэр	Ном, сонинсэтгүүл	тн	60000	4	0,3	30	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
13	Хүнд машин механизмын засварын цех	Үйлчилгээ	тн	ОТ	4	1	100	2015	Оюу Толгой уурхайн хүнд машин механизмын засварлах
14	Коксхимийнүйлдвэр	Нүүрс	тн	ОТ	1	1	30	2012-2020	“ХАМТЫН ХҮЧ-ХАНБОГДЫН ХӨГЖИЛ” нийгэмэдийнзасгийнхөгжлийнхөтөлбөр (2012-2021)
15	Төмрийнүйлдвэр	Төмөр	тн	ОТ	1	2	150	2020	Ерөнхийтөлөвлөгөө
16	Зэсийнбаяжмалынүйлдвэр	Зэс	тн	ОТ	1	2	150	2020	Оюутолгой
17	Шахмалтүлшнийүйлдвэр	Түлш	тн	15	1	0,5	50	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
18	Хогдахинболовсруулахүйлдвэр	Хог	тн	3000	1	0,5	10	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
19	Модүржүүлэг, ойнзурвасынажахуй	мод	ш	25000	5	60	40		Ерөнхийтөлөвлөгөө
20	Агуулахууд	агуулах	тн	7400				2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
БАРИЛГЫН МАТЕРИАЛЫН ҮЙЛДВЭР									
20	Блокныүйлдвэр	Блок	мян. ширхэг	30000	2	0,5	50	2015-2020	Ерөнхийтөлөвлөгөө

21	Модныүйлдвэр	Модон материал	мян.ширхэг	0.8	2	0,3	100	2015-2020	Ерөнхийтөлөвлөгөө
22	Тоосгоныүйлдвэр	Тоосго	ширхэг	20000	2	0,2	250	2015-2020	Ерөнхийтөлөвлөгөө
23	Цементийнүйлдвэр	Цемент	тн	30000	1	0,5	300	2015-2020	Ерөнхийтөлөвлөгөө
24	Барилгындулаалгынматериалынүйлдвэр	Шилэнхөвөн, хөөсөнцөр	мян.м ³	60	2	0,2	50	2015-2020	
ФЕРМЕРИЙН АЖ АХУЙ									
25	Тэмээнийүүлдрийнферм	мал	тоо	300	4	0,2	600	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
26	Бог малын эрчимжсэн аж ахуй	мал	тоо	100	4	0,2	600	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
27	Гахайнфермер	мал	тоо	300	4	0,1	50	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
28	Шувууныфермер	мал	тоо	2000	4	0,1	500	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
29	Хүлэмжийнажахуй	ногоо	тн	1600	4	0,3	25	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
30	Үнээнийсүүнийферм	сүү	тн	4400	4	0,1	30	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө
31	Малынтэжээлийнүйлдвэр	тэжээл	тн	100	4	0,1	20	2015	Ерөнхийтөлөвлөгөө

Говийн нөхцөлд үйлдвэр байгуулах, хөгжүүлэхэд гол тулгамдаж буй асуудлуудын нэг нь усны асуудал юм. Говьд амьдардаг малчид нь хүртэл ахуйн хэрэгцээндээ хангалттай хэмжээний ус хэрэглэж чадахгүй байхад өдөрт хэдэн мянган тонн усаар нүүрс угаах нь хамгийн их тулгамдсан асуудал болоод буй юм. Тиймээс уул уурхайн салбарт усыг дахин ашиглах-“саарал ус” болон алсын зайд гадаргын усыг ашиглах дэлхийн туршлагыг нэвтрүүлэх зэрэг санаачлагыг дэвшүүлж байлаа.

Түүнчлэн нүүрсний салбарын өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, нүүрсний чанарыг сайжруулж үнэ хүргэхийн тулд нүүрс боловсруулах олон шинэ дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, нүүрсэн сийлбэр гэх мэт олон нэр төрлийн бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэдэг болох нь нэн чухал юм.

Эдгээр үйлдвэрүүдийн түүхий эд материал, бараа бүтээгдэхүүнийг хадгалах агуулах, зоорийг барилгын норм дүрмийн дагуу төлөвлөө.

Хүснэгт 16. Өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүний агуулахын төлөвлөлт

Агуулахын төрөл	Агуулахын талбай, м ²			Эдэлбэр газрын хэмжээ, м ²		
	Норматив /1000 хүнд/	2017	2025	Норматив /1000 хүнд/	2017	2025
Аж үйлдвэрийн барааны	77	1270,5	2533,3	310	5115	10199
Хүнсний бүтээгдэхүүний	217	3580,5	7139,3	740	12210	24346

Тайлбар: Хотод байх, 1 давхар агуулахын нормоор тооцоолов.

Хүснэгт 17. Төрөлжсөн агуулахын төлөвлөлт

Агуулахын төрөл	Багтаамж, тн			Эдэлбэр газрын хэмжээ, м ²		
	Норматив /1000 хүнд/	2017	2025	Норматив /1000 хүнд/	2017	2025
Зоорь	20	330	658	1	16,5	32,9
Жимс жимсгэнэ хадгалах	75	1237,5	2467,5	500	8250	16450
Төмс, хүнсний ногоо хадгалах		1237,5	2467,5		8250	16450

Тайлбар: Хотод байх агуулахын нормоор тооцоолсон бөгөөд төмс, хүнсний хадгалах газрын багтаамж, болон эдэлбэр газрыг хотын гадна, хотын захад бий болгон зохион байгуулснаар багасгаж болох ба түүний хувь хэмжээг орон нутгийн удирдлагын шийдвэрээр зохицуулна.

Хүснэгт 18. Барилгын материал, хатуу түлшний агуулахын төлөвлөлт

Агуулахын төрөл	Эдэлбэр газрын хэмжээ, м ²		
	Норматив /1000 хүнд/	2017	2025
Барилгын материал	300	4950	9870
Хатуу түлш	Нүүрс	300	4950
	Түлээ	300	4950

8. ИНЖЕНЕРИЙН ШУГАМ СҮЛЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨЛТ

Дэд бүтцийг хөгжүүлэх стратеги

Хотын усан хангамж, бохир ус, дулааны дэд бүтцийн стратегийн хувьд өндөр түвшний үйлчилгээг сумын төвийн нийтийн орон сууц, амины орон сууц, төсвийн болон арилжааны барилга байгууламжид, бага түвшний үйлчилгээг гэр хороололд үзүүлэх юм. Тухайлбал, усны хоолойн шугамаар дамжуулж усыг төвийн хэсэгт байгаа барилга байгууламжид, харин гэр хороололд ус түгээх цэгээс тус тус өгөх юм. Нягтралтай төвийн хэсэгт илүүүйлчилгээ үзүүлэх энэхүү стратегиар энэ хэсэгт оршин суух иргэд үйлчилгээнийхээ төлбөрийг төлөх боломжтой юм. Энэ маягаар гэр хороололд үйлчилгээг хүргэх нь эзэмшиж буй газрын хэмжээ нь том, нэгж газарт байгаа хүний тоо цөөн байгаагаас өндөр өртөгтэй болно. Нягтрал бага байгаа нь нэг хүнд ногдох дэд бүтцийн өртөг их байна гэсэн үг.

Орон нутаг ОТ-ой хамтран ажиллаж хоёр хэсэг хэрэглэгчдийг дэд бүтцийн үйлчилгээгээр хангах боломжийг судлаж байна. ОТ уурхайн үйл ажиллагааны хэрэгцээнд усны болон эрчим хүчний эх үүсвэрийг барьж байгуулах төлөвлөгөөтэй. Эдгээр эх үүсвэрээс хотын хүн амын хэрэгцээг хангах боломжтойгэж үзэж байна.

Цахилгаан хангамж – ОТ саяхан БНХАУ-тай гэрээ байгуулж 220кВ шугамаар дамжуулан эрчим хүч импортлох болсон. ОТ тодорхой хэсгийг сумын ойрын хугацааны хэрэгцээг хангах зорилгоор дамжуулж өгнө. ОТ цаашид 450 МВатт хүчин чадал бүхий цахилгаан станц барих бөгөөд сумын хэрэгцээг ч мөн хангана

Усан хангамж – 1980 оноос хойш нилээд олон удаа гүний усны хайгуулын ажил хийгдсэн бөгөөд орон нутгийн усны эх үүсвэр болж чадах талаасаа үр дүн нь нааштай гараагүй байна. “Танан импекс” - ийн 2010 онд хийсэн тооцоогоор гүний усны нөөцийн хэмжээ Ханбогдын усны сав газарт 0,71 л/с гарсан нь хотын хүн амын цаашид өсөх хандлагыг харгалзаж үзвэл сумын усны хэрэгцээг хангахад хүрэлцэхгүй юм. ОТ уурхайгаас 100 км-ийн тойрогт гидро-геологийн судалгаа хийж гүний усны 3 эх үүсвэрийг олсон бөгөөд усны чанар ундны усны шаардлагыг хангахгүй гэж тогтоогдсон байна. ОТ эхний 25-30 жилд гүний хоолой, усны сав газраас усаа авах юм байна. Усны эх үүсвэрийн судалгааны талаар I БОТЪ-ийн 10 – р бүлэгт дэлгэрэнгүй бичсэн байгаа.

9.1. Усан хангамж, ариутгах татуургын төлөвлөлт

Нэг. Ус хангамжийн системийн төлөвлөлт

1. Хүн амын унд ахуйн усны хэрэгцээний тооцоо:

Хүн амын унд ахуйн усны хэрэгцээг БНБД40-02-06-д заасны дагуу хоногт нэг хүний ус хэрэглэх хэрэглээний нормоос хамааруулан тооцно. Үүнд:

$$Q_{\text{хон.дун}} = \frac{q \cdot N}{1000} \text{ [м}^3\text{/хон]} \quad \text{Энд: } q \text{ – нэг хүний хоногийн хэрэглээний норм [л/хон.]}$$

N – Оршин суугч /хэрэглэгч/ хүний тоо: N=32808

Хүснэгт 19. Цэвэр ус хэрэглээний зардлын тооцоо /Төлөвлөлтийн хугацаа 2025 он/

Д/д	Хэрэглэгчийн нэр	Оршин суугчдын тоо	Ус хэрэглээний норм	Хоногийн дундаж зарцуулалт			Цагийн жигд бусын коэф	Хамгийн их зарцуулалт	
				м³/хон	м³ /цаг	л/сек		м³ /цаг	л/сек
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	Төвлөрсөн системтэй орон сууцанд	8640	200	1728	72	20,0	1,25	90,0	25,0
2	Өөрийн халаалттай төвлөрсөн ус хангамж, ариутгах татуургатай эдэлбэр газартай амины орон сууцанд	18268	130	2375	99	27,5	1,25	123,75	34,37
3	Гэр ба түүнтэй төстэй амины орон сууцанд	5900	30	177	7,37	2,05	2,0	14,75	4,1
4	Дүн	32808		4280	178	49,55		228,5	63,47
5	Тооцогдоогүй зардал 10%			428	17,8	4,95		22,8	6,34
6	Гадна гал эсэргүү цэхэд 2*15л/с					30			30
7	Нийт гадна ус хангамжийн дүн:			4708	195,8	84,5		251,3	99,8

Дээрх хүснэгтээр гаргасан тооцооноос харахад 2025 онд Q=4708 м³/хон =251,3 м³/цаг=99,8 л/сек. ус шаардагдана.

Ханбогд сумын хөгжлийн үе шатанд төв суурингийн хүн ам доорх байдлаар нэмэгдэх болно.

Хүснэгт 20. Сумын ам нэмэгдэх тооцоо

Хүн ам	Онууд	2012	2017	2025
Ханбогд сум		3551	16775	32808

2. Усан сангийн багтаамжийн тооцоо:

Ус хангамжийн системийн тасралтгүй байнгын ажиллагааг хангахын тул усан сан нь зохицуулах савын үүрэг гүйцэтгэнэ. Иймд усан сангийн бүрэн багтаамжийг дараах гурван төрлийн усны эзлэхүүний нийлбэрээр тооцно.

Үүнд: $V_{у.сан} = V_3 + V_Г + V_a$ Эндээс:

$V_{у.сан}$ - усан сангийн бүрэн хэмжээний эзлэхүүн

V_3 - хоногийн туршид хэрэглээг зохицуулах эзлэхүүн

$V_{галын}$ - хот суурин газарт гал түймэр гарах үед гал унтраах усны нөөцийн эзлэхүүн

V_a - ус хангамжийн эх үүсвэрийн хэвийн ажиллагаа доголдох, шугам хоолойд аварь, гэмтэл саатал гарах үед нөхөн хангах усны эзлэхүүн зэрэг болно.

$V_3 = \frac{a+b}{100} * Q_{хон.дун}$ [$м^3/хон$] ($м^3$) a, b – г хоногийн хэрэглээний графикаас авна. $Q_{хон.дун}$ – хоногийн дундаж хэрэгцээ

$V_{гал} = \frac{n}{1000} (3600 q_{г.г} * t_Г) + Q_{цаг.дун} * t_Г$ ($м^3$) Үүнд:

n – зэрэг гарах галын тоо

$q_{г.г}$ - гадна галын усны зарцуулалт [л/сек]

$t_Г$ - гадна галыг унтраах хугацаа [цаг]

$Q_{цаг.дун}$ - гал унтраах хугацаанд зарцуулах ус [$м^3/цаг$]

а/ Усан сангийн зохицуулах эзлэхүүний тооцоо

Ханбогд сумын усан сангийн зохицуулах эзлэхүүн: V_3

$$a = + 13\% , \quad b = - 6,17\% , \quad V_3 = \frac{a+b}{100} * Q_{хон.дун} = \frac{13+6,17}{100} * 4708 = 900 \text{ м}^3$$

б/ Гал унтраах усны эзлэхүүний тооцоо

$n=2$, $q_{г.г}=15$ л/сек. Гадна галын усны зарцуулалт БНбаД40-02-06, 2,12

$t_Г = 3$ цаг. Гадна гал унтраах хугацаа БНбаД40-02-06, 2,24

$$V_{гал} = \frac{2}{1000} (3600 * 15 * 3) + 196 * 3 = 324+588= 912 \text{ м}^3$$

в/ Аварь, гэмтэл саатлын үеийн нөөцн эзлэхүүний тооцоо

Ус хангамжийн эх үүсвэрээс ус татах хоолойн уртаас хамаарч, 10 км зайд байрлах тохиолдолд эзлэхүүний 20%-иар тооцож авна.

$$V_a = 20\% * Q_{хон.дун} = 0,2 * 4708 \text{ м}^3/хон = 940 \text{ м}^3$$

Нийт багтаамж: $V_{y.c} = 900+912+940=2752 \text{ м}^3$ болох тул тус бүр 1000 м^3 – ийн хоёр ширхэг усан сан байгуулахаар төлөвлөв.

3. Ус дамжуулах хоолой, шугам сүлжээний тооцоо:

3.1 Түрэлтэт дамжуулах хоолойн гидравлик тооцооны үндэслэл

Түрэлтэт дамжуулах хоолойн гидравлик тооцоог урт дамжуулах хоолойн загвараар хийх бөгөөд тогтмол диаметртэй хоолойн 1-1 ба 2-2 огтлолд Бернуллийн тэгшитгэлээр: $\left(z_1 + \frac{p_1}{\rho g}\right) - \left(z_2 + \frac{p_2}{\rho g}\right) = h_l$; $H = H_1 + H_2$; тул $h_l = H$ гэж бичиж урт дамжуулах хоолойн хувьд түрэлтийн алдагдлыг H –аар тэмдэглэнэ. Түрэлтийн алдагдлыг гидравликийн хэвгийгээр илэрхийлбэл $H = i * l$ буюу гидравлик $i = \frac{H}{l}$

$v = C\sqrt{R} * i = C\sqrt{R} * \frac{H}{l}$ эндээс түрэлтийн алдагдлыг олъё: $H = \frac{v^2 * l}{C^2 * R}$;

$Q = S * v$; $v = C\sqrt{R} * i$; Зарцуулалт: $Q = S * C\sqrt{R} * i$; болно.

Дамжуулах хоолойн гидравлик тооцоог хөнгөвчлөхийн тулд дээрх томъёоны үндсэн дээр зохиосон хүснэгт, графикийг ашиглан тооцно.

Дээрх хүснэгтээс тооцооны зардлыг авбал, $Q=99,8 \text{ л/сек} = 0,1 \text{ м}^3/\text{сек}$ болно. Хоолой дахь усны урсгалын хурд $V=1.4 \text{ м/сек}$, гэж үзвэл дамжуулах хоолойн голчийг дараах байдлаар тооцно.

$Q = S * v = \frac{\pi D^2}{4} * v$; $D = \sqrt{\frac{4 * Q}{\pi * v}} = \sqrt{\frac{4 * 0.1}{3.14 * 1.4}} = \sqrt{0.0906} = 0.300 \text{ м} = 300 \text{ мм}$: Усан сангаас буух шугамын голч $D=300 \text{ мм}$,

3.2 Дамжуулах хоолой, ус түгээх сүлжээний төлөвлөлт

Ус хангамжийн системд газрын доорх усны хоёр эх үүсвэрийг төлөвлөх бөгөөд эхний ээлжинд сумын баруун талд байрлах гүний худгуудаас цуглуулан авч ус цэнгэгжүүлэх байгууламжаар цэвэршүүлсэн усыг өргөлтийн насосны станцаар өндрийн даралтад усанд дамжуулан шахна. Өргөлтийн насосны станцаас усан санд шахах шугамын найдвартай байдлыг хангах зорилгоор 2ф200мм-ийн голчтой хос хоолойг тооцож төлөвлөв, хос хоолойн нийт урт $L = 2 * 5732 \text{ м} = 11464 \text{ м юм}$.

Даралтат усан сангаас буух гол хоолойн голч тооцоогоор ф300 мм байх бөгөөд урт нь $L = 2321 \text{ м}$ болно.

Хот төлөвлөлтийн суурьшлын бүсийн дотор орон сууцны хороолол, хүн амын нягтралыг үндэслэн ус түгээгүүрийн сүлжээний цагриг схемийг татаж, хэрэглэгчдийн ус хэрэглээний зардлыг тэнцүүлэн хуваарилж нэвтрүүлэх чадварыг тооцоолж, бусад инженерийн шугам сүлжээтэй давхцахгүйгээр авто замын хажуугаар татахаар төлөвлөв. Хотын хорооллын доторх цэвэр усны хоолойд БНБД –ийн дагуу галын машинд ус олгох зориулалт бүхий

галын гидрантыг 150 м тутамд тусгай хяналтын худагт тоноглохоор төлөвлөв. Сүлжээний схем зураг хавсаргав.

Хүснэгт 21. Шугам сүлжээний хоолойн голч, уртын төлөвлөлтийг 3 үе шатаар хуваасныг доор үзүүлэв

Үе шат	Ф100 мм	Ф150 мм	Ф200 мм	Ф300 мм	Бүгд дүн
1-р үе шат	210 м	2719 м	20152 м	2321 м	25402 м
2-р үе шат	168 м	4213 м	-	-	4381 м
3-р үе шат	386 м	2103 м	-	-	2489 м
Бүгд дүн	764 м	9035 м	20152 м	2321 м	32272 м

Хоёр. Ариутгах татуургын /бохир ус зайлуулах/ системийн төлөвлөлт

1. Ариутгах татуургын сүлжээний бохир усны цутгалан (зарцуулалт)-ийн тооцоо

Суурин газрын ариутгах татуургын сүлжээний зураг төслийг зохиоходоо орон сууцны барилгаас татан зайлуулах ахуйн бохир усны тооцооны хоногийн дундаж хувийн цутгаланг *БНБД 40-02-06*-д заасны дагуу зам талбай, ногоон байгууламжийг усалсан усны зарцуулалтыг тооцохгүйгээр цэвэр ус хэрэглээний хоногийн дундажтай тэнцүүгээр авна гэснийг баримтлав.

Иймд Ханбогд сумын хүн ам 2025 онд 32808 хүрч, өмнө цэвэр усны хэрэгцээг тооцсоноор $Q_{\text{хон.дунд}} = 4708 \text{ м}^3/\text{хон}$ буюу татан зайлуулах бохир усны хэмжээг $Q_{\text{макс}} = 99,8 \text{ л/сек}$ – ийг цутгалангаар тооцно.

2. Ариутгах татуургын хоолой ,сүлжээний гидравлик тооцоо

Ариутгах татуургын өөрийн урсгалтай хоолойн гидравлик тооцоог бохир усны урсацын хамгийн их секундын зардлаар дараах томъёоны үндсэн дээр зохиосон хүснэгт, графикийг ашиглан тооцно.

$$Q = S \cdot v; \quad v = C\sqrt{R} \cdot i; \quad v = C\sqrt{R} \cdot i; \quad Q = S \cdot C\sqrt{R} \cdot i; \quad C = \frac{R^y}{n}; \quad R = \frac{S}{p};$$

$$y = 2.5\sqrt{n} - 0.13 - 0.75\sqrt{R}(\sqrt{n} - 0.1) \quad \text{Эндээс: } Q \text{ – тооцооны зардал:}$$

S=хоолойн хөндлөн огтлолын талбай:

v-урсгалын хурд: C- Шезийн коэффициент:

R-гидравлик радиус:

p- норгох периметр:

i- гидравлик налуу:

n- барзгаршлийн коэффициент

3. Ариутгах татуургын хоолой, коллектор, бохирын сүлжээний төлөвлөлт

Хот төлөвлөлтийн суурьшлийн бүсийн дотор орон сууцны хороолол, хүн амын нягтралыг үндэслэн хэрэглэгчдээс татан зайлуулах бохир усыг

газрын рельефийн хэвгийг дагуулан өөрийн урсгалаар цуглуулан нэгтгэх бохирын сүлжээний схемийг татаж, хэрэглэгчдийн ус хэрэглээнээс гарах бохир усны зардлыг коллектор бүрээр тэнцүүлэн хуваарилж нэвтрүүлэх чадварыг тооцоолж, бусад инженерийн шугам сүлжээтэй давхцахгүйгээр авто замын хажуугаар татахаар төлөвлөв. Хотын хорооллын доторх бохир усны хоолойд БНБД –ийн дагуу холболттой цэг, дамжуулах хоолойн голч,чиглэл, налуу өөрчлөгдөх цэгт, голчоос хамааруулан шулуун хэсгийн зайд 150 мм үед 35 м, 200-450 мм үед 50 м тутамд үзлэг хяналтын худгуудыг төлөвлөнө. Сүлжээний схем зураг хавсаргав.

Хүснэгт 22. Бохир ус зайлуулах сүлжээний хоолойн голч, уртын төлөвлөлтийг 3 үе шатаар хуваасныг доор үзүүлэв

Үе шат	Ф150 мм	Ф200 мм	Ф250 мм	Ф300 мм	Дүн
1-р үе шат	5017 м	4769 м	1127 м	4230 м	15143 м
2-р үе шат	5317 м	-	258 м	636 м	6211 м
3-р үе шат	4276 м	1837 м	-	-	6113 м
Дүн	14610 м	6606 м	1385 м	4866 м	27467 м

3. Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийн төлөвлөлт

Ханбогд сумын ерөнхий төлөвлөгөөгөөр 2025 онд хотын нийт хүн ам, албан байгууллага, аж ахуй нэгжээс татан зайлуулах бохир ус хамгийн их зарцуулалтаар авсан тооцоогоор $Q=99,8\text{л/сек}=251\text{м}^3/\text{цаг}=6000\text{м}^3/\text{хон}$. байх болно. Ийм хэмжээний бохир усыг зайлуулах хоолойгоор өөрийн урсгалаар татаж хотын захад байрлуулах бохир ус цэвэрлэх байгууламжид хүргэхээр төлөвлөв. Гэтэл төлөвлөж байгаа цэвэрлэх байгууламжийн байршил нь 1,5км зайд, хотын хойно байх бөгөөд салхины дээд талд байгаа тул сумын иргэд, засаг захиргааны удирдлагуудаас гаргасан хүсэлтийн дагуу салхины чиглэлээс зайлуулж хогийн цэг байгаа толгойн арлуу дээрх байрлалаас цааш 4,5 км зайд цэвэрлэх байгууламж барихаар эцсийн хувилбараар төлөвлөлөө. Бохир ус цэвэрлэх байгууламж нь механик-биологийн бүрэн цэвэрлэгээ хийгдэх сүүлийн үеийн технологитой байгууламж байх юм. Тухайлбал ус хүлээн авах бохир усны хэмжээнээс хамаарсан чадлын олон хувилбартай Наран рашаан ХХК-ны боловсруулсан **шифр НР-14/14-тэй** зураг төслөөр дунд оврийн Механик-биологи цэвэрлэгээний $Q=6000\text{ м}^3/\text{хон}$ бохир ус хүлээн авч цэвэрлэх чадалтай байгууламж барихыг санал болгож /сонгож/ байна. Механик цэвэрлэгээний хэсэг нь: -бохир ус хүлээн авах камер, -элс баригч, - тос баригч, -жигдрүүлэх сан, Биологи цэвэрлэгээний хэсэг нь: - денитрификаторууд, -нитрификаторууд, -хоёрдогч тунгаагуур, -анхдагч болон хоёрдогч биореактор, -филтер биореактор, -халваргүйжүүлэх камер, -лаг эрдэсжүүлэгч, -лаг нягтруулагч зэргээс бүрдэл болно.

Доорх үзүүлэлтээс харахад бохир усны цэвэршилтийн түвшин 98%-тай байхаар харагдаж байна. Энэ усыг ногоон байгууламж, зүлэг ногоо, зам талбай услахад ашиглахын зэрэгцээ техникийн зориулалтаар ашиглаж болно.

Хүснэгт 23. Цэвэрлэх байгууламжийн бохир ус цэвэрлэгээний үзүүлэлт

д/д	Бохирдол үүсгэгч бодисуудын нэр	Орох бохир ус. мг/л	Цэвэрлэгдсэний дараа. мг/л
1	Умбуур бодис	220-250	3.0
2	БХХ б	200-220	3.0
3	ХХХ	<300	15.0
4	Аммоникий азот, N_{NH_4}	24-39	0.39
5	Нитратын азот, N_{NO_3}	3.7-12.0	9.1
6	Фосфор, Р	1.0-10.0	0.2
7	Гадагуугийн идэвхит бодис	10.0	0.5
8	Нефть бүтээгдэхүүн	5.0	0.5
9	Температур	10-30°C	-

“Оюутолгой” ХХК Ханбогд сумын төвийн усан хангамжид шаардагдах усны эх үүсвэрийг хайж олж өгнө гэж амласан учир Оюутолгойн олсон газар доорх усны эх үүсвэрээс олборлосон эрдэсжилт ихтэй усыг цэвэршүүлж унд ахуйн хэрэгцээнд нийцүүлж нэгдсэн системээр дамжуулан хотын цэвэр усан хангамжид шаардагдах усыг битүү цагираг сүлжээнд нийлүүлнэ. Ус хангамжийн эх үүсвэрийн байршил, нөөцийг одоохондоо нарийн сайн тодорхойлоогүй байгаа учир усан хангамжийн сүлжээг төлөвлөж буй зургийг хуучин хувилбараар нь хавсаргав.

Оюутолгой 2014 онд Ханбогд сумын төвийн ус хангамжийн эх үүсвэрийн нэмэлт хайгуул хийсэнтэй холбогдуулан ерөнхий төлөвлөгөөнд оруулах өөрчлөлт

(Ус хангамжийн шинэ эх үүсвэртэй холбоотой ус хангамжийн системийн шинэ бүтцийн схемийг хавсаргав)

Акватеррагийн 2014 онд боловсруулсан усны хайгуул судалгааны тайлангаас үзэхэд тус сумын төвийн баруун талд 2012 болон 2014 онд шинээр гаргасан цооногуудаас KB12-TB01 14 л/с, KB14-TB06 8 л/с, нийтдээ 22 л/с ус авч болохоор байна. Үүний зэрэгцээ ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд тодорхойлсон хүн амын өсөлтөөс хамаарах усны хэрэгцээг тооцоход 2017 онд 29 л/с байхаар байна.

Нөгөөтэйгүүр 2025 онд тус сумын төвийн усны хэрэгцээ 58 л/с болж өсөх ба Ханбогд сумын төвд төлөвлөж буй жижиг дунд үйлдвэрүүдийн усны хэрэгцээг тооцоход 5300 м³/х буюу 62 л/с, нийтдээ 120 л/с ус шаардагдахаар байгаа ба одооны байдлаар ОТ-н олж илрүүлсэн баруун болон зүүн усны эх үүсвэрээс хоёулангаас нь зэрэг ус олборлож дээрх 120 л/с хэрэгцээг хангах бололцоотой харагдаж байна.

Иймд сумын төвийн зүүн талд барихаар төлөвлөж байсан ус цэвэршүүлэх байгууламжийг сумын төвийн баруун талд байгуулах усан сангийн доорх хяналтын худгийн дэргэд шилжүүлэн байрлуулж хоёр эх үүсвэрээс усыг нэгтгэн авч цэвэршүүлж байхаар төлөвлөв.

Иймд ОТ-н 2014 онд гаргасан хугуудаас олборлох усыг нэг санд нийлүүлж дээрх цэвэршүүлэх байгууламжид хүргэх инженерийн байгууламжийг нэмж барих ажил шинээр нэмэгдэж байна.

Ерөнхий төлөвлөгөөний хүрээнд хийсэн тооцооноос үзэхэд 2025 онд тус сумын төвийн унд ахуйн усан хангамжид хоногт 5000 орчим шоо метр ус шаардагдана. Усан хангамжийн сүлжээнд хүйтэн ус нийлүүлэх учир хэрэглэгчид тус тусдаа ус халаах хэрэгсэлтэй байх тул нэг хүний хэрэглэх усыг хоногт (БОЯ-ны 1995 оны 11-р сарын 18-ны өдрийн 153-р тушаалаар батлагдсан Монгол улсад хүчин төгөлдөр мөрдөж буй нормын дагуу) 150 л-ээр тооцсон болно. Тооцооноос үзэхэд 2025 онд усан хангамжийн найдвартай болон аюулгүй байдлыг хангах усан сангийн эзлэхүүн 3000 орчим шоо метр байх байна.

Ирээдүйд байгуулах усан хангамжийн цагираг системд нийлүүлэх усны чанарыг сайжруулахдаа "Энержи Ресурс" ХХК-ийн нэвтрүүлсэн технологитой төстэй технологи ашиглан цэвэршүүлэх шаардлагатай байна.

Энэхүү ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан ОТ-гоос сумын төвийн тодорхой байршилд байгуулсан цэвэршүүлэх байгууламжид хоолойгоор дамжуулан хүргэсэн усыг цэвэршүүлэн халдваргүйжүүлсний дараа гэр хорооллоос бусад хэрэглэгчдэд ус хангамжийн сүлжээгээр, харин гэр хорооллын хэрэглэгчдэд ус түгээх цэгүүдээр ус хүргэх юм.

Төсвийн байгууллага (захиргаа, сургууль, эмнэлэг, нийтийн халуун ус г.м.), нийтийн орон сууц, соёл үйлчилгээний газрууд, аж ахуйн байгууллага болон 200м² ба түүнээс дээш талбай бүхий нягтралтай амины орон сууц, аж ахуйн нэгжүүдийг нэгдсэн сүлжээгээр усаар хангана. Харин гэр хорооллын (700м²-аас илүү талбай бүхий газар эзэмшдэг айл өрх) хэрэглэгчид ус түгээх цэгээс усаар хангагдана. Халаалтын зуухны газар болон хотын төвлөрсөн дулаан хангамжийн сүлжээнд төвлөрсөн ус хангамжийн системээс ус авахгүй байх талаар усны хуульд заасан тул өөрийн ус хангамжийн эх үүсвэртэй байх шаардлагатай.

Хэдийгээр Ханбогд сумын төвийн гэр ахуйн болон үйлдвэрийн хотхоны усны хэрэгцээ өндөр байгаа ч гэсэн орчин үед дэлхий дахинд баримталж буй хамгийн сүүлийн үеийн технологээр тоноглогдсон цэвэрлэх байгууламжаар бохир усаа цэвэрлэвэл 120 л/с-ийн 50% хүртлэх хэмжээний усыг өдөр бүр хэмнэж болно. Хэрэв саарал усыг ахуйн хэрэгцээнд хэрэглэж чадвал зөвхөн унданд хэрэглэх усыг л өдөр бүр нийлүүлнэ гэсэн үг юм. Гэхдээ одоо байгаа болон цаашид барих барилга байгууламжуудыг ахуйн бохир усаа нэгдсэн нэг системд цуглуулдаг бүтэцтэй болгох шаардлага тавигдана.

Ер нь усны эх үүсвэрийн хайгуул судалгааг үе шаттайгаар цаашид ч хийж байх шаардлагатай. Энэ нь унд ахуйн болон үйлдвэрийн хэрэгцээний усны эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэхэд мөн нэгэнт олдсон эх үүсвэрийг зүй зохистой ашиглахад чухал үүрэгтэй байх болно.

Хүснэгт 24. Жижиг дунд үйлдвэрийн газруудын технологийн усны хэрэглээний тооцоо

№	Үйлдвэрийн нэр	Бүтээгдэхүүн	Хэмжих нэгж	Хүчин чадал	Бохирдлын зэрэг	Талбай / га /	Ажиллагсдын тоо	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Технологийн усны хэрэглээний норм (м ³)	Усны нийт хэрэгцээ (м ³ /жил)	Усны нийт хэрэгцээ (м ³ /хон)
ХӨНГӨН, ХҮНСНИЙ ҮЙЛДВЭР											
1	Сүү цагаан идээ боловсруулах, бүтээгдэхүүний үйлдвэр	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	тн	4,900	5	1	50	2015-2020	7.9	38,710	130.0
2	Талх, нарийн боовны үйлдвэр	Талх, нарийн боов, гурилан бүтээгдэхүүн	тн	1,000	5	0,5	50	2015-2020	1.5	1,500	5.0
3	Мах, махан бүтээгдэхүүний үйлдвэр	Ангилсан мах, хиам, лаазалсан бүтээгдэхүүн	тн	2,000	5	2	50	2015-2020	17.6	35,200	≈120.0
4	Гурилын үйлдвэр	Гурил	тн	2,600	5	7	50	2015-2020	3.0	7,800	26.0
5	Ингэний сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэр	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	тн	200	5	1	50	2015	7.9	1,580	≈5.0
6	Оёдлын үйлдвэр	Бүх төрлийн бэлэн бүтээгдэхүүн	ш	2986 мян.	5	0,5	100	2015	0.01*	29,860	≈100.0
7	Ажлын хувцасны цех	Бэлэн хувцас	хос	500,000	5	0,1	120	2017	0.01*	5,000	≈20.0
8	Гутлын цех	Гутал	хос	1,750,000	5	1,5	300	2017	0.006	10,500	35.0
9	Арьс шир боловсруулах үйлдвэр	Арьс шир	дм ²	28 сая	3	0,5	200	2020-2025	Богийн арьс боловсруулахад 250 л ус, бодын ширэнд 600 л ус хэрэглэдэг	720,000	2,400.0
10	Ноос угаах үйлдвэр	ноос	тн	50.0	3	0,3	100	2020-2025	58.0	2,900	≈ 10.0
11	Ноолуурын үйлдвэр	Ноолуур	тн	52.7	3	0,4	150	2015	58.0	3056.6	10.2

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

12	Хэвлэлийн үйлдвэр	Ном, сонин сэтгүүл	ш	60,000	4	0,3	30	2015	0.005	300.0	1.0
13	Хүнд машин механизмын засварын цех	Үйлчилгээ	тн	ОТ	4	1	100	2015			
14	Кокс химийн үйлдвэр	Нүүрс	тн	ОТ	1	1	30	2012-2020			
15	Төмрийн үйлдвэр	Төмөр	тн	ОТ	1	2	150	2020			
16	Зэсийн баяжмалын үйлдвэр	Зэс	тн	ОТ	1	2	150	2020			
17	Шахмал түлшний үйлдвэр	Түлш	тн	15.0	1	0,5	50	2015	0.3	4,500	15.0
18	Хог дахин боловсруулах үйлдвэр	Хог	тн	3,000	1	0,5	10	2015	0.05	150.0	0.5
19	Мод үржүүлэг, ойн зурвасын аж ахуй	мод	ш	25,000	5	60	40		0.07	638,750	1,750.0
20	Агуулахууд	агуулах	м ²	7400				2015	0.05	370	1.2
БАРИЛГЫН МАТЕРИАЛЫН ҮЙЛДВЭР											
20	Блокны үйлдвэр	Блок	ш	30,000	2	0,5	50	2015-2020	1.51	45,300	125.0
21	Модны үйлдвэр	Модон материал	мян. м ³	0.8	2	0,3	100	2015-2020	4.1	3,280	11.0
22	Тоосгоны үйлдвэр	Тоосго	ш	20,000	2	0,2	250	2015-2020	1.51	30,200	≈100.0
23	Цементийн үйлдвэр	Цемент	тн	30,000	1	0,5	300	2015-2020	2.3	69,000	230.0
24	Барилгын дулаалгын материалын үйлдвэр	Шилэн хөвөн, хөөсөнцөр	мян.м ³	60.0	2	0,2	50	2015-2020	20	1,200,0	4.0
ФЕРМЕРИЙН АЖ АХУЙ											
25	Тэмээний үүлдрийн ферм	ингэ	тоо	300	4	0,2	600	2015	70.0 л/хон	7,665.0	21.0
26	Бог малын эрчимжсэн аж ахуй	мал	тоо	100	4	0,2	600	2015	5.0 л/хон	365.0	1.0
27	Гахайн фермер	мал	тоо	300	4	0,1	50	2015	30.0л/хон	3,285.0	9.0
28	Шувууны фермер	мал	тоо	2000	4	0,1	500	2015	10.0 л/хон	7,300.0	20.0

29	Хүлэмжийн аж ахуй	Ногоо Төмс 10 га Нар.ногоо 5 га	тн	1,600	4	0,3	25	2015	төмс 2700м ³ /га 3150 м ³ /га	27,000 15,750	142.5
30	Үнээнийсүүнийферм	сүү	тн	4,400	4	0,1	30	2015	0.5 м ³ ус/хөргөгч машин. 1 машин цагт 10 м ³ сүү хөргөнө.	Жилд зөвхөн 4 сар ажиллана.	2.0
31	Малын тэжээлийн үйлдвэр	тэжээл	тн	100	4	0,1	20	2015	1.0	100.0	0.3
ЕРӨНХИЙ ДҮН											5,294.2

Тайлбар: Оюу Толгойн мэдэлд байх үйлдвэрийн газруудыг хөх саарал өнгөөр будаж ялгав.

Зөвхөн ажлын өдрүүдэд ажиллах үйлдвэрүүдийн өдрийн усны хэрэглээг тооцоход хагас бүтэн сайн болон амралтын өдрүүдийг хасаад жилд ажиллах өдрийг дундажаар 300-аар авсан ба хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхэлдэг үйлдвэрийн газрууд нь жилийн турш ажиллах бололцоотой учир жилд ажиллах өдрийн тоог 365-аар авсан болно.

Үйлдвэрийн газрын усны хэрэглээг тооцоход Байгаль орчны сайдын 1995 оны 11-р сард баталсан 153-р тушаалын хавсралтыг баримталсан. Уг хавсралтад ороогүй усны нормыг ижил төстэй үйл ажиллагаа эрхэлдэг үйлдвэрийн газруудын технологийн мэргэжилтнүүдтэй зөвлөлдөж, практик ажиллагаанд ашиглаж байгаа усны жишгийг үндэслэн тэднээс лавлаж ойролцоогоор тогтоосон болно.

Үүнээс үзэхэд Ханбогд сумын төвийн усны хэрэглээ 2025 оны түвшинд жижиг дунд үйлдвэрлэлийн технологийн усны хэрэглээг тооцоход нийтдээ (5103 + 5300 =) 10,403 м³/хон гарч байгаа бөгөөд үүнд Оюу Толгой компаний мэдэлд байх 4 үйлдвэр (хүнд машин механизмын засварын газар, кокс химийн үйлдвэр, төмрийн үйлдвэр болон зэс баяжуулах үйлдвэр)-ийн усны хэрэглээ ороогүй.

Ер нь үйлдвэр аж ахуйн газруудын усны хэрэглээний тооцооноос харахад тооцоогоор гарсан нийт хэрэглээ ($\approx 5,330 \text{ м}^3/\text{хон}$)-ний дийлэнх ихэнхийг арьс шир боловсруулах үйлдвэр ($2,400 \text{ м}^3/\text{хон}$)-ийн болон мод үржүүлэх ойн зурвасын аж ахуй ($1,750 \text{ м}^3/\text{хон}$)-н усны хэрэглээ эзлэж байна.

Цаашдаа цэвэрлэх байгууламжаар цэвэрлэгдээд гарсан саарал усыг эргүүлэн бүрэн ашигладаг жишигт шилжүүштэй гэдэг нь тодорхой байна.

2025 оны түвшинд үйлдвэрийн газруудын технологит цэвэрлэх байгууламжийн цэвэрлэсэн усыг эргүүлэн ашиглаж болохын зэрэгцээ мод үржүүлэгт мөн энэ усыг ашиглах бололцоотой юм.

Үүнээс гадна жилд 28 сая дм^2 арьс, шир үйлдвэрлэхийн тулд жил бүр 250,000 орчим бог, 20,000 орчим бод нядлах шаардлагатай болох юм. Иймд ийм хэмжээний малын нөөц тус бүс нутагт байгаа эсэхэд дүн шинжилгээ хийж үзэх шаардлагатай болж байгаа юм.

Тус тооцоог хийх явцад нэг богоос гарах арьс болон нэг бодоос гарах ширийн улсын дундаж хэмжээнд тулгуурлан зөвхөн Ханбогд сумын малын нөөцийг авч үзэхэд арьс шир боловсруулах үйлдвэрийн дээрх чадлыг 10 дахин бууруулбал нилээд бодитой байж болох үзүүлэлт харагдаж байна. Үйлдвэрийн чадлаас усны хэрэглээ шууд хамааралтай учир усны хэрэгцээ мэдэгдэхүйц буурахаар байна.

Ус түгээх хоолой нь 100-300 мм диаметр бүхий өндөр нягтралтай полиэтилен (ӨНПЭ буюу HDPE) материал бүхий байна. Ус дамжуулах бүх хоолойг хөлдөлтөөс хамгаалж хөрс хөлдөх хэмжээ буюу 2,6 м гүнд суулгана. Энэ хэмжээний гүнд суулгахад модон хамгаалалтууд хийх шаардлага гарч болзошгүй.

Нийт 3000 м³ ус хадгалах тус бүр 1000 м³ бүхий багтаамжтай хоорондоо холбоотой 3 усан санг барина. “Мон-Гидроконстракшн” компани өөр суудалгааны хүрээнд эдгээр усан сангийн загварыг боловсруулсан бөгөөд баруун хойд өндөрлөг хэсэгт байрлуулж дээрээс урсах тогтолцоог бүрдүүлнэ. Гол шугаман хоолойн хувь эдгээр усан санруу усаа дээш шахах бөгөөд 200 мм диаметр бүхий 6024 м урттай хос хоойлой байна. Усан сангаас явах хоолой нь 300 мм диаметр бүхий 2616 м урттай байна.

Хүснэгт 25. Төлөвлөгдөж буй усан хангамжийн дэд бүтэц

	Нэгж	2017	2021	2025
Хэмжээ	м ³ /өдөр	2500		5000
Усан сан	Тоо	1	1	1
	Хэмжээ (м ³)	1000	1000	1000
	Хоолой (м)	14,664 (200-300 мм)		
Хоолой	Метр	26,176	4219	2489
	Диаметр (мм)	DN 100-300		
Ус түгээх цэг	Тоо	4	2	-

Үйлчилгээг барилга байгууламжийн шугаманд холбох бөгөөд барилга байгууламж барьж буй байгууллага, хувь хүн нь дотоод холболт болон төвийн усны сүлжээнд холбох асуудлаа өөрсдөө хариуцна. Амины орон сууц, нийтийн орон сууц, төсвийн байгууллага, арилжааны хэрэглэгчдийг үйлчилгээнд холбоход тоолуур тавьдаг болно.

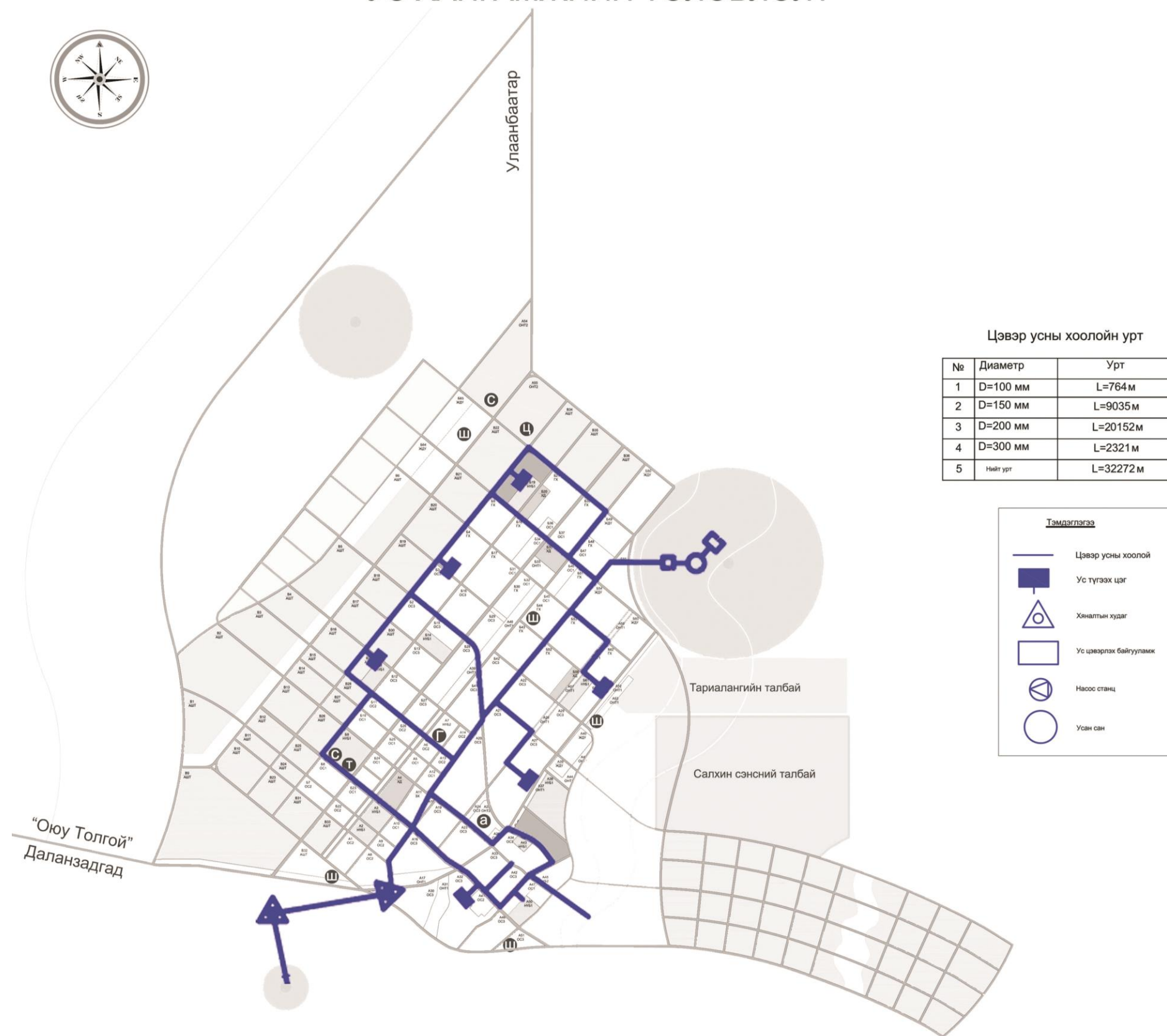
Барилгын байгууллага, оршин суугч иргэд ус бага зарцуулах төхөөрөмжийг хэрэглэх нь чухал. Улмаар усны хэрэгцээ буурч, тэр хэмжээгээр ус цэвэрлэх хэрэгцээ багасна. Төрийн төв байгууллага ашиглаж болох бэлэн байгаа эдгээр төхөөрөмжийн жагсаалтыг гаргаж, орон нутгийн засаг захиргаанд ашиглаж байх шаардлагыг тавьж болох юм.

Хүснэгт 26. Төлөвлөж буй цэвэр усны хоолойн урт

№	Диаметр	Урт
1	D=100 мм	L=764 м
2	D=150 мм	L=9035 м
3	D=200 мм	L=20152м
4	D=300 мм	L=2321 м
5	Нийт урт	L=32272 м

Схем зураг 11. Усан хангамжийн системийн төлөвлөлт

УС ХАНГАМЖИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

АРИУТГАХ ТАТУУРГА :

Цаашдаа 2025 оны түвшинд Ханбогд сумын төвд өөрийн урсгалаар ажиллах бохир зайлуулах нэгдсэн систем болон бохир ус цэвэрлэх төв байгууламж байгуулна. Ханбогд сумын төвд байгуулах жижиг дунд үйлдвэрийн бүс болон Оюутолгойн аж үйлдвэрийн бичил парк тус тусдаа үйлдвэрийн бохир ус зайлуулах систем болон цэвэрлэх байгууламжтэй байна. Техникийн бохирыг тусад нь цэвэрлэхгүй бол саарал ус ашиглах бололцоогүй болно.

Усыг хоолойгоор дамжуулан хүргээд бохир усыг хураан авах, цэвэрлэх систем хэрэгтэй болно. Нийтийн орон сууц, амины орон сууц, арилжааны байгууллага, нийтийн барилга байгууламжаас бохир усны шугам сүлжээгээр бохир усыг зайлуулна. Гэр хороололд усыг ус түгээх цэгээс авч, гадаа жорлонтой байх тохиолдолд бохирыг зайлуулах шаардлага байхгүй.

Бохирын шугам сүлжээ нь зөвхөн эрүүл ахуйн бохирыг зайлуулж, борооны ус дамжихгүй бөгөөд борооны ус дамжуулах шугам тусдаа байна. Аль аль нь өөрийн урсгал бүхий байх бөгөөд татуурга шаардлагагүй.

Сумын иргэд, засаг захиргааны удирдлагаас гаргасан ЦБ-ийг салхины чиглэлээс зайлуулах хүсэлтийг үндэслэн 2025 онд байгуулахаар төлөвлөж буй цэвэрлэх байгууламжийг одоо хогийн цэг байгаа уулын ар луу, 2017 онд барихаар төлөвлөсөн цэвэрлэх байгууламж газраас зүүн хойш шулуунаар 4.5 км зайд байршуулахаар төлөвлөв. Харин энэ трассын дагуух газрын гадаргын хэвгий нь 0.006 байгаа бөгөөд ийм налуутай тавигдах бохир ус зайлуулах хоолой дахь бохир усны урсгалын хурд $V = 0.5$ м/с болох ба хоолой дотор лаг тунах, хүйтний улиралд хөлдөлт үүсэх зэргээр бөглөрөл үүсч болзошгүй тул бохир усыг өөрийн урсгалаар явуулах техникийн боломжгүй болно. Иймд одоогийн бохир цэвэрлэх байгууламж барихаар төлөвлөж байгаа газарт бохирын насосны станц байгуулах, хоолойгоор урсах бохир усны урсгалын хурдыг хамгийн тохиромжтой хурд болох 1.0 – 2.5 м/с-т хүргэх чадал бүхий байнга ажиллах 2, нөөцөнд байх 1, нийт $Q = 100$ м³/цаг бүтээмжтэй, $H = 40$ м өргөлт бүхий 3 насос суурилуулна. Мөн тус насосны станцаас цааш шинэчлэн төлөвлөж буй цэвэрлэх байгууламж хүртэл 200 мм-ийн голчтой хос хоолойг хөрсний хөлдөлтийн гүнээс доош тавина.

Бохир усны хоолойн хяналтын худгуудын хоорондын зай нь мөрдөж буй барилгын норм ба дүрэм болон бохирын хоолойг цэвэрлэх тоног төхөөрөмж төрлөөс хамаарна. Манай оронд DN150 мм-ийн бохирын хоолойнд энэ зай нь 35 м, DN200-450мм-ийн хоолойнд 50 м тус тус байдаг. Түүнчлэн бүх зангилаа, эргэлт, өөрчлөгдөх бүрт хяналтын худаг байх хэрэгтэй.

Барилга барьж буй гүйцэтгэгч бохирын (гадагш гаргах) холболтыг стандарт, техникийн нөхцлийн дагуу хийх асуудлаа өөрсдөө хариуцна. Орон нутгийн засаг захиргаа барилгын ажилд зураг төсөл, техникийн нөхцөл, даалгавар болон лицензийн дагуу хяналт тавьж ажиллах асуудлыг хариуцна.

Бохир усны асуудал орон нутагт ихээхэн эмзэг асуудал болж байна. (үйлдвэрлэлийн бохир усыг тусад нь цэвэрлэх шаардлагатай). Бохир ус нь хэрэглэсэн цэвэр усны 80 орчим хувь болох бөгөөд 2017 он гэхэд цэвэрлэх усны хэмжээ 1683м³/өдөр, 2025 онд 3281м³/өдөр хүрэхээр тооцоолсон байна.

2014 оны түвшинд ЦБ-ийн чадлыг өдөрт 600м³ байхаар тооцоолсон нь цаашид бий болох өсөлтийг тооцвол хангалтгүй, 3 дахин их байх шаардлагатай болж байна. Цаашид бий болох хүн амын өсөлтийг тооцвол гарах бохир усны хэмжээ 2017 онд өдөрт 2000м³, 2025 онд өдөрт 4000м³ болохоор тооцогдсон.

БУЦБ нь бохирын шугам сүлжээнд холбогдоогүй гэр хороолол болон бусад газрын гадаа байх жорлон ба бохирын цэгээс бохирыг тээврээр авч цэвэрлэх боломжтой. ЦБ-аар цэвэрлэсний дараа усыг ландшафт байгуулахад хөрсийг сайжруулах зорилгоор ашиглаж болно. БУЦБ-аас гарсан саарал усыг дээрх зориулалтаар ашиглахдаа хэрэглэх газруудад тээвэрлэх эсвэл өөрийн урсгалаар нь хүргэнэ.

Цэвэрлэх байгууламжид манай орны цаг уурын нөхцөлд таарсан механик-биологийн цэвэрлэгээний технологийн хамгийн сүүлийн үеийн шийдлийг ашиглана. Ийм цэвэрлэгээнд ашиглах бичил биетийг үржүүлэх дулаан орчинг бүрдүүлэх барилга буюу тусгай байгууламжтай байна. Цэвэрлэх байгууламж буюу механик-биологийн цэвэрлэгээний хэсгийг барилга дотор байгуулах шаардлагатай. Учир нь бичил биетүүд цаг уурын хүйтэн нөхцөлд амьдрах боломжгүй болдог тул цэвэрлэгээ явагдахгүй болно.

Цаашид бохирын системийг найдвартай ажиллуулж байхын тулд бохир ус цуглуулах сүлжээ наад зах нь 60%-ийн дүүргэлттэй, урсгалын хурдын доод хэмжээ 0.7 м/с-ээс багагүй, системийн хэвгий 0.007-аас дээш байгууштай юм.

Шинээр төвлөвлөж буй бохир ус зайлуулах систем, цэвэрлэх байгууламжийн зургийг хавсаргав. Шаардагдах хоолойн тооцоог хүснэгтээр үзүүлэв.

Хүснэгт 27. Төлөвлөж буй бохир усны дэд бүтэц

	Нэгж	2017	2025
Хэмжээ	м ³ /өдөр	2000	3000
Багтаамж	Метр	11,500	6,000
Үндсэн шугам	диаметр (мм)	DN 150 – 250	
Цэвэрлэх байгууламж	Тоо	1	-

Хүснэгт 28. Төлөвлөж буй бохир усны хоолойн урт

№	Диаметр	Урт
1	D=150 мм	L=14610 м
2	D=200 мм	L=6606 м
3	D=250 мм	L=1385 м
4	D=300 мм	L=4866 м
5	Нийт урт	L=27467 м

Схем зураг 12. Усан хангамжийн системийн төлөвлөлт

9.2 Цахилгаан хангамжийн төлөвлөлт

Ханбогд сумын цахилгааны эрэлт хэрэгцээний таамаглал 2021 оны төвшинд 17.9 МВт, 2030 онд 21.5МВт хүрэхээр байна.

Эрчим хүчний хэрэглээг тооцохдоо гэр хорооллын иргэдийн нэг хүнд ногдох хэрэглээ өдөрт 0,28 кВт, нийтийн болон амины орон сууцанд 0,35 кВт–аар тооцсон.

Хүснэгт 29. Хэтийн цахилгааны хэрэгцээний таамаглал

	Нэгж	Тоо хэмжээ
Хүний тоо	хүн	43464
Нийтийн орон сууц	кВт	3893.4
Хувийн орон сууц	кВт	7618.8
Гэр хороолол дахь нийтийн үйлчилгээ	кВт	2960.16
Ахуйн хэрэглээний нийт хэрэгцээ	кВт	14472.36
Ахуйн бус хэрэглээ	кВт	7015
Нийт дүн	кВт	21487.36

Дээрхи хэрэглээ түүнчлэн бүс нутгийн уул уурхайг түшиглэн сууришил нэмэгдэх талаас нь тооцоолож үзэн Ханбогд суманд Дулаан цахилгааны хослон үйлдвэрлэлийн Дулааны цахилгаан станц (ДЦС) барих нь зүйтэй гэж үзэж байгаа юм. Төлөвлөлтөнд дээрх хэрэгцээг хаах байдлаар эхний ээлжинд 12МВт-ын ДЦС барьж цаашид өргөтгөн 2025 онд 24МВт-ын станц болох юм. ДЦС-ын гадна 35/10кВ-ын дэд станц барин суманд төвд 2 ширхэг 35/10кВ-ын бууруулах дэд станцыг барьж түүнээс 10кВ-ын ЦДАШ, кабель шугамаар 10/0,4кВ-ын түгээх дэд станцуудыг тэжээнэ.

Хүснэгт 30. Төлөвлөж буй цахилгаан хангамж

Дэд бүтэц	Нэгж	Тоо	2017	2021	2025
Эрчим хүчний үйлдвэр	Тоо	1	1		
Дэд станц, 35/10 кВ	Тоо	3	2	1	---
Дэд станц, 10/0.4 кВ	Тоо	33	17	6	10
Кабель, 10 кВ	Метр	6500	4100	600	1800
Цахилгааны шугам, 35 кВ	Метр	9700	2900	6800	
Цахилгааны шугам, 10 кВ	Метр	18200	7800	4700	5700

Шинээр үүсэх суурьшлын бүс, үйлдвэр, үйлчилгээний барилга, засаг захиргааны нэгж, нийтийн үйлчилгээний байгууламжуудыг 0,4кВ-ын СИП-2 маягын дамжуулагч бүхий ЦДАШ, эсвэл кабель шугамаар тэжээхээр тооцсон.

Схем зураг 13. Цахилгаан хангамжийн системийн төлөвлөлт

ЦАХИЛГААН ХАНГАМЖИЙН ТӨЛӨВЛӨЛТ

Цахилгааны хэрэгцээ		
	Нэгж	Тоо хэмжээ
Хувий тоо	хүн	43464
Нийтийн орон сууц	кВт	3893.4
Хувийн орон сууц	кВт	7618.8
Гэр хороолол дахь нийтийн үйлчилгээ	кВт	2960.16
Ахуйн хараглалзний нийт харагцээ	кВт	14472.36
Ахуйн бус харагцээ	кВт	7015
Нийт	кВт	21487.36

Тэмдэглэгээ

- 10 кВ ЦДАШ
- 35 кВ ЦДАШ
- ▲ Дэд станц

9.3. Дулаан хангамжийн төлөвлөлт

Барилгын зураг төслийн БНБД 23-01-09 кодын дагуу Ханбогд сум цаг уурын III бүсэд хамаарагдана. Дулаан хангах улирал 180 өдөр, халаалт өгч байх үед агаарын дундаж хэм $-4,5^{\circ}\text{C}$ байна. Дулааны хэрэгцээний тооцоог гаргахад ашигласан загварын төлөөлөл бүхий зарим агаарын хэмийг хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт 31. Ханбогд сумын барилгын загварын агаарын хэм

Барилгын гадаах хэм $^{\circ}\text{C}$				Хамгийн халуун өдрүүдийн дундаж хэм
1 өдөр	3 өдөр	5 өдөр	Сэнстэй	
-24.2	-22.6	-20.9	-17.3	30.8

Тооцоогоор нийт 2.9 сая м² талбайг дулаанаар хангахад 85 мегаватт дулаан эрчим хүч шаардлагатай. Алдагдал 5 хувь байна гэж үзвэл дулааны эх үүсвэрийн суурилуулах хүчин чадал 89.5 МВ буюу цагт 77 гига-калори байна.

Дулаан түгээх дөрвөн дэд станц байгуулж хэрэглэгчдийг дулаанаар хангана.

Хүснэгт 32. Төлөвлөж буй дулаан хангамжийн схем

Дэд бүтэц	Нэгж	Тоо	2017	2021	2025
Дулааны станц	Мватт	24	12	6	6
Дулаан дамжуулах гол шугам	Метр	12966	6294	4510	2162
Дулааны дэд станц	Тоо	4	2	1	1

Дээрх хүснэгтэнд дулааны станц гэж бичсэн ч энэ нь дулаан цахилгааны хослосон үйлдвэрлэлийн дулааны цахилгаан станц байх нь зүйтэй.

Ингэх шаардлага гурван зүйлээс хамаарна. Нэгдүгээрт, эрчим хүчийг гамтай, үр ашигтай ашиглах буюу эрчим хүчийг хэмнэх үүднээс, хоёрдугаарт байгаль орчинд хаях нүүрсхүчлийн хийг багасгах дэлхий нийтийн бодлого, гуравдугаарт цахилгааны үнийг бууруулах гэсэн гурван хүчин зүйлээс үүдэлтэй юм.

Хэдийгээр конденсацгийн дулааны цахилгаан станц, дулаацуулгын зуухыг тус тусад нь барих зардлын нийлбэр ижил чадалтай хослон үйлдвэрлэлийн ДЦС – ын зардлаас бага байх боловч хослосон үйлдвэрлэлийн станцын түлшний зардал бага байдаг учир ашиглалтын зардал нь бага байна. Өөрөөр хэлбэл цахилгаан станц, дулааны станцыг тус тусад барихад түлэх түлш нь илүү их, түүнийг дагаад орчинд хаях хорт хаягдал их гарна.

Цахилгаан, дулааныг тус тусад нь үйлдвэрлэхэд конденсацгийн цахилгаан станцын үйлдвэрлэх цахилгааны жишмэл түлшний хувийн зарцуулалт 320 т.ж.т/МВт – аас дээш байдаг бол хослон үйлдвэрлэсэн цахилгаанд 144 т.ж.т/МВт байдаг. Гэхдээ энэ нь дулааны шугам сүлжээний температураас хамаарч өөрчлөгддөг.

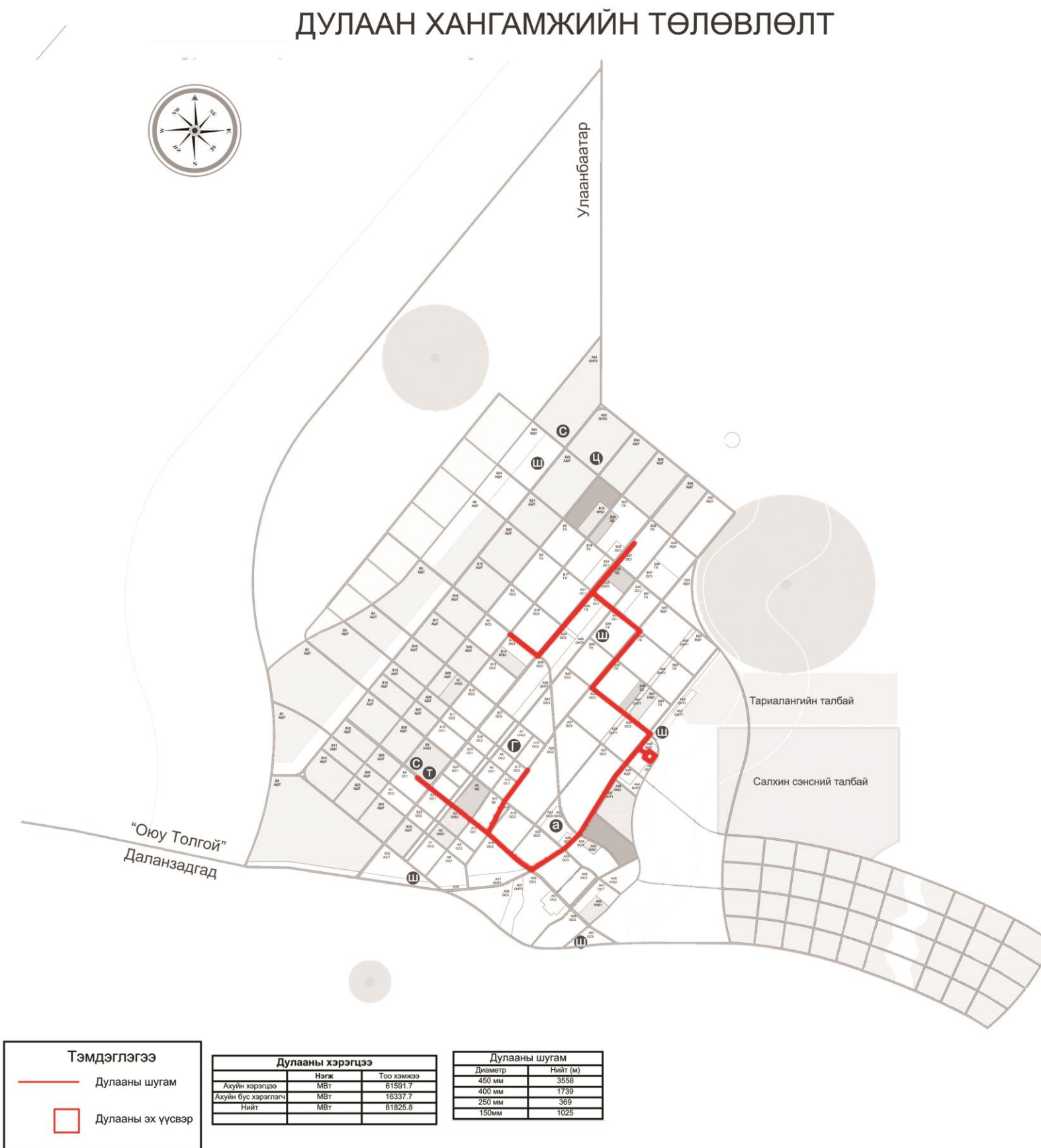
Хүснэгт 33. Дулааны хэрэгцээний хэтийн таамаглал

	Нэгж	Тоо хэмжээ
Ахуйн хэрэгцээ	МВт	61591.7
Ахуйн бус хэрэглэгч	МВт	16337.7
Нийт	МВт	81825.8

Хүснэгт 34. Төлөвлөж буй дулааны шугамын урт

Диаметр	Нийт (м)
D = 450 мм	3558
D = 400 мм	1739
D = 250 мм	369
D = 150мм	1025

Схем зураг 14. Дулаан хангамжийн системийн төлөвлөлт

9.4.Холбоо, мэдээллийн системийн төлөвлөлт

Ерөнхий зүйл

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумыг 2025 он хүртэл хөгжүүлэх бүтээн байгуулах хөгжүүлэх барилгажилт, хот байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний Холбоо-мэдээллийн хэсгийг тус хорооллын үйлдвэржилт, суурьшлын чиг хандлага, хүн амын өсөлт, бүс нутгийн техник, эдийн засгийн үзүүлэлт, хөгжил, нутаг дэвсгэрийн үүргийн бүсчлэлийг харгалзан, орчин үеийн хот төлөвлөлтийн норм, дүрмийн дагуу газар дээр нь биечлэн хийсэн судалгаан дээр тулгуурлан, Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Холбоо Мэдээлэл Технологийн газар (ХМТГ)-аас боловсруулсан Монгол Улсын мэдээлэл холбооны системийг 2020 он хүртэл хөгжүүлэх мастер төлөвлөгөөтэй уялдуулан боловсруулсан болно.

1. Суурь сүлжээ, телефон хангамж

Төлөвлөлтийн хугацаанд сумын төлөвлөлт хийгдэж буй дэвсгэр нутгийн хүн ам 32800 мянга, үүнээс өрхийн тоо 9400 мянгад хүрэх бөгөөд суурьшилт, барилгажилт, хэрэгцээнээс хамаарч, 1 ш Электрон Автомат телефон станц (АТС)-ын багтаамжийг 9400 номероор шинээр босгох тооцоо гарч байна. (Шинээр баригдах орон сууц ба барилга байгууламжийн телефоны хэрэгцээний хүснэгтээс үз.)

Хүснэгт 35. Телефоны хэрэгцээ

Хүн ам	Жилийн өсөлт 2012-2017	Хүн ам 2017	Жилийн өсөлтийн хувь 2017-2025	Хүн ам 2025
2230	36,0%	16521	0.7%	32800

Тус сумын төлөвлөлттэй уялдуулан аймгийн төв холбоо ЭАТС д өргөтгөл хийж, түүнийг дагалдах техник тоног төхөөрөмж, кабель шугам сүлжээг техникийн зохих норм, дүрмийн дагуу тооцон өргөтгөхөөр тусгав. Барилгажилтын бүс, хүрээнээс хамаарч, төлөвлөж буй телефоны хуваарилах шүүгээг шинээр бүсчлэн хийхээр төлөвлөв. АТС-ээс эдгээр шинэ хуваарилах шүүгээнүүд рүү 2÷4 эгнээ яндантай гол магистрал сувагчлал мөн шинээр инженерийн нэгдсэн шугам хийгдэх болно. Хүн амын өсөлт, хэрэгцээнээс хамаарч, хөдөлгөөнт холбооны өргөтгөл төлөвлөлт хийгдэж байгаа боловч суурин телефоны хэрэгцээг түлхүү тооцож өгөв.

Хүснэгт 36. Телефон хангамж

Үзүүлэлт	Хэмжих нэгж	Одоогийн байдал	Төлөвлөлт	
			Эхний ээлж 2017	Төлөвлөлтийн хугацаа 2025
0	1	2	3	4
Хүн ам	мян.хүн	2230	16521	32800
Телефон цэгийн тоо	ш	600	4700	9400
100 хүнд ногдох телефон цэг (нягтрал)	тел.цэг/хүн	22,3	165,21	328,00

- Төлөвлөлтийн хугацаанд шинээр хийх телефон цэгийг хангахаар. 4÷0 эгнээ яндантай сувагчлалын урт L= 5500 м; төлөвлөв

Төлөвлөж буй Электрон АТС-ээс одоо ажилаж байгаа ЭАТС хүртэл нийт 1000 м урт оптик шилэн кабель шинээр хийх мөн шинэ хороолол дотор шилэн кабель татах тооцоо гарч байна.

2. Радио, телевизийн үйлчилгээ

Одоогийн байдал: Ойр орчмын FM хэт богино долгионы чадалтай радио станцаас бүрэн хангагдана.

Төв телевизийн DDSH гэх мэт станцаар олон сувгийн нэвтрүүлгийг дамжуулдаг.

Төлөвлөлт: Радио өргөн нэвтрүүлгээр Өмнөд бүсийг хангах Хонхор дахь УКВ-ЧМ-TF(S)-1000,0 маркийн станц нь 2002 онд Япон улсын тусламжаар шинэчлэгдсэн тул хотын болон Говийн 3 аймгийн ард түмэн энэ станцаас Монголын радиогийн нэвтрүүлгийг цаашид үргэлжлүүлэн сонсох болно.

3. Шуудан холбооны үйлчилгээ

Одоогийн байдал: Шуудан холбооны салбарууд нь нь хороололын төвийн барилгад байрладаг. Төвийн шууданг 7 хоногт 5 удаа авто машинаархүлээн авч хэрэглэгчдэд 7 хоногт 1 удаа автотээврээр түгээдэг.

Төлөвлөлт: Сумын төвийн хэмжээнд үйлчлэх хүрээ, хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөвөөс хамааруулан холбооны 1 салбарыг шинээр хорооллын үйлчилгээний төвд байршуулан төлөвлөв. Хэвлэл мэдээлэл, сонин түгээх, захидал илгээмжийг хүргэх, өргөжүүлэхэд Жижиг сууцны хорооллууд ба алслагдсан газруудад Шуудан холбооны салбарыг төлөвлөсөн болно.

4. Өгөгдлийн холбоо, Интернетийн үйлчилгээ

Хорооллын дотор Стандартын дата центр байгуулан /аль нэг оператор компани / төлөвлсөн сувагчлалалаар хэрэглэгчидэд өгөгдлийн холбооны үйлчилгээ үзүүлнэ.

Хүснэгт 37. Холбоо мэдээллийн хангамжийн техник эдийн засгийн үзүүлэлт

№	Хөрөнгө оруулалтын нэр	Хүчин чадал	Өртөг (сая ₮)	Хэрэгжих хугацаа	Тайлбар
1	Автомат телефон станц	NN 5000	35.0	2017	Эхний ээлж 2017 он; Төлөвлөлтийн хугацаа 2025 он
2	АТС-ын шугам сүлжээ, кабель	800 м	22,350	2017	
3	Телевизийн нэвтрүүлэх станц				
4	Кабелийн телевизийн өсгөгч	1 кВт	6.0	2025	
5	КаТВ-ийн шугам сүлжээ	1 км	18.0	2025	
6	Шуудан холбооны салбар	1 ш	0,24	2025	
7	IT сервер	1	12,0		
	БҮГД				

Схем зураг 15. Холбоо мэдээллийн системийн төлөвлөлт

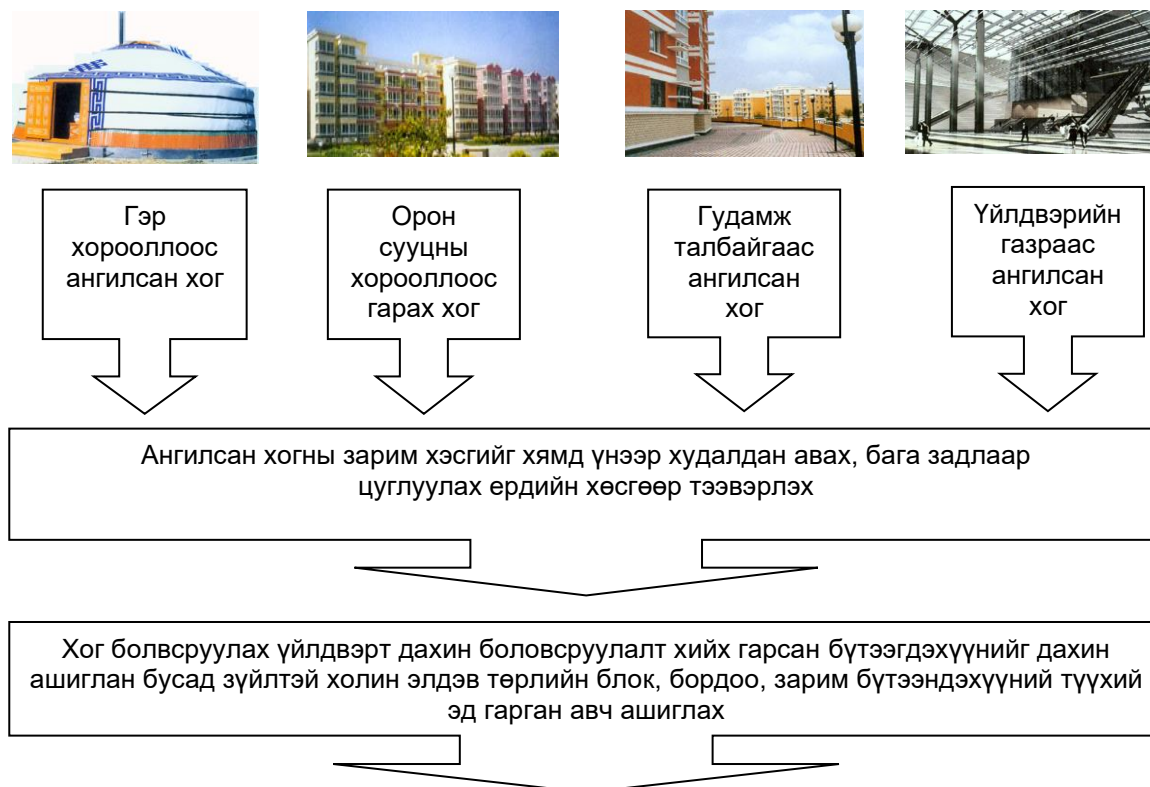
9.5. Хог хаягдлын системийн төлөвлөлт

Хуурай хог хаягдлыг зайлуулах тогтолцоо нь хог бий болсон газраас хог хураах, тээвэрлэн хогны цэг рүү хүргэх дамжлагаас бүрдэнэ.

Дахин боловсруулах боломжтой хаягдал материалыг зах зээл байгаа газарт цуглуулах бөгөөд тусгай хөтөлбөр шаардлагагүй. Мал бүхий иргэд хүнсний үлдэгдлийг малын тэжээл болгон ашиглах, зуух бүхий айл өрх шатамтгай хаягдлыг халаалтын зорилгоор ашигладаг.

Манай улсын төв суурины газарт 2000 онд байгаль орчны яамнаас орон нутгийн холбогдох мэргэжлийн хүмүүсийг хамруулан нийт 447 хогийн цэгийн 3145.4 га талбайд хийсэн судалгаанд тулгуурлан хорооллоос гарах хог хаягдлын бүтцийг дараах байдлаар гаргав.

Схем зураг 16. Хог цуглуулах шат дараалал

Хэтэд сум дараах дүр төрхтэй байна. Үүнд:

1. Дахин боловсруулалтыг дэмжих, хэрэгжүүлэх, өрхийн /арилжааны хог хаягдлыг “нойтон” (хүнс, малын хаягдал г.м.), “хуурай” (цаас, метал, шил г.м.) гэж ангиллах;
2. Хуурай, шатамтгай материалыг нэмэлт түлш байдлаар ашиглах, хог хаягдлын цэг дээр захиргааны барилгыг халаах зэрэг боломжийг судлах.

Хог зайлуулах арга нь барилга байгууламжийн төрөл болон замын хэмжээнээс хамаарна. Хоёр тогтолцоог санал болгож байна. Үүнд:

1. Нийтийн орон сууцны барилга, арилжааны болон албан байгууллагын хог хаягдлыг ахуйн ажилтан цуглуулж зориулалтын машин руу зөөх;
2. Гэр хороололд хогны зориулалтын машин хороолол дундуур явахад ахуйн ажилтан хог хаягдлыг авч машинд хийх(Схем зураг18-г харах);

Эхний ээлжинд хог хаягдлыг ангилан ялгаж цуглуулах ажлыг ард иргэдэд таниулах, хог хаягдлыг ангилан хогийн цэгт хадгалах, төлөвлөлтийн хугацаанд хогийн цэгт хадгалах, төлөвлөлтийн хугацаанд хогийн цэгт зөөж асгах. Суурьшлын бүсэд ойр байгаа хог хаягдлыг бүрэн цэвэрлэж, төвлөрсөн цэгт хаях шаардлагатай.

Хүснэгт 38. Цуглуулах хог хаягдлын тооцоо

Ахуйн хаягдал	Жилийн хугацаанд 1 хүнд ноогдох хаягдлын нормативт хэмжээ		2017		2025	
	Хатуу /кг/	Шингэн /л/	Хатуу /мян.тн/	Шингэн /мян.м3/	Хатуу /мян.тн/	Шингэн /мян.м3/
Төвлөрсөн халаалт, усан хангамж, бохир устай орон сууцны барилгаас	190-225	900-1000	3,7125	16,5	7,4	32,9
Бусад орон сууцны барилгаас	300-400	1100-1500	6,6	24,8	13,2	49,4
Олон нийт, иргэний барилга байгууламжаас	280-300	1400-1500	1,6	24,8	9,9	49,4
Муу усны цооног	-	2000-3500	-	57,8	-	115,2
Хатуу хучилттай гудамж, талбай болон цэцэрлэгт хүрээлэнгээс			0,2475	0,33	0,5	0,7

Хог, хаягдлыг авах хуваарь: Гэр хороололд долоо хоногт 2 удаа, барилгажсан хороололд өдөр бүр.

Хогийн цэг хүрэх зай харьцангуй богино учир дамжуулах станцын шаардлага байхгүй.

Өнөөгийн ил задгай хогны овоолгыг гео-материал бүхий доторлогоотой, борооны ус зайлуулах системтэй, фильтрат цуглуулагч, цэвэрлэгч системтэй, бусад туслах төхөөрөмжтэй (жигнэх гүүр, захиргааны байр, хашаа г.м.) ахуйн зориулалт бүхий хогийн цэг болгох юм.

Хогийн цэгийг 20 жилийн хугацаагаар ашиглахаар тооцоолж байгаа бөгөөд барьж байгуулах ажлыг үе шаттай хэрэгжүүлнэ. Тухайлбал 4 үе шаттай, үйлчлүүлж буй хүн амын тоо, ХХҮ-ийн зайлуулсан хогны хэмжээ, хогны цэгийн үлдэж буй хүчин чадал зэрэгт тулгуурлан тав таван жилээр

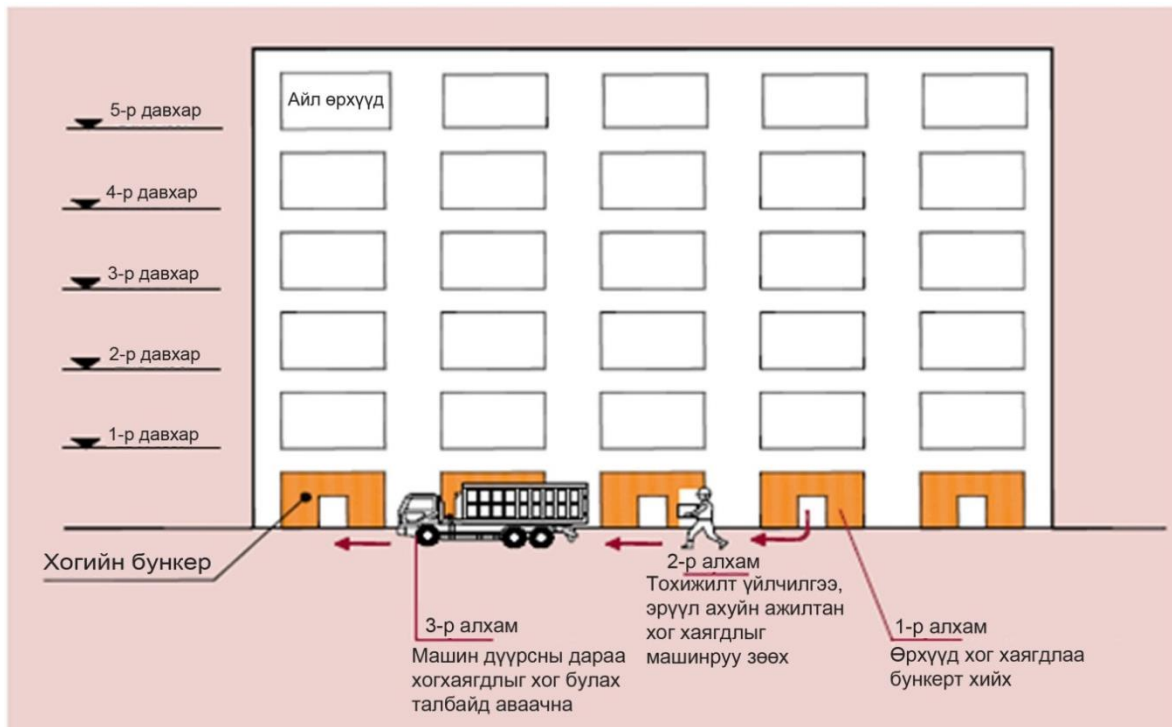
хөгжүүлэх юм. Ханбогд суманд нийт 8600 м2 газар 20 жилийн хугацаанд, үүний дотор 1-р үе шатанд 2300 м2 шаардлагатай болно.

Тус хогийн цэг нь сумын төвөөс зүүг хойш 9 км зайд уулын ард байрлахаар төлөвлөлөө.

Хогийн цэгт ажилладаг түгээмэл төхөөрөмжүүд бол бульдозер, ачигч, нягтруулагч/индүү, авто цистерн (тоос дарах) зэрэг байдаг. Суурин газрын нутаг дэвсгэр, эдгээр тоног төхөөрөмжийн зардлыг бодолцвол олон зориулалт бүхий тоног төхөөрөмжтэй, хогны цэг дээр долоо хоногт 2 удаа ажиллахаар байх нь сумын хувьд бодит байх юм.

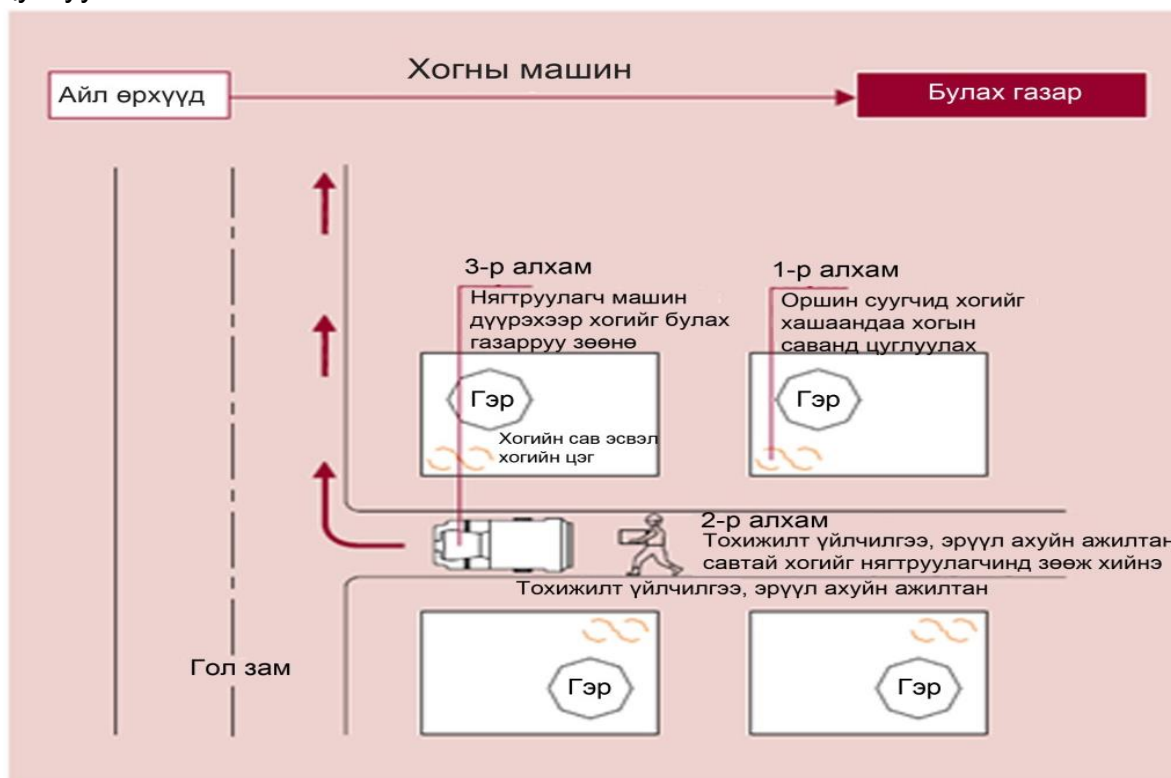
Эмнэлгийн, халдварт болон аюултай хог хаягдал гарах бөгөөд хууль бусаар зайлуулахаас хамгаалж зайлуулах тусгай арга механизмууд байна. Халдварт хог хаягдал, хүний цогцос хэсгийг шатаах зориулалт бүхий зуух эмнэлэгт байх шаардлагатай. Аюултай хог хаягдлыг хогны цэг дээр тусад нь байрлуулж байгаад бүсийн аюултай хог хаягдал зайлуулдаг газар тээвэрлэж болох юм.

Схем зураг 17. Олон давхар барилгад хатуу хог хаягдлыг цуглуулах

Эх сурвалж: Схем зураг 6.5, "Монгол улс---Улаанбаатар хотын гэр хорооллын хөгжлийн бодлого, арга хэмжээг сайжруулах" бага хурал, Такуяа Камата, Жеймс А. Рейчерт, Түмэнцогт Цэвэгмид, Юнхий Ким, Брет Седгеевик, Дэлхийн Банк, 2009.

Схем зураг 18. Арилжааны болон гэр хорооллын хатуу хог хаягдлыг цуглуулах

9.6. Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ, өндөржилт, улаан шугам

Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээ

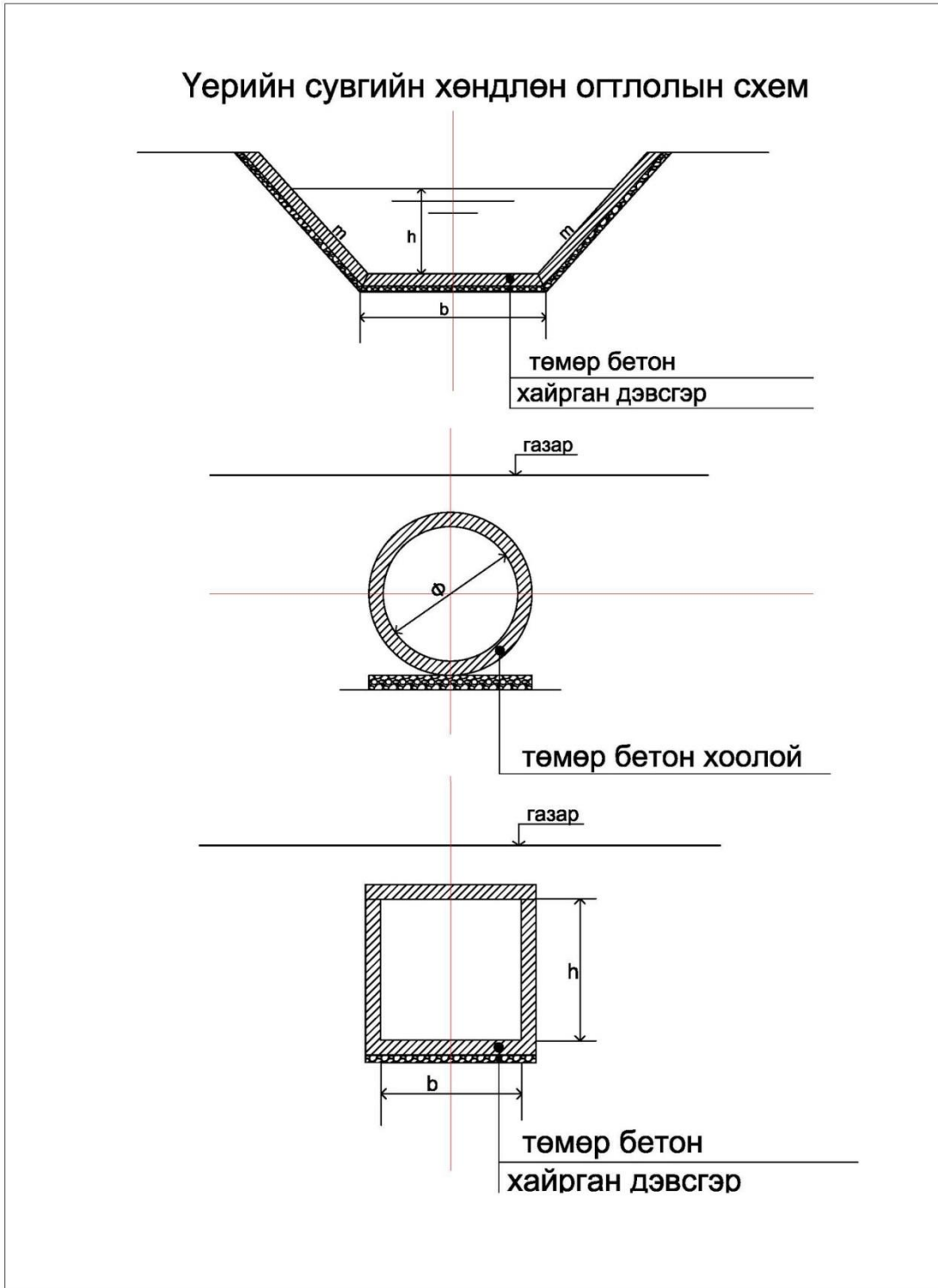
Сумын ерөнхий төлөвлөгөөнд инженерийн бэлтгэл арга хэмжээг дараах чиглэлээр тусгаж хэрэгжүүлэхээр төлөвлөв. Үүнд:

1. Үерээс хамгаалах
2. Гадаргуун усыг зайлуулах
3. Газрын эвдрэлийг багасгаж цөлжилтөөс хамгаалах

1. Хур тунадастай үед төлөвлөлт хийж буй талбайд ойролцоох өндөрлөг хэсгээс буух уснаас хамгаалах зорилгоор сумын төвийн хойд болон зүүн талаар С-1 сувгийг татахаар төлөвлөв. Үерийн ус өнгөрүүлэх байгууламжийн хийц хэмжээг унах хур тунадаснаас хамааруулан үерийн 1%-ийн хангамжтай хамгийн их зарцуулгыг өнгөрүүлэх нөхцлөөр ажлын зургийн шатанд тодорхойлно. Говь газар болдог хүчтэй шороон шуурганы нөлөөгөөр сувагт элс шороо, хамхуул хуримтлагдан тогтож сувгийн хөндлөн огтлолыг багасгах буюу бүрмөсөн дарагдаж ашиглалтын нөхцлийг хүндрүүлж байж болзошгүй юм. Иймээс сувгийг далд хийж болно. Ямарч нөхцөлд ил, далд сувгийг үер бүрийн дараа тогтмол цэвэрлэж байх шаардлагатай болно. Талбайн төв хэсгээр хур тунадастай үед урсацтай болдог хуурай сайраар урсах үерийн усыг (С-1) хуримтлуулж цөөрөм барих боломжтой ба үерийн

суваг зам талбайн борооны ус зайлуулах сүлжээний усыг түүнд нийлүүлэхээр төлөвлөсөн болно. Сувгийн хөндлөн огтлолын байж болох ил буюу далд хийцийн схемийг тайлбар бичигт хавсаргав.

Схем зураг 19. Үерийн сувгийн хөндлөн огтлолын схем

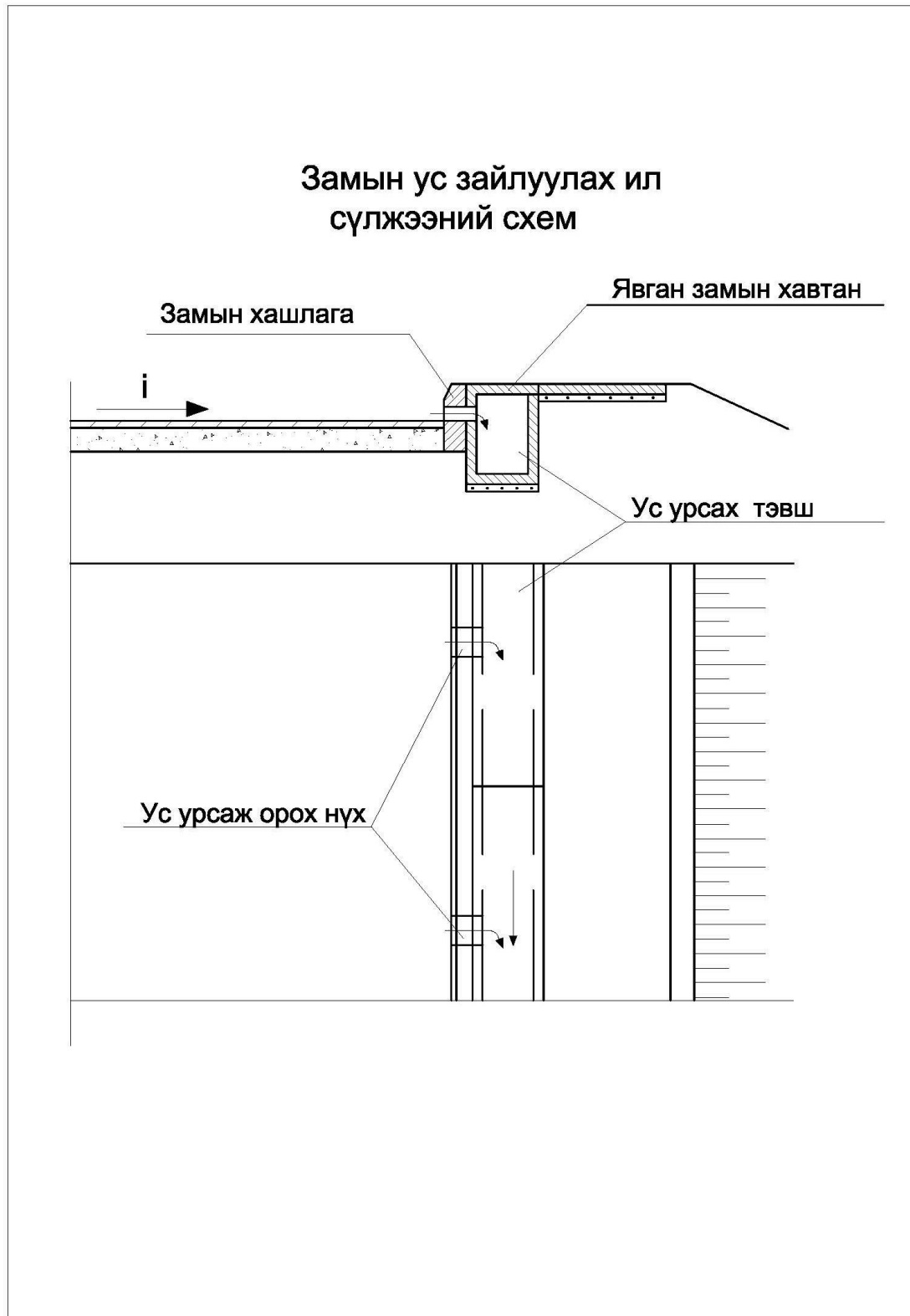

2. Нийт төвийн хэмжээний зам талбайн усыг замын хажуугийн шуудуугаар /кювет / өнгөрүүлж болох боловч сумын төв нь ирээдүйд олон тохилог хороололтой болж өргөжих мөн ашиглалтын нөхцлийг харгалзан замын ус зайлуулах ил сүлжээг төлөвлөв. Замын ус зайлуулах сүлжээний тэвшийг явган хүний зам дор байрлуулж усыг замын хашлаганд гаргасан нүхээр тэвш рүү урсгаж тэвшийг дээрээс нь хавтангаар хааж явган зам болгоно. Тэвшинд элс шороо хуримтлагдах нөхцөлд хавтанг авч цэвэрлэх бөгөөд тээврийн хөдөлгөөнд саад болохгүй мөн зөмыг эвдэхгүй байх давуу талтай учраас ашиглалтын нөхцлийг сайжруулна. Унах хур тунадаснаас хамааруулан тэвш, ус орох нүхний байрлал, хэмжээ хийц, худгийн байрлал зэргийг ажлын зургийн шатанд тодорхойлно.Цаашид шинэ хороолол барих, шинэчлэн өөрчилж барилгажуулахдаа автозам, зам талбайн ус зайлуулах сүлжээг үргэлжлүүлэн барьж цогцоор шийдвэрлэж байх хэрэгтэй. Ус зайлуулах сүлжээ гудамж, зам талбайтай огтлолцох нөхцөлд замын ангилалаас хамааруулан ус гаргах хоолой, гарц хийнэ. Гарц хоолойн хэмжээг үерийн зарцуулгаас хамааруулж тогтооно. Инженерийн тооцоогүй бага голчтой хоолой тавьсанаас хоолой бөглөрч зохиомол үер үүсгэн орчныг үерт автагдуулах тохиолдол гардаг. Төлөвлөлт хийж буй талбайн захын замуудад замын усыг замын хажуу талын шуудуугаар / кювет / өнгөрүүлэх хэрэгтэй. Ил сүлжээний схемийг хавсаргав.

3. Сүүлийн жилүүдэд байгалийн нөлөөний зэрэгцээ хүний зүй бус үйл ажиллагаанаас газрын хөрс эвдэрч ургамлын бүрхэвч доройтсоноос цөлжих процесс эрчимжиж байна. Сумын төвийн дэвсгэр нутгийн хэмжээнд ургамлын бүрхэвч маш дорой хур тунадас салхины үйлчлэлээр элс нүүж овойрох, элсэн дов үүсэх зэргээр цөлжилт ихсэж байна. Энэ нь байгалийн тэнцвэрт байдал алдагдаж байгаагийн шинж мөн. Мөн хаврын улиралд байгалийн маш хүчтэй шороон шуурга болдог учир гуу жалга үүсэж газар ихээр эвдэрч байна. Иймд сумын төвийн ойролцоо мод үржүүлгийн газар байгуулж уг талбайд гүний худаг гаргаж суулгацыг услаж ургуулах замаар мод бут сөөг тарих ажлыг цаг алдалгүй хийх шаардлагатай байна. Элсний нүүлт цөлжилтөөс хамгаалж элсэрхэг газарт ургадаг шаваг, бударгана, харгана зэрэг бутлаг ургамлуудыг ихээр тарьж цөлжилтийн эрчмийг бууруулах хэрэгтэй. Иймд сумын төвийн хэсгийг ойжуулах, салхины зонхилох чиглэлийг хааж өндөр ургадаг модоор 20-30 м өргөн хамгаалалтын ойн зурвас байгуулах, бут сөөг ихээр таривал салхины хурдыг сааруулж ууршилтыг багасгах ба бороо цасны усыг удаан хугацаагаар тогтоон барьж хөрсний чийг хангамжийг сайжруулж хөрсийг бэхжүүлэн хөрсний усны нөөцийг нэмэгдүүлэх чухал нөхцлийг бүрдүүлдэг болно. Цаашилбал цөлжилт газрын доройтолд нөлөөлж буй хүчин зүйлийн судалгаа хийж түүнээс урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг төлөвлөж улмаар хэрэгжүүлэхэд анхаарч ажиллах нь чухал юм. Цөлжилтөөс хамгаалах, газрын эвдрэлийг багасгах, газрын хөрсийг бэхжүүлж чийг хангамжийг сайжруулах цорын ганц арга бол ойжуулах, ойн зурвас байгуулах ажил гэдгийг анхаарч

аймаг, сумаас хэрэгжүүлэх “Ногоон хэрэм” хөтөлбөртэй уялдуулан ойжуулах ажлыг эрчимжүүлэх хэрэгтэй байна.

Схем зураг 20. Замын ус зайлуулах ил сүлжээний схем

Схем зураг 21. Инженерийн бэлтгэл арга хэмжээний төлөвлөлт

Өндөржилт

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөний байр зүйн тоон зураглалыг 2014 оны 5-р сард “Чандмань сурвэй” ХХК М1:2000 масштабтай, 1,0 метрийн үеийн өндөртэй солбицлын UTM /WGS-84/ системд, өндрийг Балтын тэнгисийн тогтолцоонд хийж гүйцэтгэсэн байна.

Тус байр зүйн зураглалыг ерөнхий төлөвлөгөөний өндөржилтөнд суурь зураг болгон ашиглаж бодсон.

Дэвсгэр газрын гадаргын тогтолцоог байр зүйн зураг дээр судлаж үзэхэд далайн төвшнөөс дээш үнэмлэхүй өндөр нь 1064-1131 метрт өргөгдсөн, газрын гадаргуугийн хэвгий нь зүүн урдаасаа баруун хойноошоо 2-3,6%-ийн налуутай хур бороотой үед газрын гадаргуугийн ус өөрийн хэвгийгээр урсах боломжтой юм.

Дээрх зургаас үзэхэд төлөвлөлт хийх талбай нь хот байгуулалтын зорилгоор газрын гадаргуугийн хэвгий 2,0-3,6%-ийн налуутай, далайн түвшнөөс дээш 1064-1131 метрт өргөгдсөн байдлаар "Хот төлөвлөлтийн үнэлгээ"-д зааснаар барилга байгууламж барьж байгуулахад "нэн тохиромжтой газар гэсэн шатлалд хамрагдаж байна.

Төлөвлөлтийн хэсэг: Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан авто замын тэнхлэгийн огтлолцсон цэгүүдийн өндрийг интерполяцын аргаар тооцож одоо байгаа замын өндөртэй уялдуулан холбож бодход 0,1-20 промиллийн налуутай байхаар төлөвлөгдөж байна.

Өндөржилтийн зурагт хур бороотой үед сумын төв хэсгийн гадаргуугийн ус нь газрын гадаргын хэвгийгээр урсаж шороон хөрсөнд шингэх болон авто замаар урсаж байхаар налууг нь тооцоолж бодсон.

Төлөвлөлтөнд гол гудамж замын налуугийн дээд хэмжээ 20 промиллийн налуутай байгаа нь Монгол улсад мөрдөгдөж байгаа "Хот тосгоны төлөвлөлт барилгажилтын норм ба дүрэм" БНБД 30-01-04-ын 6 дугаар бүлэг Хот тосгоны гудамж, замын сүлжээний төлөвлөлтөд заагдсан нормативд тусгагдсанаар тосгон болон нутаг дэвсгэрийн гол гудамж, замын хамгийн их дагуугийн налуу 60%-гэж заагдсан хэмжээний дээд хязгаар дотор байгаа нь норм ба дүрэмд нийцсэн гэж үзэж байна.

Барилгажсан хэсгээс гадагш суурьшлын бүсэд барилга байгууламж барихдаа газрын хэвгийгээс хамааруулан барилгын суурийн хэмжээг сонгох, барилгын суурийн өндрийг авто замын тэнхлэгийн, улаан шугамын өндрөөс ямагт өндөр байхаар төлөвлөх нь зүйтэй юм.

Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан авто зам, барилгуудын өндрийн холболтыг хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөний зай хэмжээний зургийн дагуу нивелирийн II ба III ангийн хэмжилтээр өндрийн холболт хийгдсэн улсын сүлжээний цэг /1942 оны Пулков/, UTM /WGS-84/ системд хийгдсэн цэгүүдийг ашиглан Монгол Улсын засгийн газрын 2009 оны 01 дүгээр сарын 28-ны 25 дугаар тогтоолоор баталсан Балтийн тэнгисийн өндрийн системд хэмжилт хийх шаардлагатай. (Өндөржилтийн зургаас үзнэ үү).

Ерөнхий төлөвлөгөөний дагуу авто замын тэнхлэгт өндөр дамжуулах

хэмжилт хийхдээ “Барилгын геодезийн ажил” БНБД 11-08-06-ын 3.16.5-д заагдсан/инженерийн шугам сүлжээний тэнхлэгийн дагуу 0,5 км тутамд өндрийн репер байгуулахыг онцгой анхаарах шаардлагатай.

Өндөржилтийн зургийг тухайн хотын нутаг дэвсгэрт хийгдсэн байрзүйн тоон зураг ашигласан учир газар дээр хэмжилт хийхэд тэнхлэгийн огтлолцол дээр гадаргуугийн өндөртэй тохироогүй тохиолдолд хэмжилтээр гарсан бодит өндөрт нийцүүлэн төслийн өндрийг өөрчлөх боломжтой юм.

Улаан шугам

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөөний байр зүйн тоон зураглалыг 2014 оны 5-р сард “Чандмань сурвэй” ХХК М1:2000 масштабтай, 1,0 метрийн үеийн өндөртэй солбицлын UTM /WGS-84/ системд, өндрийг Балтын тэнгисийн тогтолцоонд хийж гүйцэтгэсэн байна.

Ерөнхий төлөвлөгөөнд шинээр төлөвлөж байгаа авто замын тэнхлэгийн улаан шугамыг дээр дурьсан байр зүйн тоон зураглалыг үндэслэн тооцоолж бодолт хийлээ. Үүнд:

Авто замын тэнхлэгийн улаан шугамыг зурагт төлөвлөгдөж байгаа авто замуудын тэнхлэгийн огтлолцсон цэгүүд, авто замын муруйлт дээр координатыг олж тэдгээрийн хоорондын зай, зүглэлийн өнцгийг тодорхойлсон.

Мөн авто замуудын тойруу 5хэсэгт эргэлтийн элементүүд болох эргэлтийн өнцөг (α), радиус (R), тангенс (T), домер (D), биссектрис (B), кривой (K)-уудыг бодож тооцоолсон болно. (Авто замын улаан шугамын зургаас үзнэ үү)

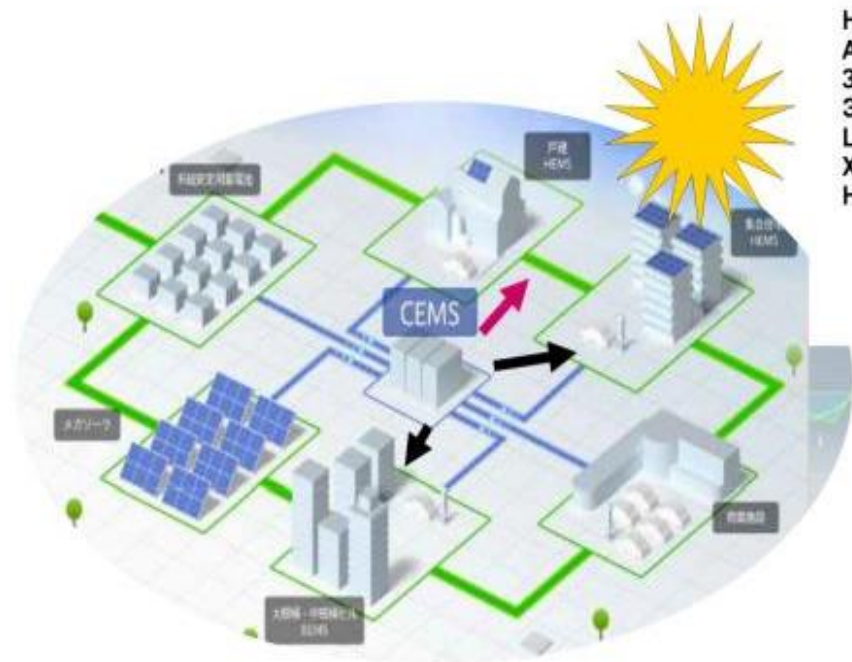
Гол замын зорчих хэсгийн уулзварын эргэлтийн радусын доод хэмжээг “Хот тосгоны төлөвлөлт баригажилтын норм ба дүрэм” БНБД 30-01-40-ийн 6 дугаар бүлгийн 6.22 заалтад зааснаар I-II зэргийн гудамж, замд 15 м, хороолол доторхи замд 8 м байхаар тооцооллоо.

Ерөнхий төлөвлөгөөний зураг дээр үзүүлсэний дагуу замуудын хөндлөн огтлолоор хорооллын улаан шугамын газар дээр нь байгуулна.

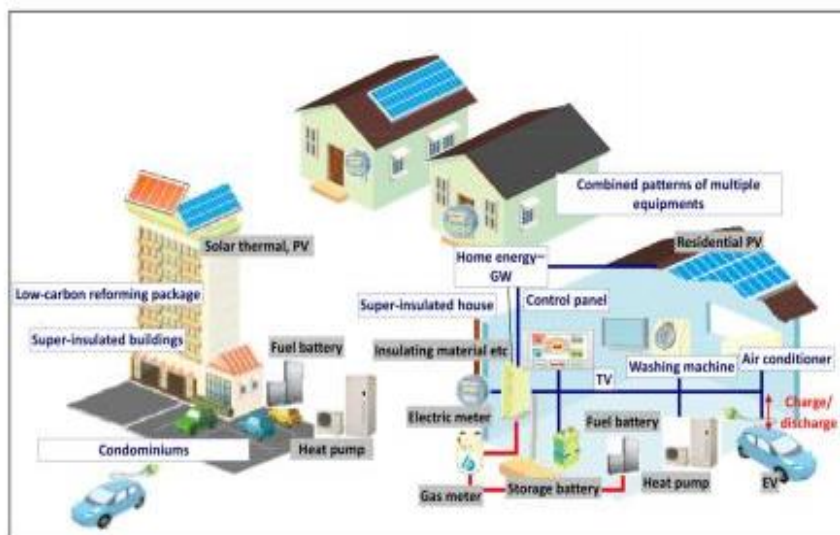
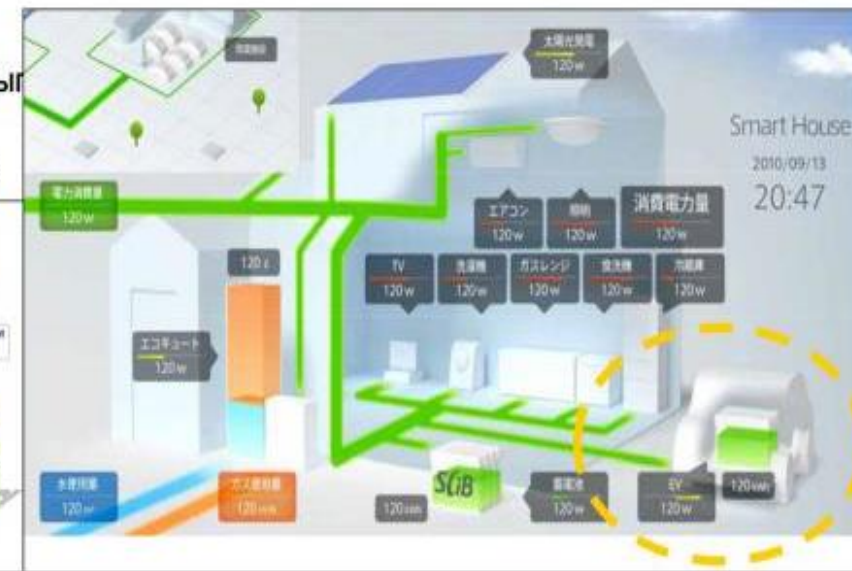
Авто замын тэнхлэгийн улаан шугамыг газар дээр нь байгуулахдаа өгөгдсөн координат, зүглэлийн өнцөг, холын зайгаар 1942 оны собицолын систем /WGS-84/ системд тодорхойлсон геодезийн зураглалын хатуу цэгүүдийн солбицолыг Засгийн газрын 2009 оны 01 дүгээр сарын 28-ны 25 дугаар тогтоолоор баталсан /WGS-84/-солбицлын тогтолцоо, хөндлөн меркаторын /UTM/ тусгагт хийж гүйцэтгэх шаардлагатай.

Батлагдсан зай хэмжээний зугийн дагуу барилга, байгууламжийг төлөвлөх, барьж байгуулахдаа геодезийн зураглалын сүлжээний үндэслэлийн цэгүүдийг устахаас хамгаалах шаардлагатай, Учир нь эдгээр цэгүүд устсан үед дээрх байр зүйн зураг болон кадастрын зураг хийх, барилга байгууламжийг барьж байгуулах үед /тэнхлэг газарт шилжүүлэх хэмжилт хийх/ геодезийн хэмжилт, зураглалын ажлын өртөг өсөх, мөн хэмжилт зураглалын ажлын нарийвчлал стандартын шаардлагад нийцэхгүй болох хүндрэлүүд гарах юм.

Схем зураг 22.Эхний ээжлийн барилгажилтын ухаалаг дэд бүтэц

НАР САЛХИНЫ НӨХӨН СЭРГЭЭДЭХ ЭРЧИМ ХҮЧИЙГ АШИГЛАН АМИНЫ ОРОН СУУЦ, ОРОН СУУЦ, ЗОЧИД БУУДАЛ, БИЗНЕСИЙН ТӨВ, ОФФИСЫН БАРИЛГУУДЫГ ЭРЧИМ ХҮЧЭЭР АХУЙН ХЭРЭГЦЭЭГ ХАНГАХ. МӨН ЦАХИЛГААН ЭХ ҮҮСВЭРТЭЙ НИЙТИЙН ТЭЭВРИЙН ХЭРЭГСЭЛҮҮД НЬ УХААЛАГ ХОТЫН ҮНДСЭН ҮЗҮҮЛЭЛТИЙН НЭГ БОЛ НЬ.

10. ХОТЫН БАЙГАЛЬ ОРЧИН БА НИЙТИЙН ЭЗЭМШЛИЙН ТАЛБАЙНТӨЛӨВЛӨЛТ

10.1. Экологийн эмзэг газрууд

Ханбогд хотын орчин нь экологийн хувьд эмзэг, байгалийн аясаар нөхөн сэргээгдэх чадавхиар хаязгаарлагдмал учир байгаль орчноо эхнээс нь зүй зохистой хамгаалж, хүн амын эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах нөхцлийг хангах замаар хөгжүүлэх асуудал тулгарч байна

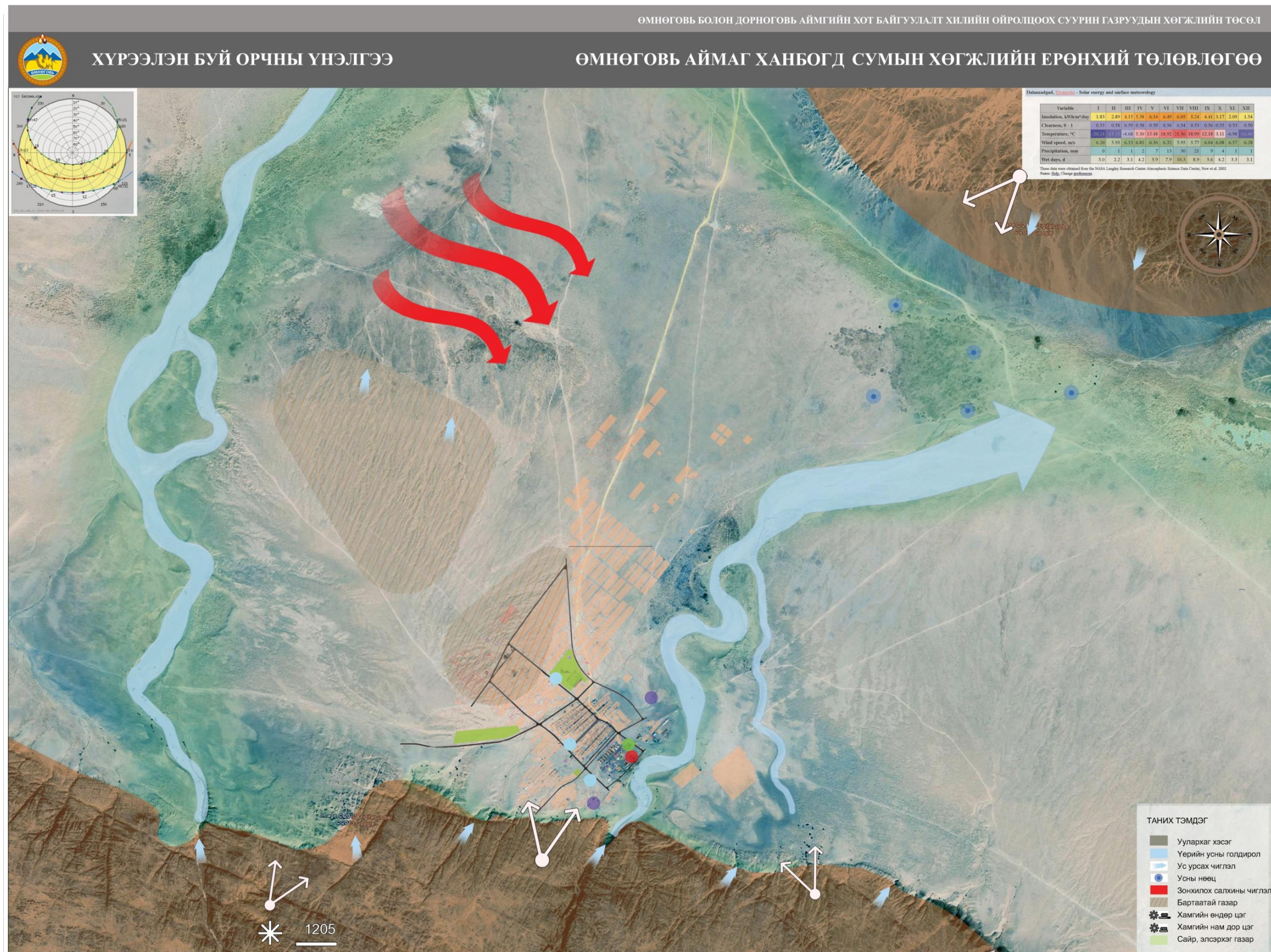
Хотод экологийн хувьд 2 эмзэг эх үүсвэрүүд бий. Ханбогд уул өмнө хэсэгт байдаг бөгөөд хэд хэдэн гадаргуун усны эх үүсвэртэй. Схем зураг19-өөс үзнэ үү.

Ханбогд уул нь одоо байгаа суурингаас өмнө зүгт байдаг хэсэг толгойнуудаас бүрддэг бөгөөд гантиг хад чулуун тогтоцтой (Зураг 6.2). Ууланд хуурай нөхцөлд тэсвэртэй өвс, ургамал ургадаг бөгөөд энэ нь малын шим тэжээл болж, шувуу, сүүн тэжээлтэн орогнох, хөрсийг эвдрэлээс хамгаалах нөхцлийн бүрдүүлдэг. Огцом налуу, чулуурхаг гадаргуу бүхий газар нутаг нь байгалиасаа сумын өмнө зүгийн хил хязгаар болж сумын төвийг алсаас харах тохиромжтой цэг болж өгдөг. Олон төрлийн ландшафт нь хүмүүс амарч зугаацах аятай газар болдог.

Зураг 2. Ханбогд уул, чулуун гадаргуу бүхий газар нутаг нь байгалиасаа сумын өмнө зүгийн хил хязгаар болж өгдөг.

Схем зураг 23. Байгаль орчны одоогийн нөхцөл байдал ба дүн шинжилгээ

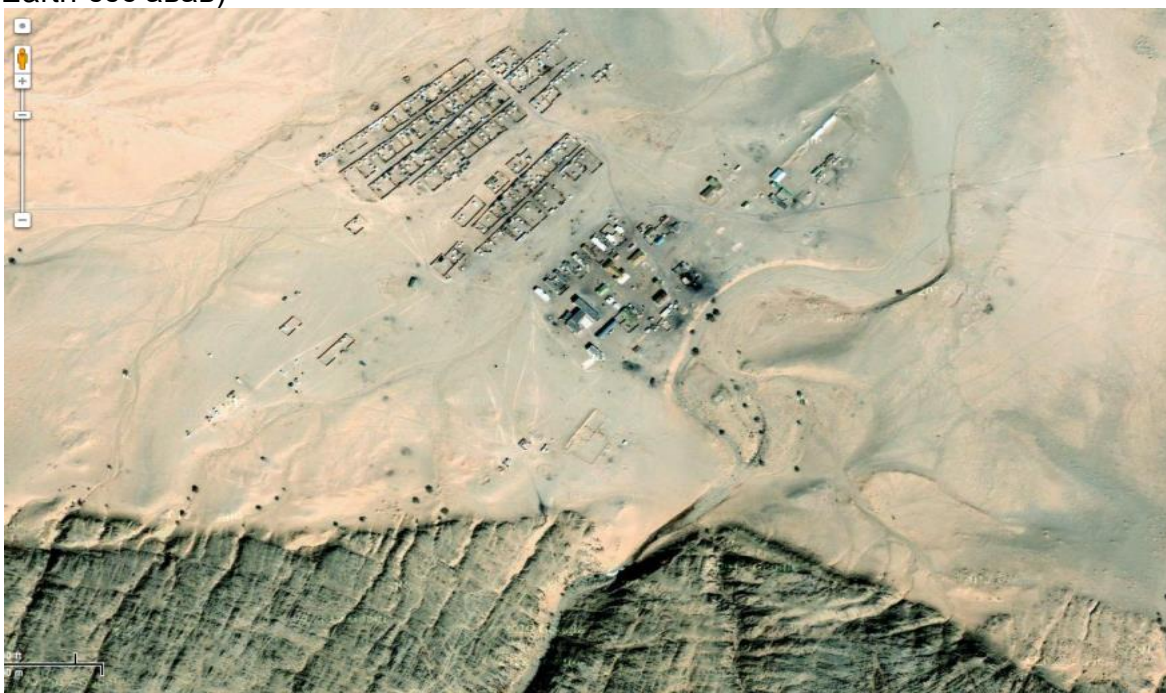

Зураг 3. Олон төрийн ландшафт нь хүүхдүүд амарч зугаацах ая тухтай газар болдог

Чийг, устай хэд хэдэн эх үүсвэр сумын төвд байдаг. Уулнаас урсгал хээзүүн зүгт авч сумын төвөөр урсдаг. Өөр нэг урсгал ус баруун урагш байна. Энэ эх үүсвэрээс мал, тухайн орчимд амьдардаг хүмүүс хаяа л ус хэрэглэх бөгөөд бороо хур ихтэй үед ус зайлуулж, хуурай нөхцөлд тэсвэртэй ургамал үр үндсээ ургуулахад маш хэрэгтэй юм. Энд байдаг нимгэн усан сангуудыг дүүргэхэд бас нэмэртэй байдаг.

Зураг 4. Сумын төвийн зүүн хэсэгт байдаг усны ундрага (Зургийг Google Earth-ээс авав)

Зураг 5. Ус хомс, зарим нэг газарт чийг бараадаж нэг хоёр том мод ургана. Эдгээр нь хоосон талд байгаа л хэдэн мод бөгөөд чухал био төрөл зүйл юм.

10.2. Төв суурингийн байгаль орчныг сайжруулах

Байгаль орчны хамгаалал

Газрын менежментийн хүрээнд: Сумын төв тэлж томрохын хэрээр усны эх үүсвэрийн хэрэгцээ нэмэгдэн уулруу тэлэх төлөвтэй. Уул, усны ундрага нь энэ сууринд байгаль орчин, нийгмийн маш их ач тустай учир тэлэлтийг тийшээ төлөвлөхгүй байх нь чухал. Дээрээс нь эдгээр газарт барилга байгууламж барих нь өндөр өртөгтэй бөгөөд хүмүүсийн аж байдал, бий болгосон үл хөдлөх хөрөнгөд эрсдэл учруулж болзошгүй. Иймд энэ хэсгийг ашиглахгүй байх талаас ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгах нь зүйтэй. Энд зөвхөн уламжлалт зан үйл, ажиллагаа тухайлбал мал бэлчээх, зарим тохиолдолд усны ундрага орчимд явган явах зэрэг амарч зугаалахад ашиглах боломжтой. Уул, усны дундуур чухал дэд бүтэц болох замыг гаргахдаа эдгээр баялгийн байгаль орчныг гэмтээхгүйгээр маш болгоомжтой хандах хэрэгтэй¹.

¹Одоо хэрэгжиж буй төслөөр усны санг ууланд, өндөрлөг газарт байрлуулж байгаа бөгөөд өөрийн урсгал бүхий системээр сумын төвийн усыг хангана. Усан сан болон холбогдох дэд бүтцийг барихдаа тухайн газар нутгийн өвс ургамалд нөлөө үзүүлэхгүй, нутгийн иргэд энэ газрыг алсаас харж, амарч, алжаалал тайлдаг онцлогийг анхаарах хэрэгтэй.

Байгаль орчныг бохирдуулж болох эх үүсвэрт дараах хүчин зүйлүүд орж байна.

- Гэр хорооллоос гарч буй утаа тортог
- Тээврийн хэрэгслээс ялгарч буй утаа
- Хогийн цэг, хуурай хог хаягдал
- Олон салаа зам, хөрсний эвдрэл

Эдгээр бохирдлын эх үүсвэр нь цаашид орчныг бохирдуулаад зогсохгүй хүн амын эрүүл мэндэд сөрөг нөлөөг үзүүлж, байгаль орчин доройтох нөхцлийг бий болгож байна. Иймд ерөнхий төлөвлөгөө хэрэгжүүлэх явцад байгаль орчны хамгаалалтыг цогц байдлаар шийдэх нь зүйтэй.

Энэ ажлын хүрээнд хороолол орчмын агаар, хөрс, усыг хамгаалахын тулд ногоон байгууламжийг цогцолбор байдлаар нэмэгдүүлэх нь чухал ач холбогдолтой.

Төлөвлөлтийн хугацаанд дараах ажлыг нэн түрүүнд авч хэрэгжүүлсэнээр агаар, ус хөрсний бохирдол тодорхой хэмжээгээр багасах боломжтой гэж үзэж байна.

Агаарын бохирдол: Ханбогд сумын агаарын чанарт шороон шуурга их нөлөөлдөг. Барилга байгууламж барих, машин дураараа зам гаргаснаар талын бут сөөг, өвс ургамал устаж байгаа нь бас нэмэр болж байна. Элсэрхүү хөрсөнд шинэ ургамал ургах магадлал муутай. Одоо байгаа ургамалтай ногоон газрыг хамгаалахад хүч тавих хэрэгтэй. Цаашид барилга байгууламж барихдаа барилгын ажилтай холбоотой тоос шороо хамгийн бага гаргадаг технологийг хэрэглэх²хэрэгтэй.

Баригдах орон сууцны барилгад бага оврын зуух ашиглах, бусад дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлэх, шаардлагатай тохиолдолд нэгдсэн системтэй дулаанд холбох хэрэгтэй. Хорооллын дундуур гарч байгаа болон хорооллын доторх авто замын дагуу чимээ шуугиан шингээх зориулалтаар мод буцыг хэсэг бүлгээр тариалах нь бичил уур амьсгалыг үүсгэж агаарыг тодорхой хэмжээгээр цэвэршүүлэх боломжтой.

²Сайн туршлагаас дурьдахад:

- Том төслүүдийг үе шаттай хэрэгжүүлснээр барилгын ажлын талбайд ухсан шороо, барилгын материалыг удаан хугацаагаар байлгахгүй байх боломжтой
- Барилгын талбайг хүрээлээд салхинаас хамгаалах хашаа барих
- Ухаж гаргасан шороо, барилгын материалыг зориулалт бүхий бүрхүүлээр бүтээх
- Байгаа ногоон ургамал бүхий хэсгийг аль болох хөндөхгүйгээр барилгаа барих

Зураг 6. Машин дураараа зам гаргаж хөрсийг эвдэж байгаа нь агаарын чанарт нөлөөлж байна

10.3. Нийтийн эзэмшлийн газрыг хөгжүүлэх төлөвлөгөө

Ханбогд сумын нийтийн эзэмшлийн ил талбайг хөгжүүлэх төлөвлөгөө 2 үндсэн чиглэлээр байх бөгөөд доор танилцуулж байна:

- *Иргэд олноор хүрч болох нийтийн эзэмшлийн талбайн сүлжээг бий болгох.* Одоогоор сумын төвийн хаалганы ойролцоо байдаг цэнгэлдэхийн дагуу том парк байна. Үүнээс гадна Ханбогд ууланд хаяа хүмүүс очиж амардаг газар байна. Ханбогд хотын дундуур үргэлжлэх шинэ паркийг барина. Хороолол дунд мөн жижиг ногоон байгууламжуудыг барина (Нийтийн эзэмшлийн төлөвлөгөөг харах).

Зураг 7. Нийтийн эзэмшлийн талбайд иргэд явган хүрэх зайд байгуулах амралтын газар болон жижиг ногоон байгууламжуудыг төлөвлөсөн байна.

- *Хотын төв хэсэгт явган явах боломжийг нэмэгдүүлэх.* Одоогоор ихэнхи явган явагчид машины замаар эсвэл замгүй газраар сумын төвөөр явдаг бөгөөд зориулалтын зам байхгүй. Хотын төв хөгжиж явган хүмүүст зориулсан аюулгүй, тохилог явган хүний замын сүлжээ бий болно.
 - Төв замуудын хажуугаар үргэлжилсэн явган хүний зам тавих, замын уулзварт зогсох газрыг тодорхой тэмдэглэж, жолооч зогсохгүй зөрчил гаргавал торгууль хүлээдэг болно.
 - Шөнө явган хүний зам гэрэлтүүлэгтэй байх, үүнийг эрчим хүч хэмнэлттэй төхөөрөмжөөр шийдвэрлэх.

Зураг 8. Машин зам сумын төвд нэмэгдсэнээр явган зорчигчдын (түүнчлэн жижиг хүүхдүүд) аюулгүй байдал эрсдэлтэй болж байна.

10.4. Ландшафт

Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн явцад ногоон байгууламжийн төлөвлөлтийн дагуу моджуулах төлөвлөгөөг тусгайлан боловсруулж ус бага шаардагдах, хуурай цаг уурт зохицох нутгийн ургамал ургаж болох газрыг тогтоох хэрэгтэй. ОТ төрөл бүрийн ургамлыг хуурай цаг уурын нөхцөлд тохирохыг шалгах зорилгоор хүлэмж байгуулсан байна. Хотын захиргаа ОТ-той ногоон бүс байгуулах төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд хамтран ажиллаж хөрсний эвдрэлийг багасгах, хотын төвд харагдахуйц ая тухтай орчныг байгуулах зэрэг ашгийг үр дүнд хүртэх юм. Цаашилбал хотын төвд машиныг

тодорхой замаар явуулан хязгаарласнаар одоо байгаа газраа эвдрэхээс хамгаалах юм¹.

Зураг 9. ОТ цөл нутагт цэцэглэн ургах ургамлыг тогтоох зориулалт бүхий хүлэмжийг байгуулсан байна.

10.5 Ногоон байгууламжийн төлөвлөлт

Говийн бүсийн төв суурин газрууд нь говийн элсэн хөрсөнд ойн төгөл, жимсний цэцэрлэг байгуулж, сумын төвд бага цөөн тооны мод бут сөөг тариалж байгаа нь цэцэрлэгжүүлэлтийн эхний алхам болж байна.

Өмнөговь аймгийн хэмжээнд мод тарихад урамшуулал олгодог тогтолцоо бий болсон нь ногоон байгууламж хөгжих том алхам юм. Энэ чиглэлээр сургуулийн сурагчид, залуучуудын хөдөлгөөн өрнүүлбэл говийн нөхцөлд ургадаг олон төрлийн ургамалтай тул аймгийнхаа төв шиг цэцэрлэгт хүрээлэн, хайлааст гудамжтай болох ирээдүй ойрхон байна.

Хот суурин газрын ногоон байгууламж, цэцэрлэгжүүлэлт оршин суугчдын орчны эрүүл ахуй нөхцлийг сайжруулж уур амьсгалыг зөөлрүүлж, тухайн орон зайд бичил уур амьсгалын орчин бий болгож, байгалийн элдэв хортой нөлөөллөөс хамгаалж барилгажих нутаг дэвсгэрийн хот төлөвлөлтийн орон зайн зохиомжийг бүрдүүлж байдаг онцлогтой.

¹Зам тавихад ухаж гаргасан шороог дахин ашиглах зэрэг өртөг бага стратегийг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.

Ханбогд хотын төвийн ногоон байгууламжийг гүйцэтгэх үүрэг зориулалтаар нь дараах ангилалтай байхаар төлөвлөв.

- Нийтийн эзэмшлийн ногоон байгууламж
- Хязгаарлагдмал зориулалттай ногоон байгууламж
- Хамгаалалтын зориулалттай ногоон байгууламж

Нийтийн эзэмшлийн ногоон байгууламжид төв талбай, амралт зугаалгын бүс, зан үйл аялал жуулчлалын цогцолборын бүс, төв парк, орон сууц ба гэр хороололд байгаа жижиг цэцэрлэгжүүлэлт орно.

Хязгаарлагдмал зориулалттай ногоон байгууламжид сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, асрамж сувилалын хэсгийн мод, зүлэг бусад суулгамал хамрагдана.

Хамгаалалтын зориулалттай ногоон байгууламжид сургууль, цэцэрлэг эмнэлэг асрамж сувилалын хэсгийн мод, зүлэг бусад суулгамал хамрагдана. Хамгаалалтын зориулалттай ногоон байгууламжид гол буюу үндсэн замын дагуу байрлах мод, бут сөөг, зүлэг, худгийн хамгаалалтын бүс, ус зайлуулах шуудууны дагуух цэцэрлэгжүүлэлтүүдийг хамрууллаа.

Нийтийн эзэмшлийн ба хязгаарлагдмал зориулалттай ногоон байгууламжийн бүсэд шар хуайс, улиас, жигд, отшлой, чацаргана, хайлаас гэх мэт шилмүүст ба навчит мод төрөл бүрийн гоёл чимэглэлийн цэцэрлэг, зүлэгжүүлэлтийг норм дүрмийн дагуу тариалах шаардлагатай.

Хамгаалалтын ногоон бүсэд говийн нөхцөлд тохиромжтой ургадаг хайлаасыг үрээр буюу суулгацаар, мөн улиас, шар хуайс, жигд, чацаргана, тошлой зэргээс гадна орон нутгийн нөхцөлд ургах бутлаг ургамал байж болно.

Нийтийн хэрэгцээний ногоон байгууламж	Ногоон байгууламжтай талбай, м ² /хүн		
	Их хот, том хот	Дунд хот	Бага хот
Хотын чанартай цэцэрлэгт хүрээлэн	3	3	5
Хорооллын чанартай цэцэрлэгт хүрээлэн	2	2	-
Хороолол дүүргийн суурьшлын бүсийн цэцэрлэгт хүрээлэн	3	2	-
Бичил хорооллын ба хороолол дундын цэцэрлэгт хүрээлэн	3	2	2
Цэцэрлэгт талбай ба цэцэрлэгт гудамж	4	3	3
Нийт	15	12	10

Тайлбар:

1. Их хот, том хотын нутаг дэвсгэрийн хүрээний ойн паркийг хотын цэцэрлэгт хүрээлэнгийн бүтцэд хамруулан тооцож болно. Гэхдээ энэхүү хүснэгтэд заасан хэмжээг 5 м²-ээс ихгүйгээр нэмэгдүүлнэ.
2. Байгаль цаг уурын I, IV бүсэд барих хот суурины цэцэрлэгжүүлэх эдэлбэр газрын талбайг ой, ойт хээрийн бүсэд 2 м²-аас, говь цөл, хагас цөл, цөлийн бүсэд 20-30%-иас ихгүйгээр бууруулах, харин хээр, ойт хээрийн нутаг дэвсгэрт 10-20%-иар нэмэгдүүлэн төлөвлөхийг зөвшөөрнө.
3. Ойгоор хүрээлэгдсэн буюу том гол, усны сав газрын орчимд байрлах дунд, бага хот, тосгон, суурингийн цэцэрлэгжүүлэх талбайг 20%-иас хэтрүүлэхгүйгээр багасгаж төлөвлөхийг зөвшөөрнө.

Ханбогд хот нь цаг уурын бүсчлэлээр говь цөлийн бүсэд багтах тул тусгай төлөвлөгөөгөөр, байнга бордон, тордож, БНБД 30-01-04-ийн зөвлөмжийн 12 дугаар хавсралтад заасны дагуу хот тосгоны цэцэрлэгжүүлэлтийн зураг төсөл зохиох шаардлагатай.

Нэг хүнд ноогдох нийтийн эзэмшлийн ногоон байгууламж эхний ээлжинд 6 м², төлөвлөлтийн хугацаанд 9 м²-д хүргэхээр тооцлоо.

Газрын гадарга, байгалийн сонин тогтоц, газрын өндөр, ан цаваас буух үерийн усыг зайлуулах тогтолцоог ашиглаж үүсэх усан толь, хиймэл нууруудыг бий болгож амралт зугаалгын бүс төлөвлөж, ногоон байгууламжийн үндсэн тэнхлэгүүдийг тусгалаа. Сумын төвийн цэцэрлэгжүүлэлт, ногоон байгууламжийн ерөнхий схем зурагт спортын цогцолбор, амралт зугаалга, аялал жуулчлалын хэсэг, төв парк, хамгаалалтын бүс, мод үржүүлгийн газар гэсэн үндсэн төвтэй, авто ба явган замуудыг дагасан өргөн зурвас хэсэгт мод, бут, сөөг тариалж ногоон байгууламжийн үндсэн болон туслах тэнхлэгтэй байхаар боловсруулав.

Үндсэн тэнхлэгт гол авто замуудыг дагасан ногоон байгууламж, амралт зугаалгын бүс аялал жуулчлалын хэсэг, төв парк холбосон явган хөдөлгөөний дагуух ногоон байгууламж хамрагдана. Бусад ногоон байгууламжууд нь туслах тэнхлэгт орно.

Схем зураг 24. Ногоон байгууламжийн төлөвлөлт

11. АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛ

Аялал жуулчлалын бүсчилсэн хөгжлийн хэтийн төлөв

Монголын аялал жуулчлалыг бүс нутгаар хөгжүүлэхийн тулд юуны өмнө бүс нутгийг тодорхойлогч хамгийн гол элемент болох аялал жуулчлал, амралт сувиллын нөөцийн байгалийн, түүх соёлын, нөхөн сэргээлтийн, нүүдлийн ахуй соёлын, амралт сувиллын, рашаан усны байгалийн компонент гэх зэргээр ангилж нөөц тус бүрийн байршлаар цуврал зураг хийж, давхцуулан тавих замаар аялал жуулчлалаар голомт нутгуудыг тогтооно.

Монголын бүс нутгийн аялал жуулчлал, *амралт сувиллын* нөөцийг үндсэн 2 бүлэг хэсэгт хуваан авч үнэлгээ өгч болно. Үүнд:

1. Байгалийн аялал жуулчлал, амралт сувиллын нөөц;
2. Түүх соёл угсаатны аялал жуулчлал, амралт сувиллын нөөц.

Монгол орон дэлхий дахинд алдаршсан, давтагдашгүй, харьцангуй ховор үзмэр бүхий байгаль, түүх соёлын өв сантай билээ. Тухайлбал: Байгалийн аялал жуулчлалын нөөцийн хамгийн гол онцлог нь байгалийн ховор үзмэртэй, байгалийн бүс бүслүүрийн шилжилтийн заагт орших өвөрмөц тогтоц, хам бүрдлүүдтэйд оршино. Байгалийн аялал жуулчлалын нөөцийн өвөрмөц шинж чанарыг нь Сибирийн ой тайгаас Азийн их говь цөл хүртэлх өргөн уудам газар нутгийн үзэсгэлэнтэй онгон газар нутаг бүхэлдээ харуулна. Гадаадын жуулчид монгол оронд ирэхдээ Монголын говь Цэнгэг уст нуур, эртний амьтдын олдвор бүхий газар, ховор хөхтөн шувуу, загас, өвөрмөц тогтоцтой геологийн биет зэргийг үзэж сонирхох танин мэдэх боломжтой.

Түүх соёлын аялал жуулчлалын нөөцийн хувьд Дэлхийн хүн төрөлхтөнд алдар нэр нь түгсэн төв Азийн өндөрлөгт хүчирхэгжин мандаж байсан нүүдлийн соёл иргэншилтэй монгол угсаатны голомт нутаг болохыг тодотгон харуулдаг онцлогтой. Эзэн Богд Чингис хааны түүхэн улбаа, хойч үедээ үлдээсэн их соёл, уламжлал дэлхийд давтагдашгүй морьт дайчдын эр зоригт байлдан дагуулал, өнөөг хүртэл хэв шинжээ хадгалан авч үлдсэн нүүдлийн соёл иргэншил, дэлхийд ховор үзмэр бүхий бурханы шашны монгол ёс уламжлал зэрэг монголын түүх соёлын үнэт өвүүдийг монголын ард түмэн түүхэн цаг үедээ цогцлоон бий болгосон.

Эдгээр өвөрмөц түүх соёлын дурсгал нь аялал жуулчлалын бүс нутгуудыг бүрдүүлж улмаар ойр орчныхоо зах зээлийн хэсгүүдийг өөртөө татах боломжийг бүрдүүлдэг. Бүс нутгийн аялал жуулчлалын нөөцийн орон зайн үнэлгээ, Монгол орны аялал жуулчлалын нөөцийн урьд хийгдэж байсан судалгаанд орон зайн хувьд үнэлгээ өгсөн нь тодорхой тусгагдаагүй байдаг, өөрөөр хэлбэл нөөцийн орон зайн хамаарлаас аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа, түүнд татагдах жуулчны урсгал шалтгаалдаг.

Аялал жуулчлалын нөөцийг орон зайн хамаарлаар нь үндсэн 5 төрөл хэлбэрт буюу газар зүйн бүсэд хуваадаг. Үүнд:

- Дагнасан нөөц;
- Зам дагуух нөөц;
- Баазад түшиглэсэн нөөц;
- Тойрон аялах нөөц;
- Бүс нутгийн нөөц.

Бүс нутгийн жуулчны гол үзмэрүүд түүний аялал жуулчлалын нөөц байгалийн, түүхийн, нөхөн сэргээлтийн, нүүдлийн ахуй соёлын, амралт сувиллын нөөцийн жуулчдын зах зээлд татагдах байдлыг харгалзан хувь хэмжээг нь тогтооно. Энэ нь бүс нутгийн имиджийг бүрдүүлэх нөөцийг товойлгон гаргах зорилготой юм. Үүний үндсэн дээр судалж байгаа аялал жуулчлалын бүсүүдийн жуулчлалын нөөцийг байгалийн болон түүх соёлын гэж ерөнхий бүлгээр тоо хувийг гаргаж болно.

Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумыг Аялал жуулчлалын бүс нутаг болгож хөгжүүлэх бүрэн боломжтой бөгөөд энэ тухай одоогийн байдлын судалгаа буюу 1-р ботид дэлгэрэнгүй тусгасан байгаа.

Мөн аялал жуулчлалыг хөгжүүлснээр орон нутгийн удирдлага, иргэдийн байгаль хамгаалах үйл ажиллагаанд уриалж, энэ салбарт хөрөнгө оруулах боломжтой болно гэж үзэж байна.

Ерөнхий төлөвлөгөөний танилцуулгын явцад орн нутгийн удирдлага болон иргэдийн зүгээс түүх соёлын өв, байгалийн үзэсгэлэнт тогтоцыг хамгаалсан төлөвлөлт хийх санал өгч байсны дагуу түүх соёлын өв, байгалийн дурсгалт газрыг хэвээр үлдээн, ногоон байгууламж байгуулах, дурсгалын цэцэрлэг, аялал жуулчлалын цогцолбор байгуулах төлөвлөлт хийх зэргээр хадгалан үлдэж, хөгжүүлэхийг зорьсон.

Өмнөх 2008 оны ерөнхий төлөвлөгөө болон манай энэ ерөнхий төлөвлөгөөнд хийсэн хөндлөнгийн экспертийн зөвлөмжид аялал жуулчлалыг түлхүү хөгжүүлэхийг тусгасны дагуу аялал жуулчлалын төлөвлөлтийг хийлээ.

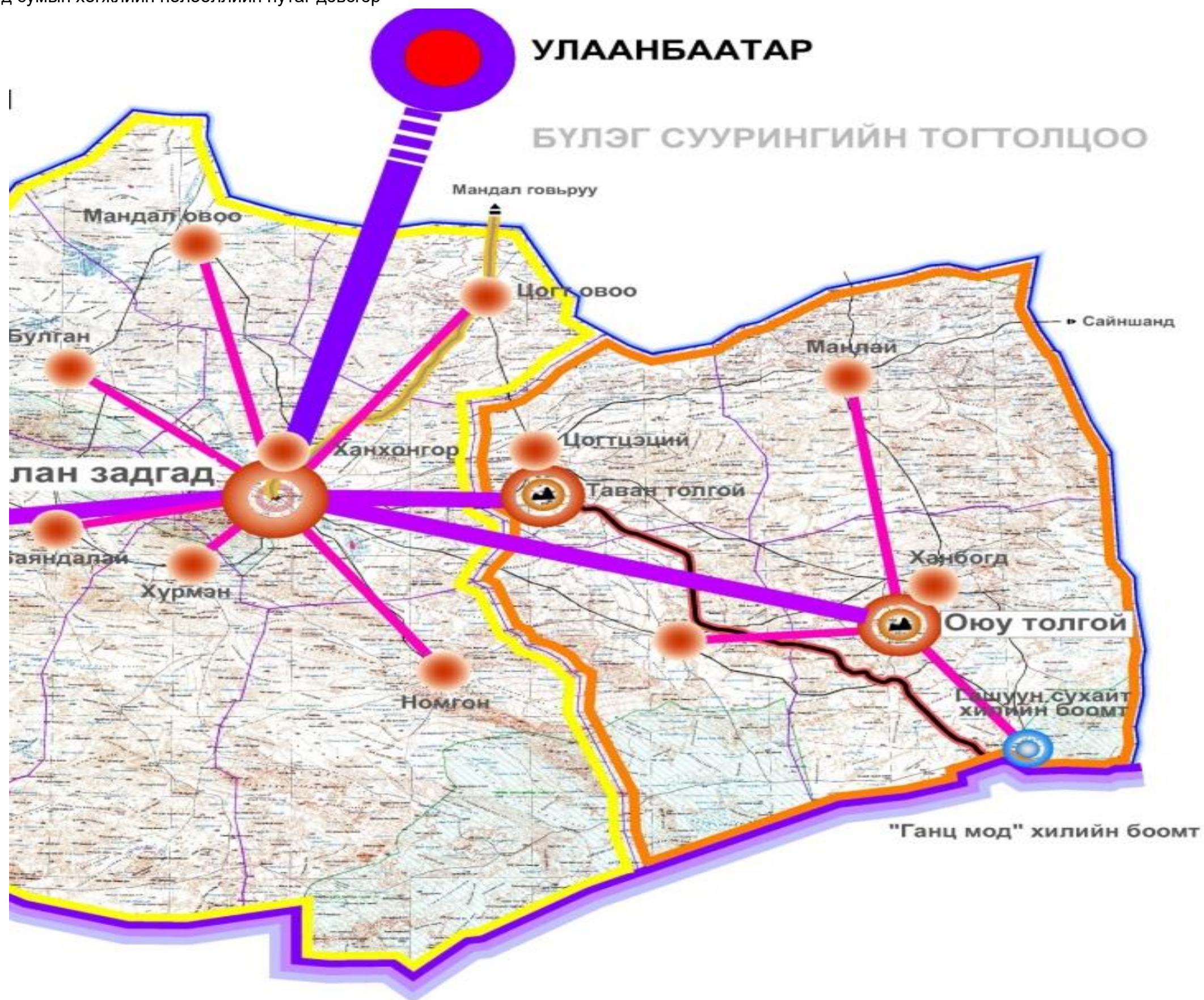
Өмнөговь аймгийн Ханбогд сум 739.9 тн алт, 20.8 сая тн зэсийн нөөцтэй Оюутолгойн орд, зэс молебдины нөөцтэй Шүтээн, зэс алтны нөөцтэй, Манахт, Хөх хад зэрэг ашигт малтмалын орд газрууд оршиж байна.

- Аялал жуулчлалын бүс нутаг болж хөгжих бүрэн боломжтой;
- Худалдаа-эдийн засгийн харилцааны гол гарц болох Гашуун сухайтын хилийн боомт, гаалийн шалган нэвтрүүлэх цогцолбор байрладаг;
- Нар,салхины сэргээгдэх эрчим хүчнийг ашиглах боломжтой;
- Газар хөдлөлийн балл багатай учир шинээр баригдах барилга байгууламжийн өртөг хямдрах талтай;
- Нутгийн өндөр ашиг шимт хонь, тэмээний цөм торгон сүрэгтэй;
- Мэдээллийн орчин үеийн технологи нэвтрүүлэх боломжтой болж, мэдээллийн шуурхай байдал нэмэгдэх талтай;
- Гадаад харилцааны таатай нөхцөл бүрдсэн.

Аймгийн хөгжлийн хөтөлбөрт тусгагдсан хөгжлийн чиг хандлага

- Байгаль орчинд ээлтэй уул уурхай, аялал жуулчлалын салбарыг тэргүүлэн хөгжүүлэх;
- Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарыг эрчимжүүлэн хөгжүүлэх;
- Гадаад дотоодын нэгдсэн сүлжээнд холбогдох замаар дэд бүтцийг хөгжүүлэх;
- Зах зээлийн эрэлт хэрэгцээ, бүс нутгийн нөөц боломжид түшиглэсэн өмчийн олон хэлбэрт жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх;
- Экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах, байгалийг нөхөн сэргээх, хамгаалахад нутгийн иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэн "Ногоон хэрэм" хөтөлбөрийг хэрэгжүүлнэ.
- Нийгмийн салбарын хөгжлийн оновчтой бүтцийг бий болгох замаар иргэдийн хөгжлийг хангах.

Схем зураг 25. Ханбогд сумын хөгжлийн нөлөөллийн нутаг дэвсгэр

Стратегийн зорилтын хүрээнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээнүүд:

- Оюутолгойн, Манлай сумын Шүтээний зэс молибденийг ашиглах;
- Түүх соёлын болон байгалийн үзэсгэлэнт газрыг түшиглэсэн аялал жуулчлалын бааз байгуулах;
- Уул уурхайн томоохон салбар болон бүсийн тулгуур төвийг түшиглэхийн дээр "Хэрлэн гол" төслийн хэрэгжилт, түүний маршрутын дагуу эрчимжсэн аж ахуйн загвар бий болгож хөгжүүлнэ.
- Шинээр худаг гаргах, засварлах замаар бэлчээрийн усан хангамжийг 85.0 хувьд хүргэнэ.
- Нутгийн монгол хонийг үзэмчин үүлдрийн хониор сайжруулан "Махны хэвшлийн хонь" хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэн үр ашигтай хөгжүүлнэ.
- Нутгийн шилмэл Галбын Говийн Улаан омгийн тэмээг "үүлдэр"-ээр баталгаажуулан, түүний үнэлэмжийг дээшлүүлэн сайжруулагчаар ашиглана
- Хагас суурин аж ахуй болон газар тариалангийн салбарт орчин үеийн техник технологи нэвтрүүлэх ажлыг урт хугацааны бага хүүтэй зээл (лизинг)-ийн хүрээнд зохион байгуулж, дэвшилтэт арга барилыг эзэмшүүлнэ.
- Тавантолгойгоос цахилгаан эрчим хүчинд холбогдох эрэл хайгуулын ажлыг гүйцэтгэх. Эрчим хүчний одоогийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх;
- "Буман нарны гэр" үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд малчин өрхийг сэргээгдэх эрчим хүчээр хангах;
- Гашуунсухайт-Оюутолгой-Тавантолгой чиглэлийн авто замыг сайжруулах, асфальтлах;
- Аялал жуулчлалын баазууд, хөдөөгийн иргэдийг үүрэн телефонд холбогдох боломжийг бүрдүүлнэ.
- Холбооны техник технологийг шинэчилж, интернэтийг үйлчилгээг нэвтрүүлнэ.
- Тэмээний ноос угаах, боловсруулах, ноос ноолууран бүтээгдэхүүний сүлжмэлийн үйлдвэр байгуулна.
- Ингэний сүүний үйлдвэр байгуулна.
- Нийтийн ахуй үйлчилгээний төв байгуулна.
- Цаг уурын станцыг агаарын бохирдлын түвшинг хэмжих багаж, тоног төхөөрөмжөөр хангах;
- Загийг түлшинд хэрэглэх явдлыг таслан зогсоох зорилгоор төв суурин газрын айл өрхийн 30.0 хүртлэх хувийг бүрэн шаталтай зуух, шахмал түлшээр хангана.
- Цөлжилтийн аюулыг бууруулах үүднээс мод тарих, ойжуулах ажилд бүх нийтийг хамруулж, иргэдийн тарьж ургуулсан модыг 2007 оноос худалдаж авах ба бүс нутгийн хэмжээнд жилд 20-аас доошгүй га-д ойжуулалтын ажлыг хийнэ.
- Говийн нөхцөлд ургадаг хайлс, жигд, сухай зэрэг мод сөөгийг тарьж ургуулдаг мод үржүүлгийн газар байгуулна.
- Иргэдийн экологийн боловсрол дээшлүүлэх, байгаль орчны сургалт сурталчилгааны төв 1-ээс доошгүй байгуулна.
- Иргэдийн үүсэл санаачлагаар байгуулагдсан байгаль хамгаалах нөхөрлөл, клуб, бүлэг, хамт олны үйл ажиллагааг дэмжин, байгаль хамгаалах үйлсэд иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлнэ.
- Нийгмийн халамж үйлчилгээний төвийг байгуулна.

Ханбогд сумын нутаг дэвсгэрт аялал жуулчлалыг хөгжүүлэхийн тулд аялал жуулчлалын цргцолбор байгуулж болох бөгөөд энэ талаар “SWOT” ШИНЖИЛГЭЭ, “PEST” ШИНЖИЛГЭЭ хийж үзлээ.

Хүснэгт 39. “SWOT шинжилгээ

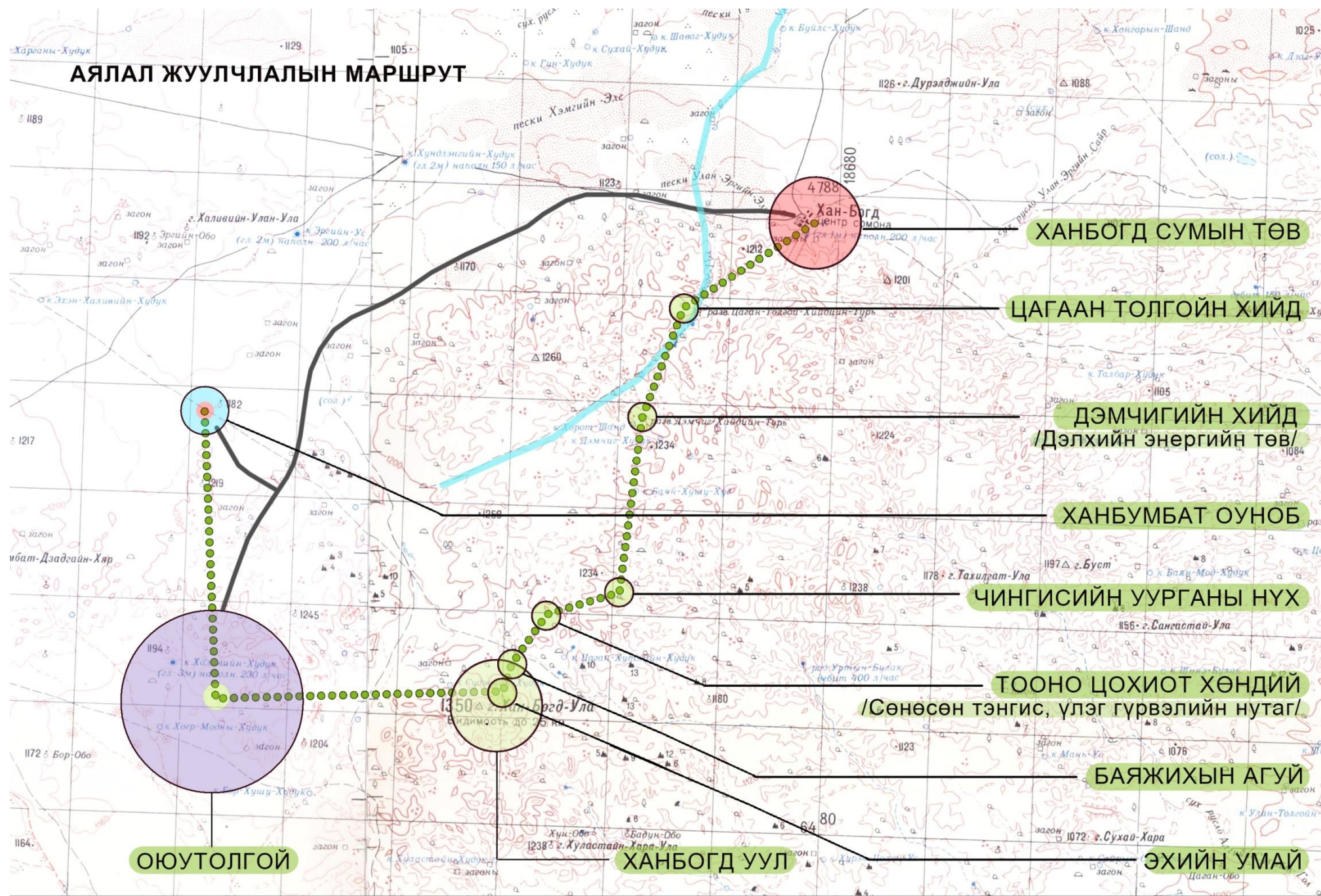
Дотоод орчин	Гадаад орчин
<p>Давуу тал</p> <ul style="list-style-type: none"> - Малын тоо толгой чанар сүүлийн жилүүдэд сайжирсан - Сумын төвүүдийг эрчим хүчний системд холбох нөхцөл бүрдсэн - Хүн амын амьжиргааны түвшин харьцангуй сайн - Бүс нутгийн удирдлага, албан газар байгууллагын дарга, удирдлага, нутгийн иргэд сумаа хөгжүүлэх чин эрмэлзлэлтэй баг болж чадаж байгаа - Байгалийн үзэсгэлэнт газруудыг түшиглэн аялал жуулчлал хөгжүүлэх боломжтой 	<p>Боломж</p> <ul style="list-style-type: none"> - Улсын төсвөөс орон нутгийн хөгжилд хуваарилах хөрөнгийн хэмжээ нэмэгдэж байгаа. - Хөдөө аж ахуйн хөгжлийг эрчимжүүлэх, бэлчээр усжуулах талаар төр, засгаас тодорхой хэмжээгээр анхаарч байгаа - Уул уурхайн болон аялал жуулчлалын салбарыг хөгжүүлэх эрх зүйн нөхцөл бүрдсэн - Малын гаралтай түүхий эдийг боловсруулах, орон нутгийн болон гадаад зах зээлд борлуулах тааламжтай нөхцөлтэй.
<p>Сул тал</p> <ul style="list-style-type: none"> - Өөрийн гэсэн эрхэм зорилгогүй, дээд байгууллагын шийдвэр харсан - Орон нутаг өөрийн бодитой өмчгүй, төсвөө өөрөө бүрдүүлэх, захиран зарцуулах эрх мэдэл хязгаарлагдмал - Ерөнхий төлөвлөгөөгүй - Боловсон хүчин дутагдалтай - Ажилгүйдэл нэмэгдэж, хүн амын дунд ядуурал гарч байгаа - Бизнесийн таатай орчин бүрдээгүй, зах зээл хомс - Төв суурин газраас алслагдсан, замын нөхцөл муу 	<p>Бэрхшээл</p> <ul style="list-style-type: none"> - Байгалийн гамшигт үзэгдэл ойр ойрхон болж мал сүрэг хорогдох магадлал өндөр - Байгалийн баялаг, түүх дурсгалын зүйлс хувийн сонирхолд ашиглагдаж үгүй болох аюул байж болзошгүй - Уул уурхайн салбарын эрчимтэй хөгжил нь байгаль орчинд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй - Гадаргын усны нөөц багасч, цөлжилт идэвхтэй явагдаж байгаа - Ямааны тоо толгой хэт өссөнөөс бэлчээрийн талхлагдал үүсч, даац хомсдож, байгалийн тэнцвэрт байдал алдагдах

Хүснэгт 40. PEST шинжилгээ

Улс төр, хуулийн хүчин зүйлс	Эдийн засгийн хүчин зүйлс
<ul style="list-style-type: none"> - Монгол улсын Эдийн засгийн бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал - Төвийн бүс нутгийг хөгжүүлэх төсөл - Монгол улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр - Онцгой дэглэм тогтоох - Түүхий эд экспортлох, импортлохыг гэнэт хориглох - Импортын татварын хэмжээ нэмэгдэх 	<ul style="list-style-type: none"> - Худалдаанаас бусад эдийн засгийн хөгжлийн салбарууд зогсонги байдалтай, гадад улсаас хараат байгаа - Хөдөө аж ахуйн хөгжлийг эрчимжүүлэх, бэлчээр усжуулах талаар төр, засгаас тодорхой хэмжээгээр анхаарч байгаа - Хүн амын орон сууц худалдан вах чадвар дээшилж байгаа - Валютын ханш буурах
Техникийн хүчин зүйлс	Нийгмийн хүчин зүйлс
<ul style="list-style-type: none"> - Гадаадын хөрөнгө оруулагчид шинэ техник технологи нэвтрүүлэх сонирхолтой байгаа - Төв суурин газраас алслагдсан, замын нөхцөл муу - Барилга байгууламж, тоног төхөөрөмж хугацаанаас хожимдож, ашиглалтанд орох 	<ul style="list-style-type: none"> - Сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг зэрэг нийгмийн дэд бүтцийн хангамжийг хөгжүүлэх боломж бага - Амьжиргааны түвшин буурах - Байгалийн гамшиг, үер зуд болох

Хэтдээ Ханбогд сумын нутагт аялал жуулчлалын цогцолбор байгуулах үүднээс сумын нийт нутаг дэвсгэрт “Хот суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар (УББ30-201-03)”-ын дагуу хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ хийхэд барилгажихад тохиромжтой газар нутагт багтаж байна.Иймд тухайн нутаг дэвсгэрийг барилгажуулж яваандаа аялал жуулчлалын цогцолбор байгуулахад төдийлөн хүндрэл гарахгүй болно.

Схем зураг 26. Ханбогд сумын аялал жуулчлалын маршрут

12. ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ТОМСГОСОН ТООЦОО

Хөрөнгө оруулалтын тооцохдоо одоо мөрдөгдөж байгаа норм, дүрэм ЗТБХБЯамны сайдын 2010 оны 336 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Барилгын нэгж талбайн төсөвт өртөг, төсвийн жишиг үнэлгээ”-г үндэс болгов.

Дээрх үнэлгээнд үндэслэн гаргасан тооцоогоор Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд нийт 1 291 779 221,47₮-ийн хөрөнгө шаардлагатай.

Хүснэгт 41. Ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний нийт хөрөнгө оруулалт

Д/д	Зардлууд	Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ /мян.төг/	Дүнд эзлэх хувь
1	Орон сууцны барилга байгууламж	795 337 649,00₮	61,38%
2	Олон нийтийн барилга байгууламж	363 685 142,94₮	28,07%
3	Үйлдвэрийн барилга байгууламж	126 978 430,00₮	9,80%
4	Инженерийн хангамж	17 797,36₮	0,00%
5	Авто зам	5 760 202,17₮	0,44%
6	Хуучин барилга нураах, нөхөн олговор	3 885 100,00₮	0,30%
	ДҮН	1 295 664 321,47₮	100,00%

Хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд хэрэгжүүлэхэд шаардагдах дээрх хөрөнгө оруулалтын үнийн дүнг гарах зардлын төрөл тус бүрээр тооцсоныг Хүснэгт 11.1-ээс харна уу.

Хүснэгт 42. Нийт барилга байгууламжийн хөрөнгө оруулалтын томсгосон төсөв

№	Барилга байгууламжийн нэрс	Хэмжих нэгж	Хүчин чадал		Хэмжих нэгжийн дагуу төсөвт өртөг /мян.төг/	Төлөвлөлтийн хугацаанд		Нийт төсөвт өртөг /мян.төг/
			1-р ээлж 2017 он	2-р ээлж 2025 он		1-р ээлж 2017 он /мян.төг/	2-р ээлж 2025 он /мян.төг/	
Орон сууцны барилга								
1	Орон сууц /4-5 давхар/	м ²	95000	468000	525,01	49 875 950,00₮	245 704 680,00₮	295 580 630,00₮
2	Орон сууц /2-3 давхар/	м ²	0	682350	525,01	0,00₮	358 240 573,50₮	358 240 573,50₮
3	Орон сууц /1 давхар/	м ²	0	269550	525,01	0,00₮	141 516 445,50₮	141 516 445,50₮
Олон нийтийн барилга								
4	Цэцэрлэг	хүүхэд	1500	3000	4246	6 369 000,00₮	12 738 000,00₮	19 107 000,00₮
5	Сургууль	сурагч	3500	6900	1706	5 971 000,00₮	11 771 400,00₮	17 742 400,00₮
6	Сургуулийн дотуур байр	ор	80	165	4350	348 000,00₮	717 750,00₮	1 065 750,00₮
7	Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв	сурагч	150	295	1706	255 900,00₮	503 270,00₮	759 170,00₮
8	Спорт заал	м ²	330	658	537,63	177 417,90₮	353 760,54₮	531 178,44₮
9	Сумын Эмнэлэг	ор	207	262	26910	5 570 370,00₮	7 050 420,00₮	12 620 790,00₮
10	Спорт цогцолбор, сүмийн барилга	м ²	0	130200	525,28	0,00₮	68 391 456,00₮	68 391 456,00₮
11	Захиргааны барилга байгууламж	м ²	40000	0	619,27	24 770 800,00₮	0,00₮	24 770 800,00₮
12	Эмийн сан	м ²	1200	4000	653,81	784 572,00₮	2 615 240,00₮	3 399 812,00₮
13	Худалдаа үйлчилгээ	м ²	53550	183300	653,81	35 011 525,50₮	119 843 373,00₮	154 854 898,50₮
14	Гараж, агуулах	м ²	39600	78960	509,8	20 188 080,00₮	40 253 808,00₮	60 441 888,00₮
Үйлдвэрийн барилга байгууламж								
15	Хөнгөн үйлдвэр	м ²	0	106000	468	0,00₮	49 608 000,00₮	49 608 000,00₮
16	Хүнсний үйлдвэр	м ²	0	115000	529,49	0,00₮	60 891 350,00₮	60 891 350,00₮
17	Мал аж ахуйн ферм	м ²	0	11000	451,3	0,00₮	4 964 300,00₮	4 964 300,00₮
18	Барилгын материалын үйлдвэр	м ²	0	17000	677,34	0,00₮	11 514 780,00₮	11 514 780,00₮
							НИЙТ:	1 286 001 221,94₮

Тайлбар: Тооцоог хийхдээ газар зохион байгуулалтын бүсүүдийн талбайн тооцооноос барилгажих болон нийт талбайн хэмжээг үндэслэн гаргав. Тоглоомын талбай, амралт зугаалгын бүс дэх нэгж талбайн төсөвт өртөг тусгагдаагүй болно. Худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламжид САҮ-ний бүхий л төрөл хамрагдана. Спорт цогцолбор сүмийн барилгын тооцоог хийхдээ төрөл зориулалтыг нь харгалзан соёлын төвийн жишиг үнээр тооцов.

Хүснэгт 43. Дэд бүтцийн байгууламж, инженерийн шугам сүлжээний нэгж хүчин чадлын төсвийн жишиг үнэлгээ							
1. Гадна дулааны шугам сүлжээ							
Д/д	Сувгийн төрөл	Хоолойн материал	Сувгийн хэмжээ	Хоолойн нэмжээ	100м-ийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	Нийт урт /100м/	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/
1	Урсармал	Ган	1500*600	Ф150	80,2	10,25	822,05
				Ф250	80,2	3,69	295,938
				Ф400	80,2	17,39	1394,678
				Ф450	80,2	35,58	2853,516
2	Дулаан дамжуулах төв	Хүчин чадал		1 иж бүрдлийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	тоо ширхэг	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	
		1 иж бүрдэлд барилга, халаалт, салхивч, дулаан механик, цэвэр бохир ус, гэрэлтүүлэг, хүчит төхөөрөмжийн хамт		225,9	1	225,9	
Нийт							5592,082
2. Ариутгах татуулгын гадна шугам сүлжээ							
Д/д	Нэр төрөл	Хоолойн төрөл	Хоолойн хэмжээ		100м-ийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	Нийт урт /100м/	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/
1	Бохирын шугам	хуванцар	Ф150		11,7	146,1	1709,37
			Ф200		15,6	66,06	1030,536
			Ф250		15,6	13,85	216,06
			Ф300		15,6	48,66	759,096
Нийт							3715,062
3. Ус хангамжийн гадна шугам сүлжээ							
Д/д	Нэр төрөл	Хоолойн төрөл	Хоолойн хэмжээ		100м-ийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	Нийт урт /100м/	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/
1	Цэвэр усны шугам	хуванцар /полиетилэн/	Ф100		11,5	7,64	87,86
			Ф150		12,5	90,35	1129,375
			Ф200		12,7	201,52	2559,304

			Ф300	19,8	23,21	459,558
2	Усан сан	төмөр бетон	Хүчин чадал	1м ³ -ын төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	Нийт багтаамж /м ³ /	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/
			төмөр бетон усан сан, халаалтын байр, манаачийн будка, халаалт, салхивч, гэрэлтүүлэг, технологийн хэсгийн хамт/	0,406	3000	1218
			Нийт			5454,097
4. Холбооны шугам						
Д/д	Хөрөнгө оруулалтын нэр			Хүчин чадал	төсөвлөсөн өртөг /сая.төг/	
1	Автомат телефон станц			NN5000	35	
2	АТС-ын шугам сүлжээ, кабель			800м	22,35	
3	Телевизийн нэвтрүүлэх станц					
4	Кабелийн телевизийн өсгөгч			1кВт	6	
5	КаТВ-ийн шугам сүлжээ			1000метр	18	
6	Шуудан холбооны салбар			1 ширхэг	0,24	
7	IT сервер			1	12	
			Нийт			93,59
5. Цахилгаан хангамжийн ББ, дамжуулах шугам						
Д/д	Нэр	Төрөл	Хүчин чадал	100м-ийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	Нийт урт /100м/	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/
1	Цахилгаан дамжуулах шугам	кабель /СИП/	10 кВ	4,54	65	295,1
		Агаарын шугам	10кВ /АС-50/	2,05	182	373,1
			35 кВ	5,52	97	535,44
2	Цахилгааны ББ	Ил далд станц, дэд өртөө	Хүчин чадал	1 иж бүрдлийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	тоо ширхэг	Нийт төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/
			10/0.4 кВ, 250 кВа	20,48	33	675,84
			35/10кВ, 2500 кВа	354,35	3	1063,05
			Нийт			2942,53
НИЙТ ДҮН						17797,361

Тайлбар: Дулааны шугам сүлжээний сувгийн төрлийг угсармал байдлаар төлөвлөнө гэж үзэв. Жишиг үнэлгээний хувилбарыг хамгийн их диаметр буюу 100метрийн голчтой хоолойн үнэлгээгээр тооцов. Дулаан дамжуулах 4төв байхаас 3 нь цахилгааны дэд өртөөтэй хосолмол байдлаар төлөвлөнө гэж үзэв. Энэ нь эдийн засаг болон техник материалын хувьд хэмнэлттэй төлөвлөлт болно гэж төлөвлөгөөнд дурдсан болно. **Ариутгах татуургын** шугам сүлжээний жишиг үнэлгээний хувилбарыг 200 болон 250-ын голчтой хоолойг 300-н голчтой хоолойн төсөвт өртгөөр тооцов. **Авто замын** нэр төрөлд багтаж буй нийт хатуу хучилттай талбайн үзүүлэлтийн тооцоог хийв.

6. Авто зам				
Д/д	Авто замын төрөл	Авто замын 100м ² -ийн төсвийн жишиг үнэлгээ /сая.төг/	Нийт авто замын хатуу хучилттай талбай /м ² /	Нийт авто замын төсөвт өртөг /сая.төг/
1	Асфальтан хучилттай	6,085	946623,2	5760202,2

13. ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Ханбогд сумын төвийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах арга хэмжээ, үе шат ба хариуцах албан байгууллагыг үйл ажиллагааны төлөвлөгөөнд тодорхойлж өгсөн байгаа.

Хэрэгжүүлэх үе шат:

- Богино хугацаа = 0-2жил
- Дунд хугацаа = 3-5жил
- Урт хугацаа = 5-аас дээш

Хүснэгт 44.

Үйл ажиллагаа	Хариуцах байгууллага	Хэрэгжүүлэх хугацаа
ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТ		
<i>1. Замын трасст орох газрыг чөлөөлөх</i>		
– Төлөвлөгдөж байгаа бүх гол замуудын хэсэгчилсэн зургийг боловсруулах, судалгаа хийх, трасд орох газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– 1-р үе шатанд барих туслах замын хэсэгчилсэн зургийг боловсруулах, судалгаа хийх, трасд орох газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– 2 ба 3-р үе шатанд барих туслах замын хэсэгчилсэн зураг хийх, судалгаа хийх, трасд орох газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Дунд
<i>2. Инженерийн дэд бүтцийг угсрах газрыг чөлөөлөх буюу уг газрыг түр ашиглах эрх авах</i>		
– Усан сангийн байрлал бүхий урьдчилсан зураг төслийг боловсруулах, судалгаа хийх, газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– Цэвэрлэх байгууламжийн байрлал бүхий урьдчилсан зураг төсөл боловсруулах, судалгаа хийх, газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– Цахилгааны дэд станцын байрлал бүхий урьдчилсан зураг төсөл боловсруулах, судалгаа хийх, газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– Дулааны дэд станцын байрлал бүхий урьдчилсан зураг төсөл боловсруулах, судалгаа хийх, газрыг авах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
<i>3. Хөгжлийн 1-р үе шат хэрэгжих газарт буй чөлөөтэй болон нөөц талбайг ашиглан хөгжүүлэх</i>		
– 1-р үе шат хэрэгжих тайлбайд тооллого хийх	Сумын захиргаа	Богино
– 1-р үе шат хэрэгжих тайлбайд буй хөгжүүлж болохуйц талбайг тодорхойлох	Сумын захиргаа	Богино
– Газрын эзэдтэй уулзаж өөрийн эзэмшлийн талбайгаа хөгжүүлэхгүй байгаа	Сумын захиргаа	Богино

шалтгааныг олж тогтоох		
– Дахин хөгжүүлэх газар дээр шат дараалан хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны зааварчилгаа бүхий удирдамж боловсруулах	Аймгийн захиргаа	Богино
– Сул газрыг барилгажуулах ажлыг хөхүүлэн дэмжих, туршилтын төслүүд хэрэгжүүлэх	Аймаг/Сумын захиргаа	Дунд
4. Ногоон бүс хөгжүүлэх газрыг авах/чөлөөлөх		
– Ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгасан “Ногоон бүс” хөгжүүлэх талбайн одоогийн байдал, газар ашиглалт, өмчлөгчдийн жагсаалт гаргах	Сумын захиргаа	Богино
– Газар өмчлөгч нартай хамтран ногоон бүс байрлах газрыг худалдан авах стратеги боловсруулах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– Бага хэмжээний усжуулалт бүхий, хуурайд тэсвэртэй, нутгийн ургамалын төрөл зүйг тариалах боломж бүхий газрыг тодорхойлох төлөвлөгөөг боловсруулах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– Газар худалдаж авах/чөлөөлөх	Аймаг/Сумын захиргаа	Дунд
5. Аж үйлдвэрийн паркийг байгуулахыг дэмжих		
– Аж үйлдвэрийн паркийн улаан шугамыг тавих, дэлгэрэнгүй мастер төлөвлөгөө гаргах, үл хөдлөх хөрөнгөтөй болох	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино болон дунд
– Дэд бүтцийн анхны инженерийн загварыг гаргах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино болон дунд
ИНЖЕНЕРИЙН ДЭД БҮТЦИЙН БАРИЛГА, УГСРАЛТЫН АЖИЛ		
1. Амьны усны хангамжийн дэд бүтцийн нэмэлт судалгаа хийх		
– Одоо байгаа усны эх үүсвэрт гидрологийн шинжилгээ хийж цэвэр усны нөөцийн хэмжээг батлах	Аймгийн захиргаа	Богино
– Усны эх үүсвэрийн хайгуулын ажил хийх	Аймгийн захиргаа	Богино
2. Газар хөдлөлтийн судалгааг хийх		
– Бүтээн байгуулалт, барилгын ажил төлөвлөж буй газар дээр идэвхтэй геологийн хагарал байгаа эсэхийг илрүүлэх геологийн хайгуулын ажил хийх. Энэ судалгааны үр дүнг газрын гүний усыг илрүүлэхэд ашиглаж болох	Аймгийн захиргаа	Богино

3. 1-р үе шатанд шардагдах бүх дэд бүтцийн зураг төслийг боловсруулах		
– 1-р үе шатанд шаардагдах бүх дэд бүтцийн тооцоо хийж, зураг төслийн эхний хувилбарыг боловсруулах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
– 1-р үе шатанд шаардагдах бүх дэд бүтцийн хэсэгчилсэн зураг төслийг боловсруулах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
4. Дэд бүтцийн асуудлыг бусад агентлагуудын үйл ажилагаатай уялдуулах		
– Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банкны (ЕСБХБ) санхүүжилтийн хуваарийг цэвэрлэх байгууламжийн угсралтын ажилтай уялдуулах	Аймаг/Сумын захиргаа	Богино
5. 1-р үе шатны дэд бүтцийн барилга, угсралтын ажлыг гүйцэтгэх		
– 1-р үе шатанд хийх сумын хуурай хогны цэгийг барих	Аймгийн захиргаа	Дунд
– 1-р үе шатанд хийх зам, гүүр, ус, дулаан, бохирын шугам, цахилгаан хангамжийн барилга, угсралтын ажлыг гүйцэтгэх	Аймгийн захиргаа	Богино болон дунд
– Аж үйлдвэрийн паркийн дэд бүтцийг угсрах	Аймаг/сум/ хувийн хэвшлийн захиргаа	Дунд
6. 2-р үе шатанд угсрах дэд бүтцийн зураг төслийн ажлыг гүйцэтгэх		
– Хүн амын тоо болон дэд бүтцийн хэрэгцээний тооцоонд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, дүнг 2-р үе шатны дэд бүтцийн хэмжээг тодорхойлох ажилд ашиглах	Аймгийн захиргаа	Дунд
– 2-р үе шатанд угсрах дэд бүтцийн эхний зураг төслийг боловсруулах	Аймгийн захиргаа	Дунд
– 2-р үе шатанд угсрах дэд бүтцийн хэсэгчилсэн зураг төслийг боловсруулах	Аймгийн захиргаа	Дунд
7. 3-р үе шатанд угсрах дэд бүтцийн зураг төслийн ажлыг гүйцэтгэх		
– Хүн амын тоо болон дэд бүтцийн хэрэгцээний тооцоонд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах, дүнг 3-р үе шатны дэд бүтцийн хэмжээг тодорхойлох ажилд ашиглах	Аймгийн захиргаа	Урт
– 3-р үе шатанд угсрах дэд бүтцийн эхний зураг төслийг боловсруулах	Аймгийн захиргаа	Урт
– 3-р үе шатанд угсрах дэд бүтцийн хэсэгчилсэн зураг төслийг боловсруулах	Аймгийн захиргаа	Урт
ИНСТИТУЦИЙН ЧАДАВХИЙГ БЭХЖҮҮЛЭХ НЬ		
<i>1. Чадварлаг гүйцэтгэх байгууллага, нөхөрсөг удирдлага</i>		

14. ТЕХНИК ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮЗҮҮЛЭЛТ

Хүснэгт 45.

Д/д	Үзүүлэлтүүд	Хэмжих нэгж	Одоогийн байдал 2013-01-01 он	Төлөвлөлтийн хугацаа	
				Эхний ээлж 2017 он	Төлөвлөлтийн хугацаа 2025 он
0	1	2	3	4	5
Хүн ам					
1	Хот, сумын төвийн хүн ам:	хүн	3130	16520	32920
	Сумын төвийн өрхийн тоо	Тоо	1047	4130	7838
	Нэг өрхөд ногдох хүний тоо	Хүн	3,0	4,0	4,2
2	Хүн амын хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал:				
	Төв бүрдүүлэгч группийн хүн ам	хүн	4028	15460	31620
	Үйлчлэгч группийн хүн ам	хүн	248	1000	1200
	Хөдөлмөр эрхэлдэггүй хүн ам	хүн	24	60	100
3	Хүн амын насны бүтцээр				
	- 0-6 насны хүүхэд	Хүн	575	2730	5490
	- 7-15 нас хүүхэд	хүн	680	2887	5702
	- Хөдөлмөрийн насны хүн ам:	хүн	2748	10078	20081
	- Өндөр настан	хүн	176	826	1646
Нутаг дэвсгэр					
1	Сумын төвийн нутаг дэвсгэр	га	264,6	2420	2420
2	Сумын төвийн хүн амын нягтрал	хүн/га	11,8	6,8	13,6
3	Суурьшлын бүс :	га			
	- Орон сууц нийт:	га	1740	128	150
	• Гэр хороолол	га	133	143,3	286,6
	• Нийтийн орон сууц	га	1,4	9,5	46,3
	• Эдэлбэр газартай амины орон сууц	га	-	200,1	299,2
	- Засаг захиргаа	га	8,1	13,1	13,1
	- Цэцэрлэг, сургууль	га	3,5	32,7	55,3
	- Эмнэлэг	га	1,8	7,4	7,4
	- Худалдаа, үйлчилгээний холимог хэсэг	га	7,8	13,5	23,2
4	Суурьшлын бүс бүс :	га			
	- Үйлдвэрлэлийн бүс	га	8,2	8,2	91,5
5	Амралт зугаалгын бүс	га	9,6	87,9	127,1
	- Нийтийн хэрэгцээний ногоон байгууламж	Га	9,6	68,3	104,6

	- Хязгаарлагдмал зориулалттай ногоон байгууламж	Га	-	*	3,4
	-Тусгай зориулалттай цэцэрлэгжүүлэлт	га	-	19,6	19,1
6	Зам талбай, ИШС-ний талбай	га	-	190,3	212
7	Бэсад	Га	91,2	133,2	508,3
	Тусгай зориулалтын газар	Га	-	158,1	850
Олон нийтийн барилга байгууламжийн хэрэглээ					
1	– Цэцэрлэг	Хүүхэд	420	1500	3000
2	– Сургууль	Сурагч	830	3500	6900
3	– Сургуулийн дотуур байр	Ор	80	80	165
4	– Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв	Сурагч	50	150	295
5	– Соёлын төв	Суудал	200	1866	660
6	– Спорт заал	м ²	660	330	658
7	– Номын сан	Мян.ном	1500	99	198
8	– Эмнэлэг	Ор	15	207	262
9	– Зочид буудал	ор	96	500	990
10	– Нийтийн хоол	Суудал	260	330	660
Шинэ барилгажилт					
1	Барилгажилтын фонд:	м ²	-	198360 0	2226700
	- 4-5 давхар	м ²	-	662200	941200
	-Орон сууцны	м ²	-	95000	468000
	-ОНБ	м ²	-	567200	473200
	- 2-3 давхар	м ²	-	127360	1015950
	-Орон сууцны	м ²	-	0	682350
	-ОНБ	м ²	-	124840 0 25200	333600
	- 1 давхар	м ²	-	47800	269550
	-Орон сууцны	м ²	-	-	269550
	-ОНБ	м ²	-	47800	-
2	Давхарын дундаж	давхар	1,3	2,4	3,1
Зам сүлжээ					
1	Жилд зорчих хүн амын тоо. Үүнээс	мян.хүн	94,6	208	265
	Автобусаар	мян.хүн	18,9	62	53
	Хөнгөн тэргээр /такси, амины машин/	мян.хүн	23,65	52	66
	Бусад (микро автобус)	мян.хүн	52,3	94	119
2	Замын нийт урт , үүнээс:	км	50,5	-	103,2
	- Гол замын урт	км	10,5	-	30,5
	- Туслах зам	км	40	-	72,7
	– Дугуйн зам	км	-	-	103,2

	– Явган хүний зам	км	-	-	103,2
3	Тээврийн хэрэгслийн тоо :	ш	3449	3300	6580
Инженерийн дэд бүтэц					
А. Усан хангамж					
1	Цэвэр усны нийт хэрэглээ	м ³ /хон	4,02	2500	5000
2	Нэг хүний цэвэр усны дундаж хэрэглээ	л/хон	33	-	150
3	Худгийн тоо	ш	25	-	-
4	Усан хангамжийн хоолойн урт	км	-	26,76	32.2
Б. Ариутгах татуургын хангамж					
1	Гарах бохир усны хэмжээ	м ³ /хон	-	2000	4000
2	Цэвэрлэх байгууламжийн хүчин чадал	м ³ /хон	-	2000	3000
3	Бохирын хоолойн урт	км	-	-	27,467
В. Цахилгаан хангамж					
1	Цахилгаан эрчим хүчний хоногийн хэрэгцээ. Үүнээс:	квт	1350	-	21487,36
	- Үйлдвэрийн хэрэгцээнд	квт	-	-	7015
	- Ахуйн хэрэгцээнд	квт	950	-	14472,56
2	1 хүнд ноогдох жилийн хэрэглээ	квц	948	-	-
3	Дэд станцын тоо	ш	2	21	31
	- 35/10 кв	ш	1	2	-
	- 10/0.4 кв	ш	-	17	10
4	Цахилгаан дамжуулах шугамын урт	км	45	55,7	72.7
Г. Дулаан хангамж					
1	Жилийн дулааны хэрэгцээ	МВт	0.53	17,9	85
	- Үйлдвэрийн хэрэгцээнд	МВт	-	-	16
	- Ахуйн хэрэгцээнд	МВт	0,53	-	61
2	Төвлөрсөн дулааны эх үүсвэрийн хүчин чадал	МВт	0,7	24	89,5
3	Дулааны дэд станц	тоо	-	12	24
4	Дулааны шугамын урт	км	0,6	0,6	12,9
Д. Холбоо мэдээлэл					
1	Үүрэн телефоны операторууд	Ш	6	-	-
2	Телефон цэгийн тоо	ш	600	4700	9400
3	100 хүнд ногдох телефон цэг (нягтрал)	тел.цэг/хүн	22,3	165,21	328,00
4	Гар утас хэрэглэдэг хүн ам	%	90	-	-
5	Өндөр хурдны кабелийн сүлжээний урт	км	-	-	6
Е. Инженерийн бэлтгэл ажил					
1	Үерийн хамгаалалтын урт	м	-	-	11,34
	Далангийн өргөн	м	-	-	2

ХАВСРАЛТ

1. ХАНБОГД СУМЫН ХҮН АМЫН ХЭТИЙН ТООЦОО

	Хүн ам		Жилийн дундаж өсөлт	Хүн ам	Жилийн өсөлт	Хүн ам	Жилийн өсөлт	Хүн ам
	2010 (a)	2012 5 (a)		2013 (б)	2013-2017	2017	2017-2025	2025
Төслийн сумын төв								
Ханбогд	1455	4300	71.9%	7392	36.0%	25289	9.0%	50389

Ханбогд сумын төвийн хүн амын хэтийн тооцоо

	Хүн ам		Жилийн дундаж өсөлт	Хүн ам	Жилийн өсөлт	Хүн ам	Жилийн өсөлт	Хүн ам
	2010 (a)	2011 (a)		2013 (б)	2013-2017	2017	2017-2025	2025
Төслийн сумын төв								
Ханбогд	1455	2273	56.2%	3551	36.0%	16521	9.0%	32919

Жич:

- а) Эх сурвалж: Сумын төвийн тоо мэдээллийг 2012 оны эцсийн байдлаар аймгаас болон Статистикийн үндэсний хорооноос авсан болно.
- б) 2013 оны эцсийн байдлаарх тоог тооцоолсон болно.
- в) Хүн амын хэтийн тооцоог хийхдээ хүн амын өсөлт-(ердийн болон механик)-ийн аргыг ашиглав.

Хүн амын хэтийн тооцооны тайлбар

Аймгийн 2010, 2011, 2012 оны тоо мэдээлэлд тулгуурлан гаргасан хүн амын хэтийн тооцооны тайлбар, аргачлалыг дор тусгав. Үүнд:

Ханбогдсумын төвийн хүн амын хэтийн тооцоог гаргахдаа ОТ-той зөвшилцсөн бөгөөд ОТ шинэ хотхоноо сумын төвийн дэргэд хэсэгчилэн нэгтгэсэн байдлаар барих юм. ОТ-н шинэ хотхонд ОТ-д бүртгэлтэй ажилчид голдуу оршин сууна гэж үзсэн. Уурхайн ажиллах хүчний тоо 2014 онд оргил буюу 5500-д хүрэхээр хүлээгдэж байгаа бөгөөд үүнээс 3000 нь шинэ хотхонд суурьших, 2500 нь Нисч-Очих-Нисч-Буцах (НОНБ) буюу хөдөлгөөнт ажилчид байхаар тооцоолсон.

2013-2017 онд Ханбогд суманд өсөлт 36 хувь өндөр байгаа нь 2010 онд хүн ам цөөн, 2010-2012 онд эрчтэй нэмэгдсэн, дараагийн 5 жилд их хэмжээний хөрөнгө оруулалт орж ирэх гэж байгаатай холбоотой юм. ОТ-н эх сурвалжаас үзэхэд 2017-2025 онд эдгээр сумын төвийн өсөлт жигдэрч нэг түвшинд хүрнэ гэсэн байна.

Ханбогд сумын төвийн хүн амын өсөлтийн төлөвийг тооцох аргачлал

Хүн амын төлөв нь нийт сумын биш зөвхөн сумын төвийн хүн амд суурилсан гэдгийг дурдах нь зүйтэй. Үндэсний статистикийн газраас гаргадаг хүн амын үзүүлэлтүүд нь нийт сумын хүн амыг хамарсан байдаг тул төслөөр гүйцэтгэж буй ерөнхий төлөвлөгөөний зорилт болох сумын төвийн хүн амын талаарх мэдээллийг цуглуулах шаардлагатай болсон. Тус мэдээллийг аймгаас авах боломжтой байсан бөгөөд Өмнөговь аймгийн нийгэм эдийн засгийн асуудал хариуцсан мэргэжилтнүүдтэй уулзаж, ярилцлага хийв. Төсөл хэрэгжиж буй уул уурхайн сум сууринд хөдөлмөр эрхлэлт, суурьшлын 3 үндсэн хэлбэр зонхилдог.

Ажиллагсадыг онгоцоор авчирч ажиллуулах

Энэ хэлбэрт ажиллагсад болон тэдгээрийн гэр бүл уурхайгаас хол орших хот суурингуудад амьдрах бөгөөд ажилчдыг уурхай уруу онгоцоор авчирч ажиллуулдаг. Ихэнхдээ 14 хоног ажиллаад/7 хоног амрах юм уу эсвэл 9/5 гэсэн ээлжтэй байдаг. Ийм тохиолдолд уул уурхайн компани уурхайн талбай дотор уурхайн ажиллагсадад хангалттай дэд бүтэц бүхий кэмп барьдаг. Энержи Ресурс, Эрдэнэс Монгол компаниуд ийм төрлийн кэмп бариад мэргэжилтэй ажиллагсадынхаа ихэнх хувийг Улаанбаатараас онгоцоор авчирч ажиллуулж байгаа юм. Гэхдээ үүнээс үүдэн гарах зардлын улмаас уурхайн компаниуд ажиллагсадаа байнга нисгэж ажиллуулахын оронд уул уурхайн компани суурингуудад сууришуулан ажиллуулах бодлого барих магадлалтай.

Холимог хот

Энэ загварт ажиллагсад болон тэдний гэр бүлийнхэн уурхайн ойролцоох сумын төвүүдэд амьдардаг. Уул уурхайн компаниуд сумын нийгэм соёлын үйлчилгээ болон нийтийн эзэмшлийн дэд бүтэц, үйлчилгээний янз бүрийн шатанд хувь нэмэр оруулдаг. Энэ төрөл давамгайлсан нөхцөлд уул уурхайн компани орон нутгийн иргэдийг ажиллуулаад зогсохгүй гаднаас ч ажилтан авч ажиллуулдаг бөгөөд ингэснээр гаднаас ажиллаж буй ажиллагсад магадгүй тэдний гэр бүлийнхэн ч уурхайн ойролцоох сумын төвүүдэд шилжин ирж оршин суух нь элбэг байдаг.

Салангид хот

Энэ тохиолдолд компани уурхайн хажууд өөрсдийн ажиллагсад болон тэдгээрийн гэр бүлийг амьдран суух эрүүл ахуй бүхий орчин нөхцөлөөр хангана. Тус сууринг шаардлагатай бүх дэд бүтэц, үйлчилгээгээр хангасан байдаг. Гэхдээ компани дэд бүтцийн зарим хэсэг сумын төвийн зам, эрчим хүчний сүлжээнд хэрэглэгдэж болно.

Сүүлийн үеийн байдлаар Оюутолгой компани хүн амын шинэ загварчлал боловсруулж хүн амын мэргэжилтнүүдээр хянуулсан. Оюутолгойн загварын олон тооны элементүүдийг багтаасан шинэ төрөл бий болгох шийдвэр гарсан. Тус шинэ загварчлал нь хот суурины хүн амын өсөлтийн хүн ам зүйн тал дээр ихээхэн анхаарсан. Оюутолгойн загвар нь хөдөлмөр эрхлэлт, ажлын байр бий болгох болон тус бүс нутгийн эдийн засгийн үйл ажиллагаанаас орж ирэх үр дүнд онцгой анхаарал хандуулаагүй бөгөөд харин төрөлт, нас баралт зэрэг хүн амын бодит өсөлтөд анхаарал хандуулсан юм. Гэхдээ мөн уг загварт хүн амын өсөлтийн чухал хэсэг болох ажиллагсадын гэр бүлийг багтаагаагүй. Хамгийн гол нь Оюутолгойн загварчлал манай төсөл болон Оюутолгойн зорилтот бүлэг болох сумын төвийн хүн амын өсөлтөд биш нийт сумын хүн амын тоонд тулгуурласан.

Ханбогд сумын төв

Оюутолгойн удирдлага саяхан ажиллагсадынхаа хөдөлмөр эрхлэлт, суурьшлын загварыг “салангид хот”-ын хэлбэрээс Ханбогд сумын төвтэй зарим талаараа нэгдсэн буюу хажууд нь байрлах Оюутолгойн дизайнаар баригдах “холимог хот”-ын хэлбэртэй сууринд амьдруулах өөрчлөлт хийсэн. Оюутолгойн хүн амын төлөв нь Оюутолгойн ажилчид (Онгоцоор авчрах болон суманд суурьших), бизнесийн паркийн ажиллагсад, төрийн үйлчилгээний ажилтнууд, Ханбогдын одоогийн хүн ам, эдийн засгийн шилжин ирэгчид, эдгээр бүлэг болгоны гэр бүлийнхнийг багтаасан. Гэхдээ Оюутолгой хүн амын төлөвөө 2010 оны сумын төвийн хүн ам болох 1,455-т биш 2010 оны сумын нийт хүн амын тоо болох 3,522-т суурилан тооцож гаргасан. Тиймээс Оюутолгойн хүн амын төлөвийн тайланд тусгасан тоо төслийн хүн амын төлөвийн тооцооллоос хамаагүй илүү гарч байгаа юм.

Төлөв	Он										
	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050	2055	2060
Их	8,783	34,739	53,074	58,594	62,533	64,018	64,901	65,713	66,222	65,760	64,162
Дундаж	8,783	32,727	47,471	52,191	55,499	56,745	57,479	58,153	58,534	58,040	56,545
Бага	8,783	30,715	41,869	45,788	48,466	49,472	50,058	50,593	50,846	50,319	48,928

Доор харуулсны дагуу Оюутолгойд ажиллагсадыг оруулснаас гадна шууд бус хөдөлмөр эрхлэлт болон Оюутолгойд ажиллахгүй хүмүүсийн гэр бүлийнхний тоог ч мөн тооцож оруулсан. Олон янзын тооцоолол төсөөллийг нягталж үзэхэд маш анхааралтай байх шаардлагатай ба бидний явуулсан уулзалт, ярилцлага, зөвлөхүүдийн судалгааны үр дүнд түшиглэж гаргасан тус төлөв нь хамгийн бодитой болсон.

	2012	2017	2025
Хүн ам	3551		
Уурхайн ажиллагсад		5500	5500
Түр хугацаагаар оршин суух ажиллагсадын % (FIFO)		50%	10%
Түр хугацаагаар оршин суух ажиллагсадын тоо		2750	550
Байнга ажиллагсадын тоо		2750	4950
Гэр бүлгүй ажиллагсадын %		20%	5%
Гэр бүлгүй ажиллагсадын тоо		550	248
Гэр бүлтэй байнгын ажиллагсадын %		30%	85%
Дундаж гэр бүлийн хэмжээ		3.0	3.0
Байнга оршин суух гэр бүлийн хүн ам		2475	12622.5
Уул уурхайн байнга оршин суух хүн амын нийт тоо		3025	12,870
Шууд бус болон шууд ажлын байрны харьцаа		1.0	1.0
Шууд бус ажлын байрны тоо		5500	5500
Гэр бүлгүй ажиллагсадын %		50%	10%
Гэр бүлгүй суурин ажиллагсадын тоо		2750	550
Гэр бүлтэй байнгын ажиллагсадын %		50%	90%
Гэр бүлтэй байнгын ажиллагсадын тоо		2750	4950
Дундаж гэр бүлийн хэмжээ		4.0	4.0
Байнга оршин суух гэр бүлийн хүн ам		11000	19800
Уул уурхайн бус байнга оршин суух хүн амын нийт тоо		13,750	20,350
Нийт хүн ам	3,551	16,775	33,220
Хүн амын өсөлтийн хувь		36%	9%

Дээрх тооцоолол, төлөвт суурилан Ханбогд сумын төвийн 2017, 2025 оны хүн амын өсөлтийн хувийг гаргав. Хүн амын өсөлтийг тооцох томъёонд өсөлтийн хувийг бүхэлдэж авснаас шалтгаалан эхний хүснэгтийн хүн амын тоонд бага зэргийн өөрчлөлт орсон болно.

2. ХҮН АМЫН ХЭРЭГЛЭЭНИЙ ТООЦОО

Нэг хүнд ноогдох хэрэглээ

д/д	Хэрэглээ	Хэмжих нэгж	Физиологийн норм	Эхний ээлж /2017 он/	Төлөвлөлтийн хугацаа /2025 он/
1	Мах махан бүтээгдэхүүн	кг	80	82	85
2	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	кг	200	200	210
3	Гурил гурилан бүтээгдэхүүн	кг	120	120	120
4	Будаа	кг	20	18	20
5	Цөцгийн тос	кг	7	5	7
6	Сахар, чихрийн зүйл	кг	30	25	30
7	Жимс жимсгэнэ	кг	45	30	45
8	Төмс	кг	80	50	70
9	Хүнсний ногоо	кг	80	50	70
10	Өндөг	ширхэг	50	40	50
11	Загас, загасан бүтээгдэхүүний хэрэглээ	кг	1,3	1,5	1,8
12	Ургамал, амьтны тос	кг	2	2	2

Хүн амын хэрэглээний хэтийн төлөв

д/д	Хэрэглээ	Хэмжих нэгж	Эхний ээлж /2017 он/	Төлөвлөлтийн хугацаа /2025 он/
1	Мах махан бүтээгдэхүүн	мян.тн	1,4	2,8
2	Сүү, сүүн бүтээгдэхүүн	мян.тн	3,3	6,9
3	Гурил гурилан бүтээгдэхүүн	мян.тн	2,0	4,0
4	Будаа	тн	297	658
5	Цөцгийн тос	тн	83	230
6	Сахар, чихрийн зүйл	тн	413	988
7	Жимс жимсгэнэ	тн	496	1481
8	Төмс	тн	826	2304
9	Хүнсний ногоо	тн	826	2304
10	Өндөг	мян.шир	661	1646
11	Загас, загасан бүтээгдэхүүний хэрэглээ	тн	24,8	59
12	Ургамал, амьтны тос	тн	33,0	66
13	Дотуур хувцас	мян.шир	79	193
14	Гадуур хувцас	мян.шир	40	97
15	Оймс	мян.шир	66	161
16	Гутал	мян.шир	40	97

3.ТӨЛӨВЛӨЛТӨНД ШААРДЛАГАТАЙ ГАЗРЫН ТООЦОО

Ханбогд	
Нийт хүн ам	4130
Сумын төвийн өрх	2472
Шилжих хөдөлгөөнийг тооцсон хүн амын төлөвлөлт	
2017	16500
2025	32900
Нас баралтаар тооцсон хүн амын төлөвлөлт	
2017	5644
2025	8067
Одоо байгаа сумын төвийн өрх	
Төлөвлөлтөнд шаардлагатай газрын хэмжээ	3500
Одоо ашиглагдаж байгаа газар	770
Газрын хэрэгцээ	
Шилжин ирэх хүн амын тоо	10856
Нас баралтын хэмжээгээр тооцсон хүн амын тоо	5644

Газрын хэрэгцээ	Шилжин ирэгсэд	Талбай (га)	Шилжин ирэх хүн амын тоо	Одоо байгаа хүн амын хэрэгцээ	Шинээр суурьшуулахад шаардлагатай газар
Хүн амын тоо	10856		1514	630	691
50% нийтийн орон сууц (зам болон ногоон байгууламж орсон)	5428	23,5			
30% 200 м2	1628	42,3			
20% 350 м2	2171	98,8			
100% 750 м2			144,9	61,4	67,4
		164,6	144,9	61,4	67,4
Нийт газрын талбай					438,3

Газрын хэрэгцээ	2025
Шилжин ирэх хүн амын тоо	13977
Нас баралтын хэмжээгээр тооцсон сумын хүн амын өсөлт	2423
Үүнээс, 2017-2018 оны хүн амын өсөлт	178

Газрын хэрэгцээ	Шилжин ирэгсэд	Талбай (га)	Нас баралтын хэмжээгээр тооцсон хүн амын тоо
Хүн амын тоо	13977		2245
50% нийтийн орон сууц (зам болон ногоон байгууламж орсон)	6988,5	30,3	
30% 200м2	2096,55	54,5	
20% 350м2	2795,4	127,2	102,1
700 м2 (2017-2018 цэвэр өсөлтөөр 1197 хүн) эзэмшигчдэд зориулсан			17,4
		212,0	119,5
Нийт газрын хэрэгцээ	2017	2025	Нийт
Нийтийн орон сууц	23,5	30,3	53,8
200 м2	42,3	54,5	96,8
350 м2	98,8	229,3	328,1
750 м2	273,7	17,4	291,0
НИЙТ	438,3	331,5	769,8

4. НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН БҮСҮҮДИЙН ТАЛБАЙН ТООЦОО

Талбарын дугаар	Код	Газар ашиглалтын төрөл	Талбайн хэмжээ (ha)	Орон сууцны нягтрал (өвх/га)	Өрхийн лунлаж	Нийт хүний тоо	Барилгажих талбайн эзлэх хувь	Давхрын тоо	Нийт өрхийн тоо	Нийт барилгын талбай (м2)	Тайлбар
A5	OC1	Өндөрнягтралтай орон сууцны хороолол, худалдааны үйлчилгээний холимог бүс	3,2	50	3,2	512	25%	4	160	32000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, худалдаа үйлчилгээ 0,5 га, өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, граж
A10	OC1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	3,6	50	3,2	576	25%	4	180	36000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, худалдаа үйлчилгээ 0,5 га, өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, граж
A12	OC1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	2,7	50	3,2	432	25%	4	135	27000	Худалдаа үйлчилгээ 0,5 га, өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, граж
A1	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	6	35	3,2	672	30%	2	210	36000	
A6	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	3,3	35	3,2	369,6	30%	2	115,5	19800	
A8	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	7,7	35	3,2	862,4	30%	2	269,5	46200	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, худалдаа үйлчилгээ, тоглоомын талбай 1500м ²
A9	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	2,7	35	3,2	302,4	30%	2	94,5	16200	
A13	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	1,8	35	3,2	201,6	30%	2	63	10800	
A14	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	3,5	35	3,2	392	30%	2	122,5	21000	
A41	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	3	35	3,2	336	30%	2	105	18000	
A47	OC2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	5,1	35	3,2	571,2	30%	2	178,5	30600	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, худалдаа үйлчилгээ 600м ² , тоглоомын талбай 1500м ²
A16	OC3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	10,5	20	3,2	672	30%	2	210	63000	

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

A19	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,6	20	3,2	550,4	30%	2	172	51600	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 600м ² , Тоглоомын талбай 1500м ²
A20	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	19	20	3,2	1216	30%	2	380	114000	
A21	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	15	20	3,2	960	30%	2	300	90000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 600м ² , Тоглоомын талбай 1500м ²
A22	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	12,4	20	3,2	793,6	30%	2	248	74400	Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 600м ² , Тоглоомын талбай 1500м ²
A23	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,3	20	3,2	595,2	30%	2	186	55800	Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ, Тоглоомын талбай 1500м ²
A24	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	1,2	20	3,2	76,8	30%	2	24	7200	
A26	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	1,1	20	3,2	70,4	30%	2	22	6600	
A27	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	21,3	20	3,2	1363,2	30%	2	426	127800	Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 600м ² , Тоглоомын талбай 1500м ²
A29	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8	20	3,2	512	30%	2	160	48000	
A32	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	16,2	20	3,2	1036,8	30%	2	324	97200	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 600м ² , Тоглоомын талбай 1500м ²
A33	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8	20	3,2	512	25%	2	160	40000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 600м ² , Тоглоомын талбай 1500м ²
A34	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,5	20	3,2	544	30%	2	170	51000	
A36	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,7	20	3,2	620,8	30%	2	194	58200	Шатахуун түгээх станц 1500 машин
A42	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	6	20	3,2	384	25%	2	120	30000	
A46	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,6	20	3,2	550,4	30%	2	172	51600	
A51	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	3,6	20	3,2	230,4	30%	2	72	21600	Шатахуун түгээх станц 1500 машин
A30	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	10,3	10	3,2	329,6	30%	2	103	61800	
A4	ХД	Худалдаа үйлчилгээний бүс	5,7				20%	4		45600	Худалдаа үйлчилгээ, оффис, театр, өрхийн эмнэлэг,
A11	ЗХ	Засаг захиргааны бүс	5				20%	4		40000	

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

A2	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	2,7				35%	4		37800	800 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Өрхийн эмнэлэг
A3	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	3,8				35%	4		53200	800 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Өрхийн эмнэлэг
A7	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	4,3				35%	4		60200	1500 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Гал команд 3 машинтай ,
A38	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	11,2				35%	4		156800	мэргэжил сургалт үйлдвэрлэлийн төв
A43	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	1,2				35%	4		16800	мэргэжил сургалт үйлдвэрлэлийн төв
A50	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	5,6				35%	4		78400	1500 сурагчтай ЕБСургууль Цэцэрлэг 120 хүүхэд
A48	ТҮБ2	Эмнэлэгийн бүс	5,6				35%	4		78400	150 ортой эмнэлэг
A39	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	1,8				20%	2		7200	
A40	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	4,5				20%	2		18000	
A15	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	0,7								
A17	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	4,9								
A18	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	0,5								
A25	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	5,5								Музей
A28	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	1								
A31	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	6,7								
A35	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	0,8								
A37	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	0,7								
A44	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	2								
A45	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	1,7								
A52	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	3								

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

A53	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	3								
A54	ОНТ2	Наадмын талбай	28,5				10%	1		28500	
A55	ОНТ2	Наадмын талбай	19,3				10%	1		19300	
НИИТ										16244,8	1983600
B8	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	5,7	50	3,3	940,5	25%	4	285	57000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 14000м ² , эмийн сан 100м ² , тоглоомын талбай 1900м ² , угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B10	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	5,8	50	3,3	957	25%	4	290	58000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 14000м ² , эмийн сан 100м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B23	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	3,7	50	3,3	610,5	25%	4	185	37000	Худалдаа үйлчилгээ 0,5 га, эмийн сан 1000м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B24	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	6,1	50	3,3	1006,5	25%	4	305	61000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 14000м ² , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B25	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	3,8	50	3,3	627	25%	4	190	38000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 1000м ² , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B31	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	1	40	3,2	128	25%	3	40	7500	Худалдаа үйлчилгээ 0,5 га, өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B32	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	1,6	40	3,2	204,8	25%	3	64	12000	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 1000м ² , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B34	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	3,3	40	3,2	422,4	25%	3	132	24750	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 1000м ² , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
B35	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	1,5	40	3,2	192	25%	3	60	11250	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 1000м ² , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га, угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

Б45	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	1	40	3,2	128	25%	3	40	7500	Худалдаа үйлчилгээ 0,5 га , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га , угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
Б46	ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худааны үйлчилгээний холимог бүс	3,3	40	3,2	422,4	25%	3	132	24750	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ 5000м ² , өрхийн эмнэлэг 1000м ² , эмийн сан 400м ² , тоглоомын талбай 0,19 га , угаалга хими цэвэрлэгээ, гараж
Б7	ОС2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	4	35	3,5	490	30%	2	140	24000	
Б11	ОС2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	4	35	3,5	490	30%	2	140	24000	
Б22	ОС2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	2,6	35	3,5	318,5	30%	2	91	15600	
Б26	ОС2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	2,6	35	3,5	318,5	30%	2	91	15600	
Б2	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	7,3	20	3,5	511	30%	2	146	43800	
Б3	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,1	20	3,5	637	30%	2	182	54600	
Б12	ОС2	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,2	20	3,5	574	30%	2	164	49200	
Б13	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9	20	3,5	630	30%	2	180	54000	
Б15	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	4,2	20	3,5	294	30%	2	84	25200	
Б16	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	10,2	20	3,5	714	30%	2	204	61200	
Б27	ОС2	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	5,3	20	3,5	371	30%	2	106	31800	
Б28	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,5	20	3,5	665	30%	2	190	57000	
Б29	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	5,4	20	3,5	378	30%	2	108	32400	
Б41	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,1	20	3,5	567	30%	2	162	48600	
Б42	ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,6	20	3,5	672	30%	2	192	57600	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ, Тоглоомын талбай 1500м ²

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

Б4	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	11	8	3	264	15%	1,5	88	24750	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ, Тоглоомын талбай 1500м ²
Б5	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,8	8	3	211,2	15%	1,5	70,4	19800	
Б6	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,6	8	3	230,4	15%	1,5	76,8	21600	
Б17	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	11,6	8	3	278,4	15%	1,5	92,8	26100	
Б18	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	7	8	3	168	15%	1,5	56	15750	
Б21	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	12,9	8	3	309,6	15%	1,5	103,2	29025	
Б30	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	4,7	8	3	112,8	15%	1,5	37,6	10575	
Б37	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	11,7	8	3	280,8	25%	4	93,6	117000	
Б43	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	9,4	8	3	225,6	15%	1,5	75,2	21150	
Б44	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8,3	8	3	199,2	15%	1,5	66,4	18675	Цэцэрлэг 90 хүүхэд, Худалдаа үйлчилгээ, Тоглоомын талбай 1500м ²
Б47	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	7,3	8	3	175,2	25%	4	58,4	73000	
Б51	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	6,2	8	3	148,8	15%	1,5	49,6	13950	
Б52	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	10,1	8	3	242,4	15%	1,5	80,8	22725	
Б53	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	12,2	8	3	292,8	15%	1,5	97,6	27450	
Б62	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	8	8	3	192	15%	1,5	64	18000	
Б63	ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс	4,5	8	3	108	15%	4	36	27000	
Б1	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	3,6				35%	4		50400	800 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Өрхийн эмнэлэг
Б9	ТҮБ2	Сургууль соёлын бүс	9,3				35%	4		130200	Спорт цогцолбор, Сүмийн барилга,
Б14	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	4,2				35%	4		58800	800 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Өрхийн эмнэлэг

өмнөговь аймгийн ханбогд сумын төвийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө

Б19	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	4				35%	4		56000	800 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Өрхийн эмнэлэг
Б61	ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс	3,5				35%	4		49000	800 сурагчтай ЕБСургууль, Цэцэрлэг 120 хүүхэд, Өрхийн эмнэлэг
Б49	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	7,4				20%	2		29600	
Б50	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	15,8				20%	2		63200	
Б54	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	12,2				20%	2		48800	
Б55	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	8,2				20%	2		32800	
Б60	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	8,1				20%	2		32400	
Б64	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	12,6				20%	2		50400	
Б65	ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэл	19,1				20%	2		76400	Шатахуун түгээх станц 1500 машин
Б20	ХД	Худалдаа үйлчилгээний бүс	3				35%	4		42000	Худалдаа үйлчилгээний төвүүд, нийтийн хоол, зах ,Зочид буудал,
Б35	ХД	Худалдаа үйлчилгээний бүс	3,9				35%	4		54600	Ахуй үйлчилгээ, Худалдаа үйлчилгээний төвүүд, нийтийн хоол, зах ,Зочид буудал,
Б56	ХД	Худалдаа үйлчилгээний бүс	2,3				35%	4		32200	Худалдаа үйлчилгээний төвүүд, нийтийн хоол, зах ,Зочид буудал,
Б33	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	3,9								Хүүхдийн парк
Б39	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	4								
Б40	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	6								Шатахуун түгээх станц 1500 машин
Б57	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	1								
Б58	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	1								
Б59	ОНТ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс	1								
		НИЙТ					16708			2226700	
В1	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	22,3								
В2	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	43,4								
В3	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	22,3								
В4	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	13,9								
В5	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	23,5								
В6	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	29,4								
В9	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	66,9								Шатахуун түгээх станц 1500 машин

V10	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	11,3								
V11	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	5,1								
V12	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	7,2								
V13	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	11,7								
V14	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	7,3								
V15	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	5,1								
V16	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	10,3								
V17	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	11,2								
V18	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	10,4								
V19	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	13,1								
V20	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	15,6								
V21	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	12,6								
V22	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	19,1								
V23	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	8,1								
V24	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	3,6								
V25	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	5,1								
V26	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	8,2								
V27	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	5,1								
V28	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	3,5								
V29	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	3,5								
V30	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	7,9								
V31	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	9,2								
V32	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	6								
V33	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	8,8								
V34	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	13,9								
V35	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	16,8								
V36	АШТ	Ашиглалтгүй талбай	11,9								

ТАЙЛБАР:

A	Эхний ээлж 2012-2017 он
Б	Төлөвлөлтийн хугацаа 2018-2025 он
В	Ашиглалтгүй талбай, нөөц талбай

ОС1	Өндөр нягтралтай орон сууцны хороолол, худалдаа үйлчилгээний холимог бүс
ОС2	200м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс
ОС3	350м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс
ГХ	750м ² эдэлбэр газартай амины орон сууцны бүс
ХД	Худалдаа үйлчилгээний бүс
ЛЖ	Ложистик, тээвэр зуучлалын бүс
ТҮ	Тээвэр үйлчилгээ
ОНБ1	Олон нийтийн зориулалттай ногоон бүс
ОНБ2	Наадмын талбай
ЖДҮ	Жижиг дунд үйлдвэрлэлийн бүс
АШТ	Ашиглалтгүй талбай
ТҮБ1	Сургууль соёлын бүс
ТҮБ2	Эмнэлэгийн бүс
ЗХ	Засаг захиргааны бүс

5.СОЁЛ АХУЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ТООЦОО

2017- 16500 хүн ам

№	Барилга байгууламжийн хэмжээ	Хэмжих нэгж	Норматив хэмжээ /1000 хүнд/	Эдэлбэр газрын хэмжээ /м²/	Хүчин чадал	Талбай /га/
1	Цэцэрлэг	хүүхэд	90	40	1485	5,9
2	Ерөнхий боловсролын сургууль	сурагч	210	40	3465	13,9
3	Ерөнхий боловсролын сургуулийн дотуур байр	ор	5	65	83	0,5
4	Сурагч хөгжлийн төв	хүүхэд	5	40	83	0,3
5	Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв	сурагч	9	75	149	1,1
6	Асрамжийн газар	ор	2	100	33	0,3
7	Эмнэлэг	ор	8	200	132	2,6
	Хүүхдийн	ор	1,5	100	25	0,2
	Төрөх	ор	1,5	125	25	0,3
	Халдварт	ор	1,5	125	25	0,3
8	Өрхийн эмнэлэг	үзлэг	5		83	0,3
9	Сувилал	ор	60-д 1	300	275	8,3
10	Хотын аптека	объект			1	0,02
11	Түргэн тусламжийн станц	машин	0,1	500	2	0,083
12	Бага эмчийн буюу эх барих цэг	машин	1	2000	1	0,2
13	Халдвартын станц	объект		2000	1	0,2
14	Цус сэлбэх станц	объект		2000	1	0,2
15	Хөдөөд үйлчлэх станц	об/машин		2000	1	0,2
16	Эмийн сан	объект	10-д 1	400	1652	66,1
17	Амралт	ор	2	200	33	0,7
18	Турист бааз	ор	2	300	33	1,0
19	Тоглоомын талбай	га	0,19		3	4,0
	Сургуулийн өмнөх насны	га	0,03		0	1,0
	Сургуулийн бага ангийн	га	0,04		1	1,0
	Биеийн тамирын	га	0,12		2	2,0
20	Цэнгэлдэх хүрээлэн	га	0,5		8	10,0
21	Спорт заал	м2	20		330	0,03
22	Усан сан	м2	5		83	0,01
23	Морь уралдах бүс	га	0,8		13	16,0

24	Соёлын төв	суудал	20	20	330	0,7
25	Театр	суудал	5	20	83	0,2
26	Концертын танхим	суудал	30	20	496	1,0
27	Номын сан	мян.ном	6		99	0,0
28	Кино театр	суудал	20	20	330	0,7
29	Хүүхдийн ордон	суудал	12	50	198	1,0
30	Музей, үзэсгэлэнгийн танхим	объект	20	20	330	0,7
31	Хүнсний дэлгүүр	м2	40		661	0,1
32	Барааны дэлгүүр	м2	40		661	0,7
33	Хүнсний төв дэлгүүр	м2	10		165	0,02
34	Барааны төв дэлгүүр	м2	40		661	0,1
35	Нийтийн хоол /Ресторан, бар, кафе/	суудал	20	20	330	0,7
36	Зах					
	Барааны	об/м2	2		33	0,0
	Хүнсний	об/м2	2		33	0,0
	Түүхий эдийн	об/м2	1		17	0,0
	Техникийн	об/м2	1		17	0,0
	Барилгын материалын	об/м2	1		17	0,0
36	Түлшний	об/м2	1		17	0,0
	Ахуй үйлчилгээ	ажилчин	5	50	83	0,4
38	Угаалга	ээлж/кг ц/хэрэг	80		1322	0,0
39	Хими цэвэрлэгээ	ээлж/кг ц/хэрэг	5		83	0,02
41	Халуун ус					
	Гэр хорооллын	шүршүүр	5	50	83	0,4
41	Сауна	суудал	3	50	50	0,2
	42	Захиалгын үйлчилгээ		2	50	33
43	Захиргаа	об/га			1	
44	Банк	об/га			4	
45	Сэргийлэх	об/га			1	
46	Холбоо	об/га			1	
47	Радио холбооны блок станц	объект	50-д 1	10	330	0,3
48	Трансформаторын станц	объект	30-д 1	10	551	0,6
50	Орон сууцны контор	объект	12-д 1	10	1377	1,4
51	Хоёрдогч түүхий эдийн цэг	объект	6-д 1	100	2754	27,5
52	Зочид буудал	ор	30	100	496	5,0
53	Галын депо	машин	5-д 1	3000	3	1,0

54	Дотуур байр	ор	18	200	297	5,9
55	Гараж	машин	80%	20	4406	8,8
56	Хогийн цэг	цэг			1	5,0
57	ШТС	объект	1200 машинд 1	2000	5	0,9
58	Засварын газар	объект		200	6	0,1
59	Эм хангамжийн бааз	объект		200	1	0,02
60	Сургууль дундын үйлдвэрлэлийн төв	суудал	суралцаг сдын 8%	25	397	1,0
61	Хүүхдийн биеийн тамирын сургууль	суудал	суралцаг сдын 3%	40	149	0,6
62	Хүүхдийн асрамж	ор	3	200	50	1,0
63	Хүүхдийн сүү түгээх цэг	объект		200	5	0,1
64	Хүүхдийн парк	м2	3		50	0,5
65	Комиссын дэлгүүр	м2	10		165	0,02
66	Нотариатын газар	ажилчин	30-д 1		1	0,002
67	Их сургууль	объект			1	0,1
68	Залуучуудын ордон	объект			1	0,1
69	Авто вокзал	объект			1	2,0
71	Агуулах	м2	2		33	0,0
72	Радио цэг	объект			1	0,012
73	Телевиз цэг	объект			1	0,012
74	Нийтийн жорлон	объект			5	0,04
76	НИЙТ					205,8

2025 - 32900 хүн ам

№	Барилга байгууламжийн хэмжээ	Хэмжих нэгж	Норматив хэмжээ /1000 хүнд/	Эдэлбэр газрын хэмжээ м ²	Хүчин чадал	Талбай /га/
1	Цэцэрлэг	хүүхэд	90	40	2960	11,9
2	Ерөнхий боловсролын сургууль	сурагч	210	40	6910	27,7
3	Ерөнхий боловсролын сургуулийн дотуур байр	ор	5	65	165	1,1
4	Сурагч хөгжлийн төв	хүүхэд	5	40	165	0,7
5	Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төв	students	9	75	296	2,2
6	Асрамжийн газар	ор	2	100	66	0,7

7	Эмнэлэг	ор	8		263	
	Хүүхдийн	ор	1,5	125	49	0,6
	Төрөх	ор	1,5	125	49	0,6
	Халдварт	ор	1,5	125	49	0,6
8	Өрхийн эмнэлэг	үзлэг	5		165	0,1
9	Сувилал	ор	60-д 1	300	549	16,5
10	Хотын аптек	объект			1	0,0
11	Бага эмчийн буюу эх барих цэг	машин	1	2000	1	0,2
12	Цус сэлбэх станц	объект		2000	1	0,2
13	Эмийн сан	объект	10-д 1	400	3	0,13
14	Турист бааз	ор	2	300	66	2,0
15	Тоглоомын талбай	га	0,19		6	4,0
	Сургуулын өмнөх насны	га	0,03		1	1,0
	Сургуулийн бага ангийн	га	0,04		1	1,0
	Биеийн тамирын	га	0,12		4	2,0
16	Цэнгэлдэх хүрээлэн	га	0,5		16	3,0
17	Спорт заал	м2	20		658	0,07
18	Усан сан	м2	5		165	0,02
19	Соёлын төв	суудал	20	20	658	1,3
20	Номын сан	мян.ном	6		198	0,0
21	Кино театр	суудал	20	20	658	1,3
22	Музей, үзэсгэлэнгийн танхим	объект	20	20	658	1,3
23	Хүнсний дэлгүүр	м2	40		1317	0,1
24	Барааны дэлгүүр	м2	40		1317	1,3
25	Хүнсний төв дэлгүүр	м2	10		329	0,03
26	Барааны төв дэлгүүр	м2	40		1317	0,1
27	Нийтийн хоол / Ресторан, бар, кафе /	суудал	20	20	658	1,3
28	Зах					
	Барааны	об/м2	2		66	0
	Хүнсний	об/м2	2		66	0,0
	Түүхий эдийн	об/м2	1		33	0,0
	Техникийн	об/м2	1		33	0,0
	Барилгын материалын	об/м2	1		33	0,0
	Түлшний	об/м2	1		33	0,0
29	Ахуй үйлчилгээ	ажилчин	5	50	165	0,8
30	Угаалга	ээлж/кг ц/хэрэг	80		2634	0,0

31	Хими цэвэрлэгээ	ээлж/кг ц/хэрэг	5		165	0,02
	Халуун ус					
32	Гэр хорооллын	шүршүүр	5	50	165	0,8
	Сауна	суудал	3	50	99	0,5
33	Захиалгын үйлчилгээ		2	50	66	0,3
34	Радио холбооны блок станц	объект	50-д 1	10	658	0,7
35	Трансформаторын станц	объект	30-д 1	10	1097	1,1
36	Орон сууцны контор	объект	12-д 1	10	2743	2,7
37	Хоёрдогч түүхий эдийн цэг	объект	6-д 1	2000	5	1,1
38	Зочид буудал	ор	30	100	988	9,9
39	Галын депо	машин	5-д 1	3000	7	2,0
40	Гараж	машин	80%	20	8778	17,6
41	Хогийн цэг	цэг			1	5,0
42	ШТС	объект	1200 машинд 1	2000	9	1,8
43	Засварын газар	объект		200	4	0,1
44	Эм хангамжийн бааз	объект		200	1	0,02
45	Сургууль дундын үйлдвэрлэлийн төв	суудал	суралцагс дын 8%	25	790	2,0
46	Хүүхдийн асрамж	ор	3	200	99	2,0
47	Хүүхдийн сүү түгээх цэг	объект		200	5	0,1
48	Хүүхдийн парк	м2	3		99	0,5
49	Комиссын дэлгүүр	м2	10		329	0,006
50	Нотариатын газар	ажилчин	30-д 1		1	0,0
51	Дугуй засвайн газар	объект			1	2,0
52	Агуулах	м2	2		66	0,0
53	Радио цэг	объект			1	0,012
54	Телевиз цэг	объект			1	0,012
55	Нийтийн жорлон	объект			10	0,08
56	НИЙТ					134,1

АШИГЛАСАН МАТЕРИАЛ

1. Хот, тосгоны эрх зүйн байдлын тухай хууль;
2. Хот байгуулалтын тухай хууль;
3. Барилгын тухай хууль;
4. Газрын тухай хууль;
5. Усны тухай хууль;
6. Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль;
7. Монгол Улсын XXI зууны тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр;
8. Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого;
9. Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал;
10. Монгол Улсын бүсүүдийн хөгжлийн дунд хугацааны стратеги;
11. Монгол улсын засгийн газрын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр
12. Төвийн бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр
13. “Байгалийн баялаг-сайн засаглал хөгжсөн Өмнөговь аймаг” аймгийн хөгжлийн хөтөлбөр /2010-2020 он/
14. Өмнөговь аймгийн засаг даргын 2008-2012 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр
15. Аймгийн эдийн засаг, нийгмийг 2011 онд хөгжүүлэх үндсэн чиглэл
16. Өмнөговь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө
17. Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө
18. Өмнөговь аймгийн Ханбогд сумын төвийн ерөнхий төлөвлөгөө /2008 он/
19. Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилт /БНБД 30-01-04/;
20. Хот, суурины хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах аргачилсан заавар /УББ 11-202-00/;
21. Хот, суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар /УББ 30-201-09/;
22. Барилга байгууламжийн зураг төсөл боловсруулах, зөвшилцөх, магадлал хийх дүрэм